ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ НА УНИВЕРЗИТЕТОТ - СКОПЈЕ
FACULTÉ DE PHILOSOPHIE DE L'UNIVERSITÉ DE SKOPJE
ИСТОРИСКО-ФИЛОЛОШКИ ОДДЕЛ
SECTION HISTORICO-PHILOLOGIQUE

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

ANNUAIRE

КНИГА 6 TOME

СКОПЈЕ — SKOPJE
1953

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ НА УНИВЕРЗИТЕТОТ - СКОПЈЕ
FACULTÉ DE PHILOSOPHIE DE L'UNIVERSITÉ DE SKOPJE
ИСТОРИСКО-ФИЛОЛОШКИ ОДДЕЛ
SECTION HISTORICO-PHILOLOGIQUE

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

ANNUAIRE

КНИГА 6 TOME

СКОПЈЕ — SKOPJE
1953

СОДРЖИНА — TABLE DES MATIERES

БРАНИСЛАВ РУСИЋ

МАЛЕСИЈА

НАПОМЕНА

Малесију сам етнолошки почео први пут проучавати у другој половини августа 1948, када сам за четири дана обишао сва њена насеља. Том приликом ме је предео особито привукао својом изразитошћу у многим странама народнога живота, па сам га поново посетио почетком октобра 1949 (три дана) и у првој половини августа 1950 (шест дана). Испитивачки сам рад могао вршити са помоћу коју сам добио од Филозофског факултета, од Комитета за туризам и угоститељство, и од Географског друштва Македоније у Скопљу, на чему свима тим установама изражавам велику захвалност. У исто време и овом приликом срдачно захваљујем многима старијим и млађим лицима из свих села у Малесији која су ми са задовољством давала податке о своме завичају и олакшавала мој боравак у својој скромној средини.

Насеља Сељце и Буринец, мада припадају другој предеоној целини (Жупи дебарској), додао сам уз Малесију зато што су земљиштем најприродније повезана са Малесијом преко Локова (чији западни део припада сливу Славилске Реке, која тече између Сељаца и Буринеца), што чине управну јединицу са Локовом и припадају Струшкоме срезу (Сељчани и Буринчани никако не желе да буду са селима у Жупи ни упућени на Дебар као привредно и управно средиште), и што су у ранијим вековима имала веома сличну, скоро једнаку заједничку прошлост са малесорским насељима.

*

А. ОПЋИ ДЕО

Положај предела

Малесија је мали предео у западној Македонији. Захвата цео слив Големе Реке, која се код села Глобочице с источне или десне стране улива у Црни Дрим. Она се простире између пределâ Дебрце на истоку, Жупе („Џупе“) дебарске на северозападу, Дримкола дебарског на западу, и северних узвишица Поља струшкога или Горњих Села на југу. Од Дебрце је одвајају било шумовита Кара-Ормана и севернији виши суватски и кршевити гребени Али-пашице и Ржанског Рида према Стогову. Граница према Жупи скреће од Ржанског Рида на југозапад и иде развођем између Славилске Реке[1] и Големе Реке, пролази кроза село Локов и избија на највиши врх западно од њега по имену Ветерник.

Одатле почиње западна међа према Дримколу дебарском која се држи главнога развођа између Црнога Дрима и Големе Реке. Јужна граница, према Пољу струшкоме, почиње од Глобочице, пење се на исток преко брда Фурке и преседлине северно од села Мислодежде, па избија на јужне делове Кара-Ормана. Та природна граница Малесије се не поклапа са земљиштем које припада њеним насељима: на истоку је знатан део караорманске шуме по странама Малесије под државном управом; на југозападу један део њена земљишта припада Глобочици; а једино на северозападу и западу се проширује према Сељцима и Буринецу и прелази на страну окренуту Црноме Дриму и ту образује границу са Луковом (видети цртеж 1 на крају рада). У том ограниченом земљишту има само четири села: Присојани, Збажди, Ржанов и Локов[2].

Облик и састав земљишта

Малесија је веома неравна планинска корутина. Она има много коса, узвишица, брда и планина, дубоке долине са кршевитим окомцима и прилично много камењара. Окренута је југу, а скоро одасвуд затворена гребенима, билима, превојима и речним теснацима. Само њени најсевернији делови гледају на Поље струшко и Охридско Језеро. Предео се отвара на југозападу уском долином Големе Реке и код Глобочице спаја са теснацом Црнога Дрима, и на југу преко два превоја између Присојана и Мислодежде на висини од око хиљаду метара над морем који затварају речну долину дубоку од педесет до 260 метара. На северозападу се од Локова спаја по сувој долини са Жупом дебарском. Најнижа тачка, на ушћу Големе Реке у Дрим, износи 618 метара изнад морске површине, — а највиша, на северу предела, има 2121 метар. На неким местима, особито око речних долина, има дубоких усека и стрмих страна, са чије се површине истичу кршеви и дижу високе стене. Највећи део земљишта Малесије је састављен од краса („краста, со бел али црвен камен за вар, и бигор"). Негде се јављају слепљени облуци кречњака („излепен камен"). Око Збажда има велика површина тла на коме су шкриљци („плочи") и еруптивне стене („црн камен" и мрка „љутика"). Површина са голим кршем („краста") има скоро свуда по пределу. Од крашких појава има малих шкрапа, вртача („кутли"), поткапина или пећина („пештери"), већином око Локова[3]. Због таквих стена је земља у Присојанима и Локову плитка, пуна камења („грагоришта"). У та два села се јавља и црвеница. Земља је нешто боља у Ржанову и Збаждима, особито изван села.

Поднебље

Положај, облик земљишта и биљни свет има непосредног утицаја на топлотно стање и падавине у Малесији.

Због велике надморске висине и густог зеленила, предео има хладне зиме. Оне се особито осећају у Локову, који је највише насеље у Малесији и најмање заштићен природним препрекама, због чега никада није без ветрова. Најтоплије је у Присојанима. Захлађивања почињу још у јесењим ноћима, када се јавља роса или слана. За усеве, највише за кукуруз, опасне су слане између „Богороjците“ (Велике и Мале госпође). У Локову се снег може јавити и око Светог арханђела (у првој половини новембра по старом[4]), а остати и до средине априла („до Бабите“, крајем марта по старом). Пошто је снег праћен ветром, у Локову су чести сметови од којих се прекидају везе са суседним селима. У ређим приликама се дешава да се за време јачих снежних зима не може никуд изићи ни из Ржанова. Тамо снег обично падне око Петковдана (средином октобра); мало доцније дође и у Збажде, — а најкасније у Присојане (око Светог Николе). Снег доносе северни и источни ветар. Последњих десетак година снега је било у мањој мери. — Пролећни и јесењи месеци су знатно кишовити, а летњи су суви и свежи („До Богоројца правои, од Богоројца калои“). Кише долазе са западне и јужне стране. Народ мисли да ће киша пасти за дан или два дана ако се више Галичице на истоку или Ћафа-Сане („Ћафтана“) на западу од Охридскога Језера наднесе облак или по њима спусти магла. Али свако село има и своје засебне знаке по којима предвиђа да „ће имат време“. Ако се замагли Брческа Планина на југозападу од Малесије, Присојанци и Збаждани очекују кишу. Чим се предвече појаве муње са запада, на височима Тодорчевцу (за Збажде), на Брду (код Локова), народ верује да ће време окишати за непуних дванаест часова. Сматра се да се време мора променити чим се стишају ветрови ако дувају са разних страна („кога се бијет“). Кишни ветар се зове по правцу одакле долази: Југ, „Од Езеро“, „Орицки“ или „Орићанец“. Он је топао. Дува најчешће с пролећа („пролети“). Ако се са јужне стране јавља муња, Југ ће донети топлу кишу која ће растопити снег. Када ветар дува са запада, од Бабине Дупке више Локова, донеће корисну „росицу“ „за полето“. С истока, од Распаћа на Кара-Орману, дува „Сув Кобел“ („је сушит стоката“), „Металички“, „Кара Асан“ или „Кара-Орманец“ (према местима одакле непосредно долази у села). Источни ветар је хладан; дува крајем јесени и почетком зиме, и доноси кишу и снег. Северац, по народном имену „Дебранец“, дува преко целе године и доноси невреме („облак“), град („зрна“), снег и вејавицу („праит пепелници“). У Ржанову и Присојанима га зову и „Локоскиот“. Збажди су заклоњени од њега брдом Шумје. Збаждани кажу „Кô да дунит од Писани Камења, чекај олоња, снег и лошо време; а ако секнит секаица, зрна носит. Штом је за грмотеица и за зрна, тој је!“

Воде

Главна река Малесије је Ѓолема Река. Извире североисточно од Ржанова, ниже Ржанског Рида, и тамо се зове именом Јаз. До близу Ржанова тече по дубоку кориту, а одатле скреће према југу и пролази кроз стрме стеновите кланце све до западно од Присојана, где се мало шири, и најзад скреће на запад и кроз други теснац пролази и утиче у Црни Дрим на северноме крају Глобочице[5]. Голема Река има највише притока с источне стране. Оне су и дужега корита. Са десне стране прима (северно од Ржанова) кратку али јаку Уму, а са леве обале (јужно од Ржанова) Ореску Реку са њеном притоком Чаталавецом („Чата̀л'аец"). Северно од Збажда тече према западу до Големе Реке поток Река или Збашко Речиште[6], а јужно од села је Кочова („Коча̀") Река и „Мифт(ар)о̀ Река". Горњи део Коча̀ Реке се зове Лепеинчка Река. Јужно од Присојана има још два потока („Река" до села и Шпатарец или „Мислоешко Рѐчиште"[6] даље од њега) који се уливају у леву обалу Големе Реке. На источној страни Малесије има и велики број извора, међу којима су неки доста јаки (Кукуда, Шпатарец крај Присојана, Извор у Ржанову), па њихова вода доспе̇ и до Големе Реке или до њених левих притока, — а на западној страни има једно врло снажно врело по имену Црквиште ниже Закамена чија вода покреће ваљавицу и воденицу крај Големе Реке. Сви остали виши делови на десној страни реке, по Зло-Стрни, оскудевају у води. (За све видети цртеж 2 на крају рада).

Биљни и животињски свет

Тло Малесије је већином под шумом. Трагови и остаци великог дрвећа у близини села сведоче да је у старија времена још већа површина предела била обрасла бујним и крупним растињем. Највећа и најгушћа шума је на истоку Малесије (по караорманским косама) и на западу (по Зло-Стрни). На Кара-Орману има највише букве и храста, а на Зло-Стрни габра, јавора, храста и сасвим мало липе. Само на највишим деловима планинских венаца (на Али-пашици, Ржанском Риду, Локовском Риду) има голих површина са суватима („рудиње"). На многим местима по шумама се јављају пропланци који су настали крчењем („со лазење"). Те су крчевине („лазои") у близини извора претворене у ливаде. Слично је и са непосредном околином села, по којој има само проређенога дрвећа. Око села има дрењина („дренки"), глогиња („глођуни"), купина, а расту и други дивљи плодови. У негдашњим и садашњим насељима малесорским има помало самониклих воћака. – Од дивљих животиња има медведа, вукова, свиња, јазаваца, лисица, зечева, веверица („полф" или „појад"). У Големој Реци има пастрмака („чисти риби").

Од грабљивих птица има орлова, јастреба и кобаца, а од осталих и сврака, чавки, јаребица и других[7].

Саобраћајне везе и пренос терета

Издвојена од суседних предела, неравна и шумовита, Малесија је тешко приступачна и проходна. Њена су села међу собом повезана стазама, путељцима и обичним путовима. Такви исти пролази воде од села до потеса на којима су појате, њиве, ливаде, пашњаци, крчевине и шуме. Беспућа има само по шумама и суватима. У Малесији су скоро све те саобраћајне везе врлетне, тесне, испресецане доловима, потоцима или рекама, преко којих има врло мало мостова, — и зато се по њима највише иде пешице или са товарном стоком. Терет се преноси на леђима („вежано", „со везници"; видети снимке 1 и 2), на коњима, мазгама и сасвим ретко на магарцима, вучењем по земљи стабала („влечење со ојница"; видети снимак 3) или саоница („сањи"), и на колима. За запрегу се употребљавају говеда. Кола су са два точка и могу се кретати само у селу и непосредној околини његовој (особито у Локову). Она су у насељима са неравнијим земљиштем (у Присојанима и Збаждима) са точковима од једнога дебла (видети снимак 4), а у селима са више поља (у Локову и Ржанову) имају и главину, паоце и гобеле.

Пут који повезује сва села у Малесији полази од Глобочице и иде уз Голему Реку до њене прве окуке према северу. Одатле се један крак одваја према истоку и води уз Реку у Присојане, а други наставља по Големој Реци у Збажде. Од ушћа Коча-Реке се рачва и преко Закаменског Брда избија у Локов. Из Збажда се нижим („Долни Пат") и вишим путом („Горни Пат", који је дужи али бољи, „посложен") излази у Ржанов и даље према западу у Локов.

Из Малесије се може ићи у суседне пределе по неколиким путовима. Пошто су управно повезани са Струшким срезом, привредно за Поље струшко и тржиштем за Стругу, становници Малесије највише путују према југу, мање на северозапад (у Жупу и Дебар), а врло ретко у остале правце. Ржанци, Збаждани и Присојанци иду у Стругу преко Мислођежде (најсевернијега села на ободу Поља струшкога), Татеша и Добовјана на Црноме Дриму, а у Охрид од Мислођежде преко Волина. Локвенци се често служе путом који води у Глобочицу по западној коси Зло-Стрне, на десној страни Црнога Дрима, па се одатле служе главним путом („со Џадето") до Струге. Сви Малесори иду у Дримкол преко Глобочице. Локвенци, Ржанци и Збаждани понекад (о славама сеоским или градским, особито о Светоме Клименту) иду у Охрид и његову блиску околину преко Кара-Ормана и Црвене Воде до Ботуна, одакле се користе возом на

ској прузи. Из Локова се иде у Сељце и Буринец у Жупи, а потом и даље у Дебар. Из Локова и Ржанова се може крај Бабина Срта путовати у мијачка села (у Гаре) и преко Евловеца у Копачку у Кичевији. Преко Али-пашице и Славеја се одлази у Годивје, а преко Кара-Ормана у Песочане и Црвену Воду у Дебрци.

Снимак 1: Пренос терета
(жене носе брашно у врећи „вежано")

У последње време (1950) су становници Малесије и Глобочице почели просецати колски пут уз Голему Реку од њена ушћа до више прве воденице изнад присојанске Реке. Њиме ће се повезати најпре Збажди са Глобочицом.

Пре израде главнога колскога пута („Џаде") дуж Црнога Дрима, ту је био обичан за пешаке, натоварену стоку и сеоска кола. Кретање по њему и кроз многе речне кланце није увек било без опасности по живот и личну имовину пролазника. Стога се у старија времена („во турско") ишло из Дебра у Стругу преко Коџаџика, Елеваца и више Сељаца у Жупи на Локов, па отуда кроз Закамен и Зло-Стрну на Мислодежду и даље. Тај се пут у Локову и сада

зове именом „Старо Џаде“ или „Долно Старо Џаде“. Изнад места Лучишта се одвајао крак тога пута и ниже Али-пашице, крај Сливице и кроз Радомирово (два негдашња села) водио у Песочане и Ботун и настављао или према Прилепу преко Железника или у Охрид и даље преко Преспе у Битољ. Том везом се зацело и у време путовања Амија

Снимак 2: Одлазак на рад
са колевком на леђима „вежано“

Буеа ишло од Горњег Дебра преко планине (Кара-Ормана) и Ботуна ка Прилепу[8]. И тај се пут у Сељцима и Ржанову зове именом „Старо Џаде“ или „Горно Старо Џаде“. Оба његова крака су на Лучиштима у подручју Сељаца имала свратишта за путнике и њихову стоку, где су и сада трагови од грађевина по имену „Стари Анои“.

Имена предела, насеља и места

Име предела. — Малесија је код својих становника и у народу из свих предела који је окружавају позната једино

под тим именом[9]. Само становништво Поља струшкога („Пољани") понекада каже и за насеља у Малесији да су „Горни Села"; али то име дају сви пољани из околине Охридског Језера за суседна села по ободу котлине која су на вишим косама, па и за села у Дебрци. Становници Малесије називају себе именом које употребљавају и њихови суседи, а то

Снимак 3: „Влечење греди со ојница" у Ржанову

је „Малесори" и „Малесорки". Записано је да народ у Голом Брду, насељен делом у Македонији на истоку од арбанашке границе, употребљава и за њих име „Шопје"[10], зацело из потсмеха. — У селима Малесије се може чути и казивање о пореклу и значењу имена њихова предела. Неки људи знају да у Арбанији има предела са таквим именом и да означавају „планинско место". Један старац из Збажда је рекао да „ова земја била *мала асија* од турскиот цар, што значит „против"; за теја „Малесија"". Али Малесија није никада била цела „асија" (хас, то јест „царска земја"), него само један њен мали део око данашњих Присојана, на месту Металици, који је био дат као „емљак" (пољско имање) некоме Метали-бегу; али је заиста била немирна, устаничка и *против* Арбанаса и Турака[11], — и пошто није „признавала цара", прозвана је „Малесијом". У томе значењу схватају реч „малесију" и становници Голога Брда[12]. Уствари, „малесија" је арбанашка реч (mal'ɛsì) и значи „Berggegend" или „брда"[13]. Према томе, „Малесори" и „Малесорки" је арбанашка ознака за „Брђане" и „Брђанке". Али има много разлога веровању да се предео раније није звао тим арбанашким именом, него да му се давао словенски назив по

имену његова највећега насеља које су арбанашки пљачкаши уништили крајем XVIII или почетком XIX века, по Закамену. По њему су се и становници из других села у сусеству звали изван свога завичаја Закаменцима или су говорили да су „од Закамен". То се име могло употребљавати код преосталога старога становништва у пределу још само неко

Снимак 4: Кола са пуним точковима у Збаждима

време после пустошења свих насеља, а свакако до двадесетих година прошлога века, када се постепено увукло и данас једино одомаћило арбанашко „Малесија" за цео предео у сливу Големе Реке, *име за које не зна скоро нико од данашњих најстаријих потомака исељених Закаменаца*, осим понеких који су се населили одмах до Малесије, на источној страни Кара-Ормана[14]. Малесијом су морали прозвати предео у сливу Големе Реке само Арбанаси који су се доселили у суседне пределе, на првом месту у Горња Села над Пољем струшким, из своје постојбине у северној Арбанији и са собом донели име своје Малисије и пренели га на брдовити предео северно од њих. То име су потом лако прихватили данашњи старији људи и њихови очеви или дедови који су били печалбари и у Арбанији.

Имена села. — *Присојани* су добили своје име од македонске речи „присој" која означава „место изложено Сунцу". Село с истим именом има у југоисточној Арбанији[15], а са сличним („Присојница") у долини Радике[16]. Име села *Збажда* („Збăжди") је дошло од предлога „съ" и корена „бжд" (*събжд)[17]. На ту основу упућују различити изговори ста-

рога словенског носног гласа „ж“ у Жупи и Дримколу дебарском („Збожди“ и „Збожде“), у Дебрци („Збажди“) и у Пољу струшком и охридском („Збажди“, „Збожџи[18] и „Збажџи“). Може бити да се тако прозвало по некоме личном имену „Събждъ“[19]. *Ржанов* се прозвао својим данашњим именом по гајењу ражи („рж“) око њега, чијом су сламом („ржаинца“) и данас покривене скоро све куће у селу. Завршетак је могао доћи свакако по угледу на облик имена „Локов“[20]. У имену села *Локова* („Локов“) треба тражити извор у старој словенској речи „локы“ (други падеж „локъве“)[21] или, делимично и по народном предању, непосредно од именице „локва“ (у облику „локов“, као и месно „црков“[22]), јер је на тлу данашњега села заиста раније била локва, према којој се некад и насеље звало именом „Локвица“, а може бити и „Локва“. Сва четири села су први пут забележена у *Поменику* („Кодика“) Манастира Светога Јована Бигорског у облицима „Прїсоѧни“, „Збожди“, „ѡржаново“ и „Локовъ“[23]. Ако се име села „Локва“, које се помиње у грчком натпису из друге половине XIV века у цркви Цара Константина и царице Јелене у Охриду, односи на насеље око локве старе Локвице, зачетка Локова, у томе би случају оно било најраније записано село у Малесији[22a].

Називи места. — У Малесији има много назива за њиве, ливаде, крчевине, пашњаке, шуме, крашке површине и стене, изворе, локве и реке. Често се у оквиру једнога места налазе делови са засебним именима. Њима је народ дао данашње називе из многих узрока. Називи су најчешће састављени од разних придева уз именице.

Њиве се често називају *по имену власника* (Маркина, Ваковска Нива, Калиноски, Јанкој Нивје, Стојкоски Орници) и *по величини* (Голема Нива), али су већином у оквиру места са другом ознаком. — *Ливаде* се зову *према положају* или месту на коме су (Горна Ливада, Горно Ливађе, Вршечки Ливађе), *по облику земљишта* (Рамна Ливада) или *по сопственику* (Милеа, Бошко, Митреска Ливада, Малкучеј Ливађе). — *Крчевине* са називају речју „лазои“ (Лаз, Груји Лазои), а *пашњаци различито* (Поле, Голиње, Рудина). — Многа су имена места постала *по разној врсти растиња* (Перулика, Ће Папајџине, Лопушно, Сеништа, Дрење, Ореот, Јаорец, Сливица, Лозја, Печати Буки, Леништа, Просишта, Граишта, Лучишта, Шумје, Церов Дел, Кара Орман, Ваковска Бранеинца) или деловима његовим (Уз Корен, Чатал’аец, Фурка) и *по животињама* (Кобиличишта, Мечка, Пчела). Највише је назива *по облицима тла* (Планина; Крајни, Високи, Црвени́ Рид, Зло-Стрна, Гребен, Вршец, Под Вис, Коце, Преслап, Самарница, Долои; Глобоки, Шибал’ки́н Трап, Урвишта, Големи́ Кутел, Рале́ј Кутли, Мечкина́ Дупка, Ма́ла Пеш), *по камењу и красу* (Марков, Мечкин, Орлов, Гавранов, Рамни, Лош,

Големи, Црвен, Црни́ Камен, Плоча, Грмадишта, Острилци; Чиста, Гола, Голема, Марина, Малића или Марића́ Краста, Красје), *по врсти земље* (Ума, Лепеинца, Дебелчица, Благача) и *по односу на Сунце* (Марков, Жални, Малки́ Присој, Присојани). Разне *врсте вода* деловале су на стварање неколиких имена места (Извор, Извори, Кркол'ци, Јабел; Бела, Студена, Добра́ Вода; Голема, Коча, Мифтаро́ Река, Река; Кравја, Смилкоска, Ћимче́ Млака, Млаче, Локвица, Локов, Бара, Езериште). Знатан је број назива *по селима, градовима и грађевинама* за људе и стоку (Селиште, Селишта, Старо Село, Долно Село, Градиште, Кула, Караула, Кућишта, Ружина́ Кућа, Порта, На Водеинца, Буклеска Водеинца, На Црков, Под Црков, Црквиште, Манастириште, Ће Гробон, Неестин Гроб, Катуништа, Бачилишта, Шабано Бачило, Ће Бачилана, Слоништа; Гулеј, Неделкоски Кошари, Гоедарник, Голем Агар, Ајро́ Аргач, Лајко́ Арен, Камнена́ Стрга, Кармишта, Солишта; Умски Мос, Мил'ко Мос, Орло Седало), или *по местима за вршење жита* (Еђупско, Рајко, Србино, Гркићо, Попо, Ђечоско, Трајческо, Брчијо́ Гумно). Има имена која су добила имена *по људима* (Мартиница, Металица, Милинец, Браткоец, Станишеец, Касамица, Ђемоица, Гулеица), по њиховој *народности* (Власићеец, Влаишта), по *звању* (Бегоиште), по *заседама бораца* (Пусијите), по *оружју* (Шпатарец) и *по разним* другим речима (Кукуда, Врглишта, Врање, Куштица, Типец, Бигла, Ђурко́ Леко, Кара Ђуз, Прпушкоец, Редеши).

Трагови старих насеља

У Малесији нису истраживана *стара насеља* и њихови трагови и знаци (светилишта, гробља, предмети, новац), па се о њима и мало зна. Приликом припремних радова ради подизања задружне зграде за стоку на месту Орео крај Ржанова, сељаци су открили два гроба с очуваним костуром. У једноме гробу су била два предмета од туча (копча и шиљаста направа која је могла служити за лекарске потребе; видети снимке 5 и 5а) из времена између III и IV века *римскога доба*[24]. Недалеко одатле нађени су делови од великих врчева и један стари бунар. Локвенци кажу да око њихових цркава има и „римски гробишта" на која су наишли приликом укопавања својих покојника (видети једно од њих на снимку 6). У њивама на Дебелчици више Ржанова су изораване велике кости за које народ каже да нису биле „од наши луђе", него „од пцоглавци". На Металици код Присојана су сељаци нашли велике четвртасте опеке. На Кућиштима до Присојана, на Ореу и Дебелчици крај Ржанова људи су налазили старе сребрне и бакарне новце. Неки од тих бакарних новаца, по имену „Костадинчиња", које су сељаци налазили на Градишту и око Лепеничке Куле близу Присојана, из каснијега су времена.

На трагове насеља из *Средњега века* упућују и називи неколиких места у Малесији. У подручју Присојана има место *Градишта*. Сада се на њему разазнају гомиле камења („грмађе"). Народ прича да је некада ту био стари град, да је имао кулу чије је камење у зидовима лепљено малтером („со вар"). За време неке борбе су у кули били дуго времена под

Снимци 5 и 5а: Предмети из римскога доба нађени у гробу на Ореу крај Ржанова (копча и вероватно некаква лекарска справа)

опсадом становници тога града. Нападачи су прекинули довод воде и позвали браниоце на предају. Али како се народ у кули није предавао, завојевачи су позвали њихове жене да изиђу и понесу са собом само то што им је најмилије. Каже се да су на тај позив жене упртиле на леђа своје мужеве и са њима напустиле кулу. Тако су ослободиле из опсаде своје борце. Мало даље одатле има место *Лепеинчка Кула* на коме је некада била тврђава. Крај ње су се мачевима („со шпати") посекле неке војске, па се по томе и цела околина, један јаки извор и река у њој зове именом Шпатарец.

У Малесији има знатан број места на којима су до пре више од једнога века била насеља. О њима сведоче и трагови, и предања народна, а често и називи. За једно од тих насеља се тврди да је било прилично велико („град"), а за остала да су била већа или мања села. — На југоисточном делу земљишта Локова, на северном крају Зло-Стрне, било је некада велико насеље, *„град Закамен"* на месту које се и сада зове Закаменом, над којим се диже Закаменско Брдо. Закамен је имао цркву Успења Богородичина и мало источније одатле манастир посвећен Светоме Спасу, од којих и сад има видних трагова по имену Црквиште и Манастириште. Кроза њ је пролазило Старо Џаде којим се ишло од Дебра до Струге. Остаци тога пута се и данас

распознају. Сада је по Закамену набујала млада шума, а међу затрављеним пропланцима има и нека њива. Приликом орања налазило се камење од кућних основа. Ниже негдашње цркве има мали извор свете воде („јазмо"), а сасвим доле избија највеће врело у Малесији по имену Црквиште[25]. — Ниже Лепеинчке Куле на земљишту Присојана има место са

Снимак 6: Положај Збажда

њивама, ливадама и изворима које се и сада зове именом *Селишта*. На њему је, по предању, било село *Лепеинца*. Ту су још видни остаци од кућа (зидови и гомиле камења) и од двеју цркава, Владића и Богородице, око којих има старих гробова и храстова. Говори се да је на Владићу био закопан неки владика. Тамо народ иде о заветини, носи крсте и прави „записник" на дан Светог Атанасија и Мале госпође. — У *Металици*, где су сада њиве и ливаде са шумом наоколо и једним јаким извором, некада је било *Старо Село* са црквом Светог Илије, у чијим су рушевинама сељаци нашли „кадалница и потир". После некога времена је на томе месту постало велико имање („чифлик") некога Метали-бега, чије су две слуге касније основале Присојане[26]. Присојанци кажу да се у Металици некада копало злато, а да је крај ње, на месту Гавранов Камен, била „леарница за железо". Може бити да се име „Металница", које се помиње као село у Трескавачком поменику из XVII века, односи на ову Металицу[26а]. Пре уласка у Присојане на путу из Мислодежде има равно, обрађено место Поле и у њему крај под именом Кућишта. Ту је пре близу једнога века и по било *„Село Поле"*. На једној његовој страни и сад има место Ружина Кућа, а до ње, западно од пута, место На Црков са разрушеном црквом Светога Николе и са јасним траго-

вима од старога гробља између крупних храстова. На месту те цркве, које је сад угнуто, нашло се „кандило од камен, полилеј, потир и рутишта[27] од попот", али су све те ствари 1903 однели или уништили Турци. Око те цркве су до пре осамдесет година били закопавани умрли Присојанци. Сада се тамо иде о заветини и прави запис у храстовима. Јужно од тога простора је била црквица села Поља „Свети Танасија". Њено место је сад ограђено у облику потковице, а у средини има дрвени крст. Као да се и ту познаје камење од гробова око којих су храстови. — У подручју Збажда или на граници са земљиштем суседних села има неколико трагова старих села. Ниже Збажда има место које се зове *Селишта.* На њему је у ранија времена, када је у Закамену био манастир на садашњем Манастиришту, било село. Ту се и сада могу распознати остаци зидова од кућа. О постојању насеља сведоче и старе воћке (ораси, крушке) и довољно воде за пиће. Сада су на њему појате („кошари") за ситну стоку. Предање каже да је и на месту *Горно Ливаде* било село, и то прилично велико. Сада су тамо благе ледине с изворима богатим водом, али нема више никаквих видних трагова од насеља. *Сливица* је место са много извора пријатних вода, великих травњака и бујне забрани („бранеинца"), која се не сече зато што се цело земљиште под њом и око ње сматра светим („ваковско"). На Сливици има разрушених зидова од цркве. Народ каже да је на томе месту било село „рисјанско". Више Сливице, у Кара-Орману, на месту *Радомирову* („Радомироо" или „Радимйроо"; али има предање да се раније звало „Владимиро(в)о"[27a]) и данас стоје над земљом делови зидова негдашњега села[28]. Једна народна песма опева „Радомироо, село големо". У Кара-Орману, сасвим мало изван природних граница Малесије, на страни окренутој планини Славеју, било је некада велико село на месту *Влашки Кући,* о чему сведоче и прилично видни остаци од зидова. У њима су живели „Власи" сточари крај извора и садашњих рудина. На супротној страни од Влашких Кућа, преко реке на осоју, стајало је село *Канео.* Из ових села и насељених места у подручју Ржанова су се о некоме празнику скупљали на сабору момци („јунаци") и девојке са својим родитељима на месту Езериште и ту су сваке године проводили дан уз играње, певање и весеље, док их једнога пута нису напали, растерали и посекли неки „Турци"[29]. — Ниже Ржанова има пространо степенасто место *Селиште,* на коме су сада ливаде, па се по њима зове и именом Ливађе. На њему је некада било село. Старији људи причају да су под ледином остали стари гробови. Вода са Извора из Ржанова протиче кроз Селиште и одржава ливаде. Друго село је било на *Ореу.* У једноме његову крају је било Ђупско Гумно. По предању, крај њега су живели и на њему врли жито неки Цигани. За време

копања нађено је ту угљевље и троска. У извориштном делу Уме било је некада село *Ума*, које је на Гавранову Камену имало цркву. Ту је нађено кандило. Подаље више Ржанова, на једној високој заравни са њивама које припадају Павлевцима, било је село *Дебелчица*. На два места усред необрађене површине стоје кружне гомиле камења, од којих је једна левкасто угнута. Народ сматра да су то били сеоски бунари који су власници њива засули камењем што су вадили после сваког орања. Том приликом су налазили и крупније („поизвртени") људске кости, као „од пцоглавци". На јужном крају Дебелчице има слабих извора, а на западу је забран. Недалеко одатле, на месту *Големи Кутел*, где сад има њива и дрвећа, било је такође старо село. Његово је земљиште удубљено као велика вртача („кутел"). Некада је на њему била сеоска црква Светог Илије, а сада је само мали знак од камења за свето место („стоит ваковче"). Каже се да су тамо нађени остаци од пекаре. На Свету Недељу, када је заветина у Ржанову, народ посећује са крстима то место и тамо „светит масло". Мисли се да је некада било село и на месту *За Нога*. На (В)лаиштима и Власићевцу или Влаовици се био заселио најстарији ржански род Влаовци[29a]). — На земљишту Локова такође има трагова и предања о негдашњим селима. Ниже данашњих локовских кућа, на путу ка Ржанову, има место *Долно Село*. На њему су сада њиве. Приликом орања је чишћено камење од кућних видова. Долно Село је имало неколико кућа када је на данашњем Локову било мање село Локвица. Ту има једна мања чесма („чешмуле"). На путу према Сељцима и Буринецу има место *Красје*, на коме је било старо село. Име је добило по крашком тлу („краста") на горњем крају. По његову камениту делу се могу уочити остаци од кућних зидова; а на нижем крају, где су настале оранице, све је рашчишћено. Крај њега је, по казивању Локвенаца, у старо време текла садашњом сувом долином вода са негдашњега јаког извора Јабела, по коме се и место око њега означава тим именом. Има и предање како је Јабел смањио своју воду на најмању количину после чега се појавила на Црквишту ниже Закамена. Даље од Красја низ долину, на граници са подручјем Сељаца и Буринеца, има место *Манастириште*. Ту је био манастир Светога Спаса. О Ускрсу је око њега био сабор Красјана, Локвичана (становника старога Локова), Катуништана, Славилаца (из негдашњега села више Сељаца), Бурличана (из старога Буринеца) и других сељака из сусества. У оквиру старих основа манастирских сад има ново „црквуле" с иконама. Крај њега има извора и храстове шуме. Посећује се и сад о заветини. Близу Манастиришта је, на граници са земљиштем Сељаца и Буринеца, место *Катуништа*, на коме је одавна било село са македонским и циганским становништвом. На њему су сада њиве које су од пре тридесетак година постале сво-

јина Сељчана[80]). Насеља Катуништа, Красје, Локвица и Закамен су била на Старом Џадету доњем.

У народу се ништа одређено не говори да ли су сва та насеља постојала у једно исто време, нити се зна о правој величини њиховој. Више треба веровати да су нека међу њима била сточарска насеља и са мањим бројем кућа, што је омогућавало становништву да опстане на прилично малом простору који захвата Малесија и њени додирни крајеви.

Прошлост и етнички утицаји

За брдско и издвојено земљиште Малесије није до друге половине XIX века остало никаквих поузданих писаних извора који би дали слику о њеној прошлости и њеним ранијим етничким приликама. Стога се за њено старо време може говорити или на основи неких догађаја који су се збили у њену сусеству, или према називима места и остацима из давнина. За новије доба, углавном од пре једнога века и по, има јасних сведочанстава већином у живом народном предању.

Старије време. — На становништво пре доласка словенских делова у Малесију упућују налази старих предмета и гробова на Ореу и Дебелчици крај Ржанова, на Металици и Кућиштима близу Присојана и на гробљима Локова. Неки предмети су несумњиво сведочанство да су понегде на земљишту Малесије живели Римљани.

Предања о Градишту и Кулама у подручју Присојана и њени трагови упућују на могућност постојања тврђава из Средњега века, за које се пре може веровати да су византиске, јер се близу њих налазио новац „Костадинчиња“. Може бити да је на Бигли између Збажда и Ржанова била некаква стражара византиских Грка, на што указује значење тог имена брда[81]).

Не зна се да ли су делови Јужних Словена који су дошли у пределе око Охридскога Језера основали у исто време и насеља на земљишту Малесије. Највише се може веровати да су „град“ Закамен и села Лепеинца, Старо Село у Металици, Село Поле, Горно Ливађе, Сливица, Радомирово, Ума, Дебелчица, Големи Кутел, Красје, сва селишта од којих су постала данашња села у Малесији, а свакако још нека друга насеља у њој или крај ње, била прва и најстарија насељена места у томе пределу. О томе сведоче и њихова чисто словенска имена и трагови од цркава и манастира крај њих. Од непозната времена стварања тих насеља до њихова нестанка, прошлост Малесије је сасвим тамна. За њу се нигде не помиње када је, као суседни предели њени, и колико времена била под влашћу Бугара, Самуилових Македонаца, Срба и Нормана све до доласка Турака. Нека имена

насеља и места сведоче да је на тлу Малесије било и несловенских становника. Влашке Куће у Кара-Орману, Влаишта и Власићевец или Влавовица и род Влаовци у Ржанову казују да су североисточни делови Малесије били насељени и „Власима“, поромањеним старинцима на Балканском Полуострву. Од њих су једни остали на земљишту Малесије и претопили се у Македонце, и тиме постепено почели губити своје име по народности. То су Влаовци („Влаовцима“ их зову само старији људи, а остало становништво употребљава име „Мартиновци“). Од додира са Власима уопће остале су неке језичке црте и код малесорских Македонаца (например прављење именица са наставком „уле“ ради означавања нечега малог или одмила: „детуле“, „колачуле“, „црквуле“), а свакако ће их бити и у некој другој страни народнога живота (најпре у сточарству). На живот или боравак Цигана указује име Еђупскога Гумна. Циганима „Катунцима“ се у народу приписује и део насеља Катуништа; али је могућно да су на њему живели и сточари неке друге народности. Несловенски становници тих обеју места неће бити да су извршили некакав упадљиви етнички утицај на Македонце. Има неколико имена места која су дошла непосредно од Турака (Кара Орман, Кара Ђуз, Али-пашица) или потурчених Арбанаса (Металица), а друга преко Арбанаса Мухамедове вере (Мифтаро Река, Касамица, Ђемоица, Шабано Бачило, Ајро Аргач) из суседних предела (из Горњих Села над Пољем струшким и из Жупе) који су били власници њихови. Остали називи места су дошли од Турака посредним путом, пошто су најпре продрли као речи у месни говор Македонаца (Чаталаец, Пусијите, Караула и други), или од Арбанаса (Шпатарец, Малесија). Турци и Арбанаси су у Малесији имали понегде само своја имања или пашњаке, а није било ниједнога њихова насеља. Али вековни живот под Турцима и давнашњи додир са суседним Арбанасима огледа се у многим странама живота и обичаја и у говору Малесора (осим многих турских, арбанашке су речи „мањак“, „шпати“, „шара“, „шараџија“[82]).

Новије време. — Становништво Малесије је мирно живело у своме пределу све до почетка XVIII века, када турска државна власт почиње да слаби после низа пораза у Европи и услед унутрашњих супротности, што даје повода многим знатнијим лицима и великашима да се осиле и одметну од султана и да постану месни управљачи са називом паше. Од тога времена, па низа цео XIX век и све до завршеног Ослободилачког рата Југославије, често је било много тешких година за Малесоре од арбанашких пљачкаша из даље и ближе околине. Неплодна земља и слабо развијене друге привредне гране, и попуштање државне власти турске, упутиле су Арбанасе из Малисије и Доњега Дебра на пљачкашки начин стицања добара. Они тад упадају у суседне македон-

ске пределе, особито у сточарске, и одводе читава стада оваца и коза. Од тих недаћа није била поштеђена ни Малесија. Њена богаства у ситној стоци привукла су и Арбанасе из Зајаза у Кичевији. Пљачкања су увек била праћена одвођењем у ропство људи и жена чије је ослобађање било везано са великим новчаним уценама, затим убијањем становника и паљењем села. Та безакоња су била врло честа, особито после гладних година у северној Арбанији. У народу се говори да су једном приликом Арбанаси мухамеданци („Турци") напали пастире из Влашких Кућа и Канеа на Кара-Орману и одвели много оваца. Касније су о сабору на Езеришту насрнули на свет и посекли многа лица. После неколико година су се устремили на Радомирово, опљачкали га и запалили. У народу се каже да је тад у селу остао само неки „прост чоек", кога су из потсмеха („на пришега") звали Петко „Тртушина". Њега су наоружани разбојници терали да пева. Најзад је и он умакао, о чему је остала ова појединост у песми:

Бегај, Петко, по дружина,
Скршил нога до ужина! („бегаешти").

Страх од тих злих дела већ је ускомешао народ и многи су напуштали своја села. Међу храбрим људима се јавила жеља за отпором. На челу тога покрета је био свећеник Мартин из Закамена. Он је скупио своју дружину из многих насеља у Малесији и крстарио по шумама и суватима да са њом чува слободу својих земљака. Једне године се, по предању, преносило царско благо из Дебра у Цариград по Старом Цадету преку Кара-Ормана према Битољу. Када су његови спроводници са дванаест товара заноћили у селу Сливици, Мартинова дружина их је напала и после дуже борбе побила скоро све и одузела им благо. Један једини спасени „Турчин" је пријавио властима догађај, и јака „царска војска" је кренула на освету. Она је ноћу опколила Сливицу, поклала велики број мушких и женских, и, пошто је нашла нешто новаца, спалила све сеоске куће. Одатле су наоружани људи јурнули да казне Мартиново родно место Закамен, највеће насеље у пределу. И њега су опљачкали, претворили у згариште, посекли затечене становнике и одвели са собом неколико млађег женскиња. Ту исту судбину је у зору доживело и Красје, одакле је била Мартинова жена. У народу се живо прича да су потом ради освете опљачкана и попаљена сва остала тадашња села у Малесији (Лепеинца, Старо Село на Металици, Село Поле, Селишта збашка, Горно Ливађе, Ума, Дебелчица, Големи Кутел, Долно Село, Катуништа, а може бити још нека мања; Дупница, Славило и Бурлица крај Сељаца и Буринеца у Жупи; Дедено на Дриму више Глобочице, Црско или „Црцко" у Горњим Селима Поља стру-

шког, и многа друга у сусеству), — али нема разлога веровању да се то могло догодити свима селима у исто време, него да је то морало бити током многих година. Еђупско Гумно су становници напустили од страха, без жртава. Када је био тај покољ у Селу Пољу, већи део народа се склонио на месту Лош Камен, источно од Фурке. Големи Кутел су, по народном казивању, опустошили „Турци Зајажани“, пошто су најпре опљачкали све његове овце. Тај догађај је опеван у „Песна за Големи Кутел“:

Вечéрает сто ȍвчари,
Сто овчари, сто дрȕгари
С една́ ла̏јца, с една́ пајнца;
Челни́к Пејо не вȅчерат,
Нешто́ му се заслȕшуат,
Љута́ кучка потцвȉкнуат,
Црн Ка́раман подђавнуат,
Кара́ Ђузен[33] подблȅкнуат.
Тога́ј велит челни́к Пејо:
„Вечéрајте, сто дрȕгари;
„Менé ми се не вȅчерат“.
Иштé речот не изрече,
Нафтасаје јуричките[34],
Јуручките арамији,
Челни́к Пеја го фатије,
Го фатије, го врзаје,
Потераје рудо́ стадо,
Рудо стадо небројано;
Рудо стадо не одеше.
Тогај велит челник Пејо:
„Арамији, браћа́ мили!
„Пуштите ми дȅсна́ ра̏ка,
„Десна ра̏ка, лево́ чули̏че[35];
„Пода́јте ми шарéн кавел
„Да засвира, да зацвила,
„Да кинисат рудо стадо, —
„Нејé учно со терање,
„Тук јé учно со свирење“.
Му пуштије десна ра̏ка,
Десна ра̏ка, лево чули̏че;
Му дадоје шарен кавел, —
Ми засвира, ми зацвила,
Во кавелот ми велеше:
„Ој Рогушке, штираквице,
„Ти нé одај право́ патем,
„Тукȕ одај под па̏т, над па̏т,
„Да растуриш рудо стадо;
„Ој ти́ сестро Севделино[36],
„Ој ти́ росна детелино,

„Акó спијеш, разбу́ди се,
„Акó пијеш, весéли се!
„Ти кажи му на татка ми
„Да тоарет товáр алтан,
„Да излезет на Пресека[37]
„Да откупет рудо стадо,
„Рудо стадо, челник Пеја“[38].

У Малесији се много говори да су сва та негдашња насеља била опустошена приликом некога „бозгунлока“ или „бозгунлака“ (тојест растројства, распадања, слома или пораза државне власти турске). То је време у западној Македонији и у Арбанији почело од XVIII века и трајало у мањој или већој мери све до коначнога пропадања турске царевине на Балканскоме Полуострву. Многе године у оба прошла века су доносиле тешке дане појединим насељима и у Малесији од стране арбанашких силника и пљачкаша који су се користили турским безвлашћем. Али се на основи народнога предања може веровати да су нека села била расељена и због куге („од чума“)[39]. Њихове избеглице су у новој средини оставиле предања својим потомцима и осталим сеоским суседима да су дошли од Закамена или из Закамена („од Закамен“), тојест из предела у коме је главно насеље било Закамен. По њему су се безмало сви, осим неких из непосредна сусества са Малесијом (из Ботуна у Дебрци), називали Закаменцима, мада сваки њихов род није могао бити једино из насеља Закамена. На основи казивања најстаријих потомака неких Закаменаца у Кичевији, рекло би се да су први бегунци из некога најраније уништенога села у сливу Големе Реке напустили своје родно место вероватно око 1739 године[40]. А потомци правих Закаменаца, тојест становника насеља Закамена, тврде да је родно место њихових предака било опустошено пре око сто педесет година[41]. После кратког времена је нестало и осталих насеља. Последња су настрадала села од којих су настала данашња насеља у Малесији, отприлике у прве три десетине година XIX века. Уништење Закамена и других села у пределу натерало је многе родове на бекство из завичаја. У затишјима после тих догађаја враћао се понеки род из збега, али је трајно остао мали број њихових породица. Са њима су долазили нови родови из суседних или даљих предела. Тако је у Малесији настала осетна етничка промена. Али тај велики догађај није нигде записан у изворима тога доба. Од свих уништених старих насеља а данашњих имена места и селишта у Малесији и суседним пределима која народно предање везује за судбину Закамена, само се Славило крај Сељаца у Жупи јавља у писаним изворима, али касно (у другој половини XIX века[42]).

После тога великога догађаја са негдашњим насељима

у Малесији, њено преостало и ново становништво је имало и затишја и нових немира. 1878 године су кроза северна села Малесије прошле арбанашке „азбије" да се придруже у помоћ турској војсци у бици против Руса („Московˮ), којом приликом су опљачкале сва успутна насеља (Локов, Ржанов) и убиле неколико људи. „Голи, боси", а наоружани мартинкама и кривим сабљама, они су певали ову песму:

Не ђибај се, де море Москов!
Ти не знаиш Дебраните!
Ће ти идат на вилает,
Ће ти прајат без удзурлак[43],
Де море Москов, де![44]

Други јачи потрес је био о Илинданском устанку 1903. Том приликом су турски војници запалили сва села, убили приличан број бораца и других људи[45] и тиме изазвали исељавање многих породица. Док је становништво тих села дању било у збегу у Радомирову, „Турци Цупанци" (вероватно само Арбанаси из Жупе) су долазили и пљачкали жито и другу имовину њихову. Ослободилачки рат народа Југославије који се водио и у Малесији од 1943, погодио је највише Локов, када је чета Навима Ризманоског из Горњих Тateшa у Пољу струшком починила многа недела и упалила четири куће.

*

Данашња насеља

Постанак и старост. — Сва села у Малесији су постала насељавањем предака појединих старих родова из негдашњих насеља која су била у непосредној околини садашњих села. Присојане су подигла два претка данашњих родова Гркићеваца и Шуминоваца која су живела најпре на беговском имању у негдашњим селима Пољу и Старом Селу на Металици, а потом се пре близу 125 година саселила на данашње место које има добре изворске воде и сунчани положај. Збажди су постали од кућа наполичара на имању (метоху) манастира закаменског Успења Богородичина које је било на месту Селиштима близу данашње збашке цркве Свете Богородице. У доба пре више од сто тридесет година становници Селишта су се почели насељавати по косама и заравнима над старим кућама „због боље воде" и тако створили ново насеље на данашњем месту. Ржанов је постао пресељавањем старих становника непосредно са Селишта ниже садашњега села. Изгледа да је то било пре неких сто четрдесет година. Локов је подигнут у исто време кад и Ржанов, али се тада ново село звало именом Локвица

и настало је од досељеника из Долнога Села, на коме је дуго времена касније било још неколико кућа. Може бити да се Долно Село звало именом Локва, и да се на њ односи податак у грчком натпису из друге половине XIV века у Цркви цара Константина и царице Јелене у Охриду, у коме се помињу неколика села и места у охридској области са црквеним имањима: „следећи виноград, запуштени, у Локви, са истока покрај пута“[45], вероватно Старога Цадета. Према казивању најстаријих људи из родова за које се тврди да су оснивачи насеља или први пресељеници, може се по појасима одредити време постанка и старост данашњих насеља у Мелесији. Оно пада у почетак XIX века, управо у његове прве три десетине година. Али се сва села први пут јављају у писаним изворима много касно, у другој половини XIX века, и то у августу 1863, у *Поменику* („Кодика“) Манастира светога Јована Бигорског, који је преписан са некога старијега примерка, што значи да су постојала и раније. Тада су Присојани и Локов записани под истим именом, а друга два села као „Збожди“ и „ωржаново“[46].

Положај села̂. — У Малесији, која је веома брдовита и испресецана дубоким коритима потока и река и знатно издигнута над морском површином, скоро сва села имају обележје таква тла. Ниједно од њих не лежи непосредно уз реку, него далеко над једном њеном страном или на самом развођу са другим пределом. Три села су смештена око извора, а једно око доведене воде. Тај чинилац је био јачи од свих других узрока који утичу на бирање положаја насеља. Присојани су на десној страни речне долине, прилично над њеним дном у правцу севера, по Самарници, крај два јака извора претворена у чесме, на крашком и присојном тлу са средњом висином од 1040 метара над морем. Збажди су на осојној страни нижега дела Кара-Ормана, али знатно над током Големе Реке у правцу истока. Налази се поред многих извора и чесама по стрмоме тлу у облику широког корита, на просечној висини од 1060 метара над морском површином (видети снимак 6). Ржанов је на благој вадастој падини над левом обалом Големе Реке. Налази се око једног извора и две чесме, на осојној страни, на око 1260 метара висине (видети снимке 8 и 9). Локов је на високој и заравњеној преседлини над Големом Реком у правцу запада, управо на развођу између Големе Реке и суве долине која иде према Сељцима и Буринецу у Жупи. Село је најравније и највише у Малесији: има око 1340 метара над морском површином. Отворено је скоро са свих страна (видети снимак 10).

Тип села̂. — Тло на коме су села у Малесији утицало је на њихов тип: уколико је њихов положај на стрмијим

странама, утолико су разређенија. У томе погледу су најдаље отишли Збажди; у њима се само понегде могу видети неколико кућа наблизу (видети снимак 12). Присојани су средње разређености, а Ржанов и Локов најмање (видети снимке 8, 9 и 11). Али ни у Локову нема појаве да су куће слепљене међу собом. Свако се село дели на крајеве („мâли")

Снимак 7: „Горна Црков" Свете Петке у Локову са гробљем, на коме има и „римски гробишта"

који се зову по именима родова или по висинском односу кућних целина („Горна Мала", „Долна Мала"). Око цркве или школе, где је више равнога земљишта, има место за сеоске саборе, које се обично зове „сретселом".

Кућа, двор и окућница; зграде изван села

Док су насеља у Малесији била на старим местима где су сада селишта, прича се да су *куће* биле ниске („поземечки") и само у основама од камења, а са зидовима већином од дрвета и прућа олепљеног блатом. Људи су у њима живели као „колибари". Када су та села опустела или изгорела и када су се делови становништва преместили на данашња места, куће су умногом задржале тај облик све до почетка XX века, када су за време Илинданског устанка 1903 изгореле скоро све зграде у селима Малесије. До тога времена су биле поземљуше, од једног одељења са „кућом" за људе и „пȁндилом" за стоку, са малим отворима и поклопцима од дасака уместо прозора, са двоја врата („голема" и „мала врата"), са кровом од сламе или плоча, и са баџом на слемену. Од тога времена многе су куће наследиле

нешто од старих грађевина, али су се унечем и развиле и добиле данашњи облик. Њих су и раније правили месни зидари („мајстори"), а сада је то већином посао Локвенаца.

Сада су главни зидови свих кућа у Малесији од камења. Они су са спољашње и унутрашње стране наоколо, на висини од једног до два метра, ојачани дрвеним гредама

Снимак 8: Горњи део Ржанова

(„појаси"). У Збаждима је камење шкриљасто или еруптивно а у свима осталим селима кречњачко, и неправилна облика Само се по угловима налази и тесано камење. Зидови су споља са свих страна скоро свуда „голи", а негде су такви само до половине. Горњи део зидова и њихова унутрашња страна је олепљена блатом. Изузетак може да чини само унутрашњост доњих кућних одељења. У селима са стрмим тлом (у Присојанима, Збаждима и Ржанову) у куће се улази са две стране: са горњег, вишег дела земљишта, одакле је кућни зид нижи, улазе људи непосредно или преко малих степеница од дасака (ретко од камења) на „чардак"; а са доњег, вишег дела куће, у одељење за оставу неких намирница („благота", „мазои") и ратарских ствари, ковчега, опреме сточне и за коње и говеда (само понегде и за овце и козе), које се зове „ћерал". У Локову, који је већином у равници, обично се на чардак долази преко високих дрвених степеница (негде двојних; видети прву кућу на снимку 11), а са те исте стране, где је у том случају трем („ајат"), непосредно у „ћерал". Мањи део „ћерала" је често преграђен танким зидом („булме") од греда и дашчица, од исплетена прућа, или негде и од непечене опеке („плит"), олепљеним

блатом, па се зове „одајче“ и служи као ложница за младенце и за чување невестинске или девојачке спреме у ковчезима. Чардак се протеже на једној кућној страни, већином на дужој, и широк је толико да у њему могу стати „амбар“, разбој, или да се по њему може прострти постеља за лежање или спавање. Чардак се држи на испуштеним гре-

Снимак 9: Доњи део Ржанова. Ниже њега тече Голема Река, а позади је Али-пашица

дама које одвајају „ћерал“ од горњега дела куће, придржава са неколико греда које се спуштају испод стреха, и ослања на друге греде које се дижу са подлоге од камена над земљом. Под чардаков је или од дасака или од краћих дашчица укуцаних од једне греде до друге преко којих је прилепљена земља. Чардак је ограђен у висини од изнад једног метра положеним гредама у које су усправно укуцане неправилне дашчице („пардији“). С угла чардака који је даље од улаза продужава се целом суседном кућном страном, а некада завија и до половине треће стране, пролаз који је скоро у свему направљен као и чардак, само што је ужи (до једног метра ширине) и обично се не ослања на доње усправне греде. То је „телиз“. Он води у нужник („але“) и служи за сушење рубља. Ако су са стране „телиза“ у суседству куће, он је ограђен високим проређеним даскама или је затворен до стрехе. Стрехе се пружају прилично преко чардака и „телиза“ и спречавају да се овлаже од падавина и стварају сенку и хладовину. Ако има „телиза“, то је „отворена́ кућа“; а ако је без њега, „затворена́ кућа“. Са чардака се улази на једна дрвена врата у „кућу“, а на друга у

„одају“ („одаја“, „одаа“ или „ода“). У „кући“ је огњиште (;„огниште“) на средини од једног основног зида куће (обично краћег). Оно је мало увучено у зид. У његову задњем делу стоји камен, па се све то зове речју „тланик“. Зид над огњиштем је озго мало испуштен као камин, а из његова отвора („оџак“) вире вериге („синџир“) са већом или ма-

Снимак 10: Положај Локова (поглед са Ветерника)

њом куком од железа („кукалка“ или „кукалче“) о коју се вешају судови од бакра („котлиња“, „ђугуми“). Украј огњишта стоје разни предмети и понеко посуђе. Простор око огњишта се зове „ће огнищтено“ или „на огниште“, а лево и десно од њега су два „ката“: „машки“ и „женски“. У „кући“ су смештне ствари за чување срестава за исхрану и пића и разни други предмети за домаћинство. Под овог одељења је премазан земљом. Зидови су олепљени блатом од земље и сламе, али су веома чађави („сађосани“) од дима с огњишта. На њима је само негде један прозор који гледа на чардак. У главним зидовима, особито око огњишта, има четвртастих удубљења која могу бити отворена („камари“, „камарчиња“) или затворена дрвеним поклопцем („долапи“) и служе за чување разних мањих кућних потреба и ствари. Са горњих делова зидова вире гредице („башлаци“) усађене на једнакој висини, у дужини од око четврт метра, и служе за вешање разних предмета или одела. Ако се преко њих стави даска, добија се „полица“. „Кућа“ обично нема таванице. Преко чађавих греда стоје пребачене даске или

„леси за сушење пченка“ (кукуруза). За горњу страну греда над огњиштем укуцане су неравне дашчице („платици“) које спречавају искрама с огњишта да оду до сламнога крова и да га упале. То је „черен“. На њему се некада суши кукуруз или се чувају разне непотребне ствари. На једном углу „куће“ понегде има дрвени поклопац који затвара отвор за

Снимак 11: Куће у Локову

силажење у „ћерал“ и обилажење стоке зими. Из „куће“ се на „мала врата“ може непосредно или преко „телиза“ ићи и у нужник. Он је од дашчица или прућа, некад и без врата, а покривен сламом или кућном стрехом. Нечистоћа пада на отворено место иза куће, а разносе је живина или свиње, киша или навраћена вода. Танак зид од чатме („булме со петаври“) или од непечене опеке („плиће“) одваја „кућу“ од одаје. Одаја је најчешће са земљаним подом, са „камарама“ и „долапима“, „башлацима“, али има таваницу и два до три прозора. То је чисто, окречено одељење за госте. У њему понегде има и дрвених или железних одара („кревети“). У неким новијим кућама су „кућа“ и одаја растављене уским ходником („салон“). Из њега се улази у „кућу“, одају и на мала врата у нужник, а силази и у „ћерал“. Од таванице или греда настаје кровна мрежа („чатија“). Састављена је од многих греда, летава и дашчица разних величина, облика, положаја и назива (видети цртеж 3 на крају рада и снимак 13). Преко косих греда кровне мреже се прикуцавају мало здељане мотке или „платици“, па се поврх њих слаже ражана слама („ржаинца“, „чукаинца“) од стреха ка слемену (видети снимак 14). На слемену, а некад

и на угловима и странама сламнога крова се постављају дугачке мотке и причврсте за кровну мрежу да не би ветар однео покривач. Куће под сламом често имају на једној страни крова отвор („баџа“) који пропушта светлост и дим. Уместо сламе, за покривање кућа служе помало и плоче, домаћи вадасти („турски ћерамиди“) и у последње време

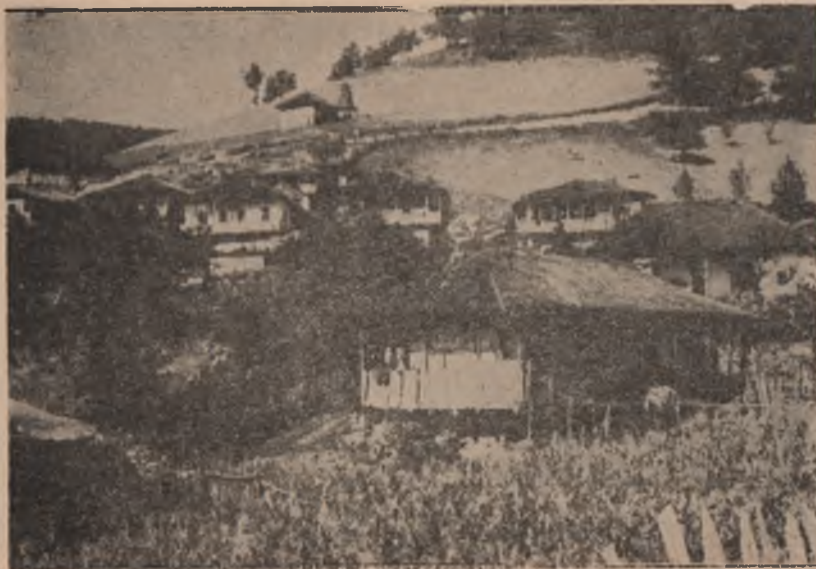

Снимак 12: Куће у Збаждима

творнички цреп („европејски ћерамиди“). Кад има плоча, мора бити „две рала чатији“ да би се обезбедила од рушења због велике тежине. Кућни кров је сада на четири воде, са слеменом или без њега (са врхом као код пирамиде; видети за све ово о кући снимке 3, 8, 9, 11, 12, 14 и 15).

Око куће или са три или две стране њене се шири *двориште* („двор“). Оно је најчешће ограђено лесама од прућа или грања, или плотом од зашиљених букових или храстових дашчица („пардији“), или бодљикавом жицом (заосталом од рата), или камењем, или је сасвим отворено. У њ се улази на дрвена, прилично широка врата од размакнутих дасака са једним крилом. У њему је негде близу куће „фурна“ за печење „пешника“ (хлебова од мешана брашна) или „сомуна“ (од „чиста“, пшенична брашна). Даље од пекаре је „кочина“ или „котар“ за свињу. Свињац је од неравних и размакнутих дасака са све четири стране, а покривен сламом. Понегде има и „кокошарник“. Неке куће имају у дворишту и „кошаре“ од прућа за кукуруз у клиповима, летњу „кошару“ за „браве“ (ситну стоку) и „кошарића од

повит“ или „букарића“ (од шупљега букова дебла) за пчеле. У разређеним селима (у Збаждима) или уопће у двориштима кућа на крају села има и „плевни“. Оне су правоугаоничне и под сламним кровом са два крила, и отворене су на странама ширине од стрехе навише (видети их на снимцима 11 и 15). У дворишту се остављају кола, саонице, теже ратарске

Снимак 13: Грађење куће у Збаждима

справе и разни други већи предмети. Гувна у дворишту су ретка (само негде у Локову).

Са једне стране кућа и од дворишта се понегде (у Збаждима и Локову) пружа *окућница* („ограда“) која је најчешће засејана кукурузом или је у њој воћњак (често у Збаждима). Она је увек ограђена (отуда јој и име). Градине су обично у делу окућнице ближе кући и имају засебну, гушћу ограду. У Ржанову су већином ниже села, у Благачи.

Плевње су обично даље од кућа, а често изван села. Крај њих се могу видети и стогови сена или младог грања са лишћем, уздигнути на гредама или на дрвећу („стоџарници“; видети један на снимку 12).

Воденице су на рекама или ниже јаких врела даље од села. Ваљавице су на водама које се ређе муте.

Далеко од села на некоме заклоњену месту су подигнуте појате („кошари“) за овце и козе. На пропланцима и пашњацима се праве од леса и заслони („слоништа“) за ситну стоку. Када је гајење оваца и коза било у јеку, близу неког извора и заклоњенијега суватског места имало је и бачија („бачила“). Сад има једно у подручју Ржанова ниже

Али-пашице (видети снимак 16). Бачије имају зидове од густо исплетених леса, а кров од сламе. Места за мужу су од обичних плотова од прућа. Некада су биле за то и ограде од камења („камнени стрги").

Гувна („гумна") су скоро сва изван села, близу њива, којих има и прилично далеко. Тиме се избегава тешко преношење снопова и истресање жита.

Снимак 14: Покривање куће ражаном сламом

На многим местима у шуми има лисника („листомници") од младога грања са храстовим, габровим или јасеновим лишћем за исхрану ситне стоке преко зиме. Слажу се на дрвећу или око високе греде, изнад земље.

Становништво

Састав. — У Малесији је данас скоро све становништво састављено од православних Македонаца који припадају брсјачкој народној целини. Брсјацима их зову и становници Дримкола дебарског и Голога Брда[47]. У лето 1948 је у њеним селима било 22 рода са 231 домаћинством македонским и 3 куће мухамеданских Цигана, који су као ковачи често покретљиви досељеници. Према томе, Малесија спада међу пределе у Македонији који су остали етнички најчистији.

Старинци непозната порекла. — По предању, ни у једноме селу Малесије нема правих старинаца, тојест становника за које би се могло рећи да су од најранијих времена живели на становиштима својих данашњих потомака. За осни-

ваче Присојана има живо предање да су из Шумадије и Тракије. О многим прецима садашњих родова из осталих села се каже да су некад однекуда дошли, зацело и из негдашњих насеља у пределу, као слуге, наполичари, сточари, или да су се склонили у подручје данашњих села од „турског" насиља или да се спасу од њихове освете („од крв"). То је

Снимак 15: „Отворена кућа" у Збаждима (са „телизом" и чардаком)

било веома одавна. Они су најпре живели на селиштима са преосталим или поврaћеним старинцима из Закамена и осталих села, измешали се са неким од њих и у томе заједничком животу примили млађи од старијих главне етничке одлике мештана и предања о негдашњим опустелим насељима у Малесији. Са тих селишта су касније прешли на места данашњих села. За њих се сматра да су оснивачи садашњих насеља у Малесији. Таквих старинаца непозната порекла у пределу има окупљених у 12 родова са 174 домаћинства. По броју родова, њих има нешто мало изнад половине од свих родова и три четвртине од укупног броја домаћинстава.

Досељеника у Малесији има 10 родова са 60 домаћинстава. Од њих су 5 родова са 23 домаћинства из суседних или мало даљих предела македонских (из Жупе, Горњих Села Поља струшког и самога Поља, Поља охридског и Дримкола охридског; у њих спада и једна породица Цигана), а 3 рода са 30 домаћинстава из арбанашких предела на граници са Македонијом који су некада били са словенским живљем (Доњи Дебар). Остала 2 рода са 9 домаћинстава су се преселила из једног малесорског села у друго (у њих

улазе и две породице Цигана ковача чије се даље порекло није могло утврдити). Досељеници су насељавали Малесију и непосредно (5 родова са 30 домаћинстава: по један из Горњих Села и Жупе, и по два из Дримкола охридског и Доњег Дебра) и посредно (3 рода са 21 домаћинством: по један из Горњих Села и Поља охридскога преко Поља кор-

Снимак 16: Бачије ниже Али-пашице

чанског у Арбанији и Жупе, а трећи из Доњег Дебра преко Глобочице на Дриму). Унутрашње сељакање седам породица из два рода је извршено непосредно, а два домаћинства (Цигана) посредно.

Узроци досељавању македонских родова су били различити. Скоро су сви бежали због неслагања са „Турцима" (Арбанасима) или због њихова пљачкања и других насиља (8 родова са садашњих 50 домаћинстава). Само је једно домаћинство дошло ради посла као сеоски ковач. Унутрашња сељакања су настала у тражењу боље земље за обрађивање (1 род са 3 домаћинства), у жељи за зарадом (2 домаћинства), или доласком у тазбину (1 род са 4 домаћинства).

Време досељавања у Малесију је почело од око године 1800 и трајало углавном током целе прве половине XIX века.

Исељавање становништва из Малесије се вршило у два главна маха. Најпре је почело исељавање старинаца из опустошених насеља почетком XVIII и достигло врхунац крајем тога и почетком следећега века. Из Малесије је тада потекла

јака исељеничка струја која је ишла мало на запад (у Дримкол дебарски, Арбанију, црногорско Приморје и у Италију[48]), а особито према истоку и североистоку. Она се кретала преко Дебрце и у њој се мало задржала; одатле је делом ушла у Горњи Железник, али се знатно настанила у пределима Кичевије, а највише у Поречу. Са тих предела је зако-

Снимак 17: Рало из Збажда

рачила и у Поље прилепско, у висинска села југозападно од Скопља и у Горњи Полог. То је чувена *закаменска струја*. Досадашњим испитивањима је утврђено да се од тих старих становника Малесије, од „Закаменаца“, иселио знатан број великих родова — најмање 49, тојест преко двапут више него сви родови у садашњим селима Малесије — са великим мноштвом породица (бар 649, што значи скоро трипут више него у свима селима Малесије) и да сада живи у многим насељима (зацело у више од 39) изван свога старога завичаја[49]. После тога догађаја као да је настало смиривање и за исељавање се мало зна[50]. Али се то затишје прекида у другој половини XIX века, када је за последњих тридесет година напустило родно место 27 домаћинстава и отишло већином у суседне пределе и у неке удаљеније, а сасвим мало у друге државе (у Немачку и Бугарску). После неуспелог Илинданског устанка 1903, исељавање узима већега маха. До Балканског рата („прво српско“) из Малесије је отишла 31 породица. То је време одлажења у стране земље (у Аустрију и Угарску, Немачку, Чешку, а мање у Румунију, Бугарску, Аргентину и Сједињене Америчке Државе) и у Ср-

бију са Војводином, у Приморје Црне Горе, у Хрватску (у Копривницу!), а најмање у Македонију. Од 1912 до краја Првога светскога рата иселила се 23 домаћинства, већином у југословенска насеља (и у Марибор!), а мање изван земље. Отада до Другога великога рата, 48 породица. Оне највише одлазе у Охрид, мање у друга суседна насеља, а најмање у стране земље. За време Ослободилачког рата и после његова завршетка, Малесију је напустило 45 домаћинстава (ту спада и један цео род од четири куће), највише у Банат (особито у Јабуку крај Панчева) и у близину Прилепа (Ново Лагово). Многи међу њима су се исељавали као момци или без чланова своје породице, па су се тамо женили или одатле доводили своју чељад, а потом дељењем стварали већи број домаћинстава. Тако је Малесија била и остала извор исељеника. На унутрашње сељакање долази пет кућа.

Узроци исељавању старих Закаменаца су била, по предању, „турска" (арбанашка) пљачкања и насиља, повезана са покољем и паљењем села, а вероватно и заразне болести (куга или „чума"). Бројем нарасли, привредно ослабљени, и без личне и имовне безбедности, они су морали да беже из свога завичаја. И касније, почев од друге половине XIX века, неразвијена производња, одвођење ситне стоке, и повремени ратни потреси, све то гони становнике Малесије да траже изворе за живот изван ње. Многи су се људи отселили на тастово имање. После Ослободилачког рата исељавање се извршило због жеље за плодном земљом и одлажењем на разне службе или рад по градовима.

Број становника. — Малесија је врло здрав предео. У њој је смртност мала, а природни прираштај велики. Али је исељавање из ње знатно смањио број њена становништва. Пре педесетак година је у свима њеним селима живело укупно 1710 лица[51], а 1948 је у њој било 1242 стално присутна и привремено отсутна становника. То значи да се за пола века Малесија смањила за 468 лица.

Привреда

Брдовито и већином крашко тло Малесије, са много пашњака по високим деловима планина и пропланцима између густих шума а са мало земље за обрађивање, деловало је и на посебни развитак привреде њених становника. У народу се говори да су се у ранија времена старинци и оснивачи данашњих села бавили скоро једино сточарством, управо гајењем оваца а потом и коза. Средином прошлога века је свако село у Малесији имало записано на „џелепу" између три и пет хиљада „брави" (оваца и коза), али је уствари било свуда још за пола више непријављених глава. За Присојанце се говори да су у турско време, када је у

селу било само девет породичних задруга, имали око 12.000 пријављених глава, али се тврди да турске власти нису знале бар за још око 6000 других, да би сељаци избегли плаћање пореза. Та стада су лети чували пастири са челником на многим местима у планини која се и сада зову именима „бачила“, „кошари“, „слоништа“ или „стрги“, а зими негде до села, у многим торовима („трла“). Живу стоку и њихове производе (вуну, кострет, сир, масло) су продавали у суседним градовима (у Дебру и Охриду, а потом у Струзи) и са тамошњих тржишта доносили жито и друге домаће потребе. У току целога XIX и неколико година на почетку XX века арбанашки пљачкаши повремено нападају пастире и одводе читава стада оваца и коза. Највише је страдала збашка стока. У Присојанима људи осамдесетих година старости памте да су им до свршетка Ослободилачког рата арбанашки пљачкаши из Доњег Дебра и Малисије или из Зајаза у Кичевији седамнаест пута одводили велики број оваца и коза. На тај начин је опадала та грана привреде. Она је осетно смањена 1948, када су престали да гаје козе ради заштите шуме. Многи власници оваца су доскора удруживали своју стоку коју је напасао најмљени пастир, па су млеко добијали редом по недељу дана („на руга“). У неким селима Малесије су сад овце задружна својина. Под Алипашицом у подручју Ржанова има једне бачије, али су овце својина Жупљана (видети снимак 16). Када је сточарство било у јеку, земља се обрађивала сасвим мало, обично само око села или недалеко од њих на погоднијем месту, у чему је предњачио Ржанов гајењем ражи. Упоредо са смањивањем гајења оваца и коза расло је ратарство. Али како су те засејане површине бивале недовољне за исхрану свега становништва, сељаци су почели да крче шуме и праве нове оранице. Тако су постали многи „лазои“ (крчевине). Због слабе земље а мало стоке за ђубрење, једне се њиве остављају да „прележе“ неко време, обично две до три године, као „прелодзи“ док се друге угаре и сеју. Земља се оре ралом (видети снимак 17), а у новије време, али само по бољим и равнијим њивама, и железним „обртачима“. Највише се сеје раж, потом јечам, овас, кукуруз (особито крај воде, али и „сушна пченка“ или „брзјак“) и пшеница („колку за в црков“), а и уров и детелина за стоку. Усеви сазревају касно, често и у позну јесен, када се снопље носи кући и суши на гредама над огњиштем („на печалник“). Жито се врше коњима или воловима на гумнима крај њива, па се одатле доноси у хамбаре. Раж се истреса ударањем („со чукање“), а неоштећена слама („чукаинца“) служи за прављење ужади („jȁжици“) за снопове и за покривање кућа и других зграда. Друга слама и кукурузовина се даје стоци. Понегде се гаји и конопља за кућне потребе. У градинама („бавчи“) се сади црни („кромид“), бели лук („лук“), правик,

(„преж“), купус („зеље“), паприке („пипер“), тикве, у новије време и кромпир („желди“) и понегде парадаиз („црвени патлиџани“). Неко поврће касно сазрева због хладноће у пределу. У градинама се редовно негује цвеће, босиљак, џунџуле, „чалма“ и каранфил („карафил“). Пасуљ („грав“) увек успева крај кукуруза. Воћака највише има у Збаждима; али и остала села имају доста самониклих ораха, дудова („мурвенки“), понеку јабуку и крушку, трешњу („черешна“), а највише дивљег воћа, на првом месту шљива („полски сливи“), па дрењина („дренки“), глогиња („глођуни“) и купина. Један део плодова се продаје (ораси), други се једе или суши за кување, а трећи служи за печење ракије. Грожђе је некада много успевало на местима која се и сада зову Лозја, а данас има само кућних лоза („лозници“) чије се стабло пење по дрвећу у дворишту или уз неку страну куће. Ливаде су на разним местима сеоског подручја, увек украј воде, и дају одлично сено. — Шума се употребљава за многе сврхе. Ранијих година су правили и дрвени угаљ („јаглен“, „ћумур“). Од стабала се добијају греде за куће и друге грађевине (воденице, ваљавице, мостове), за ратарска оруђа (за јармове, рала, саонице, кола, држаље за секире, мотике, лопате), или за огрев и потребе у кући (за ковчеге, наћве и друге предмете у домаћинству), или за стоку (за самаре). Од грања са лишћем се праве лисници за исхрану стоке зими. Иако по Малесији има доста дивљих животиња, лов није особито развијен. Рибе се хватају само о неким празницима. Од домаћих животиња имају коње, а сасвим мало мазге и магарце, и већином им служе за пренос терета, јахање и вршење. Држе и говеда за вучу, а сасвим мало и за млеко. У кући имају и свиње. Ретке су куће без пса. Од живине имају само кокошака.

Све набројане гране привреде, међу којима су неке ранијих година биле на нижем ступњу развитка, нису могле да задовоље животне потребе становништва чији је број растао. Када су се тим узроцима придружили пљачкашки напади Арбанаса, одрасли мушкарци су бежали из својих села и тражили нове изворе за живот целе породице. Тај рад изван свога роднога места или печалба („гурбет“) захватио је сваки род у Малесији и скоро сваку породицу. Изгледа да печалбарство почиње од краја XVIII или почетка XIX века. Највише га је ојачало арбанашко одвођење стада оваца и коза. У Присојанима најстарији људи кажу: „Дури беше стоката, немаше гурбет; а кога почнаја да не крадет, тргнавме“. Печалбари су се запошљавали по градовима у границама данашње Југославије, од Македоније до Словеначке; али су ишли и изван ње и хватали се ма каква рада: у Арбанији су били пилари; у Грчкој угљари; у Бугарској посластичари и бозаџије; у Румунији калдрмџије и пекари; у Мађарској, Чешкој, Аустрији и Немачкој посластичари, — али бозу нису

правили, јер „кај имат пиво, не оит боза"; у Америци пекари и творнички радници. Тим истим пословима су се бавили и по Југославији. У Македонији су Присојанци познати већином као посластичари („шеќерџији", „алваџији"), Збаждани као пилари („шараџији"), Ржанци као столари и зидари („мајстори"), и Локвенци као зидари.

Б. ПОСЕБНИ ДЕО

Опис села

1) Присојани

Присо̀јани (понекад и „Присо̀ани") су село на југу Малесије. Њихово земљиште се граничи на истоку са потесима Црвене Воде у Дебрци, на југу са подручјима Похума и Мислодежде у Горњим Селима на ободу Поља струшкога, на западу с имањем Глобочице у теснацу Црнога Дрима, и на северу са земљиштем суседних Збажда. Сеоска međа иде наоколо по местима Распаће, Го́ла́ Краста, Фурка, Рамни́ Камен, Голема́ Река, Гулеј Кошари, Самарница, Коча́ Река, Шумје, Горни Ливаđе, Рамна Ливада, и враћа се на Распаће. На томе подручју су њиве, крчевине, ливаде, пашњаци и шуме: Мала и Голема Металица (негдашње село, сада најбоље њиве), Гавраноо́в Камен, Кукуда (јак и хладан извор), Градишта (негдашњи град са тврђавом), Поле (негдашње село, сада њиве) и Куќишта, Ружина́ Куќа, На Црков (негдашња Црква светога Николе са старим гробљем), Голема Ѓека, Црвени Камења, Станишеец, Жални́ Присој, Мечкині́ Дупки, Гркиќо̀ Гумно, Самарница, Малиќа или Мариќа́ Краста, Коча́ Река, Лепеинца са Лепеинчком Кулом и Солиштима (трагови негдашњег насеља), Шабано Бачило, Присој, Студена́ Вода, Врглишта, На̀д Поле, Перулика, Попо́ Гумно, Куштица, Маркина́ Нива, Урвишта, („се урвит земја"). Мартиница, Лаз, Кутел, Гребен, Лозја (негдашња), Долна Ограда и Млака. Скоро цело подручје Присојана је састављено од краса („краста") који је беличаст и црвенкаст („бел и црве́н камен за вар"). По њему има великих површина храстове и букове шуме. По равнијим крчевинама или у увалама и вртачама („кутли") има и плодне црвенице („црвеинца") за ратарске потребе. — Присојани су на јужној коси Самарнице, на њеној присојној страни, више потока („Река") који протиче дубоким коритом према западу. Село је подигнуто на стрмом и неравном тлу, усред веће голети, на 1040 метара средње висине над морем. За време јачих киша набуја мали поток чији је извор на месту Љутиче и том приликом оштеќује сеоске градине. У селу има две јаке чесме: Горна Чешма и Долна Чешма. Прва може знатно да смањи своју коли-

чину воде за време јаких суша. Ипак, становници Присојана („Присончани“ и „Присончанки“) не оскудевају у води за пиће. Стоку поје изван села са многих извора и са потока и Реке, а предвече и са сеоских чесама. Текуће воде се зими смрзавају само изузетно, зато што су заклоњене од хладних ветрова са севера, што имају дубока корита, и што су брзога и краткога тока („авалето им је кусо“).

Сеоске куће су мало удаљене међу собом, често и разређене. Зидови кућа су од меснога камења. Због косога тла, оне су на доњем крају више него на горњем. Имају „ћерал“ и чардак са „телизом“. Ти делови су од дрвета. Одатле се улази у „кућу“ и у „одају“. Већином су покривене сламом. О Илиндањском устанку 1903 су све изгореле. Накрај села је црква Светога Николе са гробљем. Саграђена је 1852. Живопис је 1874 израдио Аврам Дичоски из Тресонча. Падају у очи фреске „Свети цар Урош“ и „Свети крал Лазар“. Око цркве је равније и шире место за саборе („Стретсело“). Сеоска слава је Свети Атанасије зимски, а преслава Свети Атанасије летњи. Село има основну школу, а од 1948 и задружну продавницу. У селу има три пецаре ракије, а на реци је једна воденица која меље само када се не наводњавају кукурузи. Дели се на два краја. Раније су се та оба дела сеоска звала једино по родовима Гргићевцима и Шуминовцима, а сада се чује и назив по висинском положају: „Горна Мала“ и „Долна Мала“.

Присојани су добили име по својој изложености Сунцу („на присој је). Село се први пут јавља под истим именом у писаним изворима из XIX века[52]), али је несумњиво веће старости.

Присојани имају два велика рода са шездесет и једним домаћинством и 342 становника православних Македонаца. Пре педесетак година су имали 480 душа[53]). У селу су оба *рода непознатог порекла, али стариначка: Гркићевци* на истоку (39 домаћинстава, славе Светога Николу) и *Шуминовци* на западу (22, Петковдан). Гркићевци се деле на Треновце (7), Трајковце са Спасевцима (6), Марковце (5), Мојсовце (4), Неловце са Кузмановцима (4), Вељановце (3), Таневце (3), Ристовце (1), Петковце (1) и Симоновце (1), — а Шуминовци на Петковце (5), Котевце (4), Лечовце (4), Ћитовце (3), Иловце (2) Трпчевце (1) и Милошовце (1). Међу Гркићевцима живе и исту славу славе Петревци (2), Чукевци или Стрезовци (1) и Митревци (1), али неки Присојанци кажу да су сва три рода засебнога порекла. За прва два се не зна одакле су, а за Митревце се говори да су почетком XIX века пребегли из Славила крај Сељаца. По предању, близу данашњега села је некад, у време доласка „Турака“ („кога дошле Турците“), било велико имање („чифлик“) некога Метали-бега. Њему је „турски цар“ дао то место на уживање („емљак“) као награду за неке услуге у

рату против неверника („каура“). Матали-бег је имао своја пољска добра и у околини Охрида, у Преспи и у Пољу прилепскоме, у свему неких тридесетак већих или мањих. У некој бици заробио је два дечка, од којих је један био Словен из Тракије, али су га звали надимком „Грк“, — а други је био Србин из Шумадије. Обојица су радила на беговим имањима по пет година у Требеништу, Делогождима и у негдашњем селу Пољу („Село Поле“) у присојанском („присоанско“) подручју. После толикога служења, бег је младићима допустио да посете своје куће и родитеље, али се они нису усудили да крену на пут и због тога што нису имали никаквих вести о својима у дому. Пошто су били послушне и добре слуге, бег је рекао да ће им продати место на коме живе и раде за тридесет и пет „ћеса“[54]. Уз то им је нагласио: „Пошто сте код мене отслужили за двадесет ћеса, позајмите још остатак од некога, па се удомите и живите као своји људи“. Они су радо пристали на бегов предлог, отишли у Охрид и добили зајам. Али је око Волина у Пољу струшком владао и крстарио опасни пљачкаш („качак“) Сулејман кога су турске власти уцениле на петнаест ћеса. На повратку из Охрида угледали су качака како седи на Беломе Мосту преко Сатеске. Они су знали да ће их разбојник опљачкати, па су се договорили како да га убију. „Грк“ је био мали растом и пуначак („шишко“), а Шумадинац висок и крупан. Када су се приближили мосту и назвали бегу много година, он им затражи новаца. „Грк“ извади сав новац и поче бројати пред Сулејманом, који је почео скидати своје гуњче да га простре преда се. За то време је Шумадинац уграбио згодну прилику и својом палицом знажно ударио бега по глави и онесвестио га. Тада су му отсекли главу, а труп бацили у Сатеску. Одмах су се вратили у Охрид са главом у зобници и предали је суду („уђумату“). Тамо су добили одређену награду, којом су одмах вратили дуг. У суду су им саветовали да кажу да су царски војници убили пљачкаша, а не они, да не би дошло до освете. Касније су обојица убили још једнога качака Јазмију на месту које се по њему и сада зове именом Јазмиња. Чим су дошли кући, исплатили су бегу остатак новца, и тако су постали власници имања све до места Табакови Нивишта. Бег им је том приликом поклонио једнога коња, два вола, пет оваца и пет коза. Доцније им је бег продао и целу шуму у Металици и све пашњаке с изворима за других тридесет и пет ћеса. „Грк“ се оженио девојком однекуд из Дримкола (а по казивању других из Елеваца у Жупи, у којима је тада била још само једна кућа „рисјанска“), а Шумадинац из Тучепа у Голом Брду, одакле је дошло сто педесет сватова „рисјана“. „Грк“ је у браку имао пет синова, а Шумадинац два сина. Мисли се да се „Грк“ звао именом Никола, а Шумадинац Митре, и да су

прешли на место данашњих Присојана због воде пре око сто двадесет и пет година. Од њих су се намножили данашњи Гркићевци и Шуминовци[55].

Присојанци су се до 1903, а делом и до 1948, највише занимали гајењем оваца и коза, а мање ратарством. С опадањем сточарства ојачало је одлажење на печалбу („гурбет"). То их је много одвело из завичаја.

Становници Присојана су се у прилично великом броју исељавали. Гркићевци су дали многе исељенике. Њих има у Софији (4 домаћинства, око 1895 године), у Аустрији (4 у Бечком Новом Месту, Велсу и у Целовцу у Корушкој, 1906), у Мађарској (2, 1908), у Чешкој (2 у Тренчену и околини, 1908), у дебрчком Грко-Пољу (2, 1918; сада се зову Ристовцима), у Охриду (8, у време између 1920 и 1923), у Београду (2, 1921), у Скопљу (2, око 1923), у Пожаревцу (1, 1933), у Збаждима (1, 1946; отишао на тастово имање) и у Битољу (1, 1946). Из Присојана су се иселили Савевци, за које се сматра да су засебан род, у Јабуку (1, 1946: два брата). Петреваца има у Струзи (1, 1946), Чукеваца у Новом Саду (2, 1936). Шуминовци су се мање исељавали. Од њих има у Београду (2, око 1880), Новоме Саду (1, 1890), у Немачкој (3 домаћинства у Лајпцигу и Ерфурту, пре 1903), у Софији (3, после 1903) и у Моровиштима (2, 1925 и 1948, као Трпчевци). Призећених Присојанаца (Гркићеваца) има и у Безеву у Дримколу дебарском (6, пре више од 125 година)[56].

2) *Збажди*

Збажди („Зба̑жди") су северно од Присојана, у средишту Малесије. Сеоско подручје се још граничи на југозападу са земљиштем Глобочице, на северозападу са потесима Локова, на северу с имањем Ржанова, и на истоку са државном шумом на Кара-Орману у правцу Песочана у Дебрци. Места на сеоској međи су с југа и наоколо удесно Самарница, Пчела (има уљаник у стени), Зло́-Стрна, Црквиште, Орло́в Камен, Голиње, Типец, Ђурко́ Леко, За́д Бигла, Вачковска̑ Нива, Дебелчица (негдашње село), Голе́м Агар, Миља Ли̑вада, Црни́ Камен, Пусијите (ту су 1903 биле заседе и борбе са Турцима), Ће Гробон (погинула два овчара „Турчина"), Ка̑раула (саграђена 1927; сад у рушевинама), Неести́н Гроб („турски" пљачкаши су ту убили неку младу), Рамна Ливада, На̑ Преслап, Коча̑ Река, Шумје и Плоча. У оквиру тих места су њиве, крчевине, ливаде, пашњаци и шуме с овим именима: Вршец, Вршечки Ливађе, Јанко́ј Нивје, Гаришта, Голема̑ Река, Лајко́ Арен, Марко́в Присој (на њ је слетао и са њега узлетао Краљевић Марко са Шарцем), На Водеинца, Грмадишта, Тесни Мос(т), Лаки, Зад Рид, Мала Пеш (пећина), Присој, Лозја (негдашња), Брчијо́ Гумно, Бошко Ливада, Под Вис, Селишта (овде су биле појате и куће села пре осни-

вања Збажда), Под Црков, Големи́ Камен, Кутел, Ваковска Бранеинца, Врање (крчевине), Бигла, Ћимче́(а) Млака, Бегоиште, Сливица (негдашње село), Дрење, Марина Краста, Бачилиште (биле бачије), Бела́ Вода, Рудина, Груји Лазои, Кара́ Орман, Водеинчки Камење (и сада се тамо тешу за сеоске поточаре), Добра́ Вода, Извори, Езериште (збориште за негдашња села у сусеству: Радомирово, Горно Ливађе, Лепеинца, Сливица, Дебелчица и Големи́ Кутел, на коме је играло 300 девојака и 200 момака, док их једнога дана о сабору нису растерали и посекли неки „Турци", због чега је, од жалости, и место угнуто; зато се поштује као „знаковито" или „ваковско", и нико га не обрађује; некоме су човеку, по предању, сместа угинула оба вола када је почео да га оре), Малкучеј Ливађе, Горно Ливађе (било велико село), Локвица, Кобличишта, Рајко́ Гумно. Непосредна околина Збажда је састављена од кристаластих шкриљаца и еруптивних стена; а уколико се иде ближе суседним селима, све више настаје крашко тло. У селу и око њега има знатних површина храстове и букове шуме. — Село је на осојној страни Кара-Ормана, на коритастој коси више Големе Реке. Више је отворено према северу, а мање у правцу Глобочице, низ Голему Реку. Збажди су најнеравније село у Малесији. Налазе се на око 1060 метара над морском површином. Они су и најбогатије село водом. У њему и око њега има много извора. У селу има више чесама: по једна у Доњој Махали, код Дуковаца, Петковаца, Траповаца, Ђероваца, Шкурића, „Зад Мулец", код Мојсоваца, на Горњем Крају, код Каларенаца. Ниже цркве има света вода („ајазмо"). Кроза село протиче само за време кише једна вода по долу („трап", „суводолица"), која с пролећа и с јесени може да набуја и да направи штете и кућама и имању крај њена корита.

Збажди су најразређеније село у Малесији. Збашке куће су са зидовима од месногa камења („плоча" и „црн камен"). Имају „ћерал", чардак и „телиз", и „кућу" и „одају". Покривене су највише ражаном сламом. 1903 су све куће изгореле. На доњем крају села је Црква свете Богородице са гробљем око ње. Наоколо је сеоско збориште („Стретсело"). На њему се игра и пева на сабору о црквеној и сеоској слави (о Великој госпођи) и одржавају друге свечаности. Преслава је на „Испратен четврток" (осмога четвртка по Ускрсу), када се иде по „пољу" (по њивама и записима), ставља у храстове „записник" (натпис на хартији с освећеним уљем и нафором у проврћену рупу). Збаждани имају на горњем крају основну школу, па се често скупљају на договор и око ње. Од 1948 имају своју радну задругу, која се 1952 претворила у опћу продавницу. На Големој Реци имају пет воденица, а на Реци су радиле и две ваљавице („вала́јци со пенои"). Има три пецаре ракије. Село се дели

на крајеве који се зову „Горна Мала“, „Средна Мала“ и „Долна Мала“, али се, због разређености кућа, многи делови зову по родовима или породицама.

Збаждани не знају порекло и значење имена свога села. У писаним изворима се јавља у другој половини XIX века под именом „Збожди“[57], као што га изговарају неки у Локову и скоро сви у Сељцима и Буринецу у Жупи. Име је морало настати од личног имена које је дошло од корена „събжд“[58].

У Збаждима има 8 родова са 83 домаћинства (међу Македонцима православне вере само је једна породица мухамеданских Цигана ковача). Дед жене од 56 година је запамтио да је село имало 12 кућа задружног живота. Данас има 440 становника, а пре пола века је у њему било 550 душа[59]. У селу има старих и млађих досељеника.

Старинци непознатa порекла. За најраније досељенике се сматрају *Дамјановци* са Дапчиновцима (20 домаћинстава, живе у Доњој Махали, славе Пречисту), *Мавнивиловци* (1, у Доњој Махали, Свету Петку), *Грујовци* (9, у Средњој Махали, Свету Петку), и *Богојевци* (3, у Горњој Махали, Светога Николу). За њихове се претке, четири брата, каже да су били наполичари („исполџији“) на имању негдашње збашке Цркве свете Богородице у време када је била метох Манастира успења Богородичина у негдашњем великом насељу Закамену, које је било на супројној страни од Збажда, али се не зна тачно из кога су насеља. Неки мисле да су били Закаменци. Када су „Турци“ уништили Закамен и суседна села, та четири брата су остала у животу зато што су били манастирски радници („Богоројца ји додржала“). И данас се сматрају као један род који се одавна поделио („стари деленици“). Стару славу су одржали само Дамјановци. — Мало касније од њих су се однекуда доселили *Стојковци* са Тримовцима (12, у Горњој Махали) и *Карадаковци* (6, на засебном крају Горње Махале, „во Карадакоска Мала“), који су један род са заједничком славом Светог Арханђела. Карадаковци су се одвојили од Стојковаца са Тримовцима по жељи маћехе другога претка данашњега човека од шездесет година. — Са њима је свакако дошао из непознатa места предак данашњих *Марковаца* (4, у Горњој Махали, Свету Петку), *Беровацa* (2, у Средњој Махали, Свету Петку), и прадед *Трајчевацa* (4, у Горњој Махали, Свету Петку). Мисли се да су некада били један род.

Досељенички родови. Пре 120 година су због насиља пребегли из Доњега Дебра („од Под Дебар“), из села Кукуречана (?), и постали наполичари на манастирском имању *Петковци* (13) са *Шаламанцима* (1) и *Радичовцима* (1), који су заједничког порекла. Сви живе у Средњој Махали и славе

Свету Петку. Последње две породице су знатно смањене бројем чланова због умирања. Мијајле Радичоски је у Илинданском устанку 1903 био са Неданом Мојсоским сеоски „војвода". — *Близнаковци* или Петревци (3, у Горњој Махали, Светога Никола) су дошли из суседнога Локова пре 115 година. Тамо су била два брата близанца (по чему су добили надимак), од којих је један прешао у Збажде. Многи чланови овога рода су страдали у Илинданском устанку 1903. — *Иловци* (1, у Средњој Махали, Митровдан) су пореклом из негдашњега села Славила („Слаило") крај Сељаца у Жупи, одакле су побегли кад и Близнаковци. — *Каларенци* или Каларѐн (1, одвојени на узвишици источно од села, „Ђе Каларѐн", Свету Петку) су се доселили из Радожде („од Радоежда") крај Охридскога Језера пре једнога века, због страха од Арбанаса. У изворном селу се њихови рођаци зову Шаиновцима. — *Крстановци* (1, у Горњој Махали, Свету Петку) су дошли са Каларенцима из истога села због неслагања са месним Арбанасима. Зову их и именом Млачичовци због угнутога места и барице („млаче") која се ствара крај њихове куће. — *Аџиоски* Фидан (1, у Средњој Махали) је Циганин ковач мухамеданске вере. Доселио се пре седам година из Локова, али му се не зна даље порекло. У Ржанову има свога рођака ковача.

Збаждани су се највише бавили гајењем ситне стоке (оваца и коза), а мало ратарством. Касније су се одали печалбарству. У Збаждима има највише вођака.

И становници Збажда су се много исељавали. Дамјановаца има у Битољу (једна породица, отишла око 1890 године), у Бугарској (1 у Ботевграду, око 1922), у Београду (1, 1934) и у Јабуци крај Панчева (1, 1946); Мавнивиловаца у Немачкој (1, 1896), у Аргентини (1, 1906), — и Грујоваца у Немачкој (1, 1890) и у Јабуци (2, 1946). Стојковаца има у Мађарској (1 у Ђуру, од 1903), у Суботици (1; најпре 1903 отишао у Братиславу), Ресну (1, 1910), Охриду (2, 1913), Новоме Саду (2, 1918), Сплиту (1, 1920), Новоме Селу у Дебрци (1, 1933) и у Јабуци (2, 1946). Од Марковаца се иселило по једно домаћинство 1925 у Јанковац у Преспи и 1938 у Демир-Капију. Бероваца има у Битољу (1, 1900), Глобочици (1 домазет, 1932), Бугарској (1, 1933) и у Јабуци (1, 1946). Трајчеваца има у Копривници у Хрватској (1, око 1900), Аустрији (1, 1903), Новоме Саду (1, 1912), Немачкој (1, око 1918), Старом Бечеју (1, 1924 из Аустрије, а у Аустрију после 1903). Петковаца има у Бугарској (1, 1922), Охриду (2, 1928) и у Јабуци (1, 1946); Шаламановаца само у Охриду (1, 1920), — и Радичоваца у Охриду (1, пре 1912). Близнаковаца има у Охриду (2, пре 1903). Иловаца има у Чешкој (1 у Комарну, 1903), Ржанову (1 домазет, 1933), у Цареву Двору у Преспи (1, 1913; зове се „Мајсторот", слави Митровдан и Светога Николу) и у Белчиштима у Дебрци (1, 1946). Крстановаца

има у Бугарској (1, 1917), Охриду (2, 1920), Битољу (1, 1920) и у Јабуци (1, 1946). Из Збажда су од 1906 и две куће Вељановаца (Ђоросановаца) у Волину у Пољу струшком (славе Светога Ђорђа), али се не зна да ли су припадали некоме данашњем роду збашком.

3) *Ржанов*

Ржанов је на северу Малесије. Његово пространо подручје се на југу граничи са земљиштем Збажда, на западу са потесима Локова, а на северу и истоку са државном шумом северних делова Кара-Ормана до Али-пашице, тојест према Врбјанима и Годивју у Дебрци. Међа сеоска иде по местима Бигла, Ђуркó Леко, Шибалки́н Трап, Умски Мос(т), Буклеска Водеинца, Млаче, Лаишта, Кармишта, Уз Корен, Рале́ј Кутли, Кравја́ Млака (бежећи испред дванаест јунаца, крава потонула у муљу са њима), Глобоки́ Трап, Бара, Кара Ђуз, Пусијите, Бела́ Вода, Голе́м Агар, Дебелчица (негдашње село), Смилкоска́ Млака и враћа се на Биглу. У томе простору су њиве, крчевине, ливаде, пашњаци и шуме. Њихова су имена Орео (Горнó Рео и Долнó Рео), Ејупско Гумно (крај њега живели Цигани), Марков Камен (с отиском ноге Краљевића Марка), Селиште (негдашње село) и Ливађе, Благача (сеоске градине), Присој, Власићеец, Браткоец, Јаорец, Милко Мос, Ума (негдашње село у изворишту Уме и старе воденице), Броалиште (тамо се бројале овце; неки га зову „Брогоариште"), Камнена́ Стрга (ограда од камења за мужу оваца), Глаиње (јак извор на месту Крколци, где вода „кркорит"), Големи́ Кутел (негдашње село), Горна Ливада, Поле, Чаталаец (ту се састају два потока), Ореот, Голема́ Нива. Цела околина Ржанова је крашка, са местимичним стенама од бигра (на југу од села). Понегде се јављају и шкриљци. По томе земљишту има изван села шуме која је већином састављена од букве, а мање од храста. Непосредна околина села нема много зеленила; ту је само проређено дрвеће и понеки грм; али зато има велика површина земље за обрађивање. — Ржанов је на благој заобљеној падини чија је северна страна окренута западу а јужна северу. Село је на осојној страни и отворено према југозападу, низ долину Големе Реке. Подигнуто је недалеко од леве обале њене, а северније од Ореске Реке. Налази се на око 1260 метара над морем. Село не оскудева у води. Ржанци употребљавају за пиће изворску воду. Најјачи је На Извор. Чесме су Под Врба (са најлакшом водом) и Станишеец (са најхладнијом водом). Стока се поји са река (са Уме и Големе Реке на северу, Ореске Реке и Чаталаеца на југу), извора и чесама.

Куће у Ржанову су подигнуте прилично наблизу. Њихови су зидови од кречњака. Имају „ћерал", чардак и „телиз", и „кућу" и „одају". Покривене су ражаном сламом,

а само неке плочама. У селу има Црква свете Недеље са гробљем унаоколо. 1903 године, када је за време Илињданског устанка био запаљен највећи број сеоских кућа, изгорео је и црквени иконостас. Сељаци су га после четири године обновили. 1911 су цркву живописали браћа Димитрија, Евтимија и Ђорђија Андоноски, „иконопивци“ из Гара. Други Гаранин, Илија Доневић је 1941 насликао нове свеце и прилике из Светога писма. Сеоска је слава о Светој Недељи (седмога дана јула) и Ђурђевдану. У селу има основна школа. Стару зграду за њу су сељаци сами правили ноћу, да их не виде Турци. Како у томе нису могли успети, Ржанци су рекли Турцима да ту зграду зидају за њихов „аскер“ (војску). Од 1948 имају сељачку радну задругу, која се 1952 претворила у опћу продавницу. Недавно су подигли заједничку стају (1950). Ради једна пецара ракије и воденица на Големој Реци. На Ореској Реци је била и једна ваљавица. Село се дели на крајеве који се зову по већим родовима („Бирачоска Мала“, „Павлеска Мала“) или по висинском положају („Ридоска Мала“, „Горна Мала“).

Ржанов је добио своје име по ражи која се много рађа на његову земљишту. У писаним изворима се јавља у другој половини XIX века под именом „ωржаново“[60]. Мештани знају само за облик „Ржанов“.

Данас село има пет родова са 50 домаћинстава православних Македонаца и једну породицу Цигана ковача мухамеданске вере. У њему живи 275 становника. Пре пола века је имало 360 душа[61].

Родови. Ржанци воде порекло од старијих и новијих досељеника. *Старинци непознатa порекла* су *Влаовци* или Мартиновци са Постоловцима, Марковцима и Стојановцима (25 домаћинстава; куће имају у разним деловима села, у Ридоској, „Средној“ и Павлеској Махали; славе Светог Арханђела и Ђурђевдан). Њихови су преци најпре дошли у подручје данашњега села. Говори се да је однекуд избегао неки „Влав“ сточар, па је најпре на месту Лаиштима, а потом на Власићевецу или Влаовици направио себи привремено станиште. После некога времена је подигао и кућу у садашњој Тренковој Бавчи („Тренкó Бавча“) на Селишту ниже данашњега Ржанова, на коме је некада било село, и тако постао пре неких 160 година стални становник („тој је закорнат овде“). *Досељеници* су сви остали родови. *Ћелешовци* и *Ђечовци* с изумрлим Лошановцима (8, у Средњој Махали, Светога Николу), су један род. Најстарији брат Ристо је био оћелавео (постао „ћелеш“) у Корчи у Арбанији, средњи је имао узречицу „ђеч олун“ (ко је закаснио), а најмлађи је био срдит („лош“), па су по тим особинама добили родовске надимке. Пореклом су из Вапиле у Пољу охридском. Одатле су побегли „од крв“ са чифлика најпре у Корчу (када је Ристо имао тринаест година), у којој су се задржали се-

дамнаест година, а потом у Славило крај Сељаца и Буринеца у Жупи. Ту се Ристо оженио неком Ерином. У Славилу нису дуго остали: морали су да беже од „турских" напада и покоља у селу, тако да су у Ржанову били отприлике пре 150 година (данашњи Стојан, који има 70 година, имао је оца Митрета, деда Лазара, прадеда Дима и чукундеда Риста). — *Бирачовци* са Јанковцима (9, у Бирачоској и Јанкоској Махали, Митровдан) чине један род. Пореклом су из садашњег арбанашког села Мислодежде („Мислоежда") на северном ободу Поља струшкога, јужно од Присојана. Тамо и сад има место крај села по имену Араи Бирач (Бирачова Њива) које је припадало Бирачовцима. У Мислодежди је био пољак „Турчин" из Зогаја или Лузуније у Доњем Дебру на служби код виђеног рода Бирачоваца, па „се побратил" с оцем Тодора и Јанка Бирачоског. Пољак је једном приликом урадио „нешто лошо" Тодоровој жени, и Тодор га убио „со туфек" (пушком). Зато се морао склонити од освете („од крв") коју су припремали саплеменици пољакови. Тодор се склонио у скривено село Славило. Ни његов брат Јанко није могао остати у селу крај Арбанаса који су се том приликом населили, па је побегао у Корчу (или њену околину), а одатле ка брату у Славило. Са њиховим бежањем Мислодежда је престала да буде македонско насеље. После пљачкања Славила, Тодорова и Јанкова породица су се доселиле у Ржанов пре близу 145 година (Тодор је имао сина Вељана, унука Наума, праунука Стефана, од кога је данашњи Тодор Бирачоски, рођен 1892). — *Цутевци* (4, у Горњој Махали, Светог Атанасија зимског) су вероватно из села Цутаит у Арбанији, одакле су побегли од арбанашког насиља. Њих има и у Пискупштини у Дримколу дебарском[62]. У Ржанов су се доселили преко Глобочице на ушћу Големе Реке у Црни Дрим пре мање од једнога века (из Глобочице је дошао прадед данашњега човека од 37 година). — *Павлевци* (4, у Павлеској Махали, Светога Николу) су пореклом из Присојана. Њихов дед Трифун Шупуроски се призетио у род Вељановаца којима је изумрла мушка лоза, и засновао нови род под данашњим именом. — *Аџиоски* Бајрам (1, у Средњој Махали) је Циганин ковач. У Ржанов је дошао „одамна" из Локова, где је до пре седам година живео његов рођак, који се преселио у Збажде.

Раније су и Ржанци живели од овчарства и козарства. Када се то сточарство почело смањивати услед пљачкања арбанашких, почело се развијати обрађивање земље и печалбарство. Данас Ржанци најбоље стоје са њивама.

Мада Ржанов има боље погодбе за живот, и из њега се иселило много породица, особито после 1903. Влаоваца има у Грацу и Леовену у Аустрији (по једна кућа, отишле 1900), Бару (2, 1905), Зрењанину (1, 1905), у Нире Ђази и Печују у Мађарској (по један, 1905 и 1927), Београду (3, 1913),

Марибору (1, 1918), Охриду (1, 1919), у Француској (1, 1944), у Новом Лагову недалеко од Прилепа (1, 1946), Јабуци (4, 1946) и у Качареву (2, 1946). Ћелешоваца има у Охриду (6; 4 су отишли 1900, 2 1919), Волину у Пољу струшком (1, 1916) и у Злестима и Лешанима у Дебрци (по 1, као домазети 1924). Бирачоваца има у Софији (1, 1900), у Плзену у Чешкој (2, 1900), Охриду (2, 1919), Присојанима (2 као домазети у Гркићевцима, 1922) и у Прагу (1, 1927). Павлеваца има само у Америци (1, 1910).

4) Локов

Локов је на западу Малесије. Његово подручје се граничи потесима Ржанова и Збажда, Глобочице на југу, Нереза и Лукова на западу, Буринеца и Сељаца на северу, и Врбјана у Дебрци на североистоку. На сеоским међама од истока наоколо удесно су места Просишта, Голема Река, Ржанскѝ Мос, Ђечоскó Гумно, Шибалкѝн Трап, Големѝ Камен, Србинó Гумно, Црквиште и Манастириште закаменско, Долни Завој, Зло-Стрна, Неделкоски Кошари, Орло Седало, Леништа, Крајни Рид, Митреска Ливада, Чиста Краста, Ђемоица (пећина за 200 до 300 брава), Црвенѝ Рид, Под Редеши, Турени Камења, Мечка и Мечкѝн Камен, Долно Чекалиште, Црвенѝ Камен, Печатѝ Буки, Глобокѝ Трап, Јабел (слаб извор), Красје (негдашње село), Манастириште, Катуништа (негдашње село), Острилци, Солишта („се крмеле брави"), Лучишта, Високѝ Рид, Преслап, Горно Цаде (старо), Бара, Рамнѝ Камен, Порта (личи на врата), Кравјá Млака, Калиноскѝ Ниввје, Трајческó Гумно, Уз Корен, Река (јаворечка), Просишта. У оквиру тога појаса су њиве, пашњаци и шуме Локова: Осој, Мечкинá Дупка, Закамен, Закаменскó Брдо, Прпушкоец, Стојкоски Орници, Слоништа (Ће Кошарине), Церов Дел, Коце (хрид), Лопушно (имало лопуха), Гоедарник, Ветерник, Јабел, Долои, Сеништа, Милинец, Над Црков (више Преображења), Гулеица, Ће Бачилана (имао их Бавтијар Ћатиб из Дебра), Ће Папајцине (има растиња „папаици" које се једе), Јаорец,填Кармишта (има дрвећа „благунојца"), Лаишта (код чесме), Касамица, Долно Село (било некада; има чесма). Цело подручје Локова је од краса, са многим вртачама, местимичним шкрапама и понеким пећинама. Негде се јавља и црвеница. Село је на заравни која се с истока високо диже над Големом Реком, а са северозапада се повезује сувом речном долином са Сељцима. Велики простор око Локова је го, са понеким дрветом. Шума је изван њега. Локов је највише село у Малесији: подигнут је на 1340 метара над морском површином. Отворен је скоро са свих страна, и зато скоро никада није без ветрова. До 1919 године у селу није имало чесама. Тада су преко некога народнога посланика Локвенци добили срестава, па су до-

вели воду са места Над Црков (више Црквице светога Преображења, на северу од села) и од ње имају две чесме у селу. Пре тога су воду доносили на рамену и на магарцима са чесама изван села: са Големих („Големи", која има врло лаку воду, али мало тече; удаљена је четврт часа од села), са Лаишта (има такође укусну воду и у већој количини, али је прилично далеко), и са слабе чесме у Долном Селу. Селу недостаје вода за појење стоке.

Највећи број кућа у Локову је на равноме тлу и доста су збијене. Зидови су од кречњака бар до половине. Имају „ћерал" и чардак, а мање „телиз" („затворена кућа"). Село је цело изгорело у Илинданском устанку, а делом и у Ослободилачком рату, па сад има много нових кућа које се унечем разликују од домова осталих села у пределу. „Кућу" од „одаје" често раздваја „салòн", а на чардак се иде високим дрвеним степеницама. Кровови су већином под домаћим ћерамидама или творничким црепом. У Локову има две цркве: Светога Спаса („Долна Црков") и Свете Петке („Горна Црков"), око које је гробље. На њему има трагова старијег гробља, за које народ каже да је римско. Локвенци имају три славе: Спасовдан („Свети Спас"), Преображење и Свету Петку. Прве две су главне (тада се „клават софра" и прави „панађур"). Литија се носи на Спасовдан. Ти исти празници су и крсна имена свих православних родова у селу. Село има основну школу. Крај ње и цркве је „Стретсело". Од 1948 до 1952 су имали и сељачку радну задругу. Ради и једна пецара ракије. Воденице су на Големој Реци (три, али стално раде само две).

По предању, село се некада звало именом Локвица. Тако је названо по локви која је била крај неких данашњих кућа. Када је затрпана та водена и блатна површина, село се прозвало својим данашњим именом. У том облику је записано први пут у Поменику Манастира светога Јована Бигорског у другој половини XIX века[68]. Ако се име села „Локва", које се помиње у грчком натпису у Цркви цара Константина и царице Јелене у Охриду, односи на зачетак Локова, то би значило да се ово село први пут јавља у писаним изворима у другој половини XIV века у своме старијем облику[63а].

Локов се дели на крајеве који се зову по родовима: „Белческа Мала", „Петкоска Мала", „Шукреска Мала", „Милеска Мала". У селу живе 7 родова у 38 домаћинстава православних Македонаца и једна кућа Циганина ковача мухамеданске вере. Прича се да се у „старо време", после некога метежа („бозгунлок") у Малесији и околини, на место данашњега села (или мало ниже у Долно Село) доселило однекуд „од крв" шест породица од којих су пред крај прошлога века постале 74 куће. Пре педесетак година је село имало 320 становника[64], а данас у њему живе само 185.

За све *родове* у Локову се каже да су досељенички. *Старих родова непознатпа порекла* има шест. *Шукревци* (3 домаћинства, живе у Шукреској Махали) су се доселили однекуд одавна. — *Петковци* са Неделковцима и Ристовцима (5, у Петкоској Махали) су један род („од едно кабиле се сите"). — *Митревци* (1, у Шукреској Махали). Неки њихов предак је био „војвода" и побратим („биразер") са Турцима у Коџаџику, па им је предао тамошњу тврђаву („Калата"), због чега их је народ проклео да се не множе више од три куће. Турци су му у знак захвалности „фрлале леб на гроб". Њихове претке је проклео „со крс" и неки свећеник зато што нису изишли из куће да га одбране од свога пса који је насрнуо на њ и озледио га. — *Блажевци* са Ђорђијовцима, Танчевцима, Близнаковцима или Петревцима, Глигуровцима и исељеним Милевцима (13, у Милеској Махали) чине један род. — *Бећаровци* са Димовцима (4, у Шукреској Махали) су један род. — *Јовчевци* или Србиновци, Блажевци (1, у Белческој Махали) су „забегани однекаде во старо време". — *Родова познатпа порекла* има два: *Стојковци* (11, у Белческој Махали), који су из Шипинаца у Доњем Дебру у Арбанији, одакле су дошли пре неких 140 година због „турског" насиља, — и *Ћазимоски* Љушо (1, у Петкоској Махали), Циганин ковач, који је 1948 прешао из Мислодежде.

И Локвенци су се раније занимали највише сточарством. Када су им Арбанаси почели пљачкати стада оваца и коза, постепено су прелазили на ратарство и на печалбарство.

Становници Локова су се веома много исељавали због тешких привредних прилика које су настајале услед уништавања ситне стоке и ратних пустошења. Средином XIX века су избегли у Велгоште крај Охрида *Размовци*, који сад имају 4 домаћинства и славе Светога Николу и Светога Климента. До 1946 године је у Петкоској Махали живео род *Трајчевци*, пореклом из Мислодежде, чији су преци побегли око 1820 због насиља тамошњих „Турака" (Арбанаса). Три њихове породице су се отселиле из Локова у Ново Лагово крај Прилепа, а једна у Јабуку близу Панчева. Од Шукреваца има исељеника у Маруништима (1, 1885, домазет код Мартиноваца) и у Охриду (1 домазет, око 1895). Петковаца има у Велестову крај Охрида (1, 1904), у Румунији (1, 1908), у дебрчком Новом Селу (1, 1917; имају ново име Сиљановци, а славе Богородицу), у Новом Лагову (1, 1946) и у Јабуци (2, 1946). Митреваца има у Злестима у Дебрци (1, 1890), у „Тивару" (Бару) у Црној Гори (1, 1895), Велесу (1, 1918) и у Новом Лагову (1, 1946). Блажеваца и њихових огранака има много изван Локова: у Збаждима (1 од Близнаковаца или Петреваца пре 115 година; сада су 3), у Бугарској (1 од Танчеваца, 1912), у Јанковецу у Преспи (1 од Танчеваца, 1917), „Сливоо ресенско" (свакако у Слимници у Доњој Преспи 1 од Блажеваца, 1919), Новоме Селу у Дебрци (1 од

Блажеваца, 1924), Брушаними у Тиквежу (2 од Блажеваца и 1 од Ђорђијоваца, 1928), Београду (1 од Танчеваца, 1939), Скопљу (1 од Ђорђијоваца и 1 од Милеваца, 1945, 1 од Блажеваца 1946 преко Царева Двора у Преспи, куда је отишао 1919), Новом Лагову (1 од Близнаковаца, 1946) и у Јабуци (3 од Милеваца, 1946). Ђеђаровaца има у Збаждима (1 од Димоваца као домазет, око 1880), Нерезима у Дримколу дебарском (1 од Димоваца као домазет, око 1885), Ботуну у Дебрци (1 као домазет, 1918), Маруништима (1 као домазет, 1920) и у Лешанима у Дебрци (1, 1922). Јовчеваца има у Врбјанима у Дебрци (4, 1880; сад их има 11 по имену „Локовци"), Новом Лагову (1, 1946) и у Јабуци (1, 1946). Стојковаца има у Црвеној Води у Дебрци (1, 1906; сада су 2), Румунији (1, 1914), Пернику у Бугарској (2 1914, 1 1918), Лешанима (1, 1943; свеђеник), Новом Лагову (7, 1946) и у Јабуци (2, 1946).

В. ДОДАТАК

Сељци и Буринец

Сељци („Селци") и Буринец су два села подигнута једно према другом у непосредној близини, на југу предела Жупе („Џупа"), северозападно од Малесије. Пошто је Буринец и сада мање село, многи су га и раније сматрали засеоком Сељаца, па се стога и не јавља под својим именом у писаним изворима[65]. Истина, Сељчани и Буринчани су својом близином повезани у многим странама свога живота (привредно, управно, етнички); али оба села имају своју засебну прошлост и развијала су се независно једно од другога.

Сељци и Буринец имају заједничко земљишно подручје које се граничи потесима Локова на југу, Лукова, Модрича и Дренока на западу, и Долгаша („Дəлгаш") и Елеваца на северу. На сеоској међи су места Кравја́ Млака, Раење, Манастириште (око Светога Спаса), Красје, Глобоки́ Трап, Горно Ли́сиче, Плужнина, Црвени́ Камен, Липоћ, Дрим (око реке), Присој, Црвена́ Стрна, Јаорица и Србиница (чесме), Ганеш[66] (има и чесма), На Кокошка (има чесма), По́д Рупин, Леништа и Бабин Срт. У оквиру тога појаса су њиве, крчевине, пашњаци и шуме с именима Катуништа и Малко́ј Кући (негдашње село), Печати́ Буки, Лучишта и Стари Анои (негдашња путничка свратишта), Татешки Млаки, Граишта и Каља („Кала"[67]; негдашњи град са тврђавом), Слаило (негдашње село), Дупница (негдашње село), Космец, Прев, Струг[68], Камеинца[69], Бурлица (негдашње село), Црквишта (негдашња црква Бурлице, близу Дрима), В Камен (пећина), Соколица и Калуђерица (пећине), Синичица (Горна и Долна; чесме), Орло́в Камен (пећина), Димо́ј Кући (биле некада), Душаинца, Бошко́ Поле, Враго(а) Калдрма, Деде(а) Гнила,

(пећина), Марко(а) Стȍпалка (у камену отисак ноге Краљевића Марка), Стојанó Глаа, Рупин, Пожар, Рачалоишта, Кутли (Големи и Мали), Кокошка, Сенокоси, Јасиче, Цинџало Чеотица, Дафиница (главне сеоске њиве), Мартин Крс(т), Слаилска́ Краста, Маркоец, Чатал[70], Острилци, Влковија (ливаде), Буркоец (ливаде), Дрење, На Врба и Велкоец (извори у Славилу), Горна Ливада, Чуприца (забран, „ваковска кȍрија"), Креснец, Ђерамидница, Речиште, Дȍлни Мос, Јамка, Танасија (око сеоскога гробља), Долнó Село (негдашње село).

Земљиште Сељаца и Буринеца је крашко. По њему је све до села шума храстова, букова и кестенова (са буринечке стране), која је особито густа с југа и са запада. По њој има доста медведа. Од других дивљих животиња се често јављају свиње, јазавци и лисице, па наносе штете кукуруѕу и живини.

Сељци и Буринец су око средњега тока Славилске („Слаилске" или „Слалске") Реке[71], која се с истока улива у Црни Дрим. Сељци су на десној а Буринец на левој страни од речнога корита. Знатно су удаљена од главних саобраћајних веза и дају утисак правих збегова. Њих везују са најближим градовима, са Дебром и Стругом или Охридом, најпре краћи или дужи пешачки путови по којима се тешко креће натоварена стока. Са Дебром су повезани путом преко Коџаџика и Елеваца, али се сада највише служе најпречим сеоским путом који се спушта низа Славилску Реку до њене утоке у Црни Дрим[72], одакле настаје главни колски пут („Џаде") између Струге и Дебра. Од Сељаца преко Буринеца и узвишице Прева води тежак пешачки пут по крашкој и шумовитој страни Камеинце и избија на мост Црнога Дрима и на главни пут код Лукова, и њиме се служе ради веза са Дримколом. Са Малесијом их спаја најбољи сеоски пут уз суву долину преко Креснеца и Красја до Локова. Другим саобраћајним везама се ретко служе. У Сељце и Буринец не могу доћи никаква кола; она се крећу само од Локова до Креснеца. У селима не иду лако ни саонице. Због стрмих, уских и врлетних путова, терет се преноси на коњима и на леђима („вежано"). Оба су села на 1050 метара средње висине над морем. Отворена су више западу него истоку. Са севера их штити планински венац Ганеш, а са југа Камеинца. На села дувају хладни ветрови са североистока („горни", „слаилски" или „лучишки" ветар, прозван тако зато што долази озго, са Лучишта преко Славила) и топли са југозапада („југ", „од Бабино Колено", или „од Бабина Дупка"). Хладне ветрове јаче осећају Буринчани. Због заклоњености од ветрова и присојнога положаја (на првоме месту Сељаца), снег пада обично у децембру, и не у великој количини, тако да се ретко дешава да се прекине саобраћај са главним путом на Црноме Дриму. Снежни сметови се стварају само близу Локова и том се приликом не иде даље од Креснеца.

Зиме у Сељцима и у Буринецу нису одвећ сурове. С пролећа и јесени су честе кише које доноси југозападни ветар. Лета су сушна и свежа.

Сељци имају много више воде за пиће него Буринец. Појила за стоку су на реци и у селима.

На разним местима сеоскога подручја има њива које су већином настале крчењем шуме. Ору се ралом. На њима се рађа углавном раж. Тамо се на гумну жито оврше и снесе у село. Крај вода има кукуруза. Он се највише гаји непосредно до села. Свега другога је сасвим мало. У селима има и градина за понеко поврће. Од воћа се нађе понешто ораха и шљива, а мање крушака и јабука. Има и неких дивљих плодова. На буринечкој страни има доста питомога кестена. Некада су се Сељчани и Буринчани више бавили гајењем оваца и коза. У турско време је у Сељцима на џелепу било записано 700 брава, али их је стварно било двапут више. У Буринецу је тада свака кућа имала по сто глава ситне стоке. После престанка гајења коза (1948) ради одржавања шуме, у Сељцима има око 350 глава оваца. Сад у Буринецу свака кућа има просечно дванаест оваца. Живу ситну стоку и њихове производе су продавали у граду, а одатле куповали жито за прехрану људи и крупне стоке. У селима има доста коња, а мање друге товарне стоке. Говеда се држе више ради вуче него ради млека. Због слабога земљишта и неразвијене привреде и услед честих напада арбанашких пљачкаша, мушкарци су се одавна почели одавати печалбарству. Оно је до Ослободилачкога рата било главна привредна грана. Највише су одлазили као пекари по градовима Македоније (и у део који је сада под Грчком), у Бугарску и Србију, а мање у стране земље. Такав рад је створио велико исељавање из Сељаца и Буринеца. Пре пола века су оба села имала 1050 становника[73], а 1948 само 403 лица.

У подручју Сељаца и Буринеца има трагова и живих предања о негдашњим насељима. На месту *Граишта* је био некакав град. Тамо и сад има остатака од тврђаве („кала"). У народу се мисли да је та Каља била саграђена кад и охридска тврђава, о чему је тобоже био и запис у старој сељачкој Цркви светога Николе, и да је служила за обезбеђење саобраћаја на путу између Дебра и Дебрце и Поља струшкога. Она је на узвишици са које се види и „Коџаџичка Кала" и Охридско Језеро. — На граници са Локовом, поред Манастиришта негдашњега села Красја, било је село на месту *Катуништа*. На њему „биле катуни, а живеле Рисјани и Ебупци, Ебупци-Катунци". Крајем прошлога века је на једноме крају Катуништа који се зове Манкој Куќи било трагова од насеља. Сада су тамо њиве и пашњаци са храстовима по међама. Има и извора хладне воде. До 1912 („прво српско") су Катуништа припадала бегу Бавтијару Ќатибу из Дебра, када су их откупили Сељчани. — Северније од Ка-

туништа је на месту званом *Дупница* било село „во турско време". Ту су се до пре тридесетак година познавали остаци од две до три куће. Крај садашњих њива има три мала извора хладне воде. Приликом орања једне њиве нађена је „кадалница со лојче" и дрвени ковчег с угљенисаним житом. Од тога времена се то место сматра светим („вакофско"; „кој ја зеде нивата, аир не виде"). — Крај Сељаца на истоку, уз Славилску Реку, има место на коме и сада стоји прилично очувана црква „Богоројца", а око ње се разазнају трагови од кућа. Ту је некада било селю *Славило* („Слаило")[74], по коме је и река између Сељаца и Буринеца добила име. То се село први пут јавља у писаним изворима у другој половини прошлога века[75]. Сада су на њему сеоске њиве са многим старим дрвећем. — Недалеко од Сељаца на западу, ниже Попоске Махале, било је некада *Долно Село*. Верује се да је то насеље било мање од данашњег Буринеца. Када су се почеле проређивати шуме више села, њега су почеле плавити планинске бујице Пролука, Горкачки Трап и Томов Трап, па су се тамошњи родови са својим породицама пресељавали на место данашњих Сељаца, на коме су живели Передевци. Данас у њему живи једно домаћинство, а има неколико ненасељених кућа поред више рушевина. — На запад од Буринеца има пропланак који се зове *Бурлица*. Ту сад има неколико појата и доста плевања покрај њива и кестенова. Има и два извора добре воде. На томе месту је некада било село. Пре пола века је на њему било неколико напуштених кућа и склоништа за стоку. Ниже Бурлице, скоро до Дрима, налази се место *Црквишта* на коме је била сеоска црква. Мисли се да је била посвећена светоме Димитрију. — На горњем делу места Лучишта је до пре пола века било неколико свратишта („ески анои") за пешаке и натоварену стоку на путу од Дебра преко Новака, Песочана и Ботуна до Охрида или Ресна и Битоља или Прилепа („на Старо Џаде горно")[76]. То место се и данас зове именом „*Стари Анои*". Одатле се одвајао пут који је водио у Стругу преко Локова, Закамена и Мислодежде, па се и тај крак звао „Старо Џаде", често уз додатак „Долно" ради разликовања од првога пута. — У пећини Калуђерици се каже да су некада живели испосници. — Доскора је на Јамки и Ђерамидници крај Креснеца било остатака од гробова. Говори се да су се тамо закопавала лица оболела од куге, која је владала у Долноме Селу вероватно почетком XIX века. — Према народноме казивању, Катуништа, Дупницу, Славило и Бурлицу су опустошили „Турци", то јест арбанашки пљачкаши мухамеданске вере крајем XVIII и почетком XIX века. У то време су настрадала многа насеља у Малесији[77]. Сматра се да је најпре опљачкано и запаљено било село Катуништа, али се не зна ништа за судбину његових становника, који су некуда побегли. Потом је страдала Дупница, чије се ста-

новништво највећим делом разбегло незнано куда, а само се један род склонио у Сељце (или у Долно Село, па у Сељце). Славилци и Бурличани су више пута издржавали нападе пљачкаша, па су се многи после краћег задржавања у шуми враћали на своје огњиште и дуго времена одржавали своја родна места. Данашњи старији Сељчани и Буринчани памте да је у њиховим млађим годинама било понека кућа у та два села. За Бурлицу је пре педесет година постојала опасност да пређе у арбанашку својину: Лазар Цуцул из Сељаца је хтео продати неким Арбанасима из суседних села велики део свога земљишта, али се томе успротивио храбри Буринчанац Јован Душкоски, који је такође тамо имао своје оранице („инаку, местото ће се истурчеше"). Стари Ханови су се сами од себе срушили када су их власници напустили. То је било у време када су Горно и Долно Старо Џаде изгубили своју важност после просецања бољега пута долином Црнога Дрима.

Куће у Сељцима и у Буринецу се безмало ни у чему не разликују од домова у Малесији. Зидови од чардака до крова могу бити и од чатме („булме"), тојест од дашчица или исплетена прућа премазана блатом. У Буринецу има место тога и непечене опеке („плит"). Осим сламе и плоча, кровови су имали и домаћи цреп („турски ђерамиди") који се правио на Ђерамидници. До 1914 године су куће правили домаћи зидари („мајстори" Србиновци у Сељцима, Гргуловци у Буринецу), али у новије време за тај посао долазе људи из Локова или Елеваца. Кућна дворишта су мала, а окућнице има само понегде, већином накрај села. Појате и плевње су даље од кућа, а у Буринецу су скоро све на Бурлици. У Сељцима и Буринецу има једна заједничка радна задруга од 1948 године.

Сељчани и Буринчани су учествовали и у Илинданском устанку 1903 против Турака. Више се зна о Секули из Сељаца и Трајчету из Буринеца[78], а мање о свећенику Јовану Славкоском из Сељаца и Дуку Бачоском из Буринеца, које су турске власти послале на заточење у Деар Бећир у Малој Азији. Том приликом је на месту Острилцима убијено шеснаест Сељчана. Јован је био окупио народ на борбу и против арбанашких завојевача у току Ослободилачког рата. Погинуо је од балиста средином јула 1953. Сељци и Буринец су и у Илинданском устанку и у Ослободилачкој борби били неколико пута пљачкани, али су успевали да не буду спаљени.

*

Сељци су до Славилске Реке и дижу се према Присоју на северу. Пружају се од Славила на истоку до Томова Трапа на западу, одакле почиње место Долно Село. Преко Томова Трапа су остале само три куће, међу којима је сада

једна насељена. Село се дели на неколико крајева који носе имена по родовима („Славкоска Мала“, „Барчиоска Мала“, „Протуђероска Мала“) и по висинском положају („Горна Мала“). Део Сељаца око школе и задруге зове се „Село“ или „Селска Мала“. Сеоске куће су веома разређене, особито уколико су даље од средине села. То је већином последица неравна тла, а мање због напуштања кућа. У Сељцима је стара и нова Црква светога Николе. Стара је изгорела 1903. Сељчани кажу да је у њој било фресака Самуила, краља Вукашина, Краљевића Марка и архиепископа Јована Охридског. Око ње је некада било гробље, а од 1915 је око црквице Светог Атанасија („Танасија“). Нову цркву је живописао „Димитрија од Гари“. Сеоска слава је о Светоме Николи, када се поставља трпеза за госте, и на Светог Атанасија („Танасоен“), када се коље „курбан“ (теле, ован, јагње). Заветина је о Спасовдану („Свети Спас“), када се са црквеним знаковима иде на Креснец, на коме се једе, свети масло и прави „записник“ у храсту, па се одатле одлази на место Шеше. Говори се да су ранијих година Локвенци и Сељчани заједнички прослављали Спасовдан на Манастиришту код Красја; а када се то светилиште сасвим разрушило, Локвенци светкују у своме селу, а Сељчани на Креснецу. — Сељци обилују водом. За пиће служе два јака извора насред села („Извори“). Ниже њих је друго врело под именом Топлец („На Топлец“). Вода са тих извора служи и за натапање сеоских градина и кукуруза у близини. До Славилске Реке је озидан извор На Река. Чесама има и у селу: „Караџоска Чешма“, „Анђелеска Чешма“ (код Барчиоваца), Горкаче (у Славкоској Махали), „Јанкоска Чешма“, „Чапчиоска Чешма“ у Горњој Махали, „Протуђероска Чешма“. Најлакше су воде са Анђелеске и Јанкоске Чесме. Изван села има још много извора, често и озиданих. У селу раде једна воденица и три пецаре.

Сељци ће бити да су доста старо село, ма да се први пут помињу у писаним изворима у другој половини прошлога века (1863) под именом „Селце Долно“, после Славила и неких села у Малесији[79]. То може да значи да је већи део кућа тада био у Долноме Селу. Две године касније, 1865, помиње их и Хан као „Селце“[80]. Мештани кажу да је њихово родно место добило име по томе што је било мало село („Селце, па Сељци“).

У време Ханова путовања су Сељци имали 50 кућа[81], а данас имају 55 домаћинстава са 248 становника православних Македонаца. По народноме казивању, до 1918 су имали око 145 кућа. Село се много смањило бројем домова и становника одласком на печалбу („гурбет“) и исељавањем.

У Сељцима има 14 родова. У народу се сматра да су сви дошљаци, али се за многе не зна ни одакле су ни када су се доселили („забегале однекаде“).

Стари родови непознатаа порекла. — *Передевци* (1 домаћинство, живи у Горњој Махали, слави Светог Атанасија). — *Јовковци* (2, у Селу, Светога Николу). — *Цуцуловци* (1, у Попоској Махали, Светога Николу). — *Чапчиовци* (3) са Славковцима (14) и Јанковцима (3) су један род. Насељени су у Горњој Махали, већином у њену делу Славкоској Махали. Једна кућа Славковаца живи преко Томова Трапа у Долноме Селу, одакле су некада прешле све породице из тога рода.

Досељенички родови. — *Поповци* (5) са Протуђеровцима (3, у Попоској и Протуђероској Махали, Светога Николу) су један род чији су преци „кој знај кога" дошли из Вучитрна у Долно Село, а после некога времена на данашње место. Када су се они населили, у селу је владала куга („бијела чума"), па су оболела лица стављана у рупе на Јамки и Ђерамидници да умру, те су их касније затрпавали земљом. — *Бачовци* (1, у Попоској Махали, Светога Николу). Говори се да су њихови преци били сточари и прерађивачи млека („бачои") на планини негде у подручју Врбјана у Дебрци, одакле су „одамна" дошли у Сељце. — *Србиновци* (2, у Славкоској Махали, Светога Николу) су старином од Вучитрна (или из њега), одакле су се преселили преци пре најмање 160 година (са доласком чукундеда данашњега Микалета, који има 71 годину). — *Василовци* (1, у Селу, Светога Николу). За њих се мисли да су пре најмање 120 година дошли „од Куманово"[82]. — *Шћутовци* (1, у Селу, Светога Николу) су из Славила, на коме су дуго времена имали имања и кућу. Доселили су се пре 120 година. — *Лошановци* (1, у Попоској Махали, Светога Николу) су дошли из Славила са Србиновцима. Основе њихове куће се тамо још познају. Најпре су после пљачкања и покоља („бозгунлок") у селу побегли у шуму, па су се из збега једни вратили у Сељце, а други су отишли у Ржанов. Даљим су пореклом из Волина у Пољу охридском[83]. — *Јовчевци* (7, 6 у Чапчиоској и 1 у Барчиоској Махали, Митровдан) су дошли из Славила кад и Лошановци. — *Бар(у)чиовци* (7, у Барчиоској Махали, Светога Николу) су се преселили из Лазарополја вероватно пре 120 година. Родовско име су добили по прављењу барута. — *Аврамовци* (2, у Селу и Барчиоској Махали, Светога Николу) су побегли из Долгаша („Дәлгаш") од „Турака" пре близу 120 година и најпре се сместили у Долноме Селу. — *Гроздовци* (1, у Селу; Светога Николу, а раније Митровдан) су из Доњих Елеваца дошли пре 100 година због „турског" насиља. Зову се по прабаби Грозди.

У Сељцима су неки родови изумрли или су се из њих иселиле многе породице. Дамјановци су живели у Селу, а славили Светога Николу. Били су пореклом из негдашњега села Дупнице. 1870 године су две њихове породице прешле

у „Тивар“ (Бар у Црногорском Приморју). Остали су изумрли 1915 године. Пеовци су до 1943 имали једно домаћинство, живели у Селу, славили Светога Николу. Тада су се отселили у Кавадарце, а одатле прешли у Скопље. — Передевци имају исељенике у Жабјанима крај Прилепа (4, 1922). Јовковци су одлазили у Бугарску (1 у Крџалију 1904, 1 у Софију 1918 и 1 у Фердинандово 1943), Нови Сад (1, 1905), и у Скопље (1, 1945). Цуцуловаца има у Охриду (3, 1885; сада су од њих постале 10) и у Скопљу (1, 1945). Чапчиоваца има у Софији (5, 1885, куда су отишли преко Охрида), у Скопљу (6 1905 и 2 1938), Охриду (5, 1923) и у Гостивару (2, 1941). Поповаца има у Лому и Фердинандову у Бугарској (по 1, 1942), а Протуђероваца у Лому (1, 1922). Бачоваца има у Софији (1, 1924), Крушевцу (1, 1940) и у Скопљу (1, 1941, преко Крушевца, куда је породица отишла 1923). Србиноваца има у Охриду (3, 1924), Скопљу (1, 1942) и у Жабјанима (1, 1945). Шћутоваца има у Фердинандову (1, 1943), Скопљу (2, 1945) и у Буринецу (1 домазет, 1947). Лошановаца има у Лому (1 1922 и 2 1943). Ђарчиоваца има у Охриду и Скопљу (по 2, 1938). Аврамоваца има у Охриду (1, 1885).

*

Буринец је мало удаљен улево или јужно од Славилске Реке. Село је мало на осојној страни, која је мало брежуљкаста. Дели се на крајеве („мали“) који носе имена по родовима (Чадиновци, Торбовци, Пеповци, Калиновци и други). Буринечке куће су знатно мање разређене него сељачке. Неке су сасвим једна уз другу. У селу је једна црква посвећена Ваведењу („Пречисти“, 21 дана новембра) око које је гробље. Сеоска слава је Спасовдан. Тога дана се са крстима обилази сеоско имање и праве записи по храстовима заједно са Сељцима. У селу има основна школа и једна пецара ракије. Служе се сељачком воденицом. Буринец има једну „Селску Чешму“ која је лепо озидана 1935. Кроза село пролазе долови Речиште и Долно Речиште, али му не праве штете када надођу.

На месту данашњега Буринеца је у „старо време“ било неких кућа и појата које су припадале негдашњем селу Бурлици. Када је Бурлица била опљачкана и скоро разорена, део становништва њена се привремено склонио у шуму, па се у затишју населио крај тих станова на садашњем Буринецу. Ту им се свидело више него у староме селу зато што их је мање ударала „бура“ („себап од бура не се вратиле во Бурлица“). Народ доводи у везу са „буром“ име Бурлице, али не зна за порекло имена села Буринеца[84].

У Буринецу има 10 родова окупљених у 26 домаћинстава са 155 становника. До 1918 је, по казивању Буринчана, село имало око 35 кућа.

Старинчачких родова („јерлији") има пет: *Калиновци* (4, у Калиноској Махали, Пречисту), *Душковци* (2, у Душкоској Махали, Богородицу и Светог Атанасија), *Мојсовци* (1, у Калиноској Махали, Пречисту), *Ко(а)чковци* (1, у Кочкоској Махали, Пречисту), и *Глођуновци* (1, између Мојсоваца и Калиноваца, Пречисту).

Непозната порекла су *Чадиновци* (4, у Чадиноској Махали, Светога Николу).

Досељеници. Из Бурлице су дошли пре близу 100 година *Торбовци* (5, у Торбоској Махали, Митровдан), *Пеповци* (3, у Пепоској Махали, али су измешани и са Чадиновцима; Митровдан), и *Старковци* (3, у Старкоској Махали, Митровдан). — Из Лисолаја у околини Битоља је пре 90 година дошао род *Сиљановци* (1, у Сиљаноској Махали, Пречисту).

Из Буринеца се иселио један род и више породица. 1904 године је прешао у Горенце у Жупи род Гргуловаца, који су тад имали једну кућу, живели у Кочкоској Махали, славили Пречисту. Пореклом су били „од Вучитрн". 1895 се једна њихова породица отселила у Дебар. Калиноваца има у Јабуци (1, 1946). Душковаца има у Лому (5, 1904; један је одатле отишао у Америку). Кочковаца има у Видину (1, 1904), Северној Америци (2, 1920), Ресну (1, 1935) и у Скопљу (1, 1935). Глођуноваца има у Сједињеним Америчким Државама (2, 1920), Бугарској (5 у Фердинандову и у околини Враце, 1921), Охриду (1, 1928, преко Сељаца), Скопљу (2, 1934) и у Жабјанима близу Прилепа (1, 1945, преко Сељаца). Чадиноваца има у Сељцима (2 домазета у Србиновцима, 1922), Охриду (1, 1923) и у Скопљу (1, 1924). Торбоваца има у Лому (2, 1923), Враци (3, 1933), Скопљу (5, 1937) и у Дебру (1, 1942). Пеповаца има у Лому (1, 1921), Дебру (1, 1918) и у Скопљу (1, 1930). Старковаца има у Скопљу (1, 1943). Сиљановаца у Лому (3, 1904) и у Скопљу (2, 1922).

НАПОМЕНЕ И ИЗВОРИ

[1] На листовима „Охрид" карте Југославије у издању Војнога географског института у Београду 1937 и 1939 године, у размери 1:50000 и 1:100000, та је река означена именом „Сељачка Р(ека)", како је не зову становници Сељаца и Буринеца, крај којих села протиче. „Селечком Реком" је зову само становници села на левој обали Црнога Дрима.

[2] Положај Малесије је нетачно одређен у књизи *Македония като природно и стопанско цяло* (София, 1945), 183 до 184, од непотписана Димитра Јаранова („Малисия се нарича северозападният ъглъ на Охридския край. Обхваща равнинката на север от езерото и планинските склонове, които я ограждат"), а делом и у раду Миленка Филиповића „Етничке прилике у Јужној Србији" у *Споменици* двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912—1937 (Скопље, 1937), 436 (а северно од ње [Дебрце] *Караорман* или *Малесија*..."). Та се погрешка провлачи још од краја прошлога века у чланку непотписана Васила Кънчова „Битолско, Прѣспа и Охридско", објављеног у *Сборнику* за народни умотворения, наука и книжнина IV (София, 1891), 50 (... изъ между нивитѣ и ливадитѣ на хубавата Малисия. Отъ сѣверъ задъ Малисията сѫ планинитѣ на Дебърца; тѣ образуватъ съ голитѣ върхове една дълга низка планинска верига, която загражда и двѣтѣ котловини отъ сѣверъ". „... втората е една равница 10 километра дълга и толкова широка, която обхваща южния [зар!] край на езерото и се нарича *Малисия*), 70 (планине деле „Охридското поле отъ Стружкото поле, нарѣчено още *Малисия*"), 71 („Малисията е покрита съ 17 села и съ градеца Струга ..."), — и донекле у књизи Бранислава Нушића *Крај обала Охридскога Језера* (Београд, 1894), 20 („Предели пак на северу струшке равнице зову се *Малесија* и *Дебарца*. Малесија је један део охридске кајмакамије, назват тако што ваљда живе тамо у већини Арнаути. Предео Малесија обележен је са истока пределом Дебрца, са запада Дрим-колом, са југа Орта-колом а са севера жупом Дебарском. У Малесији су ова села: Курешишча, Делогошчи, Горно и Долно Татеши, Поум, Богојци, Мислодежџа, Глобочица, Брчево, Присвојани [свакако омашка уместо „Присовјани"], Збожџи, Аржанов и Локов. У првих седам села живе чисти Арнаути". Миленко Филиповић у своме *Дебарском Дримколу* (Скопље, 1939), 135, у „Струшку Малесију" ставља и Брчево. Могућно је да се *некада* и за насеља Мислодежду, Брчево, Богојце, Тоске и Поум, која су позната под именом „Горни Села" употребљавао *у Струзи или у пољским селима* крај ње и назив Малесија зато што су заиста на ободу Поља струшкога који је висок и брдовит, али се тим именом никада нису обухватала и села у низини, за које се и раније говорило да су „в Поле" или, за време Турака, „во Орта-Кол".

[3] Видети мало података о томе у раду Војислава Радовановића „Географске основе Јужне Србије" у *Споменици*... (Скопље, 1937), 106 (само што је „*високо карсно поље Локов*" на већој висини од 1000 метара, то јест на око 1340).

[4] Сви празници су одређени према старом календару, којим се народ још служи.

[5] У Глобочици је такође најчешће зову Големом Реком, а не Збашком Реком, као што је означено на листу „Охрид". Збашком Реком је зову само неки Дримколци.

[6] Тако га зову становници Локова.

[7] О домаћим животињама и птицама има података у глави о привреди.

[8] *Die europäische Türkei* II (Wien, 1889), 534; видети о томе и у моме чланку 7 „Питање Закамена" у годишњаку *Годишен зборник* на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје (историско-филолошки оддел), књига III (за 1950), 6, 8 (снимак Старог Џадета) и 10.

⁹ Непотписани Кэнчов у *Сборнику* IV (1891), 50, 70 и 71 је назива „Малисијом", а у својој *Македонији* (София, 1900) име „Малесия, мѣстность" (322) даје за неколике пределе око Горњега Дебра (260 до 262); Филиповић јој додаје и име „Караорман" (витети моју напомену 2) и у својој књизи *Дебарски Дримкол* (Скопље, 1939), 32.

¹⁰ Миленко Филиповић: *Голо Брдо* (Скопље, 1940), 11.

¹¹ Видети о томе главу „Прошлост и етнички утицаји" у овоме раду и мој чланак „Питање Закамена" у *Годишном Зборнику* III (1950), 9 до 10.

¹² Филиповић: *Голо Брдо*, 9.

¹³ Gustav Meyer: *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache* (Strasbourg, 1891), 256.

¹⁴) Видети о томе у чланку „Питање Закамена" на странама од 3 до 5 и од 12 до 16.— Уз разлоге које сам тамо изнео, треба додати и ове: сва негдашња и данашња насеља и скоро сва земљишна места и безмало све воде у подручју предела у сливу Големе Реке имају чисто словенска имена; она и без предања у народу сама јасно сведоче да у пределу никада није било стално настањених Арбанаса (видети потврде у другом и трећем одељку ове главе, код „Имена села" и „Назива места" и на крају трећега става одељка „Старије време" у глави о „Прошлости и етничким утицајима"); — особито велики број исељених родова из уништених насеља у пределу који се издају за Закаменце — најмање 49, — зацело да није могао становати само у једноме, ма и већем планинском насељу као што је био Закамен, него да је морао живети и у другим суседним старим селима дужи или краћи низ година, — поготову када се укаже на чињеницу да у сва четири садашња села Малесије има само 22 рода.

¹⁵ Селищев: *Славянское население в Албании* (София, 1931), 229.

¹⁶ Кэнчов: *Македонија* (Софија, 1900), 263.

¹⁷ Блаже Конески: „Два прилога..." у *Годишном зборнику* II (Скопје, 1949), 306.

¹⁸ Нушић: *Крај обала Охридскога Језера*, 20 (видети навод у мојој напомени 2).

¹⁹ Блаже Конески: „Побѫжда — Побоужда" у *Македонском јазику* II (Скопје, 1951), 218.

²⁰ Конески у *Годишном зборнику* II, 306.

²¹ Franz Miklosich: *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen* (Wien, 1886), 173.

²² Max Vasmer: *Die Slaven in Griechenland* (Berlin, 1941), 207; Конески у *Годишном зборнику* II, 306.

²³ *Поменик* („Кодика") Манастира светога Јована Бигорског (скраћено: *Поменик* Бигорског) из 1863, на страни 73 и 74, — или Милетичъ у *Спсание* на Българската академия на наукитѣ XVI (София, 1918; скраћено: *Списание* XVI), 31. У извору стоји „Збожди", а Милетич га саопћава као „Сбожди". Кэнчов у *Македонији* на страни 253 их бележи именима „Присовяни", „Збъждье", „Ђржано" и „Локово", али их мештани не зову тако. Са мање грешака их бележи Нушић (видети у мојој напомени 2).

²³а Мирослав Марковић у *Старинару* II (За 1951), 185 до 191 (подаци о селу су у преводу на 188 и у објашњењу на 190 страни). Видети и мишљење Михаила Петрушевског у *Македонском јазику* III (у броју 8—9 за 1952), 175, који погрешно одређује предео у коме је Локов („...село Локов од Дримкол") и у *Живој антики* II (1952), 285.

²⁴ Ово је мишљење мени усмено изразио д-р Миодраг Грбић, археолог Српске академије наука, и љубазно одобрио да га објавим. Предмете сам добио од Ржанца Богоје Томоског (28 година), па сам их предао Археолошком музеју у Скопљу. Њихов број је 1385 и 1386 у Књизи уласка предмета.

²⁵ Опширније о Закамену видети у чланку „Питање Закамена", у коме има цртеж са положајем тога насеља и три снимка његова.

[26] Видети о томе у посебном делу овога рада, код описа Присојана.

[26а)] Селищев: *Македонские кодики* XVI–XVIII веков (София, 1933), 146 и 149.

[27] Одећа.

[27а] Андра Гавриловић у „Светом краљу Владимиру" у *Браству XXII* (1928), 31, наводи у целини мишљење Стојана Новаковића из „Првих основа словенске књижевности" да је име овога места везано за краља Владимира.

[28] О томе је чуо од својих четника и Лазар Димитров из Дренока, села недалеко од леве обале Црнога Дрима ниже Лукова: *Къмъ борбитѣ въ югозападна Македония*, саопћава Љубомир Милетич (София, 1926), 122 (у напомени 1).

[29] Видети о томе у посебном делу, у опису Збажда.

[29а] Видети о њима у посебном делу, у опису Ржанова.

[30] Зато о њему има више у „Додатку" овога рада, где се износе подаци о Сељцима и Буринецу.

[31] *Рјечник* Југославенске академије знаности и умјетности код „бигла".

[32] Видети речи „manák", „šp̄ātε" и „šar̄ε" у Густава Мајера *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*.

[33] Име овна.

[34] „Од Зајаз Турци".

[35] Мали прст.

[36] Челник Пејо је са стадом био на Камненој Стрги, где је сада камење, а некада је ту био његов тор. Удаљена је на четврт часа од Големога Кутела, у коме је била његова сестра. Пљачкаши су његова овна предводника Карађузена испекли и појели на садашњем месту Кара-Ђузу, још четврт часа даље, које је добило име по овну.

[37] Превој између Дебрце и Кичевије.

[38] Ову су ми песму казивали заједно Тодор Бирачоски, рођен 1892, и Трене Павлески од 24 године, који је научио од свог оца Триуна. Сличну песму из суседне Црвене Воде у Дебрци, на источној страни Кара-Ормана, је објавио Ванчо Николески под насловом „Чудотворен кавел" у *Титову пионеру* 7 и 8 (за јул и август 1950, Скопје), на 4 и 5 страни. Објављене су и ове сличне песме: — Миладиновци 321 (број 204), 326 (број 209); Шапкарев V—VI (1891), 173 (број 675, из Косеља), 174 (678, из охридских села), 177 (681, из околине Костура, може бити из Бобишта), 178 (683, из Гуменџа или Кукуша), 194 (703, из Бобишта крај Костура); *Цариградски гласник* V (1899), 41; *Јужни преглед* V—1 (1930), 38 (из Пореча); *Вардар* II (1933), број 74, 75 и 76, страна 5.

[39] *Српски етнографски зборник* (скраћено: *СЕЗб*) LI, 315 (предање у Поречу).

[40] *СЕЗб* LI, 385 (у Кичевији).

[41] По казивању стараца Стојана Ническог (који је од претка из Закамена) и Стојана Каравилоског из Ботуна у Дебрци. Они су 1948 имали по 85 година.

[42] У *Поменику* Бигорског на страни 74. Та књига је преписана са неког старијег извора, о чему видети и *Списание* XVI, 31; 21, 27.

[43] Мир, спокојство, пријатан живот.

[44] Песму сам записао у Велмеима у Дебрци, куда су азбије пролазиле, од Анђелета Славкоског, који је 1948 имао 82 године.

[45] Силяновъ: *Освободителнитѣ борби на Македония I* (София, 1933), 311, 312, 424.

[45а] Видети моју напомену 23а.

[46] *Поменик* Бигорског, 73 и 74, или *Списание* XVI, 31; 21, 27.

[47] Филиповић: *Дебарски Дримкол*, 7 (напомена 5).

[48] Видети у „Питању Закамена" на страни 11. У Збаждима се говори да је један део становника уништена села Горног Ливађа по-

бегао у Италију. „О неком давном исељавању у Италију“ се говори и у Локову (по Филиповићу у *Голом Брду*, 16).

[49] Видети о свему томе у „Додатку“ чланка „Питање Закамена“ (на страни 16).

[50] Зна се да су се Вељановци (6 породица, славе Митровдан) из Присојана иселили у Безево око 1825 (Филиповић: *Дебарски Дримкол*, 143), а 1835 се део Близнаковаца из Локова преселио у Збажде.

[51] Кэнчов: *Македонија*, 253.

[52] *Поменик* Бигорског, 73; видети и *Списание* XVI, 30.

[53] Кэнчов: *Македонија*, 253.

[54] Једна „ћеса“ је 500 гроша.

[55] Име Шуминоваца изазива сумњу да су пореклом заиста од Шумадинца. У суседноме селу Лукову крај Црнога Дрима има род Шуминовци, за који се мисли да је из Лузуније у Арбанији (Филиповић: *Дебарски Дримкол*, 140).

[56] Филиповић: *Дебарски Дримкол*, 143 (Вељановци).

[57] *Поменик* Бигорског, 73, или *Списание* XVI, 30 (овде је Милетич његово име преписао као „Сбожди“).

[58] Блаже Конески у *Годишном зборнику* II, 306, и у *Македонском јазику* II, 218.

[59] Кэнчов: *Македонија*, 253.

[60] *Поменик* Бигорског, 74, или *Списание* XVI, 31.

[61] Кэнчов: *Македонија*, 253.

[62] Али ти Цутевци (1, Светога Ђорђа), по подацима Миленка Филиповића у *Дебарском Дримколу*, 142, „даљим су пореклом из Херцеговине“.

[63] *Поменик* Бигорског, 73, или *Списание* XVI, 31.

[63а] Видети моју напомену 23а.

[64] Кэнчов: *Македонија*, 253.

[65] Кэнчов у *Македонији* на страни 260 наводи само „Селци“, а на страни 31 „Селце—Жупа“. У *Поменику* Бигорског на страни 74 се помиње „Селце Долно“ крај осталих села у сусеству (видети и *Списание* XVI, 31). На листовима „Охрид“ поред имена „Селце (Жупа Селце)“ стоји и „Мах(ала) Буринец“.

[66] На листовима „Охрид“ је забележена као „Гаганеш“.

[67] На листовима „Охрид“ је означена именом „Кале“, како народ не каже.

[68] На листовима „Охрид“ је записан према изговору као „Струк“.

[69] На листовима „Охрид“ записана као „Каменица“.

[70] На листовима „Охрид“ је тим именом означен изворишни део Славилске Реке, ма да је то место знатно ниже.

[71] На листовима „Охрид“ записана је погрешно као „Сељачка Р(ека)“. Тим именом је не зову мештани, већ становници села на левој обали Дрима.

[72] За време Ослободилачког рата порушен је њихов мост на Дриму крај Славилске Реке, па сад излазе на главни пут преко Буринеца, Бурлице и прелазе Дрим код Манастиреца у требишком подручју.

[73] Кэнчов: *Македонија*, 260.

[74] О њему видети нешто у „Питању Закамена“, 11 и 15, и у напомени 61.

[75] *Поменик* Бигорског, 73, или *Списание* XVI, 31 (са дванаест имена поклоника).

[76] Биће да је то тај исти пут који помиње Ами Буе (*Die europäische Türkei* II, 534) да спаја Горњи Дебар и Прилеп преко планине (Кара-Ормана) и Ботуна.

[77] Више о њима је било речи у глави „Трагови старих насеља“ овога рада.

[78] Лазар Димитров: *Къмъ борбитѣ*... (Милетичеве белешке), 138.

[79] *Поменик* Бигорског, 74, или *Списание* XVI, 31.

[80] Ј. Г. Хан: *Путовање кроз поречину Дрина и Вардара* 1865 (у Београду, 1876), 154, 385 и на карти на крају књиге.

[81] Хан: *Путовање* . . . , 385.

[82] Стари учитељ Исак Славкоски је једини у Сељцима рекао да су се доселили у XVII веку за време рударског устанка или рата аустриске војске под Пиколоминијем против Турака; али његову казивању, које је научио из књига, нисам нашао потврде код старијих мештана и бољих памтиша, и зато га не узимам у обзир као сасвим тачно.

[83] Видети о Ћелешовцима и Ђечовцима у опису Ржанова.

[84] У Србији, у Топлици, има село с именом „Буринце" или „Буринци", а близу Спича у Црној Гори „Бурине". У селу Заовинама близу Улцињa има ливада „Бурине" (*Рјечник* Југославенске академије знаности и умјетности I, 741). Има и турско име „Бурин" (*Рјечник* I, 740). Лазар Димитров из Дренока западно од Црнога Дрима га у својим споменима зове „Бурунец" (*Към борбитѣ* . . . , 138, 141), али се то име не чује код Буринчана и Сељчана нити у Малесији.

Branislav Rusić

MALESIJA

(Zusammenfassung)

Malesija ist ein kleines, abgelegenes, bewaldetes Karst-gebiet in Westmazedonien, nördlich des Ohrida-Sees. Es umfaßt das ganze Flußgebiet der Golema Reka, des rechten Nebenflusses des Crni Drim. Heute besitzt es vier Dörfer. Bis zum Beginn des XIX Jahrhunderts umfaßte es mehrere kleine Ansiedlungen. Die größte war Zakamen, die „Stadt Zakamen", nach welcher auch dieses ganze Gebiet benannt war. Zakamen und die anderen Ansiedlungen wurden, der Ueberlieferung nach, von albanischen Plünderern aus der Umgebung von Debar zerstört, verbrannt oder irgendwie verwüstet. Seit jener Zeit bezeichnet man dieses Gebiet mit dem albanischen Namen „Malesija". Dieser Name wurde von den südlich Malesijas lebenden Albanern eingeführt, die aus Unter-Debar und dessen Nachbargebiet Malisija stammen und sich am Nordrand des Struga-Feldes angesiedelt hatten. Nur für diese Leute, die im Flachland lebten, konnte das hochgelegene Gebiet um die Golema Reka wirklich „Mal'ësi" — der albanische Ausdruck für „Berggegend" — sein. Die Richtigkeit dieser Feststellung wird auch damit bewiesen, daß es weder in Zakamen noch in Malesija jemals ansässige Albaner gegeben hat, wofür auch alle Benennungen der Ansiedlungen und Orte sprechen. Noch heute sind fast alle Bewohner der Malesija orthodoxe Mazedonier mit den Eigenheiten der „Brsjaken": unter 22 Sippen mit 234 Haushalten und insgesammt 1242 Einwohnern gibt es nur drei Häuser mit Zigeunern, Saison-Schmieden (1948). Von diesen sind 12 Sippen mit 174 Haushalten Alteingesessene, die übrigen 10 Sippen mit 60 Haushalten sind Zugesiedelte aus den Nachbargebieten oder aus gewissen Gegenden Albaniens, wo einst slawische Befölkerung lebte. Diese war von dort hauptsächlich wegen der albanischen Gewalttätigkeiten geflüchtet.

Die hauptbeschäftigung der Alteingesessenen sowie der Neuzugesiedelten war seit jeher die Schaf- und Ziegenzucht, und dieser Wirtschaftszweig zog neue albanische Plünderer an. Da die schwachen und ungenügenden Äcker im Rodeland, in der Ebene und in den erweiterten Flußtälern die Bauern nicht ernähren konnten, betrieben diese seit altersher die „Pečalba" (d. h. sie zogen zur Arbeit in die Ferne), als Zuckerbäcker und Maurer, und zwar nicht nur auf die Balkan-Halbinsel, sonder auch weiter fort. Von die Pečalba kehrte fast niemand mehr zurück. Das sind die Gründe dafür, weshalb das alte Gebiet Zakamen als Auswanderer-Gebiet bekannt ist. Die Zakamener siedelten sich in erster Linie in Poreče an. Aus den gleichen Gründen wanderten später die Bewohner der Malesija aus. Seit jeher ist das Ursprungsgebiet der Auswanderer das Flußgebiet der Golema Reka. Erst in den letzten 50 Jahren zogen 468 Personen aus Malesija fort.

Die Befölkerung von Malesija lebt in Dörfern zerstreuten und zusammengedrängten Typs. Ihre Häuser haben den sogenannten „Čardak" mit einer schmalen Verlängerung, dem sogenannten „Telis", welche hinter dem Hause zum Abort führt.

Ein Sonderteil dieser Arbeit enthält eine Beschreibung folgender Dörfer in Malesija: Prisojani, Zbaždi, Ržanov und Lokov. Im „Zusatze" wird eine detaillierte Beschreibung der Dörfer Seljci und Burinec gegeben, welche nordwestlich von Malesija liegen, im Nachbargebiete Župa. Sie gehören ebenso wie die Dörfer in Malesija zum Bezirke von Struga.

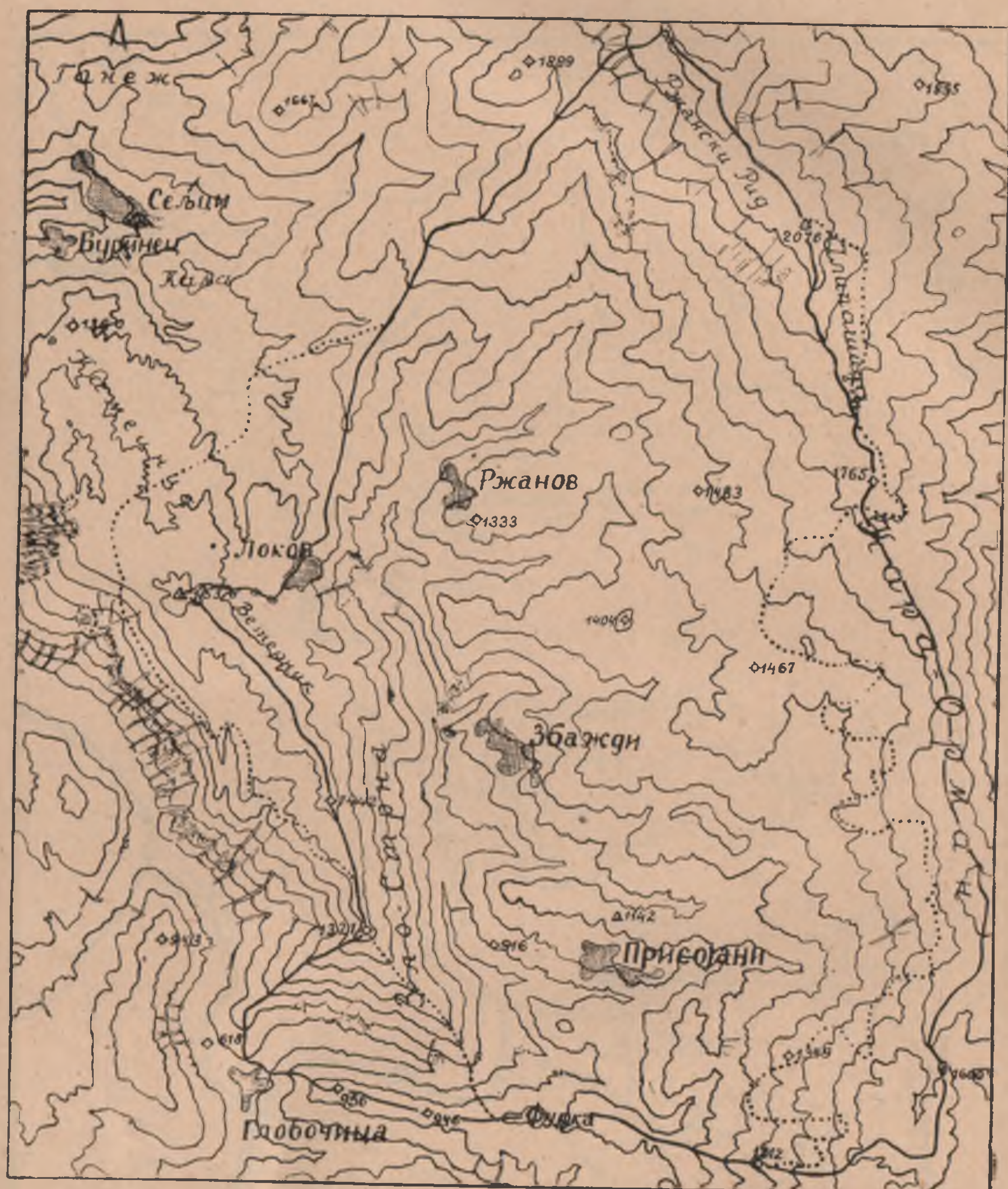

Цртеж 1: Малесија

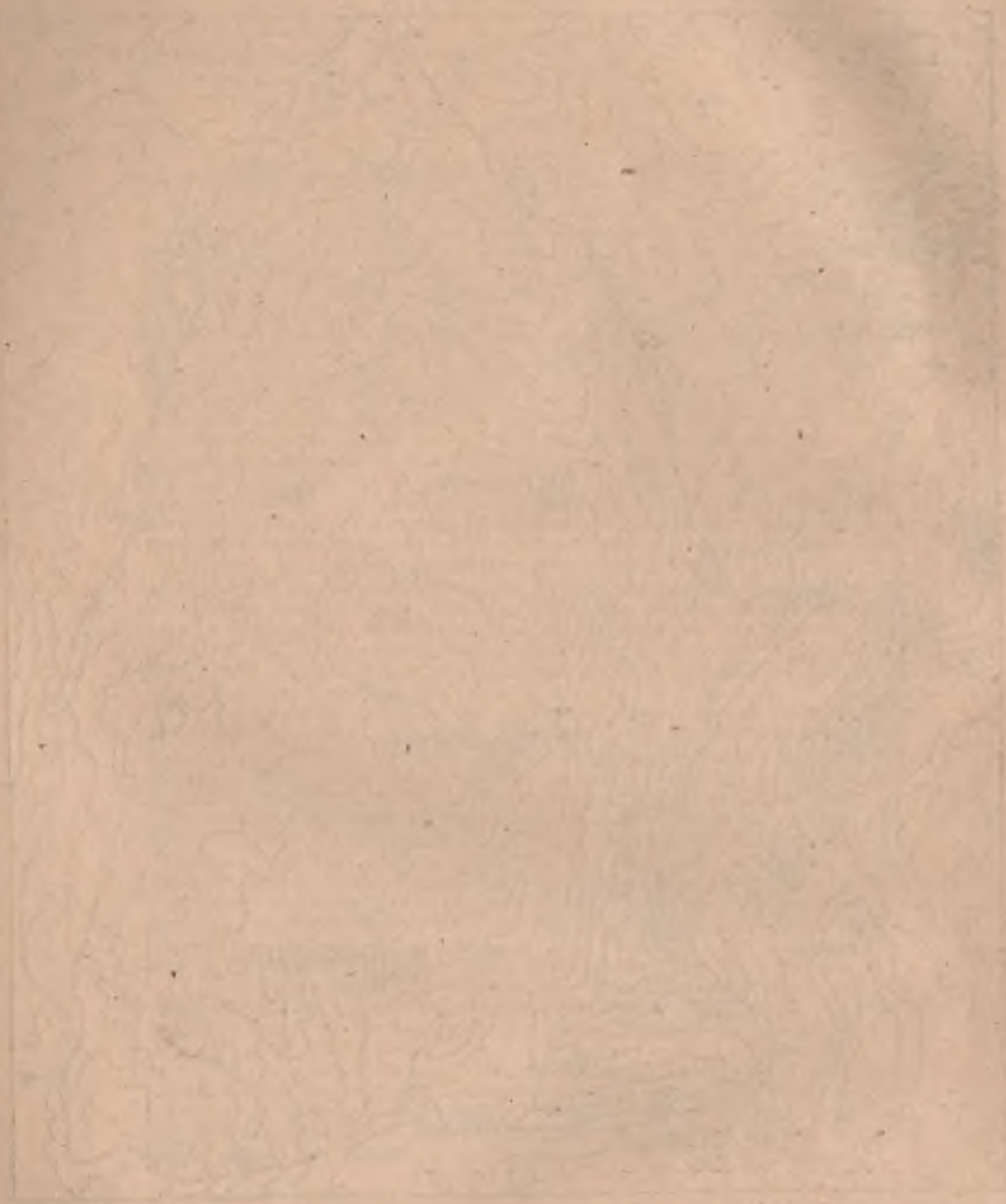

Цртеж 2: Воде, насеља и путови у Малесији

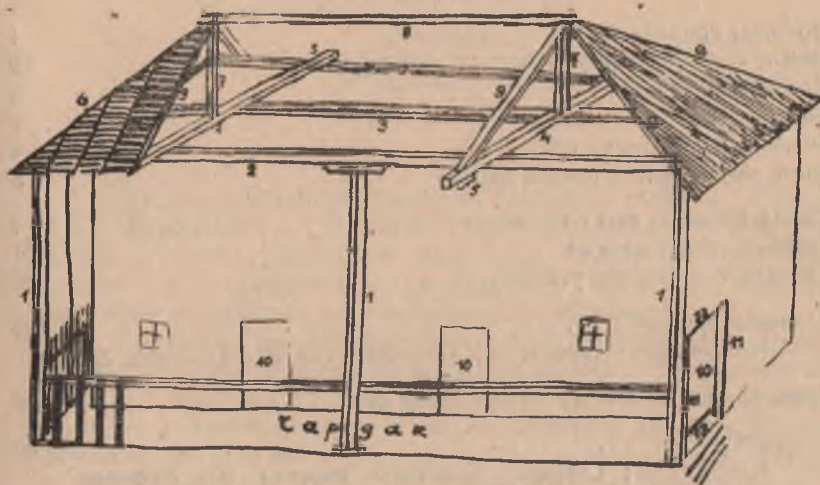

Цртеж 3: куһна „чатија"

1, „диреци" (у једнини: „дирек"); 2, „табани" („табан"); 3, „волк"; 4, „гређе" („греда"); 5, „глаици" („глаица"); 6, „маји" („маја", „маиа"); 7, „папази", „попои" („папаз", „поп"); 8, „шклеме"; 9, „чатми" („чатма"); 10, „враће" („врата"); 11, „штемби" („штемба"); 12, „праг"; 13, „излог".

САДРЖИНА

Цртежи 1, 2 и 3 у прилогу

ЈОВ. Ф. ТРИФУНОСКИ

ЗА ТУРСКОТО НАСЕЛЕНИЕ ВО ПОЛОШКИТЕ СЕЛА

„Миграције и порекло становништва су централно питање и полазна тачка свих студија о народима за највећи део Балканског Полуострва“.

(Ј. Цвијић)

1

Досегашните испитувачи на Полог *Ѓ. Петров, Ј. Цвијиќ, Ј. Х. Васиљевиќ, А. Селишчев* и *Р. Петровиќ* за неговото селско турско население дале малу податоци: они ни од далеку не се доволни за да може да се добие основа за подобро познавање на споменатото население.

Затоа јас во неколку пати (од 1945 до 1951 година), испитувајќи ги полошките населби, ги испитав и сите оние села во кои живее турско население. Во овој прилог ќе изнесам заклучоци до кои ми дозволува да дојдам материјалот прибран на терен. Материјалот е антропогеографски и он се однесува не бројот, рашireноста, потеклото и движењата на турското население. Се надевам дека со овој прилог ќе придонесам кон нашето недоволно знаење за тоа прашање.[1])

2

Населението со турски јазик во Полог сега брои 104 рода со 757 домови[2]) и оно е распоредено во шеснаесет села[3]). Тие села се овие:

---

[1]) Овој прилог е дел од поголема антропогеографска работа за Полог. Во таа работа, која ќе има и посебен дел, ќе ги објавам материјалите прибрани на терен за поодделните турски родови. — Освен во селата, Турци во Полог живеат и во две градски населби, Тетово и Гостивар. За тие градски Турци пооделни податоци изнесени се кај Ј. Х. Васиљевиќ: По Тетовској области, Братство XXIX, Београд 1938, стр. 180—190; R. Petrović: Polog, Zagreb 1942, str. 13, 14, 66—76; Ј. Трифуноски: Гостивар, Гласник Географског друштва, XXVII, Београд 1947, стр. 100—103.

[2]) Турците во Полог чинат релативио мала група на населението, затоа што на нетурското население (Албанци, Македонци и други) во полошките села дојдуваат околу 13.773 куќи.

[3]) Материјалот за населението со турски јазик во полошките села приберуван е од самите мештани. Но морам да споменам дека испитувањето беше прилично отежнато бидејќи кај Турците преданијата се доста изгубени, а после тоа постоеја и поединци кои со недоверба се однесуваа кон испитувањата од овој вид.

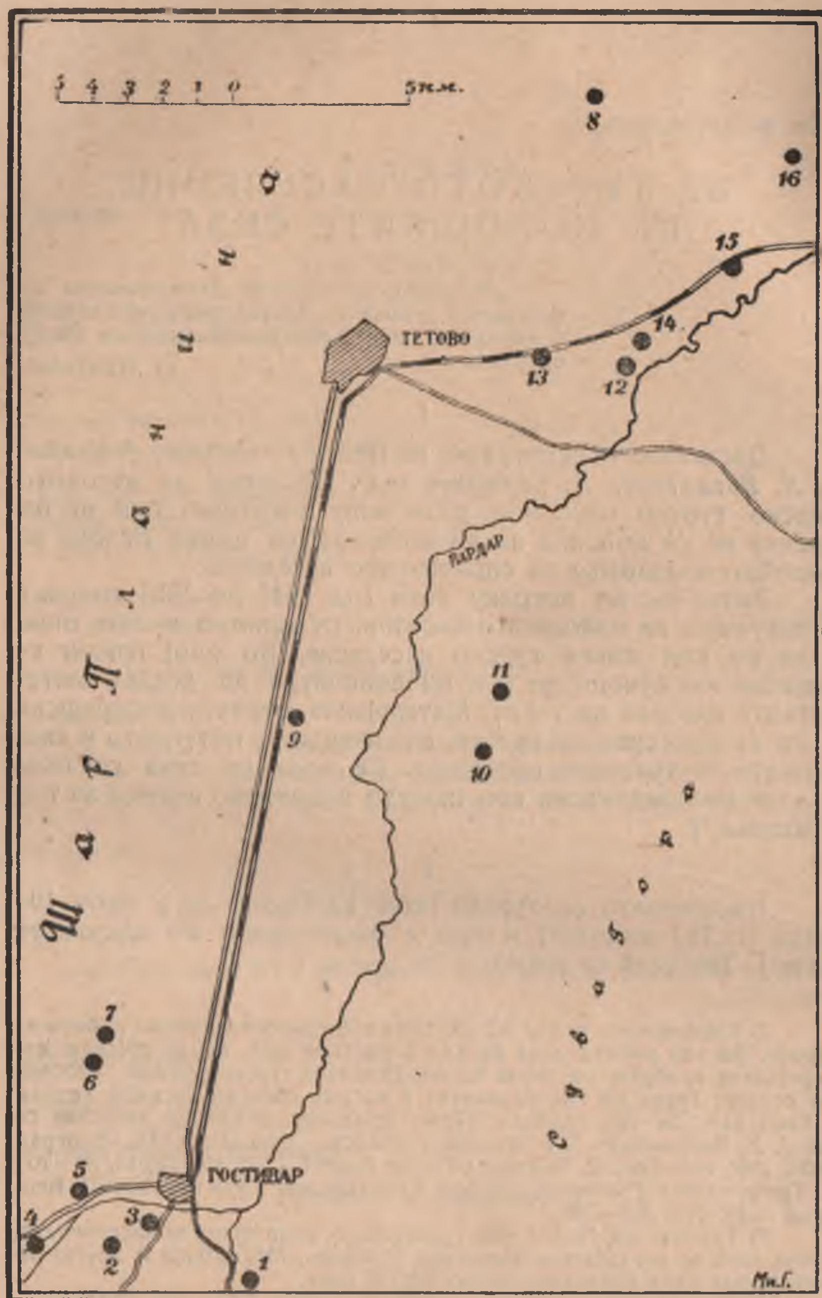

Сл. 1. — Распоред на селата со турско население во Полог:
1. М. Турчане, 2. Г. Бањица, 3. Д. Бањица, 4. Вруток, 5. Здуње, 6. Дебреше, 7. Врапчиште, 8. Теарце, 9. Жеровјане, 10. Милетино, 11. Челопек, 12. Полатица, 13. Требош, 14. Озормиште, 15. Прељубиште и 16. Подбреѓе.

а. Горни Полог

Села:	родови	домови
1. Мало Турчане	1	7
2. Горна Бањица	23	71
3. Долна Бањица	17	90
4. Вруток	1	4
5. Здуње	7	73
6. Дебреше	12	61
7. Врапчиште	24	353
сè	85	659

(Фот. А. Трајаноски, 1952 г.)

Сл. 2. — Турци од селото Горна Бањица.

б. Долни Полог

Села:	родови	домови
8. Теарце	5	70
9. Жеровјане	3	5
10. Милетино	2	7
11. Челопек	3	6
12. Полатица	1	1
13. Требош	1	1
14. Озормиште	2	6
15. Прељубиште	1	1
16. Подбреѓе	1	1
сè	19	98
вкупно	104	757

3

Населението со турски јазик во полошките села има мешовито потекло. Споменатата мешавина настапила заради тоа што поедино муслиманско нетурско население (во главно Албанци, а во помала мера Македонци и други) примило турски јазик, турско национално чувство и така се изедначило со правите Турци. Општ преглед на потеклото кај населението со турски јазик се виѓа од следнава таблица.

а. Население со турско потекло

Области и места:	родови	домови
1. Од Анадол	5	53
2. „ Токат (Tokat)	1	13
3. „ Конија (Kanya)	2	11
4. „ Курдистан (Kurdistan)	1	5
5. „ Мала Азија вопшто	43	283
сè	52	365

б. Население со албанско потекло

Области и места:	родови	домови
1. Од Љума (Ljyma) воопшто . . .	5	34
село Чаја (Čaja)	3	76
„ Дарда (Darda)	1	8
„ Бица (Bican)	1	1
2. Од окол. на Пишкопеја (Peškopeja)	5	40
3. „ Калис (село Церени — Cereni)	2	19
4. „ Мат (Matja)	1	6
5. „ Дебарска Малесија (Malit-zi) .	1	14
6. „ Дукаѓин (Dukađini)	1	1
7. „ Булчиза (Bulčiza)	1	1
8. „ фисот Тсач (Thaç)	1	9
9. „ Северна Албанија воопшто .	22	162
сè	44	371

в. Население со македонско потекло

Области:	родови	домови
1. Од Булчиза во С. Албанија . . .	1	6
2. Со непозната старина	2	7
сè	3	13

г. Население со неутврдено потекло

	родови	домови
1. Неутврдено потекло	5	8
вкупно	104	757

(Фот. А. Трајаноски, 1952 г.)

Сл. 3. — Турци од селото Долна Бањица на орање.

На следнава таблица се дава преглед на потеклото кај турското население по поедини села:

Ред. бр.	Села	Население со турско потекло		Население со албанско потекло		Население со македонско потекло		Население со неутврдено потекло	
		р.	д.	р.	д.	р.	д.	р.	д.
1.	М. Турчане	—	—	1	7	—	—	—	—
2.	Г. Бањица	14	56	9	15	—	—	—	—
3.	Д. Бањица	9	45	5	32	3	13	—	—
4.	Вруток	1	4	—	—	—	—	—	—
5.	Здуње	4	43	3	30	—	—	—	—
6.	Дебреше	5	19	7	42	—	—	—	—
7.	Врапчиште	7	110	17	243	—	—	—	—
8.	Теарце	5	70	—	—	—	—	—	—
9.	Жеровјане	2	4	1	1	—	—	—	—
10.	Милетино	2	7	—	—	—	—	—	—
11.	Челопек	—	—	—	—	—	—	3	6
12.	Полатица	—	—	1	1	—	—	—	—
13.	Требош	—	—	—	—	—	—	1	1
14.	Озормиште	2	6	—	—	—	—	—	—
15.	Прељуб.	—	—	—	—	—	—	1	1
16.	Подбреѓе	1	1	—	—	—	—	—	—
	Сè	52	365	44	371	3	13	5	8

4

Без сомнение дека Турците во почетокот на своето владение во Полог почнале и постојано да се населуваат. Спрема тоа првата нивна селидба била во 15 век. Тоа се гледа и од историските извори, кои во реченото време споменуваат поодделни Турци од неколку полошки села, на пример, од Врапчиште, Пирок, Добри Дол, Здуње, Теарце, Нераште, Форино, Чегране, Речица итн. Тие податоци очувани се во пресудата со која е потврден вакуфот на Мехмед бег 1461 или 1462 година[4]). Доселувањето на турското население во Полог траело и подоцна.

Но врз основа на свои испитувања сум дошол до заклучок дека стариот слој на турското население во Полог подоцна скоро сосем исчезнал. Тоа могло да биде за време на австро-турската војна на крајот од 17 век кога исчезнале првобитните Турци уште во Скопје[5]), Скопско Поле[5а]) и во други соседни краишта кои биле зафатени со споменатата војна. Предците од најголем број денешни турски родови во полошките села, по народно предание и по запамтени родовски појаси, почнале да се доселуваат главно од 18 век. Еден број од турските родови се доселил и во поново време, околу 1876/78 година, кога дојдувале како муаџири од Србија и Бугарија.

Како постари турски доселеници во Полог сега се убројуваат родовите Џакмановци, Аџоларци, Чифлижани во Теарце; Чапраз, Спаија, Фис во Врапчиште; Фазлијовци во Горна Бањица; Асановци, Бурнузлар, Бручлари во Долна Бањица; Баба Мусовци во Вруток; Бандовци, Кор Гуљевци во Здуње, Ќурдевци во Озормиште и уште некои други. Најмлади по времето на доселување, како е споменато, се муаџарските родови. Во тие спаѓаат: Врањко, Оџалари, Кара Батак сега населени во Врапчиште; Бановци сега населени во Теарце; Маџури населени во Дебреше итн.

5

Познато е колку настојувала турската власт да има во својата држава што повеќе раширено муслиманско население, а нарочно Турци. На турските колонисти давани им се разни повластици. Од испитувањата се гледа дека предците на сегашните турски родови во полошките села дој-

[4]) Гл. Елезовић: Турски извори за нашу историју, „Јужна Србија", Скопље 1922, стр. 167, 168.

[5]) Гл. Елезовић: Турски споменици у Скопљу, Гласник Скопског Научног друштва, књ. V, Скопље 1929, стр. 243, 246; истиот: О именима и пореклу старијих муслиманских породица у Скопљу, Зборник за етнографију и фолклор Јужне Србије и суседних земаља, књ. I, Скопље 1931, стр. 13.

[5а]) Ј. Трифуноски; Скопско Поље (во ракопис).

дувале главно како сопственици на чифлици[6]), како спаии и како ислужени војници. Како сопственици на чифлици дошле, на пример, предците од родот Чивлижани, сега населени во Теарце; предците на родот Азнетар сега населени во Жеровјане; предците на родот Реч Пољош сега населени во Полатица итн. Како спаии се доселиле основателите на родот Спаија во Врапчиште, а можеби и некои други.

(Фот. А. Трајаноски 1952 г.)

Сл. 4. — Претежно турското село Горна Бањица.

Поодделни турски родови се доселувале уште заради тоа што во Полог биле повикувани од познаници, некои во оваа област дојдувале за да би се засолниле од освета и слично. Но сите тие причини не могле да имаат голем значај. Дека се доселиле бегајќи од освета сега се прикажува за родот Џакмановци во Теарце и за родот Лика Јаз во Врапчиште. Родот Аџалари во Теарце потекнува од предок кој бил „сеиз" кај понапред многу богатите Џакмановци од истото село.

6

Еден дел од населението со турски јазик во денешните полошки села се доселил непосредно дојдувајќи од места на потеклото (старината). Така дошле, на пример, Чапраз во Врапчиште, Шабановци во Горна Бањица, Кор-

[6]) Чифлиците во еден дел станувале како даровници од државата кон поодделни заслужни муслимани (Турци и Албанци). Даровниците се чинети на штета од понапрежните православни македонски власници или на штета од манастирите.

бовци во Дебреше и уште некои други родови. Туку поголем е бројот на оние доселеници кои во сегашниве села се доселиле етапно: од старината најпрво прејдувале во други области и населби па од нив дојдувале во сегашниве села. Примери за етапно доселување има различни: Баба Мусовци со потекло се од Мала Азија; оттаму отспрвин дошле во Коџаџик кај Дебар, па после прешле во сегашново село Вруток. Азнетари од Анадол дошле во Тетово, па во Жеровјане. Курдовци од Курдистан исто така прво дошле во Тетово па оттаму прешле во Озормиште. Бурназлар и Бручлари од Конија во Мала Азија дошле во Гостивар, па после тоа во Долна Бањица. Родот Оџалари потекло знае во Северна Албанија. Од споменатата старина они најпрво се доселиле во Горна Река (извориштен дел на Радика) па после се преселиле во Врапчиште во кое потполно се потурчиле. Етапно се доселувале и сите муаџирски родови: Маџури во Дебреше дошле преку Дели Орман во Бугарија; Оџалари во Врапчиште дошле преку видинскиот крај (исто така во Бугарија); родот Врањко, такуѓере населен во Врапчиште, се доселил 1876/78 година од Врање.

Доселувањето на Турците се вршело во помали групи и поединечно. При доселувањето они се населувале во стари македонски христијански села. Од географскиот положај на тие села се гледа дека турското население *претежно одберувало поедини селски населби крај важни патишта и кои се по природните и стопанските особини за живот најподесни*. Такви села се Теарце, Врапчиште, Дебреше и Здуње во подножјето на Шар-Планина и обете Бањици (Горна и Долна) во подножјето на Влаиница. *Во споменатите шест полошки села застапен е најголем број од турските домови (преку 90%)*. Останатите малубројни Турци по другите села живеат во групи кои бројат 1 до 7 куќи па се така они измешани во масата од останатото нетурско население (албанско и македонско).

Како што се гледа и од напред изнесената таблица турско население далеку повеќе има во Горни Полог (659 к) на југозапад, одошто во Долни Полог (98 к) на североисток. Овој нееднаков распоред по селата сигурно настапил затоа што во Долни Полог лежи стариот град Тетово и најглавната градска населба во сета полошка котлина. Споменатиов град ги привлекувал турските доселеници, претежно оние кои дојдувале во Долни Полог. Во Горни Полог гратчето Гостивар за време на Турците не претставувало развијена населба (почнало да се развива како градска населба од другата половина на 19 век)[7]) и заради тоа Турците од тој крај биле упатени во поголем дел да се распоредуваат по селата.

[7]) Ј. Трифуноски: Гостивар, стр. 97.

7

Од Турците во внатрешните преселувања, вршени меѓу поодделни полошки населби, учествувале неколку родовски гранки. Родот Чапраз од Врапчиште дал преселеници за Добри Дол (тамо они се поалбанчиле). Родот Гафур во Здуње пред тоа живеел во Бањица (Горна или Долна ?). Турците викани Леков во Жеровјане се гранка од истовиканиот род кој живее во Врапчиште. Знатен број турски фамилии од поодделни полошки села прејдувал во ново време во полошките градови. Така во Тетово прешле околу 7, а во Гостивар околу 10 фамилии. Споменатите фамилии пред тоа живееле во Милетино, Озормиште, Вруток, Горна Бањица. Внатрешното турско преселување појако е кон полошките градови, а послабо кон селата.

8

Освен доселување на Турци во Полог, од оваа област имало и нивно иселување. По народното предание, посигурно можат да се следат само оние иселувања извршени после ослободувањето од турската власт 1912 година. Така деломично се иселиле во Турција овие турски родови: Џакмановци од Теарце (12 к), Агалари од Милетино, Курдевци од Озормиште. Има и сосем иселени турски родови: Аџи Беќир Ага, Суљовци и Ааџи Јакуп (сите околу 10 к) од Долна Бањица; Али Џаќировци од Озормиште. Некои полошки Турци се готвеле за иселување во Мала Азија и затоа ги продавале имотите. Потоа они се откажале од селидба зашто биле спречени од страна на тогашната власт. Како се цени, од полошките села веднаш после 1912 година се иселиле околу 50 турски фамилии.

9

Проучувајќи го потеклото на населението во сите полошки села сум утврдил 12 муслимански родови со турско потекло (вкупно 35 куќи) чие население, затоа што живее осамено меѓу претставители од други етнички групи, постепено се поалбанчило или пословенило во Полог. Се поалбанчиле овие родови: Чапраз (2 к) во Добри Дол; Оџа (1 к), Маџаре (3 к), Дане (2 к) и Љанге (2 к) во Чегране; Бајрам Деде (3 к) во Градец; Стрег (2 к) во Нераште; Пржаљ (6 к), Читак (5 к), Татар (3 к) и Сакалар (3 к) во Доброште. Поради тоа што живее во торбешкото село Јеловјане се пословенил турскиот род Топузовци (3 к)[8]).

[8]) Ј. Трифуноски: Урвич и Јеловјане, два торбешка села у Пологу, Гласник Етнографског института САН, I/1—2, Београд 1952, стр. 413, 414. — Бројот на поалбанчените турски родови не треба да се земе како потполно точен бидејќи за тој процес сега е тешко сé да се дознае во полошките села.

10

Од сето што е напред истакнато можат да се изведат овие заклучоци:

1) Турското население во полошките села не претставува некоја сродничка целина, туку е составено од релативно разнородни елементи, различни по потекло.

2) Постариот слој на турското население во полошките села речиси сосем исчезнал. Предците на најголемиот број денешни родови во полошките села се доселувале главно од 18 век.

3) Населението со турски јазик сега е претежно населено во шест полошки села и тоа во Врапчиште (353 к), Долна Бањица (90 к), Здуње (73 к), Горна Бањица (71 к), Дебреше (61 к) во Горни Полог на југозапад и во Теарце (70 к) во Долни Полог на североисток. Во споменатите села вкупно има 718 нивни куќи, додека останатите 39 куќи со население од турски јазик се распоредени во сосем мали групи и поединечно по други полошки села.

Би биле многу занимливи идните испитувања етнолошки, антрополошки и други за сето ова прашање; во овој прилог јас морав да се задоволам само со истакнување на поедини антропогеографски карактеристики, кои до сега исто така не биле посебно проучувани.

Jov. F. Trifunoski

SUR LA POPULATION TURQUE DES VILLAGES DE POLOG

Résumé

La population parlant la langue turque qui habite dans les villages de Polog (région de la Macédoine du Nord-Ouest) est d'origine mixte. Cette mixtion résulte du fait qu'un certain nombre de musulmans que ne sont pas d'origine turque (surtout les Albanais et dans une mesure restreinte les Macédoniens et les autres populations) ont accepté la langue et le sentiment national turcs, de sorte qu'ils sont devenus égaux aux vrais Turcs. La population de Polog, qui parle la langue turque, compte à présent 104 familles divisées en 757 maisons (365 maisons sont d'origine turque, 371 maisons d'origine albanaise, 13 maisons d'origine macédonienne, 8 maisons dont l'origine n'est pas déterminée) et elle est disposée dans 16 villages.

Les Turcs ont commencé à s'établir en Polog dès le début de leur règne dans cette région. Donc, leur premier établissement en Polog date du XVe siècle. Mais, me basant sur mes recherches récentes, je suis arrivé à la conclusion que la couche ancienne de la population turque a presque complètement disparu de Polog. La disparition de cette population a pu avoir lieu vers la fin du XVIIe siècle, pendant la guerre austro-turque, quand les Turcs primitifs ont aussi disparu des autres règions qui étaient le théâtre de la guerre. Les ancêtres de la plupart des familles turques actuelles ont commencé à immigrer surtout au XVIIIe siècle. Un certain nombre de familles turques a immigrè en Polog dans une époque plus récente, à savoir vers 1878, quand ils venaient de Bulgarie et de Serbie.

Les autorités turques tâchaient de rassembler en Polog le plus grand nombre de population musulmanne, et surtout des Turcs. On donnait des bénéfices diverses aux colonisateurs turcs. Ceux-ci venaient comme propriétaires des villages, comme fonctionnaires, comme des soldats ayant réglé leur service militaire, comme des personnalités religieuses etc.

L'immigration des Turcs se faisait dans de petits groupes ou bien en particulier. Au cours de leur immigration ils s'établissaient dans de vieux villages chrétiens appartenant aux macédoniens. D'après la situation de ces villages on peut constater que les Turcs choisissaient surtout des habitations campagnardes qui se trouvaient au bord des routes importantes et qui, d'après leurs qualités naturelles et économiques, étaient les plus favorables à vivre. Tels sont les villages: Tearce, Vrapčište, Debreše, Zdunje, aux pieds de Šar-Planina et les deux Banjica (la haute et la basse) aux pieds de Vlainica. Les familles turques de ces six villages font la plus grande partie des habitants (plus de 90%). Les autres Turcs, dont le nombre est beaucoup moindre, vivent dans les autres villages dans de petits groupes de 1 à 7 maisons, confondus dans la masse des habitants de Polog qui sont d'une autre origine que turque.

Après 1912, lorsque Polog fut libéré de la domination turque, un certain nombe d'habitants d'origine turque ont commencé à émigrer. Le nombre de ces émigrants monte jusqu'à 50 maisons. D'autres Turcs de Polog se préparaient à partir pour la Turquie et dans ce but ils vendaient leurs biens. Mais ils étaient obligés de renoncer à leur dessein car les autorités précédentes d'État les empêchaient de quitter le pays.

Х. ПОЛЕНАКОВИЌ

ПРОТИВ КОЈ ВЛАДИКА Е УПЕРЕНА ПЕСНАТА НА АНДРЕЈА ПЕТКОВИЧ „ГЛАС ОТ ДАЛЕКА ЗЕМЛЈА“?

1. До неодамна песната „Глас от далека земља“ — што прв пат беше напечатена во „Цариградски вестник“, год. X, бр. 474, од 12 март 1860 год. — му се припишуваше на нашиот познат поет Константин Миладинов и како таква е публикувана во последните три изданија од делата на Миладинов [1]), макар што песната не беше потпишана со името на К. Миладинов туку со псевдонимот „Правдољубов“.

Во „Македонски јазик“, год. III, бр 7, 155—166, Александар Спасов утврди дека авторот на „Глас от далека земља“ не е Константин Миладинов туку друг еден наш поет уште недоволно проучен — Андреја Петкович. Изнесувајќи докази за своето тврдење по однос авторството на песната што е во прашање, Спасов ја прикажа и полемиката што, во „Цариградски вестник“, беше предизвикана со дописот на „Правдољубов“, во којшто песната „Глас от далека земља“ беше уклопена како поетска документација на оптужбата против нешколуваните владици, конкретно против Бугаринот владика чие што име не ни беше досега познато. Одговарајќи му на Петковича — „Правдољубов“, полемичарот „Безпристраснij“ (= Васил Друмев), грубо се нафрли на Петковича, наречувајќи го дека е „Кривдољубов“ и импутирајќи му дека е „... проклјат фанариотин“,*) кога такви зборови може да рече против еден владика Бугарин.

Задачава на мојов прилог е да го утврдам името на бугарскиот владика кого така жестоко го нападна нашиот поет и, при тоа, да дадам уште една потврда за исправноста на тврдењето на А. Спасов по однос на авторството на песната „Глас от далека земља“.

---

[1]) Димитър и Константин Миладинови, Съчинения, под редакцията на Никола Табаков, Хемус, София, 1939, 1943²; Ив. Хаджов: Братя Димитър и Константин Миладинови, Библиотека Българска книга, № 15, София, 1944;

*) Сите цитати ги давам со денешна азбука.

Припишувајќи му го псевдонимот „Правдољубов“ на Константин Миладинов, и со тоа зголемувајќи му го бројот на песните уште со една, Н. Табаков на стр. 94—96 од делото спомнато во белешка прва, ја донесе и дописката на „Правдољубов“[2]). Од таа дописка ние ја дознаваме критиката на „Правдољубов“ — Петкович не само по однос на владиката против кого е испеана песната „Глас от далека земља“, туку и по однос на општата положба. „. . . на онаја груба простота, в која се находјат у нас сички духовни лица, от сами долни и до нај-горни“. Изјаснувајќи се за потребата да се изнајдат лекови со коишто ќе му се помогне на народот „. . . да ни изведат на прав и спасителен пат“, Петкович наоѓа дека „Нај-векје от сички за нас сега је потребно образование како светско, така и духовно. Еве два путеводителја кои једни само можат да ни изведат от онаја темнота, в која стига векје се находиме“. Констатирајќи го народниот протест против грчките владици, Петкович објаснува дека „Напрасно се плачиме само от грчко духовенство, а себе оправдаваме! Напрасно викаме против Грци Владици и сакаме на место нив Б’лгари“. Место владици, вели Петкович, „Нека отворим једин пат по сички наши градови светски и духовни училишта и ги наделиме сос сички необходими средства, пак тогај за здраво можиме да чакаме образовани и граждани и достојни пастири“. Но, предвидувајќи дека неговиот предлог за давање првенство на отварање школи пред барањето владици, ќе наиде на отпор кај поединци, коишто, од разни разлози, со нетрпение чекале да се заменат грчките со бугарски владици, Петкович, со една народна пословица, сака да го обори тоа нетрпение, докажувајќи дека „. . . от недостојни, прости и груби Архипастири и пастири, ако и да се Б’лгари, мало за нас полза“. Оваа мисла на Петковича, и целата дописка со песната, го разбесни „Беспристрасниј“, којшто го испсу Петковича, припишувајќи му најлоши намери и клеветејќи го како фанариот, особено подвлечувајќи ја мислата дека било невозможно да се отвораат школи додека се владиците Грци![3]).

Барањето на достојни и учени пастири Петкович го образложува и со опасноста што се јавуваше во Македонија и Бугарија од страна на католичката пропаганда „. . . кога от вси страни напирајат в наше сирото отечество западни многоучени проповедници“. Ако се добијат школувани пастири, резонува Петкович, тие ќе можат да ѝ се противстават на унијатската пропаганда, бидејќи Петкович токму

[2]) Во второто издание на Сочиненијата на Миладиновци, на стр. 95, Табаков прави забелешка со којашто става извесна резерва по однос авторството на песната „Глас от далека земља“;

[3]) А. Спасов, Наведено дело, 161 – 162;

на неа мислеше, кога зборуваше за западните многучени проповедници. — Продолжувајќи ја дописката, Петкович со радост ја поздравува веста за отворањето школа во Трново, прижелувајќи такви вести да чуе и од другите градови на Македонија и Бугарија.

За да би ја илустрирал лошата положба кај народот со кого управувале неуки владици, Петкович ја донесува песната „Глас от далека земља“ како „разказ, кој ми је разкажан от очевидци за онија наредби Архијереја Б'лгарина . . . кога бил в . . . Епархија. Сички притесненија и злоупотребленија, кои он правил в . . Еве што ми разкажале за . . . кога бил в . . . Епархија . . .“.

Пасторалниот пејзаж, даден во првите строфи на песната, се заматува со свирепата стварност, од којашто се гледа како владикините пратеници по селата собираат владикини даноци:

„Поп и Протосингел седеле
На дукјан владикино сбирале.

Пред них бедна баба стојала
И ги желно, сирота, молила:
Да ја почекајат неколку време,
Док' некоја пара от работа земе . . .

Но на нејзини ъути плачови
Отговориле ѝ овија гнусни речови:
Донеси бабо твое вршниче,
Ако ли не, једно тепсијче —“

И откако уплашената баба им донесе на изјадниците „тепсија широка“, вака сиротата се извика:

„Милиј боже, милиј,
И вси небесни сили!

За ова ли се молихме
Оваква ли радост чекахме!
И грци ни Владици мачеха,
Но не ни тепсии зимаха —“.

за да би завршила со зборовите:

Ово ли је Б'лгарин владика
Кој ни чини мака толика;
Подобро је оште сто години,
Ако сме на мака наречени,
Да имаме Владици Грци,
Него ли овакви Б'лгари в'лци“.

Откако ја даде стихотворбата, Петкович продолжува да го напаѓа среброљубивиот владика: „Притеснеије, кои притегнала . . . Епархија за пари от ненаситнаго . . . се безбројни. Он многу добро мог'л да учини за цркви и училишта в таја Епархија, имајќи такво големо состојание; но уви! он го употребјавал на богати обеди на свилени и ск'пи дрехи; на добри кони и други непотребни за него, како духовно лице, пиштности (салтанатл'ци)".[4]).

Во дописката и во песната, на односните места каде би требало да се даде името на владиката и епархијата се наоѓаат точкици, испуштени се имињата и на владиката и на епархијата. Дали тоа го сторил самиот Петкович од извесни разлози, или се тоа обзири на редакцијата на „Цариградски вестник", не ми е познато. Но секако, макар што со точкиците се покриваше името на среброљубивиот владика и несреќната епархија што владиката вака „стручно" ја стрижеше, на читателите на „Цариградски вестник" би требало да им било јасно за кого станувашe збор, бидејќи во годините на коишто се однесуваше дописката на Петковича, во Македонија — па и во Бугарија — малку Бугари беа владици. Но со утврдувањето на ова прашање како да не се бавел никој produделно, иако, блиску до времето кога беше напишана дописката на Петковича, беше спомнато за кој владика станува збор.

2. Во делото на српскиот историчар Панта Среќковиќ: *Синан паша*, Биоград, 1865, на стр. 109—125 се наоѓа еден „*Поглед Косовца на стање ствари у Старој Србији*". Како за овој „Поглед . . .", исто така и за останатите материјали што се објавени во спомнатата книга, Среќковиќ добил податоци од познатиот Сима Андрејевиќ Игуманов од Призрен. Интересно е да се спомене дека Сима А. Игуманов во спомнатиот „Поглед . . ." ги третира истите прашања за коишто зборува Петкович во својата дописка и песната „Глас от далека земља" и на начин како што тоа го чини Петкович. Како и Петкович и Игуманов (односно Среќковиќ) смета дека грчките владици не се најголемо зло што го мачи народот во Стара Србија, и укажува на примери од коишто се гледа дека имало добри владици Грци, додека укажува на повеќе примери на лоши свештеници Срби, коишто го малтретирале народот натурајќи му разни намети, што со сила, со Арнаути и Турци, ги извлекувале од народот. Меѓу останатите негативни свештени лица за коишто зборува Сима А. Игуманов го спомнува и владиката против кого пее Петкович: „Послије Захарије био је Ананије врло добар човјек. А какав беше онај Аксентије из Самокова? Он је био владика у Мостару у Херцеговини, пак је људма дојадио горе од најгорег манџуке. Он им је продавао све

[4]) Сите цитати од кај Н. Табаков (белешка 1), 94—96, 90—92;

па чак и тепсије и лонце у чему кувају јело. Њега је врло добро описао г. Андрија Петкович. Како је био бугарин, а у Бугарској се почне вика на грчке владике, то га бугари за велику срећу мостараца, узму у Велес, али он је и ту починио таква зла, да су га прогнали"[5]) (к. м.)

Од наведените зборови на С. Игуманов јасно се дознава името на владиката за кого пишувал Петкович во својата дописка и песна „Глас от далека земља", макар што овдека дописката и не се наведува. Доволно е да се погледаат подвлечените зборови, па да се види дека станува токму збор за грабењето тепсии и слични работи, за кои што се пее во „Глас от далека земља". Од зборовите на Игуманов се добива уште една потврда за тоа дека песната е дело на Андреја Петкович, како веќе докажа, по друг пат, Александар Спасов. Од порано изнесеното за „Поглед . . ." на Игуманов, се виде дека погледите на овој се истоветни со тие на Петковича, како по однос на владиците, исто така и по однос на просветното прашање во Македонија, Бугарија, Стара Србија.

Бавејќи се во Одеса со трговија С. Игуманов имаше можност да се запознае и со А. Петковича, додека овој учеше во Ришелевскиот лицеј во Одеса[6]), и со него да дискутира за прашањата како да се издигне нашиот народ. Од литературата познато е дека Петкович и Игуманов одржувале врски преку писма и подоцна. Така познато е едно писмо што Андреја Петкович му го упатил на Игуманов од СПетербург на 28 март 1865 г. Веќе од самото титулирање во писмото, и од неговата содржина, се гледа дека меѓу Петкович и Игуманов постоеле блиски, пријателски врски. Петкович му се обрнува на Игуманов со зборовите: „Драгиј ми Г-не Симо!" и, понатаму, му заблагодарува за некакво писмо што Игуманов му го испратил на Петковича на 17 март истата година заедно со „ . . . известија, која сте ми у оном саобштили, тичућа се до положенија народа у Старој Србији, како у моралном тако и у материалном отношенијама".[7]) — Извештајот што Игуманов му го испратил на Петковича, којшто во тоа време е веќе во дипломатската служба на Русија, секако треба да претставува нешто слично на „Поглед Косовца на стање у Старој Србији", којшто е напечатен токму таа година кога и писмото, односно извештајот испратен до А. Петкович.

Од досега изложеното сметам дека може со сигурност да се тврди оти автор на песната „Глас от далека земља"

---

[5]) П. Срећковић, Синан-паша, Биоград, 1865, 113;

[6]) Споменица педесетгодишњице Призренске богословско-учитељске школе 1871—1921, Београд, 1925, 14—15;

[7]) Наведената Споменица, 15,. Д-р Јов. Хаџи Васиљевић, Просветне и политичке прилике . . ., Београд, 1928, 101, бел. 1;

е Андреја Петкович и дека владиката Бугарин, што се критикува во дописката и песната е Авксентија Велешки.

А дека Авксентија Велешки бил токму таков како го прикажува А. Петкович можат да се приложат уште некои докази.

Пред да дојде за велешки митрополит Авксентија цели десет години провел во Мостар како Херцеговски митрополит. Како се однесувал спрема бедното херцеговско население ни зборува Јоаникије Памучина во работата: „Животопис о. Серафима Шолаје, ефимера Мостарског с продужењем историје грчких митрополита у Мостару[8]). Авксентија, „родом Бугарин", дошол во Мостар за митрополит на 1 април 1838 г. и веднаш отишол на Таслиџе (Плевље) „да одонуда започне народ глобити". Шолаја, којшто бил придружнк на Авксентија, во правењето паралела меѓу Авксентија и другите митрополити, што пред овего биле во Мостар, за Авксентија може да рече само најлошо: „ . . . али овај бугарски лончар (Сваког лета долазе бугари из његова отечества у Херцеговину те граде од гњиле судове, зато смо га сви звали: лончаром и ћупаром) никад ми не даде у кући са собом ноћити, но ме ишћерај . . . " . Давајќи понатаму карактеристика за Авксентија Шолаја костантира дека Авксентија бил „велики посник и богомољац", но и „злопамтило, јаспреша, среброљубац, и свештеномрзац", кој „поглоби манастире, свештенике и вас народ". Авксентија се издавал за Грк; во неговата придружба стално идел гаваз, којшто немилосрдно ги извршувал неговите наредби. Поради неговото „ненасићено среброљубство, а за највише што глоби и узнемирава сиромашне мртве" народот завртил глава од него, но тоа нему ништо не сметало одново да го пљачкосува населението. На своите визитации Авксентија водел „ . . . са собом зле Турке, кои су везали, пењали и пребијали свештенике и народ". Со турската војска одел против Његоша. Обиколувајќи ја по трет пат својата епархија тој, со своите гавази, „ . . . чинио је страшно насиље, глобио и робио, и пребијао свештенство и народ, по манастирима пограбио неке љепше утвари и закладе; од људи који му нијесу имали платити, пограбио им је из кућа: пушке велике и мале, ножеве, токе, доламе, женске хаљине, котлове, сане, таве, кантаре".[9]) (к. м.) Поради ваквите постапки на Авксентија, Шолаја можеше да изјави: „Може се казати с једном ријечи, да је тада у свакоме пиштало материно мљеко; јер је сваки дан све повише пакоснији излазио . . . " А народот, кому беа дозлогрдиле насилијата на митрополитот, се потужи кај пашата со зборовите: „Од Косова (битке косовске) оваки створ на двје

[8]) Српско-далматински магазин за 1869 год., 147—170;
[9]) Наведениот Магазин, 162;

ноге није прешао у Херцеговину, као овај Аксентије“. (стр. 163). — Кога Авксентија бил набркан од Мостар „27 априла 1848 године оћера пара и свога покућства 15 товара у Велес“. Опширно за злосторствата на Авксентија во Мостар пишувале Вл. Ќоровиќ[10]), потоа Ј. Радуловиќ и В. Скариќ[11]), коишто сумата што Авксентија ја однесол од Мостар ја преценуваат на 12.000 дукати!

Така натоварен со огромно богатство Авксентија се најде во Велес, каде ја настави својата работа на пљачкањето народот, зашто ќе го осуди Петкович во спомнатата дописка и песната „Глас от далека земља“. И не само Петкович, туку, пред него, и познатиот наш преродбеник Јордан Цинот. — Анализирајќи ја песната „Глас от далека земља“, како песна што му се припишуваше на Константина Миладинов, и заземајќи извесен резервисан став по однос авторството на песната[12]), јас не можев тогаш да го идентифицирам владиката за кого такви осуди рече авторот на „Глас от далека земља“, но можев да укажам на тоа дека слична карактеристика за велешкиот митрополит Авксентија даде, на неколку пати, Јордан Цинот[13]). Во печатените работи не именувајќи го Авксентија, а во приватните писма именувајќи го, Цинот жестоко го осуди владиката Авксентија. Најпрвин во својата дописка под заглавие „Велес“[14]), напишана во Скопје на 1. 12. 1854, во која вели: „В Велес суштествуе един епископ болгарин, кој прекуобичај се гнуси от науката и до душа сја гнуси от учени чоловеци“. Малку подоцна, во две автобиографски писма, Цинот многу поостро ќе го осуди Авксентија, изнесувајќи ги прогоните на коишто бил изложен од страна на владиката. Во едно автобиографско писмо, напишано во Скопје на 9 февруари 1856 г. и упатено во Белград до трговецот, емигрантот од Скопје, хаџи Ѓорѓе Поповиќ, Цинот го изнесува напуштањето на Скопје (коешто следело после судрувањето со скопскиот владика и некои граѓани), во 1853 година, па пишува: „Аз станах, отидох в Велес у манастир св. Јован. Но велешкиј владика Авксентија посла два сејмена (пандура) да ми свезат руци наопако и бијуќи до Велес да ме заведат; голема срамота ми нанесе тој немилостив епископ! Свезан ме отведоха сејмените до крај града. Мои собраќа и отечественици ме отмаха от них . . .“ (писмото не е публикувано,

---

[10]) Д-р Владимир Ћоровић, Мостар и његова Српска православна општина, Београд, 1933, 52—55;

[11]) Ј. Радуловић, Режим фанариота у „турској“ Херцеговини, Историски записи, II, 1—2, 39 сл.; В. Скарић, Из прошлости Босне и Херцеговине XIX вијека, Годишњак Историског друштва Босне и Херцеговине, Год. I, 1949, 32;

[12]) Х. Поленаковиќ, Страници од македонската книжевност, Скопје, 1952, 192;

[13]) Наведеното дело, 136, 192, 220;

[14]) „Цариградски вестник“, № 204—205, 18. XII. 1854;

текстот го давам со денешна азбука, исправувајќи ја и интерпункцијата). Во друго едно автобиографско писмо, пишувано во Скопје на 23 април 1856 г. и упатено пак во Белград, Џинот дава некои нови детали за прогонувањата на коишто бил изложен од страна на Авксентија. Откако престојувал во Влашко и во Белград — пишува Џинот — „. . . па си дојдох дома. Почех оште поуредно да учам. Но дојде друг владика именем Авксентија Болгарин, но хилјада пути позол от првите (мисли Грци владици). — Он како дојде, разбра ради мене; ме призва и ми рече: 300.000 гроша ке дадам, ја ти ке останеш, ја ја овде в Велес! Токо ерзијлен бегај! Он се к'лна и се опна добро, но и ја силно се сопротивих. Најпосле в црквите даде проклетија, кој ке прати у мене дете да учи да е проклет". (Писмото е непубликувано, само некои мали извадоци се искористени во моите *Страници . . .*, текстот го давам со денешна азбука, исправувајќи ја интерпункцијата). — Ете на каков начин Авксентија го оневозможувал Џинот во неговата просветителска работа и со какви сè средства се служел да го набрка од Велес.

Многу повеќе го осудува Џинот митрополитот Авксентија во автобиографското писмо пишувано за време престојот во прогонство во Гјузел-Хисар. Изнесувајќи ги во тоа писмо бројните непријатели, што му го згорчувале животот и му пречеле во работата, Џинот особено многу го напаѓа Авксентија: „Гонение с бесчестие от Митрополита Авксентија болгарина бескнижнаго", и понатаму: „Разорение на училиштето ми от Истаго", и пак: „Разни безчестии от суштаго", и, на крајот: „Неучението и простотата на отечеството от пострекании Авксентиеви силно ме гони, но и оно само незнае за какви причини".[15]). И од овие зборови на Џинот се гледа како Авксентија се однесувал спрема најагилниот велешанец на полето на народната просвета и како истата ја оневозможувал. За работата на Авксентија во Велес прилично опширно пишува К. во својата расправа за Велес[16]), од која се дознаваат, макар што доста оскудно, и некои лоши страни на Авксентија. „Авксентий е дошел от Херцеговина с грамадно богатство", тој „наченал е да води един такъв раскошен живот, каквото до тогаз нѐ сж виждали в Велес". Кај себе имал цел куп од слуги и гавази. „Правил скжпи пиршества", држел „найхубаи коње" во целиот град. За народната просвета малу интерес покажувал; од поповите големи такси земал за запопување. Според К. простиот народ го сакал митрополитот, но мнозина од повидните граѓани го осудувале поради диктаторскиот став и „среброљубието".

---

[15]) Х. Поленаковиќ, Страници . . ., 220;

[16]) К. Сегашното и недавното минжло на град Велес, Периодическо списание, кн XI, 1892, 553 сл.;

Набркан од Велес, Авксентија и во Ќустендил не ќе има поинакво држење[17]). Нешто подоцна тој ќе заземе опозиционен став спрема Патријаршијата, ќе биде испратен во заточеништво и на 1. II. 1865 ќе умре како страдалец за народни права![18]).

H. Polenaković

CONTRE QUEL ÉVÊQUE A ÉTÉ ÉCRIT LE POÈME „ГЛАС ОТ ДАЛЕКА ЗЕМЛЈА“ DE ANDRÉYA PETKOVITCH

(Résumé)

Il n'y a pas longtemps on croyait que le poème „Glas ot daleka zemja“, qui représente une vive protestation contre l'exploitation et le pillage effectués par un évêque bulgare dont le siège se trouvait en Macédoine, a été écrit par le célèbre poète macédonien Constantin Miladinov.

L'article de A. Spasov (paru dans „Makedonski jazik“, III-e année № 7, 155—166) a renversé cette opinion et a prouvé à la fois que l'auteur de ce poème était le peu connu poète macédonien Andréa Petkovitch (ne à Bachino Sélo, près de Veles).

L'auteur de cet article donne encore une preuve en faveur de la constatation de Spasov ef fixe le nom de l'évêque bulgare contre qui a été écrit le poème en question.

Le nom de l'évêque bulgare contre qui A. Petkovitch a écrit son poème est Avksentiy Vélechki. Cet évêque, avide d'argent, avait son siège à Veles à partir de 1848 jusqu'à 1855.

Pendant ce temps il exploitait beaucoup et sans pitié les habitants macédoniens de l'évêché de Veles, ainsi que Petkovitch le dit dans son poème. D'après les écrits d'un autre écrivain macédonien (de Veles) Jordan Hadži Constantinov Džinot, cet évêque avait fermé l'école macédonienne de Džinot tout en le persécutant. A cause de ces persécussions Džinot a été obligé de quitter sa ville natale. Džinot a parle à plusieurs reprises de la tyrannie de l'évêque. Avant son arrivée à Veles, Avksentiy, en qualité d'évêque de Mostar, avait pillé les pauvres habitants de l'Herzégovine pendant les années 1838—1848.

---

[17]) Г. Баласчев, Автобиографни бележки на Синесий, епископ в Щип и Пловдив и Митрополит в Одрин, Охрид и Скопие, София, 1934, 5—6;

[18]) Сборник на Българската академия на науките, XIX, 37.

Х. ПОЛЕНАКОВИЌ

ТРИ ПРИЛОГА ЗА ЗАПОЗНАВАЊЕТО НА БРАЌА МИЛАДИНОВЦИ

1. Хрватскиот печат за престојот на Константина Миладинов во Ѓаково и Загреб и за текот на печатењето на Зборникот од народни песни, како и за крајот на браќата Миладиновци

I

Соопштувајќи некои нови податоци во врска со престојот на Константина Миладинов во Загреб и за денот кога беше допечатен Зборникот од народни песни на браќата Миладиновци, напомнав дека главните вести од хрватскиот печат по однсниве прашања ќе ги објавам одделно[1]). Тоа го чинам со овој прилог.

1. Најраната вест, што мене ми е позната, од хрватскиот печат, зборува за бавењето на Константин Миладинов во Ѓаково. Веста е објавена во весникот „Pozor“, бр. 67 од 19 просинца 1860 г. Во дописот се зборува за свечената прослава на стогодишнината од смртта на Андрија Качиќ-Миошиќ. По повод оваа прослава, во ѓаковската црква, после службата, одржал „stari nam znanac na književnom polju Ilija Okrugić prekrasno slovo“. — Како особена новост дописникот на „Pozor“ ѝ соопштува на читачката јавност за бавењето и работата на Константина Миладинов во Ѓаково.

„Novina, ako vam nebude već starina, kod nas je to, da ovdje već dulje vremena boravi bugarski pisac Konstantin Miladenov, pripravlja bugarske narodne pjesme za tisk, a na trošak našega Mecene. Taj će glas sigurno mnoge našince obveseliti, osobito ako primjetimo, da pisac nepoznate riječi bugarske tumači naškim, u kojem ga poslu njekoliko slabačkih ruku naše

---

[1]) *Местото на браќата Миладиновци во историјата на македонската книжевност*, „Современост“, год. II, св. 1—2, стр. 1—20; и во книгата *Страници од македонската книжевност*, стр. 180—200, особено стр. 199; и *Настојувања браќата Миладиновци да напишат македонска граматика*“, Македонски јазик“, 1952, св. 1—2, стр. 22—29, и особено стр. 27;

mladeži podpomaže, kolika korist odtud i manje vještim našincem, a i braći bugarskoj".[2])

Макар дека е веста без некои прецизности, што нас би нѐ интересирале, од неа се дознава до каде дошла работата околу средувањето, препишувањето и редактирањето на Зборникот од народни песни. Особено е важен податокот за тоа дека, во моментот — дописката е датирана на 14 просинац — се работело на изработувањето на речникот, што треба да претставуваше завршна работа околу припремањето на ракописот за печат. Месец дена по оваа дописка Константин веќе, заедно со Штросмајера, беше во Загреб и се токмеше да го предаде Зборникот во печат. Од дописката се дознава, не наполно прецизно, кои раце имале удел во составувањето хрватскиот дел од речникот: На Константина му помагале „njekoliko slabačkih ruku naše mladeži", значи неколку ученици од Ѓаковската семирарија, во која што живееше нашиот поет.

Оваа вест од „Pozor" ќе ја преземе „Даница" од Нови Сад, и со неа ќе се обавести српската читачка јавност за престојот и работата на Константина во Ѓаково:[3]) „У Ђакову је Бугарин Константин Младенов, који спрема за штампу бугарске народне песме, које ће издати велики мецена, преосв. бискуп г. Штросмајер." — Очигледно е писарска грешка замената на презимето Миладинов со Младенов!

2. Втората вест што ја сретнувам во „Pozor" е објавена во бр. 11 за 1861, од 14 сијечња (јануари). Међу „домашните" вести се зборува за тоа дека „preksinoć stiže u Zagreb preuzv. g. biskup djakovački". Станува збор за пристигањето на Штросмајера во Загреб, каде што започнуваше со работа банската скупштина на којашто Штросмајер присуствуваше како нејзин член. Заедно со Штросмајера пристигна во главниот град на Хрватска и нашиот поет. Во истиот број на весникот има дописка од Ѓаково — датирана со 9 сијечањ 1861 г. Во овој допис се зборува за одењето на Константин од Ѓаково за Загреб.

„Danas se prašta s Djakovom čestiti naš Bugarin Konstantin Miladinov (pečatna greška: Mladevov). Koji dan će stići u Zagreb; jer je tu odlučio Mecena tiskati ne knjigu, već čitavu knjižurinu od jedno hiljadu bugarskih narodnih pjesamah. — Kako vidite neizmjerna stečevina za parložinu bugarske književnosti.

Sutra će . . . biskup krenuti u Zagreb."

Дописот го потпишал „-iljuška". Можеби е тоа книжевникот Илија Округиќ?

---

[2]) „*Pozor*", Загреб, год. I, 1860, бр. 67 од 19 просинца (уредник Славољуб Врбанчић);

[3]) „*Даница*". Лист за забаву и књижевност, Нови Сад, I, 1860 (уредник Ђорђе Поповић)

3. За пристигањето на Константина во Загреб, релативно, доста опширно се пишува во „Narodne novine", год. 27, бр. 15 од петок, 18 сиечња 1861 г. во рубриката „Slavjanske viesti", како прва вест се дава соопштението за пристигањето на Константина во Загреб.

„Prispio je u Zagreb *Konstantin Miladinov*, Bugar, da dade tiskati *narodne piesme bugarske*, koje je hvale vrijednom revnošću sa svojim bratom Dimitrijem sabrao. To je mlad, učtiv i izobražen čoviek, koi je mnogo godinah u starodrevnoj Atini, kao i svetoj Moskvi boravio zanimajući se ozbiljnim naukama. On sam, kao izdavatelj spomenutih piesamah, kaže u svojem oglasu, da je trideset godinah prošlo, što se *počela* razvijati narodna književnost u Bugarskoj i što je ugledalo nekoliko narodnih piesamah na različitim miestima bieli sviet. No to nije moglo nikako zadovoljiti narodnim željama, jer se nisu time odkrile sve te riedke dragocienosti narodne poesije. Zato naumi izdati podpunu zbirku, da se doskoči dosadašnjem nedostatku i da spozna slavjanski narod blago, kojim se pred cielim svietom ponositi može. — Ova dva brata bave se već više od šest godina sabiranjem rečenih piesama po zapadnoj i iztočnoj Bugarskoj. Ova knjiga već se tiska i doći če po prilici za tri mieseca u sviet. Saderžavat će do 700 piesamah na 25—30 tabakah. Predplatna ciena joj je 2 for.

Preporučujemo ovo važno i liepo dielo slavjanskoj braći, moleči ih, da u svojim listovima priobće ovu viest, da nadje dovoljnu podporu, kao što zaslužuje tim većma što je skopčano s nemalim žertvama."

Од дописот се гледа дека известувачот-дописникот бил добро запознат со работите околу Константина и Зборникот од народни песни. Описот што се дава на Константина, макар да содржи една конвенционална нота, сепак ни зборува за пријатниот впечаток што го добивал собеседникот на нашиот поет.

Во наставакот на оваа вест се дава соопштение дека во прилог на весникот, на посебен лист, се дава и „Огласот", за коешто се соопштува:

„Današnjem broju Narodnih Novinah priklopljen je Oglas predbrojenja na „narodne bugarske piesme "sakupljeni po braći Dimitriji i Konstantinu Miladinovcima."[4])

„Огласот" —повикот на претплата на Зборникот од народни песни познат е од „Дунавски лебед", а го имаме препечатено неколку пати на разни места, меѓудругото и во Сочиненијата на браќата Миладиновци[5]). Во комплетите на Народне новине, што ги имаат разните библиотеки во Загреб,

---

[4]) *„Narodne novine"*, Загреб, год. XXVII, 1861 (уредник Љ. Гај);

[5]) *Братя Миладинови, Съчинения*, София, 1939, Хемусъ (ред. Н. Табаков), стр. 61—62;

Ѓаково, и некои други места во Хрватско, не е зачуван „Огласот". Но тој извикал интерес кај разни редакции на весници и списанија, и тие се огласиле со разни свои дописки.

4. Релативно најповеќе вести за Константина и за Зборникот од народни песни донесе „Naše gore list". Во број 3, од 25 сиечња 1861 г., во рубриката „Славјанске виести", неделникот „Наше горе лист" објави опширна дописка за пристигањето на Константина во Загреб:

„Sa preuzvišenim gosp. biskupom djakovačkim stigao je onomad ovamo mladi bugarin, Konstantin Miladenov te ostaje kod nas dotle, dok mu budu štampane narodne pjesme bugarske, sabrane njim i bratom mu Dimitrijem, učiteljem u Bugarskoj. Konstantin je svršio visoke nauke u Moskvi, gdje je u to ime boravio tri godine danah. Nadamo se dakle, da je kao čovjek prosvietjen pri sabiranju tih pjesamah postupio onom točnoštju i savestnostju, koja se kod takovih poduzetjah nemože dosta priporučiti i našincem. Po izišavšem oglasu i pozivu na predplatu bavila su se vriedna bratja sakupljanjem toga narodnoga blaga punih šest godinah po raznih okolicah prostrane Bugarske, podje im za rukom izvaditi iz živih ustiuh narodah do 700 pjesama, koje kada se natiskaju, sačinjavati će prvu podpuniju sbirku bugarskog narodnog pjesničtva. Osim pjesamah biti će dodani djelu i opisi različitih narodnih običajah, zatim poslovice, zagonetke, narodne tradicije itd., prikazat će nam se dakle u tom djelu, kako no u njekom zrcalu, podpun duševni život naše bratje Bugara. Nadamo se da će ne samo jugosloveni, kao rodjena bratja, nego i ostali slavjanski sviet s veseljem pozdraviti ovo književno poduzetje, koje će nas upoznati pobližje s ovom zanimivom granom našega naroda i s tajnami njegova duševnoga živovanja. Pjesme te biti će kao njekom živom kopčom, koja će duševno užje spojiti zabalkansku našu bratju sa ostalim rodom slavskim. Osobito za nas jugoslavene biti će zanimivo sravnjivati te pjesme s našim; i zavirivši nješto malo u golemi rukopis, uvjerismo se, da će se čitati kod nas s veseljem i lahkoćom, koja će mnogoga ugodno zateći. Da se pako uklone i one male zapreke, koje bi našinca u čitanju tih pjesamah priečile, dodati će marljivi izdatelj djelu svomu slovar, u kom će biti protumačene sve manje poznate rieči. Tim će učiniti veliku uslugu svomu čitateljstvu, koga mu neće manjkati ni kod nas, ni drugdje.

Djelo će se štampati u narodnoj tiskarnici dra Ljud. Gaja na vele krasnoj artiji, u velikoj osmini, u dva stupca, i biti će ga od prilike 25—30 tabakah. Ciena mu je stavljena 2 fr. a. v. Nedvojeći da će se važnost toga novoga književnoga pojava uvažiti svuda po svojoj vriednosti, molimo svu onu gospodu, koja budu pozvana i zamoljena, da nežale truda oko revna sabiranja predplatnikah. Deseti im je iztisak na dar.

Kao što svim velikim narodnim poduzetjem stoji od njekog vremena kod nas na čelu jedan upravo samim bogom poslani muž, tako se ni ovo nije moglo izvesti bez njegove velikodušne podpore. Svatko će ga srdcem naslutiti, a mi ćemo ga, da mu se i opet ori slava po svoj prostranoj Slaviji, iz svega glasa imenovati: Bog nam poživio našega velikoga biskupa, prvoga dobrotvora svega naroda J. J. Strossmajera! Njegovim će se znatnim troškom djelo štampati, i on je bio, koj je mladjahna književnika iz daleke domovine k sebi pozvao, za dugo vremena gostoljubivo i velikodušno držao, i bez koga ovo važno djelo nebi bilo jamačno nikada ugledalo biela svieta. Bog mu platio.“[6]).

Макар дека овој допис е предизвикан од предходниот повик и „Огласот“ што е објавен во „Народне новине“, во него има доста нови детали, што ги нема во досега приведените вести од хрватскиот печат. Во овој допис се даваат и такви вести, што можат да фрлат и нова светлина на разни прашања, како што се прашањето за односот Штросмајер-Константин, за тоа каде, во која печатница, започнал да се печати Зборникот од народни песни (се знае дека беше напечатен во печатницата на А. Јакиќа, а не во таа на др. Људевита Гаја) и др.

После оваа вест „Наше горе лист“ редовно ќе дава вести за текот на печатењето на Зборникот. Така во бр. 15, од 25 свибња, стр. 124: „Bugarske narodne pjesme biti će doštampane oko polovine mjeseca lipnja“ (оваа вест ќе ја пренесат и „Narodne novine“ бр. 125 од 3 липња 1861.); потоа, во бр. 18 од 25 липња се дава важно соопштение, од кое што прецизно се дознава за денот кога Зборникот на браќата Миладиновци излегол од печат:

„Juče su dovršene u Jakićevoj tiskarni „Pjesme bugarske“ izdane troškom preuz. g. biskupa Štrossmajera od Miladinova. Izdanje je veleugledno i upravo gospodsko. *Tom prigodom umoljavamo od strane izdavateljeve onu gospodu, koja su dobrostivo kupila predplatnike na to dijelo, da mu čim prije i novce poslati izvole.*“[7])

Во идниот број 19 „Наше горе лист“ го донесува дописот што веќе го објавив во „Македонски јазик“.

---

[6]) „Naše gore list“ — Zabavno-poučni časopis I, 1860, (уредник Мијо Крешиќ);

[7]) Во „Prilog k Narodnom listu broja 3“ ((Задар), веднаш по веста за апсењето на Константина, се бележи:

„Piesnička diela — Bulgarski Narodni piesni — od bratje Miladinovci, u Zagrebu — u knjigopečatnji Jakića — liepa i golema zbirka, i mislim najprva, piesamah, običajah, poslovicah, i pripoviedakah bugarskih. Krasno izdanje o trošku Jugoslavenskog Mecene.“

Библиографска белешка има и во „Vila sinjega morja“, Senjska reka, од 14 kolovoza 1861.

Сва се главните вести што ги објави хрватскиот печат, а во коишто се зборува за престојот на Константина во Хрватско и за текот на печатењето на Зборникот. Покрај овие вести има и неколку поситни што сум ги забележил, објавени во загрепските, односно провинциските листови. Вестиве од хрватскиот печат, минувале кај Србите[8]), кај Словенците[9]), кај Чесите[10]) и, видовме, кај Бугарите (во „Дунавски лебед").

II.

Интересот на хрватскиот печат за судбината на Константина Миладинов не се завршува со наведените главни вести од хрватскиот печат. Напротив, во хрватскиот печат, повремено, се сретнуваат вести, во коишто се следи животниот пат на Константина, до неговиот крај.

Така „Pozor", во бр. 225 од 1. листопада 1861 г. донесе дописка со заглавие: „Нова јека са Балкана", во којашто се зборува за апсењето на Миладинов:

„A. Š. Pogano mezimče svete aliance, koje doji prem umiruće medjunarodni jal europejski, pokazalo je novim činom, kako prijanja pod novim sinom prorokovim uz spasonosne reforme.

Prva zadaća je vlade, da uzdrži mir u krajini, a sluge visoke porte držeć se toga načela stvoriše faktično zakon i to zločin tiskanja narodnih pjesamah.

Nije to pusta šala, već živa istina. Znano je našemu obćinstvu da je prije njekoliko vremena bugarski rodoljub Miladinov pomoćju našega Štrosmajera dao tiskati do 700 bugarskih narodnih pjesamah, te je tako izneo na svijetlo silu zlata iz jugoslavenskih gorah pokrivenih rek bi vječnim ledom turskim.

---

8) „Даница", II, 1861, бр. 17 од 20 јунија, стар стил, соопштува дека се напечатени народните песни — Зборникот на Миладиновци;

9) N O V I C E gospodarske, obertniške in narodne, Ljubljana god. XIX. Br. 11 od 13. marta 1861. Str. 90.

Под насловот *„Slovanska književnost"*

„V Zagrebu napravljata M i l a d i n o v a za natis do 700 n a r o d n i h p e s e m, nabranih po M a k e d o n i i in po B u g a r s k e m; dodani so popisi š e g, p r e g o v o r i, u g a n j k e, n a r o d n e p r i p o v e s t i itd.

Konstantin M i l a d i n o v, kakor „Naše gore list" pripoveduje, po svitlem škofu Št osmajer-ju k njemu pozvan, prišel je ž njim vred v Zagreb, kjer se delo že tiska. Omenjene novine dodale so oglasu opombe sledeče: „Nadamo se, da će ne samo Jugoslaveni kao rodjena bratja, nego i ostali slavjanski svet s veseljem pozdraviti ovo književno poduzetje, koje će nas upoznati pobližje s ovom zanimivom granom našega naroda i s tajnami njegova duševnoga živovanja. Pjesme te biti če kao njekom živom kopčom (vezilo), koje če duševno užje spojiti zabalkansku našu bratju sa ostalim rodom slavskim". — Dodano bo nekoliko besed drugim Jugoslavenom manje znanih s prevodom. — Knjiga, 25—30 pol debela in na lepem papirju natisnjena, veljala bo 2 go'd. nov. dn.; plačalo se bo za g o t o v o knjigo. Podpise nabira tudi prof. J. Macun v Ljubljani. (За овој податок му должам благодарност на д-р Душан Кермаунер, библиотекар во Љубљана (Универзитет. библиотека).

10) *Б. Йоцовъ, Братя Миладинови въ Чехия*, Годишникъ на Соф. Унив., Ист. фил., факултет, кн. XXX, 17.

Veselo pozdravi učeni svijet slavenski taj prvi znatni pojav bugarske knjige.

Povrati se naš miroljubivi brat bugarski u svoju domovinu, da nadari svoje tim krasnim cvietom; ali eto ti rikajučeg lava, gdje obilazi da progutne čovjeka pravednika. Dočekaše jadnika u njegovu domu turski kavazi, pa ga tamničari odvedoše put Stambola, da mu sude ili nesude do sudjega dana kao političkomu griešniku . . ."

Набргу по оваа вест, во „Zagrebački katolički list" бр. 51 од 19 просинца, во наставакот на расправата „Грчка црква и народ бугарски", што од бр. 46 на тој лист почна да ја објавува познатиот хрватски историчар д-р Фрањо Рачки, се дава, патем, соопштение за апсењето на Константина:

„Mladog Bugarina, poznatoga s narodnih pjesam u Zagrebu ljetos izdatih, Konstantina Miladinova, glasa se, stiže ista sudbina, čiem postavi nogu na zemlju posvjetjenu krvlju svojih otaca".

Интересантно е, при тоа да се напомене дека во расправата на Рачки е објавен и првиот превод на хрватски јазик на една песна од Зборникот на браќата Миладиновци. Тоа е преводот на песната (бугарска инаку) „Стојан и патрик", со напомена „Из знамените збирке Константина Миладинова, бр. 81, стр. 113—115". Преводот е верен, а употребен е во расправата како документација за негативниот став на цариградската патријаршија против бугарската, трновската патријаршија. Кон песната Рачки дал забелешка: „Ova pjesma ide u prvo doba zavojštene Bugarske Turčinom, ali posle padnutja Carigrada".*)

За апсењето на Константина пишуваше и „Glasonaša" од Карловац, во бр. 16 од 23 вељаче 1862 г. Дописката е од Цариград и гласи:

„III. D-m. U Carigradu 12 veljače. Naš narodni mučenik *g. Miladinov*, sakupitelj „bugarskih pjesamah" što su troškom preuz. g. Štrosmajera još prošle jeseni ugledale bieli sviet, nahodi se sve i dan danas jošte u ledenoj tamnici, a neda se niti s daleka zanjušiti, kako i kada mu turski sud . . .?

Nj. preuzvišenost, naš preslavni g. Biskupu Štrosmajer, obratio se je veoma vrućom prošnjom na austrisko popečiteljstvo izvanjskih poslah, da nastoji isposlovati mučeniku našemu što skorije oslobodjenje; nu sve do danas, neima mu lieka."

Интересантна е веста по тоа што известувачот не бил обавестен дека Константин бил веќе мртов, кога тој ја пишувал својата дописка.

*) За интересот што го покажувал Ф. Рачки за браќата Миладиновци дадов уште еден податок во книгата *Страници од македонската книжевност*, 176—177. Во забелешките за овој податок, на стр. 210, од *Страници* . . . испуштена е забелешката бр. 3, којашто објаснува дека Рачки зборува за браќата Миладиновци во својот прилог: *Prinesci za jugoslavensku epigrafiku*, *Književnik*, Zagreb, I, 1864, 490—493.

За апсењето на Константина соопштува, во една белешка, и задарскиот весник „Il Nazionale", во својот „Prilog k Narodnom listu broja 3" од 8 март 1862 г.:

„Kako su se te dvie nemani, Turska i Fanariotska, posestrimile, kako li je Bugarim, medju njimi dosta je doznati da Konstantina Miladinovća čekala je tamna tamnica čak u Stambolu, netom se vrati iz Zagreba s knjigom Bugarskih Piesamah, i to kao s nje tobož krivca osmanskom carstvu i fanariotskoj crkvi."

Најопширно за смртта на браќата Миладиновци наоѓаме вести во статијата на пријателот од браќата Миладиновци Василиј Чолаков. Во бр. 88 на „Pozor", од 28 април 1862 г. Чолаков опширно расправа за смртта на браќата Миладиновци, укажувајќи, според неговото мислење, на кривците за таа смрт. Дописката на Чолаков е објавена и во работата на С. Юриничъ, Йосифъ Юрай Щросмайеръ, Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, кн. XXII—XXIII, 1906—1907, стр. 1—71.

2. Кој од браќата Миладиновци бил во Загреб заедно со Константина?

1. За тоа дали во Загреб бил уште некој од браќата Миладиновци, пред престојот на Константина во Загреб, или за време на неговиот престој таму, прв даде некои податоци Владислав П. Алексиев во својата статија за браќата Миладиновци[1]). Во надополнетата и исправена статија, напечатена три години подоцна[2]), Алексиев ги повтори тврдењата изнесени во првата своја работа за браќата Миладиновци. Задоволувајќи се со изјавата дека неговата статија е „повече едно възпроизвеждане на възпоменанията на Миладиновата съпруга баба Митра, като и на възпоменанията на Царева П. Алексиева, родена Димитър Миладинова", тој, за прашањето што во овој прилог го разгледувам, ни тврди дека Димитрија Миладинов, покрај престојот во Мостар, во тој период, бил и во Загреб. „Тук Димитър Миладинов имал случая да се опознае и сближи с хрватски епископ Щросмайер, който до края на живота му остана негов приятель. С помоща и препоржката на Щросмайера, Димитър пропжтувал голѣма часть от югославянскитѣ земи на Австрия, като спрѣл за по-дѣлго врѣме в Нови Сад и Карловац"[3]).

[1]) *Д-р Липиска, Димитъръ и Константинъ Миладинови*, Учителски гласъ, Солунъ, год. II, бр. 13 од 11. I. 1912;

[2]) *Владиславъ П. Алексиевъ*, Братя Миладинови, Българска сбирка, 1915 XXI, 8, стр. 466—478,

[3]) Българска сбирка, XXI, 8, стр. 472;

Ова тврдење на Алексиев, дека Димитрија Миладинов бил во Загреб и дека се познавал добро со Штросмајер, ќе го земат и некои други луѓе, што ќе пишуваат, по некој повод, за браќата Миладиновци. Така трудољубивиот фолклорист А. П. Стоилов, во својот „Показалец“[4]) наполно ќе го пренесе, во предговорот на наведената книга, ова тврдење на Алексиев, проширувајќи го уште со некои детали.

За бавењето на еден од браќата Миладиновци во Загреб, за време престојот на Константина во главниот град на Хрватска, зборува и Минко Фетваџиев[5]), во една своја новинарска дописка од 1937 г. Од дописката на Фетваџиев, којшто — за разлика од постапката на А. П. Стоилов со користењето на изјавата од Алексиев — ги дава сеќавањата на самиот Фетваџиев од времето на неговото живеење во Загреб, во 1892 г., се дознава дека тој ја посетил куќата во којашто живееле браќата Миладиновци, и имал можност да разговара за браќата Миладиновци со нивната бивша „хазјајка“. „При един случай — пишува Фетваџиев — на запознанство с студента Лемаич, от испѣтите от него нѣколку пѣсни, обърнах вниманието му че сѫ македонски (български), което той потвърди, че сѫ от Братя Миладиновци, живѣли нѣкога въ Загреб, у негова роднина.“ (к. м.) Студентот Лемаиќ го обавестил Фетваџиев дека на таванот на куќата во којашто живееле браќата Миладиновци, останало доста нивни книги. За тие книги Фетваџиев покажал интерес, и ја посетил куќата на роднината на Лемаиќ. Таму „При запознаването ни (со бившата „хазјаика“ на браќата Миладиновци) възрадована просълзи се и разправя за добри дечка Димитрий и Константин Миладиновци, живѣли в пансиона ѝ.“ Според раскажувањето на Фетваџиев, старата домаќица тврдела дека, за време престојот на браќата Миладиновци кај неа, тие „По нѣколку пѫти заминавали и се врщали, но от 30 години не ги видела вече.“ Разгледувајќи ги двата сандака со книги, што од нив останале — и од некои други станари — Фетваџиев тврди дека во сандаците имало „рѫкописи и много фотографии, между които тѣхни, и на разни лица с фесове по главите.“ Во изнесувањето овие податоци Фетваџиев додава дека имало и знатен број примероци од Зборникот од народни песни на браќата Миладиновци и некои други книги, што ги именува. На разделбата, Фетваџиев

[4]) Антонъ П. Стоиловъ, *Показалецъ на печатенитѣ прѣзъ XIX векъ български народни песни*, II, 1861—1878, София, 1918, стр. 4; Истото тврдење го повторува и во книгата: *Бѫлгарски книжовници от Македония*, I, София, 1922, 38—39;

[5]) Во книгата: Царевна Миладинова-Алексиева, *Епоха, земя и хора*, София, 1939, стр. 203—204: *Изъ дейностьта на Братя Миладинови въ Загребъ;* М. Арнаудовъ, *Братя Миладинови*, 1943, стр. 286, Заб. 173 — го става во сомнение сеќавањето на старата газдарица на бр. Миладиновци;

разбра од старата жена дека браќата Миладиновци биле „обичани от владиката Щросмайер, от печатарите Кугел Даич, братя Иванович и др. в които тоже имало книжа.“

За бавењето на браќата Миладиновци во Загреб истиот известувач имал прилика да чуе некои вести и во Крижевци од „стари учител Црквенец“. Во разговорот меѓу учителот и Фетваџиев станало збор и за Зборникот на браќата Миладиновци, по кој повод стариот учител „трогнат започна да расправя за ония времена и за братята, които не видел вече.“

Од досега изложеното се гледа дека Димитрија бил во Загреб, според Алексиев, за време обиколката по австриските земји, а според Фетваџиев за време престојот на Константина во Загреб. Да видиме колку се точни овие тврдења. Прво е прашањето дали Димитрија бил во Загреб и дали се познавал со Штросмајера и од него бил помогнуван. Во подагоците што ни ги даваат Жинзифов[6]) и Шапкарев[7]), објавени релативно брзо по патувањето на Миладинов по Херцеговина, Босна, Срем и Србија, никаде не се споменува патувањето на Димитрија во Загреб и неговото запознавање со Штросмајер. Самиот Штросмајер откако беше обавестен за апсењето на Константина Миладинов, вложувал знатни усилби — и преку дипломатски канали — за да се ослободи Константин. Во објавените документи од австриската Државна архива, и од документите запазени (и објавени) во бискупската архива во Ѓаково, никаде не се споменува името на Димитрија Миладинов, како човек за кого се зазема Штросмајер, туку само името на Константина Миладинов (да се види: А. Ивић, *Архивска грађа о југословенским књижевним и културним радницима*, књига трећа, 1780—1894, Београд, 1932, стр. 336—344). Во своите изјави за врските со Константина Миладинов, Штросмајер редовно[8]) зборува за тоа дека лично го знаел и го помагал Константина, а за врските со Димитрија и не станува збор.

Врз основа на овие доводи, можеби дека би смееле да го отврлиме тврдењето на Алексиев (односно на Митра Миладинова) како недоволно документовано.

Дали може да се прими вториот податок, што зборува за престојот на Димитрија во Загреб во време на Константиновиот престој таму, како тврди Фетваџиев?

---

[6]) К. Жинзифовъ, *Димитрій и Константинъ Миладинови*, во весникот „День“, Москва, за 1862, (бр. 46 и 48, подоцна препечатувано, во целина или во одломци, повеќе пати);

[7]) К. А. Шапкаревъ, *Материали за животописанието на братя Х. Миладинови, Димитрия и Константинъ*, Пловдивъ 1884, и пак истиот во Автобиографијата, печатена во Македонски преглед, III, св. 2, стр. 69 сл.;

[8]) А. Теодоровъ, *Миладиновскитѣ пѣсни и Штросмайеръ*, Периодическо списание, XVI, 1885, стр. 82—85;

Од податоците со коишто засега располагам, тврдењето на Фетваџиев никако не можам да го примам за докажано.

Носејќи го приготвен ракописот од Зборникот за да се напечати во Загреб, Константин пристига во главниот град на Хрватска — доаѓајќи од Ѓаково, заедно со Штросмајера — на 12 јануари 1861 г. За неговото пристигање во Загреб доста опширно пишува тогашниот загрепски и воопшто хрватски печат. Ни во еден допис од Загреб не се споменува присуството на Димитрија во Загреб (или воопшто во Хрватска), макар што за Константина се даваат многу интересантни детаљи (В. за тоа претходниот прилог: Хрватскиот печат за престојот на Константина Миладинов во Ѓаково и Загреб и за текот на печатењето Зборникот од народни песни итн.) Да престојувал Димитрија во Загреб, кога и Константин, сигурно е дека печатот не би ја пропуштил приликата тоа да го забележи, поготово кога беше познато дека главната заслуга за собраните песни му припаѓа на Димитрија!

Во Загреб Константин Миладинов остана најмалку до 18 јули 1861 год. За тоа време (средината на јануари — средината на јули 1861), како е познато Димитрија е во Македонија. Јануари и фебруари се последни месеци на слободен живот на Д. Миладинов. На последниот ден на месецот февруари тој е уапсен, во Струга, и не видел повеќе бел ден. Пред тоа, на 10/22 февруари 1861 г. Димитрија од Струга пишува писмо до браќата Робевци, молејќи ги за услуга, преку нивните трговски канали, да се распрашаат што станало со Константина Миладинова, за кого Димитрија долго време немал никакви вести[9]).

Овие податоци, сметам, доста убедливо зборуваат за тоа дека Димитрија не можел да престојува во Загреб во времето кога таму бил Константин, зафатен околу Зборникот од народни песни. — Како реков, фактите го отфрлуваат и тврдењето на Фетваџиев (односно „хазјајката" на Константина) за престојот на Димитрија во Загреб.

2. Од досега изнесеното лесно можеше да се види дека вестите за престојот на Димитрија во Загреб, како ги даваат Алексиев и Фетваџиев, се недокументовани и претставуваат дел од легендата што се создавала во текот на времето околу името на Димитрија Миладинов.

Но ако овие легендарни вести можев лесно да ги оборам со фактите што ѝ се познати на науката, јас веднаш ќе изнесам некои податоци од коишто ќе се види дека воопшто земено, во вестите на Алексиев и Фетваџиев, има

---

[9]) Братя Миладинови, *Съчинения*, Хемусъ, София, 1943², стр. 31;

едно зрно од вистината, наиме дека некои документи зборуваат за тоа оти, за време престојот на Константина во Загреб, таму престојувал некој наш човек кого го сметале за брат на Константина Миладинов!

Следејќи го престојот на Константина во Загреб, и барајќи за тоа податоци во разните загрепски архиви, во печатот и, по приватни куќи, јас успеав да дојдам до некои вести што би можеле, не со некаква особена сигурност и прецизност, но сепак би можеле да фрлат извесна нова светлина на ова прашање.

Познато е дека како штитеник на Штросмајера Константин морал да дојде во допир со грко-католиците во Загреб. За тоа ни зборува кусиот податок, што ни го дава „Споменицата" на Грко-католичкото семениште од Загреб[10]), кој вели дека Штросмајер, преку Миладинов, му подарил на Грко-католичкото семениште два егземплара од Зборникот од народни песни на браќата Миладиновци. Прегледувајќи ги архивските книги и библиотеката на Семеништето, јас најдов доказ за наведеното тврдење во Споменицата на Семеништето, и уште еден друг доказ дека Константин бил во блиски односи со Грко-католичкото семениште. Овој доказ е интересантен и во однос на прашањето што во овој прилог се третира.

Во „Zapisnik kupljenih i poklonjenih knjiga Knjižnice Sjem. grko-kat", под датумот 30. 6 1861 г., се наоѓа следниот податок" 2 prim. „Za vječnu uspomenu slavjanskog bratstva i uzajamnosti poklonio čitaonici s. b. Kr. [= Sjemenište Biskupije križevačke] Bugarin Konstantin Miladinov s bratom si Gorčelavom. Избранiѧ изъ Свѧщеннагѡ Писанiѧ Ветхагѡ и҃ Но́вагѡ Завѣта; zatim od iste knjige Rječnik". Книгата што ја подариле Константин и Горчелав (!) била оштетена, без насловниот лист, поради тоа и не се дава заглавието на книгата, туку само еден поднаслов, заглавието на првиот дел од книгата. Всушност книгата што ја подариле на Грко-католичкото семениште е: Христомаѳiя, славѧнскагѡ ѩзыка од Неофита Рилски[11]). Со помоќта на раководителот на богатата семенишна библиотека, успеав да го пронајдам подарокот на Константина и Горчелав. Речникот, којшто бил одделно подврзан, не можеше да се пронајде, во моментот кога го баравме. — На првиот лист од Христоматијата стои запишано: Za vječnu uspomenu slavjanskog bratstva i uzajamnosti poklonio čitaonici c. kr. Kr. Bugarin Stanko Miladinov s br[atom Gorčelavom, dne 30/6 1861]. Текстот даден во заграда е уништен при коричењето на

[10]) A. Д-р. Janko Šimrak, 1681—1931 Spomenica o 250-godišnjici grko-kat. sjemeništa u Zagrebu, Zagreb, 1931, str. 101.

[11]) Валерий Погорелов, *Опис на старите печатани български книги*, (1802—1877), София, 1923, бр. 230.

книгата, а овдека се реконструира врз база текстот од Записникот . . . Записот не е напишан со раката на Константинтина Миладинов. Природно, ни записот во Записникот не е од раката на Константина. Паѓа в очи дека во вториот запис името на Константина е заменето со името — Станко. Дали е тоа писарска грешка, или запишувачот сакал да даде словенски облик на грчкото име од нашиот поет?

Ова е податокот што го најдов во Грко-католичкото семениште и којшто ми даде повод да го ставам на дискусија прашањето дали со Константина бил уште некој од браќата Миладиновци во Загреб. Од записот се гледа дека, за службеникот што ја примил книгата на подарок и ја завел во Записникот на Грко-католичкото семениште, Горчелав е брат на Константина! Кој е тој брат на Константина, и дали е вистинита изјавата од записот? Дали Горчелав е име (како Светислав, Радослав, Борислав) или е тоа презиме? Нам ни се познати имињата од браќата на Константина Миладинов. Тоа се Димитрија, Атанас (Тане), Мате, Апостол и Наум. Ниедно од тие, како се гледа, не е ни приближно слично на името Горче-лав! Тогаш кој е тој што заедно со Константина бил во Загреб, односно подарувал книга на Грко-католичкото семениште? Одговорот на ова прашање уште засега, врз материјалите што ни се познати, не можам да го дадам.

Но во врска со подарокот што го сториле Константин и Горчелав на Грко-католичкото семениште во Загреб, можам овдека да објавам — еден нов податок уште за еден друг подарок што го сторил Димитрија Миладинов на својот ученик и зет Кузман Шапкарев. Меѓу остатоците од библиотеката на К. Шапкарев — што се прибрани во Државната архива во Скопје*) — се наоѓа и еден оштетен примерок од истата Христоматија на Неофита Рилски. Од записот што е сторен на горната маргина од првиот запазен лист „б“ се гледа дека книгате е „Козманова А. Пасхаліофъ дадена мы даръ отъ Димитрія Міладиновића.“ — На долната маргина од истиот лист, пак со раката на Шапкарев даден е неговиот потпис, на грчи: Κοσμα A. Πασχαλιϑ Овој пример,како и примерот со подарокот на Грко-католичкото семениште, зборуваат дека браќата Миладиновци имале повеќе примероци од „Христоматијата“ на Неофита Рилски. Дали тие биле и растурувачи на истата? За време на краткиот престој на Константина на Св. Гора, во манастирот Зограф, кај Партенија Зографски, нашиот поет можел да го запознава словенското писмо и преку оваа „Христоматија“, која што содржи разни црквено-словенски

*) Оваа книга е добиена во Држ. архива од наследниците на Шапкарев, а Државната архива истата ја подари на Катедрата за историја на книжевностите на народите на ФНРЈ, каде е заведена под Инв. бр. 4272

текстови, а и текстови од српската книжевност (Рајиќ, Мушицки). Дали тогаш тој зел од таму, или од Цариград, известен број примероци, од кои, како се виде, два ги подариле?!

Во врска со ова дело на Неофит Рилски, можам да укажам уште на некои примероци најдени кај нас, што зборуваат за распространетоста негова во Македонија. Во Струга, во јули 1949 г., на научно-истражувачката експедиција организирана од наставниците и студентите на Филозофскиот факултет во Скопје најден е еден егземплар од „Христоматијата“. — Во Градскиот музеј во Охрид се наоѓа примерокот со коишто се служел првиот македонски учител во Охрид — Никола Мустре, како што се гледа од записот што се наоѓа на страна — а: *„Сосъ друзите-ми книжѣ й овая-мй єстъ отъ Никола Ђеорђовиќовъ Мустре“* (Истиот запис е даден на грчки јазик, во скратена форма, на насловната страна од книгата). Со оваа „Христоматија“ се служел и Прличе и на неа оставил многубројни лексички маргиналии. „Христоматијата“ е добавена од библиотеката на Прличе и носеше број од таа библиотека № 147 (сега, во Музејот, носи сигнатура XI-9). Во Охридскиот музеј се наоѓа уште еден примерок од книгата на Неофит Рилски (Sign. VIII-30 „Подарок од Катица М. Зафирова“). — И уште на еден примерок од делото на Неофит Рилски можам да укажам. Во Описот на библиотеката на Цинот, (Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје, Историско-филолошки оддел кн. II, стр. 100), недоволно оправдано, се опишува како книга од библиотеката на Цинот и еден егземплар од „Христоматијата“ што е, инаку, најден во Велес.

Вториот податок што се наоѓа во споменатиот записник од Грко-католичкото семениште, од којшто еден дел е објавен во Спомениците на тоа Семениште, зборува за тоа дека Константин Миладинов го посетил Семеништето на 12. VII. 1861 г. И донел, како подарок од Штросмајера, 2 примерка од Зборникот од народни песни. И двата примерка постојат денеска во библиотеката на Семеништето.

Нешто подоцна Абел Лукшиќ, меѓу други некои книги, на 17 студени 1861 г., му подарил на Семеништето и еден примерок од Зборникот на Миладиновци.*)

3. Кој е автор на дописот за Кукуш, печатен во списанието „Българскы книжици“, част III, 1858 г., стр. 344—345?

Во спомнатото списание, на наведените страници, напечатена е една дописка за Кукуш. Пред оваа дописка, во истиот број на списанието, напечатена е друга една дописка пак за Кукуш, што ја напишал В. Чолаков (стр. 333—335),

*) Архивските податоци искористени во овој прилог можев да ги добијам благодарејќи на љубезноста на управата од Семеништето.

со еден подолг говор, на македонски јазик, што го одржал Чолаков на 30 ноември 1858 г. во Кукуш (стр. 336—340).

Дописката, за којашто се зборува во овој прилог, датирана е во Цариград со 18 јануари 1859 г., без заглавие, а со потпис „Единъ пжтникъ."

Дописката на овој непознат „пжтникъ" дава некои интересантни податоци за Кукуш, за Димитрија Миладинов, за воведувањето на црквено-словенскиот јазик во кукушката црква, за народната песна (авторот на дописката објавува, на стр. 346—349, две народни песни од Кукуш). Заради сето ова, дописот е користен во науката, а јас сакам, во овој прилог, да зборувам за него, и заради тоа што ми се чини дека имам некои податоци, што ни го откриваат името на авторот од дописот за Кукуш.

Во почетокот на дописот се зборува за населението во Кукуш и се констатира дека Кукуш имал 750 куќи, и дека, во близината на градот се наоѓал еден стар манастир св. Георгија, којшто бил обновен во 1834 г. Ова го заклучува авторот на дописот врз основа записите што се наоѓаат „изсѣчени надъ церковны-тѣ врата и прозорцы." Вториот запис, што го споменува авторот на дописот, е позначаен, оти тој точно го датира воведувањето на црквенословенскиот јазик во употреба во Кукуш. Тој запис, според читањето на авторот на дописот, гласел: „а Марта-аѡин(!) обрѣтохме отдавна загубленный матерный нашъ языкъ". Коментирајќи го овој запис, известувачот ги пренесува изјавите на кукушаните, дека на тој ден, на општа радост на кукушаните и на блиските окружија „фанахж да пѣятъ въ църквата по старославянскый..." Опишувајќи ја внатрешноста на црквата св. Георгија, авторот приметува дека сите икони и диреци биле прекриени со грчки натписи, но дека, по внимателното разгледување, можел да констатира оти старите натписи биле словенски. Откако објавува еден смешан грчкословенски натпис, авторот ветува дека за старините на Кукуш би пишувал, ако за тоа покаже интерес списанието.

Место да пишува за старините, во наставокот на дописот, како се рече, авторот објави две народни песни, што се во врска со две кукушки старини. Едната песна зборува за изградбата на црквата св. Георгија.

„Стадо пасе чобанъ Яно
На Кукушко вьрх градище" (36 стиха).

Втората песна

„Ей Стаматъ, младъ Стаматѣ!" (87 стиха)

поврзана е со друга една старина во Кукуш, со еден „голѣмъ бѣлъ-каменъ", што се наоѓал „на чаршія срѣщу дукьянъ-атъ на Г. Атанасъ Кошувалія". За овој камен „сека жена,

секо дѣте“ знаело дека тоа бил гробот на некој јунак Стамат, и дека и денес го викале тој камен „Стаматовъ-гробъ“.

За обете песни авторот им благодари на Нако Станишев и „на Дим. Миладиновъ, доберъ и милъ -ми пріятель, учитель на Еленско Кукушко училище, кого-то Гърци много гонеетъ: найголѣма му похвала е брань, вдигната срещу него вовъ Адинска Адина въ единъ отъ первы-тѣ листове на миналый Ноемврый месяцъ.“

Зборувајќи за Стаматовата песна, авторот на дописот констатира, дека таа се пеела само двапати годишно: на Велигден и на Ѓурѓовден. Тој, песните ги запишал на Водици и тоа со голема мака, оти никој не сакал велигденски песни да пее за -Водици. Но, на негово барање, некои постари жени „зафатиха Стаматово-хоро“ -и додава- „Много жалобный е гласъ на тая пѣсна; хоро-то идетъ кротко. И на секіе два стихове жены викатъ едно протѣжно ю!“ Собраните луѓе, објаснува авторот, започнаа да им се смеат на жените дека на Водици пееле велигденски песни, така што жените биле посрамени и не можеле да ја завршат песната за Стамата.

Макар доста куса работа, дописката, како реков, е интересантна поради спомнатите податоци што ги дава. Од дописката се гледа дека нејзиниот автор одржувал блиски врски со Нако Станишев и, особено, со Д. Миладинов, кого го наречува и како „мил ми пријател.“ Во користењето на оваа дописка[1]), не е решена авторовата автентичност. Јас сметам дека името на авторот на спомнатиот допис го решава — Кузман Шапкарев. И еве како.

Во егземпларот на „Български книжици“, што му припаѓал на К. Шапкарев (сега во Градскиот музеј во Охрид, односно некои годишта во Државниот архив во Скопје), вредниот собирач на народни умотворби и издавач на македонски учебници, кон секое годиште давал преглед на содржината на односното годиште; на крајот на последното годиште од списанието тој дал и еден општ преглед на содржината. Така од содржината на част III, 1858 г., што ја дава Шапкарев, на еден одделен лист, залепен пред насловниот лист на списанието се гледа: „*Съдьржяніе на 3-тѫ чясть 1858 год.*“, и под бр. 32: „*Пакъ за Кукушь от А. Рачинскы* —344“. Зборот „пак“ го употребува, бидејќи пред тоа го означува написот на Чолаков: „*За Кукушь отъ В. Чолакова...*“ Уште еднаш ова го потврдува Шапкарев во „*Обще оглавленіе на всето съдьржаніе и статіи намъстены въ Българскытѣ Книжницы отъ три-тѣ години, 1858—9—60*“. Во ова „оглавленіе“, под заглавието „*За цьрковно българскѫтѫ Исторія*“, а под точка 33 дава: „*За Кукушь а-отъ В. Чо-*

[1]) Ив. Хаджовъ, *Братя Димитъръ й Константинъ Миладинови*, София, 1944, стр. 182;

лаковъ год А, ч в, 339; б-отъ единъ иктникъ (Рачински) стр. 350". Страниците означени во ова содржина не се точни.[2])

Ова е податокот што го дава Шапкарев, а којшто треба да го дешифрира името на авторот на односната дописка за Кукуш. Тоа е, значи, блискиот човек до браќата Миладиновци, членот на Московскиот благотворителен комитет и идниот дипломатски службеник во Пловдив.[3])

Од материјалите што ни се познати[4]), се гледа дека заправо во моментот кога анонимниот патник боравел во Кукуш и ја забележувал песната за Стамата (на Водици, 6. I.), таму боравеле двајца пратеници на Московскиот благотворителен комитет: Е. П. Јужаков и Александар Викторович Рачински. Подоцна, обајцата пишувале за своето бавење во Кукуш. Јужаков напечатил напис „Месяц в Болгарии" во журналот „Современникъ" за 1860 год. № 10, којшто подоцна бил препечатуван; Рачински напечатил статија: „Печальные вести из Македонии" (во московскиот весник „День, 1862, № 21). Во оваа статија Рачински, меѓу другото, бележи: „Зимою 1858 года я познакомился в Кукуше с братом К. Миладинова, Дмитрием, занимавшим в тамошнем училище должность учителя греческаго языка. В статье Южакова, кажется, рассказана радушная встреча, сделанная Д. Миладиновим мне, как другу его брата."

За бавењето на Рачински во Кукуш, како бележи Селишчев, пишувал и Шапкарев: „Съ г. Александра Рачинский, посетнѣ русски въ Варна консулъ Д. [Миладинов] се видѣ и опозна . . . въ Кукушъ прѣзъ год. 1858". Понатаму известува Шапкарев дека Рачински (и Јужаков) останале во Кукуш до 40 дена, стварно од 10 декември 1858 до 12 јануари 1859 г.[5]). За време бавењето на овие двајца во Кукуш, Димитрија, според изјавите на Шапкарев, многу се зближил со Рачински, којшто, како пишувал Јужаков во спомнатата статија — му донел од Константина, писма од Москва. Скоро еднomесечното дружење во Кукуш, заедничкиот интерес према Константина Миладинов, можеше да ги зближи доволно Димитрија и Рачински, така што вториот можеше првиот да го нарече „мил" пријател, во својата дописка за Кукуш.

---

[2]) Вредниот Шапкарев сакајќи да го има комплет списанието, бил принудени по цели броеви од списанието, што ги немал, да ги препише. Внимателно бележел кога, преку кого, каде ги набавил годиштата на списанието. Така, за пример, го наведувам записот на Шапкарев сторен на првата страна од част III, год. 1858, внатре во венецот, со кој што е украсена првата страница: „*Изъ - Книгохранилището - К. А. Шапкарева - купени отъ въ Солунъ Преби-вающего Д. К. Паунчева - Охридянина. 1866. мартъ. — Въ Кукушъ*";

[3]) Ив. Хаджовъ, *Александръ Викторовичъ Рачински за братя Миладинови*, „Училищенъ прегледъ", 1932, № 1, стр. 107—119;

[4]) А. М. Селищев, *В Кукуше в 50-х годах XIX века*, Македонски прегледъ, VIII-3, стр. 1—13;

[5]) Исто, стр. 2.

H. Polenaković

TROIS CONTRIBUTIONS POUR LA CONNAISSANCE DES FRÈRES MILADINOVTZI

(Résumé)

1. La presse croate sur le séjour de Constantin Miladinov à Djakovo et Zagreb, sur la durée de l'impression du Recueil de chants populaires et sur la mort des frères Miladinovtzi.

Dans cet article l'auteur expose les nouvelles les plus importantes parues dans la presse croate (serbe et slovène) sur le séjour du célèbre poète macédonien Constantin Miladinov à Djakovo et Zagreb où il se trouvait depuis l'automne 1860 jusqu'à la fin de juillet 1861. Pendant ce temps Constantin a fait imprimer à Zagreb le Recueil connu de chants populaires (Zagreb, 1861) Dans l'article sont exposées aussi les nouvelles parues dans la presse sur la fin tragique des frères Miladinovtzi (en janvier 1862).

2. Quel des frères Miladinovtzi se trouvait à Zagreb avec Constantin?

L'auteur de l'exposé constate que dans la littérature qui existe sur les frères Miladinovtzi, les illustres gens de lettres de la renaissance macédonienne, on trouve des affirmations selon lesquelles Dimitria Miladinov, lui aussi, séjournait à Zagreb. D'après quelques historiens Dimitria séjournait à Zagreb en 1855/56; d'autres affirment qu'il s'y trouvait en même temps que Constantin, à savoir dans la première moitié de 1861.

L'auteur de l'article accepte ces affirmations sous réserve et prouve que Dimitria ne pouvait pas séjourner à Zagreb en 1861 (tout bien examinant non plus en 1855/56), mais qu'en 1861 se trouvait à Zagreb une certaine personne qui se disait le frère de Constantin. Cette personne au prénom de Gortchelav avait fait, ensemble avec Constantin, don de quelques livres au Séminaire gréco-catholique de Zagreb.

L'auteur a eu ces renseignements aux archives du Séminaire.

Gortchelav n'est pas connu dans la littérature scientifique comme frère de Constantin et l'auteur de l'article pose la question de son identité.

3. Qui est l'auteur de la correspondance de Coucouche publiée dans la revue „Бѫлгарски книжици", III partie, 1858, 344—345?

Dans cet exposé on fixe le nom de l'auteur de la correspondance anonyme de Coucouche, publiée dans la revue bulgare de Constantinople.

Cette correspondance a donné les materiaux aux nombreuses discussions sur Coucouche, ville macédonienne, et sur Dimitria Miladinov.

Partant d'une remarque faite par Chapkarev, le connu folkloriste macédonien, sur un exemplaire personnel de la revue déjà citée, ainsi que de quelques autres données, l'auteur de l'article prouve que l'auteur de la correspondance est A. S Ratchinsky, diplomate russe et membre du Comité de bienfaisance de Moscou qui entretenait des rapports intimes avec les frères Miladinovtzi.

Х. ПОЛЕНАКОВИК:

ЧЕТИРИ ПРИЛОГА КОН ПРОУЧУВАЊЕТО ЗБОРНИКОТ ОД НАРОДНИ УМОТВОРБИ НА К. А. ШАПКАРЕВ

1. Две песнарки со народни песни од заоставштината на К. А. Шапкарев; — 2. Обид печатењето Зборникот од народни песни на К. А. Шапкарев да го финансира бискупот Ј. Ј. Штросмајер; — 3. Едно дополнение на Зборникот од народни песни на К. А. Шапкарев; — 4. Библиографски прилог кон изданијата на Зборникот од народни умотворби на К. А. Шапкарев

Две песнарки со народни песни од заоставштината на К. А. Шапкарев

1. Во Охридскиот музеј се наоѓаат, меѓу другите материјали од заоставштината на познатиот македонски собирач и издавач на народни умотворби Кузман А. Шапкарев (1834—1909), и две песнарки со народни песни.

Поголем дел од песните, што ги содржат овие две песнарки, веќе се напечатени во големиот Зборник на Шапкарев[1]). Некои од овие песни, колку што тоа мене ми е познато, останале ненапечатени, поради разни причини, главно заради тоа што варијанти од овие песни има веќе напечатено во Зборникот.

Песните од овие песнарки што се, како варијанти, печатени во Зборникот на Шапкарев, во песнарките се прешкртани, според навиката на Шапкарев, искористените материјали да ги прешкртува[2]). Од ова излага, дека Шапка-

---

[1]) Шапкаревъ, К. А., Сборникъ отъ български народни умотворения, книга I, III—VII, София, 1891 (од практични причини употребувам скратен назив: Зборник).

[2]) Снѣгаровъ Иванъ во „Македонски преглед", III—1, 36, зборувајќи за некои материјали од заоставштината на Шапкарев, што ги нашол во 1916 г., забележува дека, меѓу другото, ја нашол и „Автобиографијата" на Шапкарев што „съставя найголѣмата часть отъ една тетрадка, началнитѣ листа на която сѫ скѫсани, а на другитѣ листа предъ автобиографията си Шапкаревъ е записалъ нѣколко народни пѣсни, които после зачерталъ, очевидно, след като ги преписалъ" (к. м.).

рев песните од овие песнарки (што се прешкртани) морал да ги препише на чисто и, по извршените надополнувања, скратувања и, со еден збор, по редактирањето и стилизирањето, да ги објави во Зборникот.

Првата, поголемата песнарка е добро запазена. Нејзината големина е 20,3×14,5 см. Непагинирана е. Музејскиот инвентарен број е 608. На 1. лист, на првата, неиспишана страна, некој, со мастило, ја забележил сигнатурата „I л. 39“, што, секако, треба да значи дека е тоа прва од двете запазени песнарки, и дека има 39 листа, што одговара на стварната положба на песнарката. — По првите две неиспишани страни, на третата и на четвртата страна дадена е содржината на песнарката, заправо дадени се почетните стихови на некои песни, што се запишани во песнарката. Поголемиот дел од почетните стихови, дадени во содржината, се прешкртани, како што е случај и со односните песни во песнарката. Непрешкртаните почетни стихови од содржината, одговараат на односните песни од песнарката. Во песнарката недостануваат некои песни, чиите почетни стихови се дадени во содржината.* Тоа се следните: „Отъ мъртвего Кωнстандина“[3]), „Хай петленце тирлитаће“, „Та си пойдофъ на пазаръ“[4]), „Сина майка опитуватъ“, „Янка ми стоеше џанимъ на малата врата.“ — Песните се сите напишани со мастило и доста читок ракопис. Штедливиот Шапкарев го користел скоро секое место во песнарката за забележување песни и забелешки во врска со нив, така што песните се запишувани една по друга, без прекинување. Неиспишана, празна е страна 36; песнарката се состои од две сошиени тетратки и сочинува целина.

Втората песнарка е помала, доста оштетена. Има 9 листа, големина како и првата песнарка. Инвентарен број од Охридскиот музеј — 609. Има накнадна пагинација сторена со молив. Како и првата и оваа е испишана со мастило. На првата страна некој, со мастило, на горната маргина, забележил дека песнарката има „1—4 стр., 19—32 стр.“ т. е. 18 страни, што одговара на стварната денешна состојба на песнарката. — Оваа песнарка, веровантно, содржела повеќе песни отколку што се денеска запазени. Тоа го заклучувам врз основа нејзината денешна состојба и од фактот дека на стр. 2, на која што започнува една нова песна, со мастило еднакво со мастилото со коешто се запишани песните во обете песнарки, се наоѓа пред почетокот на песната,

*) Ваков преглед на содржината дал Шапкарев и за песнарката за којашто зборува Снегаров во „Макед. преглед“, III—I, 36

[3]) Во првата песнарка песната „Елин-дойке“ е стварно песна за мртвиот Константин.

[4]) Можеби дека станува збор за песната бр. 1193 од Зборникот па Шапкарев?

бр. „5“, а, потоа, наредната песна носи број „6“, што значи, според мене, дека во почетокот на песнарката, недостануваат барем уште најмалку 3 песни, и почетокот на 4. песна, што, како фрагмент, е запазена во песнарката на 1. страна. — На страна 4. од сегашната пагинација, без ознака на редниот број на песната, запишана е една „јуначка“. По оваа „јуначка“ песна настанува прекид до страна 19. До крајот на песнарката, од стр. 29—32 има запишано уште неколку песни. Освен песната „Елинъ-дойке“, којашто не е прешкртана, останатите сите се прешкртани.

2. Песните што ги содржат овие две песнарки од Шапкарев, претставуваат интересантен материјал како во поглед проучувањето нашата народна песна (Познато е значењето што му се придава, во науката, на варијантите од народните песни, в. напр. Прилози проучавању народне поезије, II, 1935, стр. 147), исто така и во поглед начинот на собирачката и издавачката работа на најплодниот македонски фолклорист; овие две песнарки ни го прикажуваат Шапкарев како редактор, и уште повеќе, како стилизатор на народните песни*); од овие песнарки ние лесно можеме да си создадеме мислење за стилизаторските можности на Шапкарев, за неговата редакторска способност. Покрај реченото, од овие две песнарки ние се запознаваме со низа интересантни правописни и јазични прашања, како на нив гледал и ги применувал Шапкарев за време бележењето песните, односно за време печатењето на истите. Има во овој поглед знатни отстапувања и од начинот како ги бележел и од изјавите, што ги давал во кореспонденцијата, односно во предговорот и белешките кон Зборникот.

Поголем дел од овие песни се напечатени, и токму заради тоа тие се многу важни за запознавањето начинот на работата на Шапкарев, бидејќи за секое прашање можат да се дадат одговори, докази. — Врз основа сравнителната анализа на ракописните материјали од овие две песнарки и печатените варијанти, многу убаво може да се согледаат текстуелните, правописните и јазичните разлики и отстапувања, што ги чинел Шапкарев, поради разни причини, во моментот кога го давал Зборникот во печат. Оттука можат слободно да се стават во сомнение тврдењата на Шапкарев упатени до Марин Дринов[5]), односно искажани во пред-

---

*) И големиот собирач и издавач на српски и македонски народни умотворби Вук. Ст. Караџиќ ги стилизирал собираните материјали. За тоа: Д-р *Миљан Мојашевић,* О Вуковој стилизацији српских народних приповедака, Зборник Етнографског музеја у Београду, 1901—1951, Београд, 1953, 300—315.

[5]) Припремајќи ги за печат народните умотворби, Шапкарев му пишува на Марин Дринов: „Като искренъ любитель на подлиннитѣ ни народни старини, твърдѣ много мразѭ калпавитѣ фалсифика-

говорот на Зборникот[6]), дека тој песните и другите фолклорни материјали ги печател верно спрема тоа како ги запишал.

Особена вредност претставуваат песните од овие две песнарки што не се порано печатени кај Шапкарев; со нив, во знатна мера, се обогатува и така богатата ризница на нашата народна книжевност.

3. Во врска со материјалите што ги објавувам во овој прилог, се поставува прашањето: Кога Шапкарев ги запишал овие песни? Врз основа податоците што ги оставил Шапкарев во својата „Автобиографија", потоа врз база некои негови изјави дадени во предговорот на Зборникот, и особено врз база фактот дека некои од песните печатени во Зборникот (чии варијанти се сретнуваат во ракописните песнарки), си носат ознака на годината кога се запишани (каде и од кого), и, на крајот, врз база на уште неизработениот македонски (словенски) правопис, во којшто се среќаваат и некои грчки букви (на пр. ω-омега во песната бр. 3, во насловот на песната за мртвиот Констандин), потоа некои карактеристични букви од српската азбука (ђ, ћ, ј, џ, што може да се види и од 1. и 2. факсимил), којашто претставува прва словенска азбука, преку која грчкиот воспитаник Шапкарев ја совладал словенската писменост[7]), — врз база на сето досега речено со голема веројатност може да се претположи дека пред нас стојат некои од најстарите песни, што претставуваат почеток на собирачката дејност на Шапкарев од областа на нашиот фолклор. Тоа би биле заправо едни од првите појави на собирањето народни песни од страна на еден наш човек, на нашиот терен, ако ги апстрахираме недоволно познатите први запишувачи на македонски народни умотворби Константин од Мелник и Козма од Галичник, коишто му дале на Виктора Григорович, за време неговиот престој во Македонија, извесен број на-

---

ции, и всячески сьмъ се старалъ да непропустнѫ нѣщо въ материала си, което би дало и наймалкото съмнѣние и найничтожното подозрѣние въ подобна недобросъвѣстность, като сьмъ прѣдпочиталъ да бѫде дѣлото ми непълно, несъвьршенно подобрѣ, нежели искустно, и заподозрѣно въ неподлинность" (Македонски преглед, IX—2, 45—46 и П. Динеков, Сборникъ на БАН, XXXIV, 1940, 524—525).

6) Шапкарев, Зборник, I, стр. V—VI.

7) „. . . Констандинъ Хр. Узуновъ, пьрвь той ми даде поводъ да сѣ заучамь на майчинійтъ ми языкь. Той ми даде единь сьрбски букварь (защо тога Български немаше в нашиве стьрни, нито мислѣше некой за български, но сега(— 1864), хвала Богу), ми ги научи буквите и ми вдѫхнѫ найпьрвѫтѫ искрицѫ на любовь-тѫ кьмъ майчинійтъ си языкь".), Македонски преглед, III—2, 45. За истово зборува Шапкарев и во својата работа „Нѣколко критически бѣлѣжки . . ." во „Български прѣгледъ, II, кн. XI, 284, наведувајќи дека запознавањето со српскиот буквар било во 1856 година.

родни умотворби[8]), односно вујко му на Шапкарев, учителот Јанаки Стрезов, којшто му бил и прв учител на Шапкарев во оваа работа.

Зборувајќи за почетоците на својата собирачка работа, Шапкарев изјавил дека тој „За заловянието со това прѣдприятие наймного и най-пьрво дължень съмъ уважаемому ми учителю и вуйку, Г. Янакию Стрезовъ, който прѣзъ 1854 —1855 год., со примѣра си даде ми пьрвийтъ поводъ да се заловѫ за тая работа. У него случайно единъ день прѣзъ поменута-та година видѣхъ во една тетрадка записани со грьцки букви нѣколко стари пѣсни, които така силно ме трогнѫха, щото незабавно се одьрзостихъ да му ги поискамъ. Той ми неотказа, и азъ започнѫхъ вече да продължавамь събираньто".[9]) Понатаму, во изнесувањето генезата на неговата собирачка работа, Шапкарев додава дека втор потик за собирање народни песни му дал др. Константин Робе, којшто му го дал на читање Зборникот од македонски народни песни од Ст. Верковиќ[10]) и „со насьрдчителни думи ме побуди и подкрѣпи усьрдно да слѣдвамъ започнатото си дѣло"[11]). На крајот, дефинитивно и полно сознание за вредноста на собирачката работа од обласга на нашиот фолклор добил Шапкарев со прочитувањето знаменитиот Зборник на браќата Миладиновци, што имал прилика да го добие во свои раце едвам во 1865 год., за време престојот во Кукуш[12]).

Колку време пред 1855. година се бавел Шапкарев со собирање народни умотворби не е познато. Тоа време, по сѐ изгледа, не можело да биде далеку од 1855. година, бидејќи врз основа датирањето на печатените варијанти од песните што овдека се објавуваат, се гледа заправо тоа дека поголемиот дел од овие песни тој ги забележил 1855 год. Така во 1855 г. Шапкарев ги забележил песните печатени во Зборникот под бр. 18, 19, 20, 522, 757, 882 (во ракописните песнарки што овдека се објавуваат тоа се броевите: 34, 42, 43, 23, 30, 28) и уште голем број други народни песни. — Пред 1855 година Шапкарев забележил само неколку народни песни: бр. 31 („Поповска пѣсень". Од Охрид „слушана отъ покойний свещеникъ Сима на 1850

8) Х. Поленаковиќ, Страници од македонската книжевност, Скопје, 1952, стр. 51—62, и за Вуковите соработници од Разлог, на истото место, стр. 30—43.

9) Шапкарев, Зборник, книга I, стр. IV бел. 1, Динеков, Навед. дело, стр. 488.

10) Збор станува за македонските народни песни што беа напечатени 1860 година во Белград: Народне песме македонски Бугара".

11) Шапкарев, Зборник, кн. I, стр. IV, бел. 1, Динеков, Навед. дело. 488.

12) Навед. дело, I, стр. IV, бел. 1., Динеков, Навед. дело, стр. 488.

год.“; ако не е во прашање обична печатна грешка во ознаката на годината, та место, евентуалната 1860 се дошло до 1850 г., тогаш имаме извесно несогласување со изјавата на Шапкарев, што погоре ја наведов, а која изјава почетокот на собирачката работа на Шапкарев ја поврзува со год. 1854—1855), 337 (Петжръ-Банъ и краль Матеа“, „слушана въ Охридъ на 1854 год. отъ покойнаго ми татка“), 349 (Скъндеръ-бей и моме Битольско“, „Хороводна, отъ Охридъ; слушана на 1854 год. отѣ пок. баба Арса Стрезова“), 502 („Сестра баратъ братіата си“, од Охрид „записалъ на 1854 г. учит. Г. Стрезовъ, родомъ изъ сжщий градъ“), 529 („Каравида“, од Охрид; „слушана отъ мнозина, и повече отъ пок. ми стрика Димета, на 1854 година“), 754 („Имеръ -ага и невестата му“; „Записалъ учитель Янаки Г. Стрезовъ на 1854 г.“); 759 („Гьургьа хубава со ветхата саіа“; „записалъ учитель Ян. Г. Стрезовъ на 1854, год.“). — Покрај наведените песни, уште некои од песните што ги печатам овдека, во варијантите што се објавени во Зборникот на Шапкарев, се датирани, и тоа со 1861 г. 2: бр. 675, 676 (во ракописот бр. 13, 9), со 1862 г. 3: бр. 903, 951, 1184 (во ракописот 26, 7, 8), со 1864 г. 1: бр. 359 (ракопис бр. 4). — Дали на листовите што се искинати од втората песнарка не се наоѓале песните што биле запишани во 1854 година (односно и едната од 1850 година што е под прашање)? Тоа не ми е познато. Но од досега изложеното, по однос на времето кога се запишувани песните во двете ракописни песнарки, што сега ги публикувам овдека, сметам дека слободно можам да тврдам оти песните од овие две песнарки претставуваат едни од најраните песни што ги запишувал Шапкарев, песни во коишто јазикот е чист народен, правописот е оној што Шапкарев го научил веднаш по напуштањето на грчкото писмо. Во Зборникот Шапкарев даде кус преглед за тоа во која година се запишани кои од песните во неговиот Зборник. Од тој преглед се гледа дека песните од нашиве две ракописни песнарки се од времето 1854—1855, во најголем број примери, и во годините до 1864, во поединечни примери. Во овој преглед Шапкарев не ја споменува годината 1850 (за песната бр. 31, што е уште еден доказ повеќе за тоа дека во случајов станува збор за обична, печатна грешка).

Од спомнатиот преглед[13]) и од изложеното се гледа дека станува збор за првите чекори во запишувачката работа на Шапкарев, та и заради тоа се објавуваат овие материјали.

4. При објавувањето материјалите од овие две ракописни песнарки сум се трудел истите да ги објавам што е

[13]) Шапкарев, Зборник, I, стр. V, бел. 2,.

возможно поверно. Во забелешките сум гледал да ги дадам што повеќе разновидните отстапувања меѓу печатените и ракописните варијанти. Во донесувањето овие отстапувања многу повеќе примери сум изнесувал во забелешките кон првите песни, а помалку кон другите, поради тоа да се избегнат непотребни повторувања. — Во левата маргина, во загради, сум ги давал страните од ракописните тетратки, означувајќи посебна пагинација за секоја тетратка. Нумерацијата на песните е моја и се дава на чело на песните. Таа е единствена за обете песнарки. За полесна употреба стиховите се броени.

По обавената анализа на ракописните материјали и односните печатени варијанти, правописната, јазичната и текстуелната слика што ја добив, овозможува подобро запознавање со редакторската работа и стилизаторскиот удел на Шапкарев при дефинитивното пуштање во печат фолклорните материјали, што така упорно ги собирал повеќе од три децении.

Вокали

Вокалот -а од ракописните материјали, во печатените се дава со назалот ж: по-гради — по грждди 40, 8*; та — тж 41, 54; 14, 7; Дебарца — Дебжрца 33, 17; помалата — помалжта 5, 9; завартишъ — завжртиш 5, 12; останало — остжнало 5, 16; сеименска — сеименскж 12, 32; дойдатъ — дойджт 17, 36 итн. — Во врска со оваа замена да се види: *Блаже Конески*, Македонските учебници од 19 век. Еден прилог кон историјата на македонската преродба, Скопје, 1949, 53.

е -ѥ: вие — виѥ 31, 20; тие — тиѥ 5, 23; 15, 34, 20, 6; свекое — сфекоѥ 13, 12 итн.

е -ж: чедо — чждо 29, 6.

ѣ -е: Божѣ — Боже, 18, 2 сл.

ѣ -ѥ: лозѣ — лозѥ 14, 1, 24; нивѣ — нивѥ 18, 12. За оваа замена зборува Шапкарев во Зборникот, кн. I, стр. VI; Б. Конески, навед. дело, 53.

И -й: сараиотъ — сарайот 35, 4; шарои — шарой 18, 45; клаите — клайте 21, 20; стоипендесетъ — сто й пендесет 33, 9; вдоица — вдойца 11, 3 итн.

і -и хараміа — харамиа 32, 2; повіи — повии 13, 33; белій — белий 17, 12 итн.

і -и': опуліе — опули'е 31, 10.

ы -и: было — било 18, 11; быдамъ — бидам 32, 12; секыра — секьира 7, 74; широкы — широкьи 15, 3.

---

*) Првиот број го означува бројот на песната, а вториот број го означува стихот во односната песна.

о -ж: проколната — прокжлната 17, 1, 14; поти — пжти, 22, 14.

ъ -ж: фърлаетъ — фжрлает 41, 3; огърде — огжрде 19, 40; върза'а — вжрза'а 43, 11; бърканье — бжрканье 43, 19; (за тоа во Зборникот, кн. I, стр. VI).

ъ -о: дворътъ — дворот 21, 35; каменьтъ — каменот 24, 1, 8; сълдзи — солдзи 26, 18, 32. (за тоа во Зборникот, кн. I, стр. VI).

ь -ж: цьрква — цжрква 41, 14, 24; посмьрче — посмжрче 31, 11; бьрза — бжрза 43, 34; цьрна — цжрна 14, 13 и тн. (за тоа во Зборникот, кн. I, стр. VI).

ь -е: тьнка — тенка 22, 7.

ж -а: зжнданъ — зандан 35, 5; ржце — раце 43, 11; откопжй — откопай 7, 115 итн.

ж -е: ветжръ — ветер 40, 6.

ж -о: вжлци — волци 27, 9.

Консонанти

г -гь вергіа — вергьиіа, 41, 13; џигеръ — джигьер 17, 12; гиди — гьиди 20, 4, 8, 16; агы — агьи 32, 5, 10.

к -кь: ке — кье, 31, 7, 12 итн.; малечки — малечкьи 41, 6; киниса — кьиниса 41, 39; цвекѣ — цвекье, 5, 1; секира — секьира 7, 62; кило — кьило 13, 12; майке — майкье 17, 61; оки — окьи 18, 62 итн. „Буквата *г* и *к* предъ мегкитѣ гласъ *е* и *и* изговарятъ се мегко, като да сж *гь кь*" (Шапкарев, Зборник, кн. I, стр. 26, бел. 3; стр. 27, бел. 12; стр. 35, бел. 22).

ћ -ті: трећата — третіата, 22, 7.

в -се губи: свите — сите 32, 5; остави — оста'и 41, 30; пазува — пазу'а 7, 26, 31, 12; товаръ — то'ар 13, 19; това — то'а 15, 22; пирговите — пирго'ите 26, 8. (Зборник, кн. I, стр. 27, бел. 10; *Б. Конески*, Загубата на интервокалното *в* во западномакедонските говори, Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје, Историско-филолошки оддел, кн. I, 1948, стр. 111—128).

в -ф: свояна — сфоіа-та 41, 2, 10; клетва — клетфа 17, 15; твойте — тфоите, 34, 14; сваке — сфакье 38, 1; овчаръ — офчар 30, 3; гледавъ — гледаф 40, 14; сите — сфите 20, 22 итн. (Зборник, кн. I, стр. 26, бел. 6).

в -х: дувналъ — духнал 40, 12.

д -испушта: праздникъ — праз'ник 21, 3; ходитъ — хо'ит 18, 2; тридесетъ — три'есет 31, 6, 15; 35, 11; сърдце — сжрце 17, 75.

д -т: предъ — прет 12, 46, 49; 21, 23; назодъ — назат 18, 30; редъ — рет 26, 4, 16; младъ — млат 27, 29; одъ — от 27, 34 итн. (Зборник, кн. I, стр. 42, бел. 2).

ђ -гь: рођени — рогьени 5, 2; Ђурђевдена — Ђюрђевдена — Гюргьéвдена 19. 6, 9; ливађѣ — ливагье 21, 44; ливађето — ливагьето 22, 20.

ђ -гю Ђюрђевдена, Ђурђевдена — Гюргьевдена 19, 3.

з -дз: нозе — нодзе 35, 7. (Зборник, кн, I, стр. 29, бел. 5).

з -с: аз — яас (Зборник, кн. I, стр. 27, бел. 7).

й -го уфрлува: Џумалискы — Джумалийскьи 2, 3; зáстоа — застоiа 41, 36; фрлиа — фжрли'iа 41, 43; ние — ниiе 41, 46; одбра — йóдбра 19, 10; моа — моiа 22, 1; пiеме — пиюме 34, 7 итн.

я -ьа: кярѣтъ — кьаръ-от 31, 21; аля — альа 14, 5; селяни — сельани 32, 21.

я -iа: греятъ — греiат 12, 18; стоя — стоiа 17, 23 (за последниве два случаја зборува Шапкарев во Зборникот, I, стр. VI).

к -г: великден — Велигден 18, 34.

л -ль: го употребува за смекшување: тжркалатъ — тжркальат; вилаетъ — вильает 12 11, 14, 15.

р -р': посмърче — посмжр'че 31, 12.

р -ер: кърдосатъ — кьердосат 40, 24.

рь -жр: прьвезъ — пжрвез 5, 8.

с -ц: прокопсанъ — прокопцан 30, 4, 6 (Зборник, кн. I, стр. 33, бел. 4).

т -го испушта: младость — младос 27, 35 (Зборник, кн. I, стр. 31, бел. 3).

т -го додава на крајот на зборот: грачи — грачит 34, 1 (Зборник, I, 26, бел. 4).

т -д: отнесоха — однесо'а 41, 54; отъ — од 40, 6 итн. (Зборник, I, стр. 42, бел. 5; кн. III, стр. 4, бел. 1).

х -го испушта: собраха — собра'а 32, 4; набраха — набра'а 32, 4; ходите — 'óдите 17, 43; хотидое — отúдо'е 17, 46; хошол — ó'шол 17, 4; сухи — су'й 11, 13; хейгиди — ейгиди 22, 24; хазно — азно 31, 9; чоха — чо'а 13, 33; механџiя — меанджиа 18, 61 итн. (За тоа во Зборникот I, стр. 26, бел. 4; I, стр. 30 бел. 2; потоа во книга III, стр. 35, бел. 1).

х -го додава: ай — хай 34, 2; аса — хаса 7, 63; итн.

џ -дж: механџiя — меанджи 18, 61; џунџуле — джунджуле 21, 37; Џумалискы — Джумалийскьи 32, 3; џигеръ — джигер 17, 12; ловџiи — лóвджии 17, 36 итн. (Б. Конески, Македонските учебници . . ., 53).

щ -шч — во сите случајеви. За оваа замена зборува Шапкарев на повеќе места во Зборникот (Книга I, стр. VII; стр. 27, бел. 11).

щ -сч: сеище — сеисче 20, 19.

щ -кь: свеща — сфéкьа 10,25 (Зборник, кн. III, стр. 3, бел. 1).

При печатењето материјалите Шапкарев многу често со помошта на апострофот добивал потребен број слогови: се — с' 31, 7; ке се — кье с' 19, 17; ке му — кье м' 32, 15; си — с' 32, 22; нека — нек' 32, 23, 24; како — как' 40, 22; кого — ког' 32, 7 итн.

При стилизирањето на материјалите Шапкарев исто така често се служел и со дополнување, со уфрлување по некои зборови: да го фатитъ — да м' го фатит 32, 8; на сон що си гледафъ — на сон іас та шчо си гледаф 40, 14; до три луди млади — до три ми луди млади, 40, 15 итн.

Печатејќи ги материјалите Шапкарев заменувал поедини зборови: Другиот даде благо яболко — Фтори ми даде іаболко 40, 17; Той що ме мене целива — Той шчо ме на сон целива 40, 23; иматъ — имал 41, 4; Пейо — Пейко 43, 5; да му посечитъ руда глава — да му посечит руса́-глава 32,9; татко — майка 10, 14; татко — брата 10, 23.

Има доста примери каде го менува членот: двете — двене 41, 47; свояна — своіата 41, 2; първана — пжрвжта 14, 10 итн.

При печатењето песните Шапкарев исправувал некои очигледни грешки што настанувале поради брзото пишување (или препишување): помалъ — поголем 41, 18; отъ се моме разбуди — от сон моме разбуди 40, 9; защо ме отъ сонъ разбуди — зашчо ме от сон разбуди 40, 13.

Многу често измени правел Шапкарев при давањето дијалекатските форми од глаголите. Така место една форма од ракописот тој давал во печатениот текст друга: везетъ — везеет 22, 23; веляетъ — велеет 27, 28; дослушаатъ — дослушует 43, 3; загубаетъ — загубеет 27, 31; ядетъ — іадеет 22, 29; изгоріа — изгоре'а 27, 101; наидитъ — наидет 31, 7; 19, 29, пиятъ — пиет 19, 1, 2; потурчает — потурчеет 27, 34, 80; раст'еа — расто'а 41, 8 итн.

Има знатни разлики меѓу ракописните и печатните варијанти и во некои зборови: койна — коньа 11, 13, 35, 37; койны — коньи 31, 15 и обрнато: 41, 10; пущамъ — пршчам 33, 15; тука — тува 34, 11; оплетена — уплетена 36, 3; дупелъ — тутлен 38, 4; онъ — той 39, 4; гранка — грайнка 40, 4; другиотъ — фтори 40, 17; трекиотъ — трети 40, 18; зборвитъ — велит 41, 17; ойдоа — пойдоа 41, 23; край — кжй, 41, 24; робина — робинка 42, 33; терайнье — тераньe 43, 19; венчайне — венчанье 5, 19; още — ушче 7, 94; сонвало — видело 15, 9; мнуче — внуче 18, 69; наберамъ — соберам 21, 6, итн. итн.

Материјалите што овдека се печатат не се акцентирани. Односните печатени варијанти се акцентирани, како што е случај и со целиот Зборник. Од овие материјали се гледа

дека изјавата што Шапкарев ја дава, по однос на ова прашање, во предговорот на Зборникот, не е наполно точна (Зборник, книга I, стр. VIII), барем не доколку се однесува до овие две песнарки.

СОДРЖИНА НА ПЕСНАРКИТЕ

I песнарка

1. Али си рада девойче
2. На хоро, на бракъ (Мома вода налѣваше)
3. На арма(съ) (Отбегала ми Дульбера)
4. Учи ме майко, карай ме*
5. Велигденска, селска (Щчо не лепо цвеке во пролеке)
6. Жальовна (Али имашъ стара бабо)
7. Жальовна (Дали имашъ, стара ле майко)
8. За смейнье (Сутро пойдофъ на пазаръ)
9. На хоро, селска (Ела, Тоде, да играме)
10. Русо манко, девойко
11. Прейдохъ река Венетика
12. Денеска сум тука
13. Залюбилъ юнакъ три девойчина
14. Садила мома край море лозѣ
15. Шетале, ми се шетале
16. За смеейнье (Хайде да ходиме, моме)
17. Люто майка сина проколнала
18. Кинисалъ ми свети Јоанъ
19. Вино пиятъ Яне Плетикоса
20. Мома Ерина скоро робена
21. Момче съ момиче зборвеше
22. Мори Митро, мисла моа,
23. Био граде, мой велико Яне [!]
24. Що ми грачишъ, гавране море, на каменъ-ть
25. Кондисала цьрна Арапина
26. Отъ святаго Георгія
27. Мавродина вино пиятъ
28. Лазарска (Качунчице, цветице, о! Лазаре)
29. Лазарска (Сирмо, Сирмо, ризикярна)
30. За смейнье (Попь-тъ ми иматъ сто гускы)

---

*) Подвлечените песни не се печатени во Зборникот на Шапкарев.

II песнарка

31. Лудо дете сирота вдойца (Яне Плетикоса)
32. Харамиска (Хаберъ пойде во Струмница)
33. На хоро. (Колку ти се сеимените)
34. Юначка (Гарванъ грачи въ гора зелена)
35. Деме, Деме, мори каймакъ Деме
36. Отъ оздола идитъ Мара
37. Хороводна (Леле, Яно Малешевко, леде)
38. Смешна, хороводна (Мори сваке, скакараке)
39. Овчарска, хороводна (Пърстенъ ти падна, Недо)
40. Легнало моме заспало
41. (Отъ давна) Проданъ прода'атъ
42. Елинъ-дойка попита'а
43. Овчарска (Сто овчари вечераетъ)
44. Вѣрованія
45. Игри (Тахтиръ, тахтиръ, Богдане)
46. Каци, каци, кацици

[I песнарка] [1]

„Али си рада, девойче,
вечеръ, да дойдамъ?“
„Порада сумъ рада, юначе,
вечеръ да дойдишъ!“
[стр. 5] „Али ѥ рада, девойче,
твоята майка?“
„Моята майка, юначе,
уще порада!
Туку си имамъ юначе,
четири братя:
два оженети юначе,
два неженети.
Оженетите, юначе,
така и така;
неженетите, юначе,
две люти зміи.
Ако те фататъ, юначе,
ке те посечатъ,
ке те посечатъ, юначе,
залакъ по залакъ.
[стр. 6] найголемъ залакъ, юначе,
що мраваноситъ!“
„Ако ме фататъ, девойче,
да ме посечатъ,
да ме посечатъ, девойче,
залакъ по залакъ,
найголемъ залакъ, девойче,

що мрава носитъ.
Да ме соберишъ, девойче,
во скутината,
да ме посеишъ, девойче,
во градината.
Ясъ ке изникнамъ, девойче,
свекакво цветѣ:
бело, цьрвено, девойче,
сино, зелено.
Та да ми станишъ, девойче,
на утрината,
[стр. 7]*) пакъ да ме беришъ, девойче,
во скутината,
[стр. 8] да ме раздавашъ, девойче,
по дружината,
цветѣ да носатъ, девойче,
мене да смислятъ".

[2]

[стр. 7] На хоро, на бракъ

Мома вода налѣваше,
во неа се огледвеше,
сама себе говореше:
„Папа, папа, що сумъ лепа,
уще да сумъ цьрнаока,
бы го зела царевото,
царевото хазнатарче;
дейньа-ношя хазна броитъ,
на утрина хесапъ чинитъ;
на пладнина на ловъ ходитъ,
хжртой пущатъ по лисици,
ястрепъ пущатъ п' еребици,
самъ се пущатъ по девойкы.
Отъ лисица мека кожа,
еребица крехко месо,
одъ девойка блага душа!"

[3]

На арма[съ]

Отбегала ми Дульбера
[стр. 8] отъцареите сараи.
Допаднала ю Дульбера
дури во града Бытωля.
Дури во града Бытωля,

*) Стиховите 39—41 запишани се во долниот дел од страна 7, а стиховите 42—44 во горниот дел од стр. 8.

во Еврейската махала.
Еврейскы дворѣ метеше,
горещи сълдзи ронеше.
Клалъ ми ѥ царъ-тъ теляли,
телялъ по телялъ да личитъ,
Дулъбера да ми я баратъ:
„Кой ке я найдитъ Дулъбера,
найголемъ пешкеш ке земитъ!"
Излеголъ ми ѥ младъ Стоянъ,
самъ му говоритъ на царъ-тъ:
„Ясъ да ти я найдамъ Дулъбера,
[стр. 9] що пешкешъ иматъ за мене?"
„Хай гиди, џанимъ, младъ Стоянъ,
найди ми я ти Дулъбера,
що пешкешъ сакаш, земи си!"
Допаднал ми ѥ младъ Стоянъ,
дури во града Бытωля,
дури во града Бытωля,
во Еврейската махала.
Кога ѥ виде Дулъбера,
Еврейскы дворѣ метеше;
Еврейскы дворѣ метеше,
со сълдзи си й ваdеше.
Тога ѥ рече младъ Стоянъ:
„Дулъберо, џанимъ, Дулъберо,
сърцево ми изгорело,
сърцево ми изгорело,
подай ми вода студена,
подай ми вода студена,
[стр. 10] да си охладамъ сърцево!"
Ми се измами Дулъбера,
му даде студена вода.
Та си я фати за ржка,
та си я фжрли затъ койнья,
си я отнесе при цара.
Кога ѥ виде Дулъбера,
тога му рече Стояну:
„Стояне, млади Стояне,
що пешкешъ сакашъ отъ мене,
що пешкешъ сакашъ отъ мене,
защ' ми я найде Дулъбера?"
„Хайде ти цару Султану,
нищо ти пешкешъ не сакамъ,
ясъ тебе пешкемъ ти сакамъ,
христянскы [забитъ] да быдамъ!"
„Хай гиди, Стоянъ, младъ Стоянъ,
славенъ да быдишъ отъ мене,
христянскы [забитъ] да быдишъ.

[4]

На свадба

[стр. 11] „Учи ме, майко, карай ме,
какъ да ѥ земамъ Божана!“
„Синко ле, мили Стояне,
ясъ ука да те научамъ,
как’ да я земишъ Божана:
напраи чесма стретъ село;
свите девойкы кя дойдатъ,
Божана белькы ке дойдитъ!“
„Напрайфъ чешма стретъ село,
свите девойкы дойдоха,
севда Божана не дойде!“
„Учи ме, майко, карай ми,
как’ да я земамъ Божана!“
„Напрай цьрква стредъ село,
свите девойкы кя дойдатъ,
белькы Божана кя дойдитъ!“
„Напрайфъ цьрква стредъ село,
свите девойкы доидоа,
севда Божана не дойде!“
„Учи ме, мила майко, кажи ми
[стр. 12] как’ да я земамъ Божана!“
„Синко ле, мили Стояне,
яас ука да те научамъ:
умри ми, синко, отнафулъ,
ясъ ке те плачамъ отнафулъ;
свите девойкы кя дойдатъ,
тебе да ми те целиватъ.
Ако да дойдитъ Божана,
коси отъ глава кя кинамъ,
тога ти да се опулишъ!“
Легналъ ми Стоянъ, умрелъ мы,
майка му седна, го плачитъ.
Свите девойкы разбраха,
свите девойкы дойдоха
Стояна да го целиватъ.
Тога ѥ рече майка ѥ,
майка ѥ бела Божане:
„Божано, керко, Божано,
фжрли си, Божо, белъ тульбенъ
[стр. 13] Пойди, види го Стояна!“
Божана сълдзи зарона,
люто си майка проколна:
„Майко ле, душа немала,
защ’ не ме даде за него,

тук' младо ми го загина!“
Божана влезе въ градина:
раменъ босильокъ береше
дробни сълдзи ми ронеше.
Та си отиде Божана,
да го целиватъ Стояна;
кога ми влезе Божана,
кога го виде майка му,
отъ сърдце викна да плачитъ:
„Синко ле, мили Стояне,
отвориˊ очи попули,
оту ти дошла Божана!“
Кога се прибра Божана,
да го целиваъ Стояна,
тога му викна майка му:
[стр. 14] „Стани ми, синко, Стояне,
ке те целиватъ Божана.“
Тогай ми скочи младъ Стоянъ,
Божа я фати за рака:
„Майко ле, мила майколе,
попъ-тъ да не ме закопатъ,
тукъ да ме венчат съ Божана!“

[5]

Велигденска, селска

Що ѥ лепо цвеке во пролеке(*),
полепи се два бракя рођени!
[стр. 14] Оба ми се милно милувале;
отъ ощо се милно милувале,
отъ едношъ се оба посвършиле,
отъ едношъ се оба ожениле.
[стр. 15] Доведиле две кучкы ѩтжрви;
отъ прьвезъ се обе разкжрале.
Големата помалата колнитъ:
„Да бы далъ богъ помала ѩтжрво,
да ми родишъ како еребица,
да завартишъ како кукаица!“
Помалата големата колнитъ:
„Да бы даль богъ голема ѩтжрво:
да ми родишъ деветъ момичина,

---

*) Буквата *к* со *е* или со *и* во нашъ градъ, во варошъ-тъ, секога се произносвитъ како гьрцкото *ке* и *кη*, или како Сьрбското *ће* и *ћи*, со ћ, а надворъ (вжнъ) отъ варошъ и по селата *ке* и *ки* дебело.

Сл. 1. Факсимилот од I ракописна песнарка од К. А. Шапкарев, стр. 14

отъ деветъ-те едно останало;
да го растишъ и да го порастишъ,
да го свършишъ и да го омжжишъ,
да го пущишъ въ църква на венчайнье,
да с' изоратъ змія отъ алтара,
да г' укжсатъ мегю цьрни очи,
и безъ него ти да си останишъ!"
Обе ми се тие раздалели,
напраиле кукы(**) на далеку,
[стр. 16] напущиле Дунафъ покрай кукы,
посадиле тжрскы во Дунафа,
туку обе да не се видеетъ;
и пакъ обе ми се досегнале,
и очите си ги ископале.

[6]

Жальовна

„Али имашъ, стара ле бабо,
сина на тугына?"
„Ох, имамъ, имамъ, мили ле синко,
еденъ како тебе!"
„Дали отъ дамна хошолъ, стара ле бабо,
даль' сега бжргу?"
„Отъ дамна ми хошолъ, мили ле синко,
дванадесетъ години".
„Аль да го видишъ, стара ле бабо,
дали го знавашъ?"
„Познавамъ си го, мили ле синко,
камо да го видамъ!
Нишанъ ми иматъ, мили ле синко,
до десна пазува".
[стр. 17] „Дали иматъ изанъ, стара ле бабо,
овде да нокювамъ?"
„Изанъ ми иматъ, мили ле синко,
овде да нокювашъ!"
Невеста ми седитъ
на малата врата,
юнакъ ми помина
низъ малата врата,
та си я фати
за белата ржка.
Тогай ми виде
тая

**) кукя, кіцаж.

[7]

Жальовна

„Дали имашѣ, стара ле бабо,
сина на тугына,
Аса хайде, хайде, стара ле бабо,
сина на тугина?“
„Охъ, имамъ си, имамѣ, мили ле синко;
еденъ како тебе,
аса хайде, хайде, мили ле синко;
[стр. 18] еден како тебе!“
„Даль' отъ дамна хошолъ стара ле бабо,
дали сега бьргу,
аса хайде, хайде, стара ле бабо,
дали сега бьргу?“
„Отъ дамна хошолѣ, мили ле синко,
дванайсетъ години,
аса хайде, хайде, мили ле синко,
дванайсетъ години!“
„Аль да го видишъ, стара ле бабо,
дали го познавашъ,
аса хайде, хайде, стара ле бабо,
дали го познавашъ?“
„Познавамъ си го, мили ле синко,
камо да го видамъ,
аса хайде, хайде, мили ле синко,
камо да го видам!
Нишанъ той ми иматъ, мили ле синко,
на десна пазува,
аса хайде, хайде, мили ле синко,
на десна пазува.“
[стр. 19] „Дали ми иматъ, стара ле бабо,
изанъ да нокювамъ,
аса хайде, хайде, стара ле бабо,
овде да нокювамъ?“
„Изанъ ми иматъ, мили ле синко,
овде да нокювашъ,
аса хайде, хайде, мили ле синко,
овде да нокювашъ!“
Невеста ми седитъ, мили ле синко,
на малата врата,
аса хайде, хайде, мили ле синко,
на малата врата.
Юнакъ ми помина, стара ле бабо,
низъ малата врата,
аса хайде, хайде, стара ле бабо,
низъ малата врата;

та си я фати младата невеста
за белата ржка,
аса хайде, хайде младата невеста,
за белата ржка.
Тога ми виде, мили ле синко,
нейзина свекжрва,
[стр. 20] аса хайде, хайде, мили ле синко
твоя стара майка.
На пизма го фати старата баба,
многу се налюти,
аса хайде, хайде, старата баба,
многу се налюти.
Тога ю рече, мили ле синко,
на млада невеста,
аса хайде, хайде, мили ле синко,
на млада невеста:
„Та ти земи си, млада ле невесто,
острана(*) секира,
аса хайде, хайде млада ле невесто,
юнакъ да губиме!“
Жальба ю беше на млада невеста
юнакъ да загубитъ,
аса хайде, хайде, мили ле синко,
юнакъ да загубитъ.
Пакъ страхъ ю беше отъ стара баба
да го не загубитъ,
аса хайде, хайде, мили ле синко,
да го не загубитъ.
Ох, та си зеде младата невеста
острана(*) секыра,
аса хайде, хайде, мили ле синко,
юнакъ си погуби!
Кога ми дойде, мили ле синко,
твоята сестра,
аса хайде, хайде, мили ле синко,
брата да си видитъ:
„Камо го братъ ми, стара ле майко,
ясъ да си го видамъ,
аса хайде, хайде, стара ле майко,
ясъ да си го видамъ?“
„Не зборви така, мила ле(**) керко,
за твоего брата,
аса хайде, хайде, мила ле керко,
за твоего брата;
[стр. 21] ето ми иматъ

*) На мѣстоимениe сказательно
**) Междометiе

дванайсетъ години, мила ле керко,
аса хайде, хайде, мила ле керко,
дванайсетъ години,
како ми хошолъ пуста чужджина,
още ми не дошолъ!“
„Вчера ми дойде, мила ле майко,
у мене се врати,
аса хайде, хайде, мила ле майко,
у мене се врати;
у мене се врати, майко ле мила,
со него си зборвафъ,
аса хайде, хайде, майко ле мила,
со него си зборвафъ.
Овде си дойде, майко ле мила,
камо да го видамъ,
аса хайде, хайде, майко ле мила,
ясъ да си го видамъ!“
Тога си плюсна младана невеста
[стр. 22] белине ржце,
аса хайде, хайде, млада невеста
свой бели ржци:
„Душа ми немала, кучко свекърво,
юнакь що загуби,
аса хайде, хайде, кучко свекърво,
юнакъ що загуби!“
„Я откопжй го, млада невесто,
отъ темна керала,
аса хайде, хайде, млада невесто,
отъ темна керала;
да се опростиме, млада невесто,
отъ тугинъ юнака,
аса хайде, хайде, млада невесто,
отъ тугынъ юнака.“
Кога си виде негова сестра,
отъ жальба ми умре,
аса хайде, хайде, негова сестра
за брата ми умре.

[8]

за смейнье

сутро пойдофъ напазаръ
найдофъ пара една
купифъ . . .

[9]

На хоро, селска

„Ела, Тоде, да играме!“
„Ясъ сумъ тешка, си не можамъ!“
„Отъ кого си, Тодо, тешка?“
„Ясъ сумъ тешка отъ ораче.“
„Що бараше при ораче?“
„Ме измами со погача.“
[стр. 24] „Ела, Тоде, да играме!“
„Ясъ сумъ тешка, си не можамъ.“
„Отъ кого си, Тоде, тешка?“
„Ясъ сумъ тешка отъ овчара.“
„Що бараше при овчара“?
„Ме измами со ошмара.“
„Ела, Тоде, да играме!“
„Ясъ сумъ тешка, си не можамъ.“
„Отъ кого си Тодо тешка?“
„Ясъ сумъ тешка отъ терзіа,“
[стр. 25] „Що бараше при терзіа?“
„Ме измами со камушка.“

[10]

[стр. 25] „Русо манко, девойко,
що си тука седнало,
подъ ясното орефче,
дали чекашъ ораче?“
„Море лудо, и младо,
жими татка нейкюмъ го;
той ме рано скориватъ,
да му меса погача!“
„Русо манко, девойко,
що си тука седнало,
подъ ясното орефче,“
дали чекашъ овчарше?“
„Море лудо, и младо,
жими татко, нейкюмъ го;
той ме рано скориватъ,
да му молзамъ овците,
да му мжтжмъ млекото!“
„Русо манко, девойко,
що си тука седнало,
подъ ясното оревче,
дали чекашъ терзище?“
„Море лудо, и младо,

жими татка нейкюмъ го;
той ме рано скориватъ,
свещта да му запалямъ!"

[11]

Прейдохъ река Венетика,
найдофъ делба кжй се делитъ:
юнакъ зематъ две вдоици,
[стр. 26] старець зематъ две девойкы;
една друга си зборвеет:
„Како старо да губиме?
Хайде старо да пущиме,
да пущиме на планина,
белькы вълци ке изедатъ!"
Го видоа кжде идитъ,
[стр. 27] една друга си зборвеетъ:
„Ето старо кжде идитъ,
со два койня сухи дърва,
два заяка преку рамо."
Една друга си зборвее:
„Хайде старо да губиме,
да пратиме воденица,
белькы вода ке понеситъ!"
Пакъ го видоа кжде идитъ.
Ето старо кжде гредитъ,
со два тоара чисто брашно
со два петла преку рамо.
Една друга си зборвеет:
„Това кжсметъ намъ ни било."

[12]

„Денеска сумъ тука,
офъ! офъ! офъ! офъ!
златна Злато,
утре ке си ходамъ,
офъ! офъ! офъ! офъ!
посестримо,
утре ке си ходамъ;
утре ке си ходамъ
офъ! офъ! офъ! офъ!
златна Злато,
на мой вилаетъ,
офъ! офъ! офъ! офъ!
посестримо,

на мой виляетъ.
На мой виляетъ
офъ! офъ! офъ! офъ!
златна Злато,
две сънца греятъ,
офъ! офъ! офъ! офъ!
посестримо,
и две месечини!“
„Що не ми каза
офъ! офъ! офъ! офъ!
милъ побратимъ,
три по напредъ
офъ! офъ! офъ! офъ!
милъ побратимъ,
три понапредъ.
Да си напраефъ
офъ! офъ! офъ! офъ!
милъ побратимъ,
сейменска руба,
офъ! офъ! офъ! офъ!
милъ побратимъ,
сейменска руба.
И да си купеф,
офъ аманъ, аманъ,
милъ побратимъ,
чифъ пищоли,
офъ аманъ, аманъ,
милъ побратимъ,
и тьнка пушка,
И ясъ ке си дойдефъ
офъ аманъ, аман,
милъ побратим,
сименъ предъ тебе,
офъ аманъ, аманъ,
милъ побратимъ,
сейменъ пред тебе!“

[13]

Залюбилъ юнакъ три девойчина,
три девойчина, три селъвищина.
Първото беше отъ Ликополе,
второто беше отъ Винополе,
третьото беше отъ Јовче-поле.
Това що беше отъ Ликополе,
пущатъ, попущатъ книга по книга,
книга по книга, хабер по хаберъ,

хаберъ по хаберъ дур' во Гостиваръ:
„Как' знайшъ, младо, бъргу да дойдишъ,
ти се родило многу но (+) жито,
свекое снопче по кило жито.“
Тая що беше отъ Винополе,
пущатъ, попущатъ книга по книга,
книга по книга, хаберъ по хаберъ,
хаберъ по хаберъ дур' во Гостиваръ:
„Как' знайшъ, лудо, бъргу да дойдишъ,
ти се родило многу но (*) грозѣ,
свекоя лоза по товаръ грозѣ!“
Тая що беше отъ Јовче Поле,
пущатъ, попущатъ книга по книга,
книга по книга, хаберъ по хаберъ,
хаберъ по хаберъ дур' во Гостиваръ:
[стр. 32] „Как' знайшъ, младо, бьргу да дойдишъ,
ти се родило мѫшко но дете,
бьргу да дойдишъ, самъ да го кърстишъ;
ти да му кладишъ лепо но име,
лепо но име Николакія;
та му донесишъ злата лелейка,
злата лелейка, кумашъ миндерче,
кумашъ миндерче, стофа перниче,
стофа перниче, чоха пелена,
чоха пелена, шеритъ повій!“

*) по мѣстоименіе сказателно = оно

[14]

Садила мома край море лозѣ,
край море лозѣ све бело грозѣ.
И си го садитъ и песма пеитъ:
„Хай, море, лозѣ, све бело грозѣ,
ала те садамъ, ала те вадамъ,
кой ке те ядитъ, кой ке те піятъ!
[стр. 33] Та ясъ си немамъ нигде никого,
ни татко имамъ, ни майка имамъ,
ни брата имамъ, ни сестра имамъ,
само си имамъ първа на (+) любовь;
и това ми ѥ пуста чужджина,
пуста чужджина – Арапска земя.
Ми залюбило цьрна Арапка;
му се родило мѫшко но дете,
мѫшко но дете цьрно Арапче.

+ на = мѣстоименіе сказателно – оная

[15]

Шетале ми се, шетале,
до три юнаци бекяри,
по тие бахчи широкы,
по тие сенкы высокы,
по тая трева зелена,
край тая вода студена;
пиле, како сумъ си шетало,
[стр. 34] ясъ така сумъ си заспало.
Големъ сонъ сумъ си сонвало:
моме на ржце ми лежеше,
пиле, како каменъ ми тежеше,
во пазува ми дишеше,
вардефъ ден' си го отпущамъ.
Кога си се разбудифъ,
моме на ржце си не найдофъ;
голема жальба си видофъ,
за това моме кошишко.
Търнамъ да си се операмъ,
дружината ме фатіа:
„Хей, море, лудо и младо,
защо ке си се оперишъ,
за това моме хубаво?!"

[16]

[стр. 35] За смеейнье

„Хайде да ходиме, моме,
во Легена града,
тамо да видиме, моме,
чудо почудено,
чудо почудено, моме,
патка поткоена,
патка поткоена, моме,
гуска зауздана,
гуска зауздана, моме,
крава уплетена,
крава уплетена, моме,
а еленъ со чалма,
Вълкъ-тъ прилегаше, моме,
кадіа да быдитъ."

[17]

[стр. 37] Люто майка сина проколнала:
„Хай ти синко, мили синко,

защо многу ми превреди,
да бы хошолъ на гора на дърва,
да бы се сторилъ диво диханіе,
да бы се сторилъ сурана елена;
зиме да зимвишъ въ една осойница,
къде мжрзнатъ древа и камейне;
лете да летвишъ въ една присойница,
кжде нематъ ни трева ни шума,
ни вода да піяшъ;
белій џигеръ цьрнъ да ти се сторитъ,
а цьрнійотъ бель да ти се сторитъ!“
Како майка сина го проколна,
така клетва нему му се фати.
Ми отиде во гора на дърва,
ми се стори сура на елена,
зиме зимвитъ въ една осойница,
[стр. 38] къде мързнетъ древя и камейня,
лете летвитъ въ една присойница,
що ми нематъ ни трева ни шума,
ни вода да пиетъ.
Що ми стоя дана три години.
Ми отиде неговата майка,
ми отиде на гора за дърва
ми я виде оной сури (+) еленъ,
ми я виде, я позна оту ѥ майка му.
Со рогой дърва ѥ набрало,
съ предни нодзе дърва ѥ вевало.
Тога велитъ оной сури еленъ:
„Хай ти, майко, мила майко,
али ме познавашъ?
Ке си слезамъ зелени ливагье,
да отнесамъ трева детелина,
да не кажвишъ, майко, оти си ме нашло,
[стр. 39] да не дойдатъ, майко, млади ловціи,
мене, майко, да ме утепаетъ.“
Ми отиде, на душа ѥ нейзе,
ми отиде и ми каза на млади ловціи:
„Хей гиди, млади ловціи,
що ми слезе еденъ сурій еленъ,
еденъ сурій еленъ въ зелени ливагье.
Да ходите, да го пречекате,
него да го утепате!“
Ми зедое* пушкы на рамена,
хотидое еленъ пречекае.
Първо фърли и ми го погоди,

---

*) сурій — белъ
*) Звездичката кон зборот *зедое* не е објаснета.

го погоди во десната нога;
[стр. 40] той му беше по старійотъ братецъ.
Тога велитъ сурана елена:
„Хай ти, брате, мили брате,
дали мене ти ме не познаваш?
Ясъ не можамъ да си жива,
туку дойди загуби ме;
почекжй ме да ти реча,
да ти реча до два збора,
ти да пойдишъ на рамни дворои,
да разделишъ ти месо отъ мене,
ти отъ мене месо, брате, да не ядишъ,
тук' да земишъ мое църно сърце,
да г' испечишъ, майке да го дадишъ,
да ми ядитъ, да н' ке се наядитъ!“
Що зедоа три брака рођени,
го зедое сурана елена,
[стр. 41] делба ми делитъ и сълдзи ми ронитъ,
и сълдзи ми ронитъ по старій онъ братецъ.
Що ми зеде неговата майка,
що ми зеде еленската глава,
ми я зеде, на огонъ я пжржитъ.
Тогай велитъ по старійотъ братецъ:
„Хай ти, майко, мила майко,
не пжржи я еленската глава,
туку на ти отъ сърдцево,
отъ сърдцево що ти го испековъ.“
Що ми зеде отъ сърдце то,
и душа ми даде.

[18]

[стр. 42] Кинисалъ ми свети Јоанъ,
да ми ходитъ во рай Божѣ,
во рай божѣ на причесна.
Догледалъ го неговъ татко:
„Свети Јоанне, синко мили,
почекай ме и ясъ д' ида,
и ясъ д' ида въ рай со тебе,
да го видамь рай какофъ ѥ!“
„Врати ми се, стари татко,
тебе въ рай те не пущаетъ,
си ми было големъ ратай,
чужджи нивѣ надорваше,
за те' въ рай те не пущаетъ,
райскы порти затворени,

пеколскыте отворени!“
Пакъ киниса свети Јоанъ,
да ми ходитъ во рай Божѣ,
[стр. 43] во рай божѣ на причесна.
Го догледа неговата майка,
отъ далеку тая що му викатъ:
„Свети Јоанне, синко мили,
почекай ме и ясъ д' ида,
и ясъ д' ида въ рай со тебе,
да го видамъ рай какофъ е!“
„Врати ми се, мила майко,
тебе въ рай те не пущаетъ,
си ми было сиромашко,
чуждо преди, чуждо ткаи,
що ти цевкы престанвеле,
назодъ си и не вращала,
за те' в рай те не пущаетъ,
райскы порти затворени,
пеколскыте отворени!“
Що ми дойде денъ великденъ,
[стр. 44] що ми ходитъ свети Јоанъ,
свети Јоанъ во рай божѣ.
Догледа го неговата сестра:
„Свети Јоане, брате мило,
почекай ме и ясъ д' ида,
и ясъ д' ида во рай божѣ,
да си вида виделина!“
„Врати ми се, мила сестро,
тебе въ рай те не пущаетъ,
си ми было везарица,
чуждо вези, чужджо шараи;
що ми конци престанвеле,
назодъ си и невращала,
за те' въ рай те не пущаетъ,
райскы порти затворени,
пеколскыте отворени!“
Що ми дойде денъ водици,
[стр. 45] свети Јоанъ ми ходеше,
ми ходеше во рай божѣ,
ми ходиде во рай божѣ,
да ми зематъ агязмото.
Го догледа неговийотъ стрико:
„Свети Јоане, внуче мило,
почекай ме и ясъ д' ида!“
„Врати ми се, мили стрико,
тебе въ рай те не пущаетъ·
Си ми было meранція,
кусо оки ми даваше,

за те' въ рай те не пущаеть,
райскы порти затворени,
пеколскыте отворени!"
Пакъ киниса свети Јоанъ,
да ми ходитъ во рай божѣ.
[стр. 46] Догледай го неговата стрина:
„Свети Јоане, мнуче мило,
аль да идамъ во рай божѣ?"
„Идай, идай, мила стрино,
свещи ти се потпалени,
софри ти се наставени;
нищо чедо ми немаше,
сирачина ми гледаше,
що ти лебецъ престанвеше,
за те' въ рай те прибираетъ,
райскы порти отворени,
пеколскыте затворени."

[19]

Вино пиятъ Яне Плетикоса.
Вино пиятъ, хемъ бога ми молитъ:
„Аль ке дойдитъ дена Ђюрђевдена,
шума да листитъ, гора да оличитъ,
[стр. 47] да одберамъ триесетъ юнаци,
сите да се кой къде ѥ юнакъ!"
Како моли Яне Плетикоса,
како моли, така богъ му даде.
Що ми дойде дена Ђурђевдена,
шума ми листи, планина заличи,
що ми одбра тридесетъ юнаци,
и ми разви зелена байрака,
и однесе во Томоръ планина.
Тога велитъ Яне Плетикоса:
Аль чуете тридесетъ юнаци,
свите вие що сте отбирани,
кой ке се наймитъ юнакъ надъ юнака,
да пойдите во мало Едрене,
да плените едренскы безистенъ,
да донеситъ во Томоръ планина?"
[стр. 48] Сите ми се земи опуліе,
дури се найме едно лудо дете,
лудо дете сирота вдоица.
Ми отиде во мало Едрене,
попленило едренскы безистенъ,
го донесе во Томоръ планина.
Пакъ имъ велитъ Яне Плетикоса:

Сл. 2. Факсимил од I ракописна песнарка од К. А. Шапкарев, стр. 46

„Аль чуете тридесетъ юнаци,
кой ке се найдитъ юнакъ надъ юнака,
да пойдите долу на друмои,
да плените царевото хазно?“
Сите ми се земи опуліе,
дури се найме лудото детенце,
лудо дете посмьрче родено.
Що ми слезе долу на друмои,
ми поплена царевото хазно,
што ми бее до тридесетъ койньи,
[стр. 49] и донесе во Томоръ планина.
Що ми дойде дена Митровдена,
шума ми падна, гора ми огърде.
Тога велитъ Яне Плетикоса:
„Хай гиди, тридесетъ юнаци,
хай, да делиме кяръотъ що сме стекле.“

[20]

Мома Ерина скоро робена,
скоро робена, не потурчена,
милно се молитъ брату Николу:
„Хай гиди, брате, брате Никола, -
ти откупи ме отъ Турски ржце,
та тие многу не ти сакаетъ,
чаша на злато, полъ чаша бысеръ!“
„Хай гиди, сестро, сестро Ерино,
та ясъ не можа да те откупа;
ясъ да си има чаша на злато,
чаша на злато, полъ чаша бысеръ,
бы носило люба на гърло,
[стр. 50] люба на гърло, керка на чело,
керка на чело, дете на капа.“
Мома Ерина люто прокълна:
„Хай гиди, брате, брате Никола,
твоята люба – Турци носиле,
твоята керка – турска робина,
твоето дете – турско сеище!“
Како прокълна мома Ерина,
та така му се клетви фатіе,
та сите му се све потурчіе.

[21]

Момче съ момиче зборвеше:
„Момиче, море момиче,
утре ќе праздникъ потежокъ,

ясъ ке си ходамъ на дърва,
и ти да дойдишъ на трески;
ясъ трески ке ти наберамѣ,
[стр. 51] ясъ им[ам]ъ любовъ по тебе,
любовта ке ни поминитъ!“
Кога се денокъ обдени,
момче отиде на дърва,
момиче ми го подвикна,
що ми отиде на трески.
Имаа кучка мжщеа,
таа и люто прокълна:
„Та да бы дома не дошле!“
Момче си нога пресече,
а момичето ржката;
обата що ми умреа.
Кога ми душа береа:
„Въ еденъ гробъ да не клаите!“
Дойде ми кучка мжшчеа,
[стр. 52] та тая що и одели:
момче кладое предъ цьрков,
а момичето предъ алтарѣ.
Отъ оцо любовъ имаа,
момче ми никна яболче,
а момичето лозниче:
растое, що ми растое,
обата ми се стретое.
Дойде ми кучка мжщеа,
обете ми и пресече,
та ми и кладе на оганъ,
бела пепелъ се сторія;
та ми я зеде пепельта,
на дворътъ ми я исфрли.
Момче ми никна босильокъ,
а момичето џунџуле.
[стр. 53] Отиде кучка мжщеа,
босильокъ ми го искорчи,
та ми го фърли въ ливагѣ.
Момче ми смоква никнало,
а момичето благъ шекеръ.
Дойдое млади косачи,
за да ми косатѣ ливађѣ;
що ми видое две добра,
две добра що ми никнале!

[22]

„Мори, Митро, мисло моя,
къде ходамъ, тебе misламъ
Си отидофъ вѣ градъ Софія,
си постекофъ три иляди,
едн' иляда тебе пущифъ,
а фтората койна купифъ,
[стр. 54] а треќата тьнка пушка;
си кинисафъ да си ида,
на пжта ми конь-отъ пукна.
И пак рекофъ: просто да ѥ,
просто да ѥ бърза койна,
туку [да ѥ] Митра жива.
Си кинисамъ да си ида,
по пати си пушка скършифъ.
И пакъ рекофъ: просто да ѥ,
просто да ѥ тьнка пушка,
туку да ѥ Митра жива!
Си кинисафѣ да си ида,
ясъ си дойдофъ подъ селото,
подъ селото, въ ливаѓѣто.
Що си найдофъ Митрините,
[стр. 55] Митрините верни друшкы;
койны пасетъ, убрусъ везетѣ.
„А, хей гиди, девойчина,
камо ви я калешъ Митра?„
„Море, лудо, кутро младо,
вчера Митра ми умрела,
денесъ ми я закопаа,
и ѥ ядетъ задужбина."
Тога ми се назад врати,
назад врати со плачейнье.

[23]

„Био граде, мой велико Яне[!]
що ми лице лико повенало?"
„Как' да лице лико не повенитъ,
кондисале Турци Изврачанци,
развалиле наши бели кули,
[стр.56] бели кули цьркви манастири;
наградиле минаре џамія,
виче оџа пладне, икиндія,
мили боже, далеку се чуятъ!
Не дай, боже, мирба у Турчина,
тук' дай боже мирба у Сърбина!"

[24]

„Що ми грачишъ, гавране море, на каменъ-тъ?
али ти се, цьрно пиле море, месо ядитъ?
Ако ти се, цьрно пиле, месо ядитъ, —
та пойди си, цьрно пиле, во Косово:
тамо иматъ, цьрно пиле море, благо месо,
благо месо, цьрно пиле море, отъ юнаци,
отъ юнаци, цьрно пиле море, бело лице!“
„Що ми грачишъ, гавране море, на каменъ-тъ,
[стр. 57] али ти се, гавране море, вода піятъ?
Ако ти се, цьрно пиле море, вода піятъ,
та пойди си, цьрно пиле море, на рамно Косово:
тамо иматъ, цьрно пиле море, студна вода,
студна вода, цьрно пиле море, отъ юнаци,
отъ юнаци, цьрно пиле, цьрни очи!“

[25]

Кондисала цьрна Арапина,
кондисала во града Солуна.
Оптегнала зелена чадора,
го оптегналъ во поле широко,
наржчало голема таина,
на денъ ядитъ по три фурни леба,
и ми піятъ по три бочки вино,
и ми пиятъ по бочка ракія,
и ми колитъ крава ялоица,
[стр. 58] нокѣ лубитъ п' едно малко моме,
нокѣ любитъ, а дейньа го губитъ.
Се дореди града на Солуна,
редъ ѥ дойде млада Ангелина,
дворѣ метитъ и сълдзи ми ронитъ.
Я догледа нейзинійотъ братецъ,
нейзинъ братецъ болена Дойчина,
що ми лежалъ до деветъ години,
ми искиналъ до деветъ постели,
ми искиналъ до деветъ ьоргани,
що ѥ велитъ болена Дойчина:
„Хай ти, сестро, сестро Ангелино,
що дворѣ ми метишъ и сълдзи ми ронишъ,
що тебе ти се здодеяло,
али дворѣ метееще,
али мене гледаеще,
що си ме гледало до деветъ години,
сумъ искиналъ до деветъ постели,
сумъ искиналъ до деветъ ьоргани,

що су сторилъ тешкине грехои;
[стр. 59] ясъ су изгорелъ деветъ одаи,
деветъ одаи съ млади младенци,
и су изгорелъ деветъ бачила,
деветъ бачила со се ягжнца,
и сумъ изгорелъ деветъ хамбари,
деветъ хамбари со бела пчейнца!“
Що ми говоритъ млада Ангелина:
„Хай ти, брате, болена Дойчина,
та не ми се мене здодеало,
та ни дворѣ метееще,
та ни тебе, брате, гледаееще;
кондисала цьрна Арапина,
кондисала во града Солуна,
оптегнала зелена чадора,
учинила голема таина:
на денъ ядитъ по три фурни леба,
и ми піятъ по три бочки вино,
[стр. 60] и ми колитъ крава ялоица,
нокя любитъ п’ едно малко моме,
нокя любитъ, а дейньа го губитъ;
се редила све Солуна града,
редъ ми дойде до мене сирота!“
Тога велитъ болена Дойчина:
„Хай ти, сестро, сестро Ангелино,
та земай си сабя жргьосана,
деветъ години сабя неміяна,
та пойди му Лиману побратим,
да ти остритъ сабя вересія,
ако стана ясъ ке нему плата!“
Що ѥ велитъ млада Ангелина,
що ѥ велитъ Лиманъ побратимъ Дойчинофъ:
„Ак’ ми дайшъ твое бело лице,
да ти остра сабя вересіа!“
[стр. 61] Ми се врати назадъ Ангелина,
ми се врати и плачейнȩ плачитъ.
„Що ми плачишъ, сестро Ангелино?“
„Хай ти, брате, болена Дойчина,
Лиманъ сабя вересія не остреше:
„ак’ ми дадишъ твое бело лице,
вересія сабя да ти остра!“
„Хай ти, сестро, сестро Ангелино,
ти да пойдишъ кжй Суля калакчія,
да ти дадитъ деветъ лакти платно,
да ми стегнишъ моя тьнка става!“
Ми отиде кжй Суля калакчія.
Що ѥ велитъ Сульо калакчія:

„Да ми дадишъ твойте цьрни очи,
да ти даамъ деветъ лакти платно!“
[стр. 62] Назадъ се врати млада Ангелина:
„Мори, сęстро, Ангелино,
ако те целиватъ, нищо не се чинит.[!]
Хай ти, сестро Ангелина,
престегни ми полоината
та пойди ми Имеру налбата,
да укоишъ койньа respectively вересія.“
Ми отиде у Имеръ налбата,
да ми коитъ койна вересія.
Ѥ подкой койна вересія.
„Хай ти, сестро, Ангелино,
даль ти коа койна вересія?“
„Хай ти, брате, болена Доичина,
ми подкое, нищо ми не рече!“
„Престегни ми тьнката полойна,
обеси ми сабя жргьосана,
обеси ми на десново рамо,
подьржи ми моя бьрза койна,
[стр. 63] да си явнамъ на бьрзего койна!“
Що ми стана млада Ангелина,
ми престегна болена Дойчина,
ми го качи на бьрзего койна.
Ми прошета по чесна чаршія,
му отиде Лиману побратимъ:
„А, хай гиди, веренъ побратиме,
защо сабя ти не ми остреше:
на чива сестра ти лице сакаше?“
Како махна, та ми го загуби.
Му отиде Сулю калакчію:
„Хай гиди, Сульо побратиме,
защо мене платно не даваше,
даль ти ѥ страхъ да не ти не плата?.
Ела сега тебе да ти плата!“
Како махна съ сабя жргьосана,
и нему глава му пресече.
Му отиде Имеру налбату:
[стр. 64] „Защо не ми коа кайна вересія?[!!]
даль ти бы стра да не ти не плата!“
„А, Дойчине, веренъ побратиме,
та почекай, да ти го подкоа!“
Се наведе Имеръ налбатине,
да му коитъ нему бьрза койна.
Како махна сабя рђосана,
како махна и него згуби.
Така Дойчинъ та що ми отиде,
ми отиде съ койна не коана,

ми отиде съ сабя не острена,
ми отиде во поле широко.
„Та излези, цьрна Арапино,
мие оба да се обидиме!“
„Иди отъ тука жолта Бугарино,
немам сабя въ ощо да омжрса!“
Ми излезе цьрна Арапина.
[стр. 65] Како махна болена Дойчина,
како махна съ жргьосана сабя,
цьрни Арапъ нещо неузнало:
„А, хай гиди, цьрни Арапино,
що ти падналъ фесъ-тъ отъ главата?
Наведи се за да си го земишъ!“
Се наведи цьрна Арапина,
се наведи фесъ-тъ да си земитѣ,
що му падна негова сура глава.
Ми отиде болена Дойчина,
ми отиде на рамни дворои,
ми отиде и душа ми даде.

[26]

[стр. 66] Отъ святаго Георгія

Забило ми се силно но море,
се закжзала силна на ламя;
ката денъ ядитъ п' една девойка,
редъ ми ѥ дошолъ за циреа керка,
циреа керка да ми я ядитъ,
циреа керка единородна.
Ми се собрале свите гражджани,
свите гражджани по пирговите,
как' ке се ядитъ циреа керка,
сеиръ да чинатъ как' ке се ядитъ.
Та ми ѥ дошолъ свети Гьоргія:
„Хай ти, девойко, циреа керко,
що ми си дошла край силно море?“
„Излегла ми ѥ силна на ламя,
ката денъ ядитъ п' една девойка,
редъ ми ѥ дошолъ мене да ядитъ!“
И му зборвитъ и сълдзи ронитъ.
„Малчи, девойко, не рони сълдзи!“
ѥ се наведи на нейзини скутой.
[стр. 67] „Циреа керко, да ме попощишъ,
кога ке дойдитъ силната ламя,
тога ти мене да ме разбудишъ!“
Како ѥ легна на скутоите,

тога ми таа си го попощи.
Ми се забило силно но море,
се зака[за]ла силна на ламя,
и сама себе тога си рекла:
„ката денъ ядамъ п' една девойка,
денес ке ядамъ две не девойки!"
Девойке срамъ беше да го разбудитъ,
да го разбудитъ свети Гьоргіа,
тук' ми зарона сълдзи горещи.
Му паднаа на негова глава,
му изгореа руда та глава.
На часъ-тъ той ми се разбуди,
на часъ ми скочи свети Гьоргіа:
„Хай ти, девойко, цареа керко,
ти що ми ронишъ горещи сълдзи?"
„Ми се заказа силна та ламя."
Колку речъ ущ' не ми дорекла,
[стр. 68] та ето ми я силна на ламя.
Колк' се заказа силна на ламя,
та ми я удри со злати мжздракъ.
Ми искочиле свите гражджани,
муждже да зематъ отъ царатого,
отъ куртулиса цареа керка.

Остана не свършена, защо ова уще иматъ, но одвай и олку беше се за[па]метвала!

[27]

[стр. 69] Маврудина вино пиятъ
со три Ту[р]ци Ан[а]долци.
Му извайле ифтирія
ифтирія на праина,
оти каралъ турска вера,
оти любелъ турска жена.
Му велеет Маврудину:
„Али да те потурчиме,
али да те загубиме?"
„Хай ти, Турци Анадолци,
та ясъ имамъ до три сестри,
ними да си ясъ опитамъ,
али да ме потурчите,
али да ме загубите!"
Та си пойде при сестра се,
при сестра си поголема:
„Хай ти, сестро, мила сестро,
мила сестро поголема,

[стр. 70] поголема ти поумна,
ясъ нещ' тебе ке т' опитамъ,
мене ука да ме јучишъ:
сум пилъ вино со три Турци,
со три Турци Анадолци,
ми извадоа ифтирія,
ифтирія на праина,
отъ сумъ каралъ турска вера,
отъ сумъ любелъ турска жена.
Ми веляетъ да се турчамъ,
али младъ да се изгорамъ,
али да ме потурчеетъ,
али младъ да ме загубаетъ."
„Хай ти, брате Маврудине,
похарно да те потурчаетъ,
од' оцо младъ да те изгораетъ,
да загубишъ твоя младостъ!"
„Хай ти, сестро, мила сестро,
мила сестро поголема,
поголема понеумна,
све щ' ке родишъ, све щ' ке ранишъ,
све Турци ти кердосале!"
[стр. 71] Та си пойде при сестра си,
при сестра си постредната:
„Хай ти, сестро, ти постредна,
ти постредна и поумна,
ясъ нещ' тебе ке т' опитамъ,
мене ука да ме учишъ;
вино сумъ пилъ со три Турци,
со три Турци Анадолци,
ми извадоа ифтирія,
ифтирія на праина,
от' сумъ каралъ турска [вера],
отъ сумъ любелъ турска жена;
ми веляетъ да се турчамъ,
али младъ да се изгорамъ,
али да ме потурчаетъ,
али младъ да ме загубаетъ!
„Хай ти, брате Маврудине,
потурчи се, не губи се
не губи си твоя младостъ!"
[стр. 72] „Хай ти, сестро, мила сестро,
мила сестро, ти постредна,
ти постредна понеумна,
све щ' ке родишъ, све щ' ке ранишъ,
све Турци ти кердосале!"
Та си пойде при сестра си,
при сестра си наймалата:

„Хай ти, сестро, мила сестро,
мила сестро, ти наймала,
ти наймала и найумна,
ясъ нещ' тебе ке т' опитамъ,
мене ука да ме учишъ.
Сумъ пилъ вино со три Турци,
со три Турци Анадолци,
ми извадоа ифтирія
ифтирія на праина,
от' сумъ любелъ турска жена,
от' сумъ каралъ турска вера,
[стр. 73] ми веляетъ да се турчамъ,
али младъ да се изгорамъ,
али да ме потурчаетъ,
али да ме младъ загубаетъ?"
„Хай ти, брате, Маврудине,
изгори се, не турчи се,
загуби си твоя младость,
не губи си твоя вера,
не губи си твоя майка,
твоя майка, твойотъ татко!"
„Хай ти, сестро, мила сестро,
мила сестро, ти наймала,
ти наймала, ти найумна,
све щ' ке родишъ, све щ' ке ранишъ,
све владици кердосале,
све попой ти кердосале.
Та си пойде Маврудина,
та си пойде при Турците:
[стр. 74] „Хай ти, Турци Анадолци,
похарно да ме изгорите,
одъ ощо да ме потурчите!"
Навалія до два огна,
до два огна, силни огна,
изгорія Маврудина,
та се стори прахъ и пепелъ.
Ми повея силенъ ветеръ,
ми се зави мала цьрква,
мала цьрква свети Илія,
та ми пойде него'а сестра,
негоа сестра поголема,
да ми видитъ мала цьрква,
мала цьрква свети Илія.
Кога пойде да ми видитъ,
иконите попаднаха,
кандилата изгаснаха,
портите се затвориха.
Та ми пойде негоа сестра,

него'а сестра постредната.
[стр. 75] Кога пойде да ми видитъ,
кандила се изгаснале,
икони се попаднале,
портите се затвориле.
Та ми пойде него'а сестра,
негоа сестра помалата.
Кога пойде да ми видитъ,
портите се отворія,
икони се наместія,
кандила се запалія.

[28]

Лазарска

„Качунчице Цветице, о, Лазаре!
аль го виде Лазара?"
„Видофъ ясъ го невидофъ,
овжй петокъ до другій!"

[29]

Лазарска

[стр. 76] „Сирмо, Сирмо, ризикарна,
ако имаш два ризика,
да ми родишъ мжшко дете,
ке т' облечамъ све во стребро,
ке т' опашамъ све со злато;
ако родишъ женско чедо.
[стр. 77] ке т' облечамъ со цьрвено,
ке т' опашамъ со зелено.
И въ година" и прочая.

[30]

За смейнье

Попъ-тъ ми иматъ сто гускы,
сто гускы, педесетъ мискы.
Попъ-тъ ми баратъ измекяръ,
измекяръ мошне прокопсанъ.
Попъ-тъ ми найде измекяръ,
измекяръ мошне прокопсанъ,
за да му й паситъ

гускыте, та и мискыте.
Теслимъ му ѝ стори
гускыте, та и мискыте.
Та си го пущи планина,
за да му ѝ паситъ
гускыте, та и мискыте.
[стр. 78] Легналъ ми момокъ да спіятъ,
та му дойдоа мечкыте;
та му изеле гускыте,
гускыте, та и мискыте.
Станалъ ми момокъ отъ спайне,
та ми побаралъ гускыте,
гускыте, та и мискыте.
Гуските ми и не нашолъ,
само си нашолъ клюнкыте;
нанизалъ си ѝ на конець,
отнесолъ му и на попъ-тъ:
„На ми ти, попе, бройници,
за да си броишъ селата,
селата та и кукыте,
да им кърщевашъ децата.“

[II песнарка]

[31]

. . . .

[стр. 1] лудо дете сирота вдойца.
Ми отиде во мало'о Едрене,
попленило едренскы безистенъ.
Го донесе во Томоръ планина.
Пакъ имъ велитъ Яне Плетикоса:
„Аль чуете, тридесетъ юнаци!
кой ке се найдитъ юнакъ надъ юнака,
да пойдите долу на друмои,
да плените царевото хазно.“
Сите ми се въ земи опулїе,
дур' се найме лудо то детенце,
лудо дете посмърче родено;
що ми слезе долу на друмои,
ми поплена царевото хазно,
що ми бее до тридесетъ койны,
и донесе во Томоръ планиѕа.
щ о ми дойде дена Митровдена,
шума ми падна, гора ми огърде.
Тога велитъ Яне Плетикоса;

„Хайде, вие, тридесетъ юнаци,
да делиме кяръте що сме стекле.“

[32]

Харамиска

[стр. 2]

Хаберъ пойде во Струмница
от' излегле хараміи
по селата џумалискы.
Се собраха, се набраха
свите агы и беговы,
судъ да чинятъ, да се думатъ,
кого да кладатъ булюкбаша,
да го фатитъ Идрисъ-ага,
да му посечитъ руда глава.
Та ми скокна Ферат̄ъ-ага:
„Хаи ти, агы и беговы,
ясъ ке быдамъ булюкбашя,
по селата џумалискы;
ке го фатамъ Идрисъ-ага,
ке му посечамъ руда глава.“
Фератъ-ага на кулата,
сейменитe по колыби.
Хаберъ му пойде Идрисъ-агу,
„оти идитъ Фератъ-ага:
кя ти посечитъ руда глава.“
„Хай каури, бре селяни,
работайте си работата,
нека ми дойдитъ Фератъ-ага,
нека ми сечитъ руда глава.“(+)

+недовьршена.

[33]

На хоро

[стр. 3]

„Колку ти се сеймените,
Василько, мори, Босилько?“
„Токмо ми се сеймените,
Сельмане, море, душмане,
токмо ми се триста мина,
Сельмане, море, душмане!“
„Дай-ми мене полойната,
Василько, мори, Босилько
полойната, стойпендесетъ,

Василько, мори, Босилько,
да имъ плащамъ улефето,
Василько, мори, Босилько;
кя имъ праямъ моръ долами,
Василько, мори, Босилько;
кя и пущамъ по селата,
Василько, мори, Босилько,
по селата, по Дебарца
Василько, мори, Босилько;
да и вардатъ планиньето,
Василько, море, Босилько!„

[34]

Юначка

[стр. 4] Гарванъ грачи въ гора зелена:
„Ай, берете се, волчешка дружина,
овде лежитъ юнакъ араллія,
юнакъ араллія, куршумъ сачмаллія.
Како лежитъ деветъ години,
деветъ години и половина,
да му піеме църните кървіе,
църните кървіе църните очи.“
Ми дочу юнакъ араллія,
юнакъ араллія, куршумъ сачмаллія:
„А, отъ тука, църни гарване,
да не земамъ моя тенка пушка,
ке те удрамъ по клетото сърце,
но мы е жаль за твойте дробни пилцы.“

[35]

[стр. 5] „Деме, Деме, мори каймакъ Деме,
немой шетай, Деме, нокьно време!
Ке те ватать, Деме, колджій-те,
ке те носатъ, Деме, на сараиотъ,
ке те туратъ, Деме, темен зжнданъ,
на гушата, Деме, ситенъ синџиръ,
на нозете, Деме, тежокъ томрукъ.“

[36]

Отъ оздола идитъ Мара,
бела променета,
леса оплетена,
китки наредена.

[37]

Хороводна

[стр. 6] „Леле Яно Малешевко, леде! (+)
Еднашь дойдохъ ваше село, (+ +)
тебе дома не те найдохъ,
тукъ те найдохъ въ средъ село,
кай ми водишь до три танцы:
пжрви танецъ се девойки,
втори танецъ се невести,
треки танецъ се момчиня.“

+ На секой стыхъ се повторяватъ.
+ + На место въ ваше село.

[38]

Смешна, хороводна

„Мори, сваке, скакараке (2) за сите
що ми даде чудна сна'а!
Виде зелникъ, се зачуди:
що е ова въртен дупелъ!
Виде разбой, се зачуди:
що е ова чрипни, рипни!
Виде плевна се прекжрсти:
що е ова лепа цжрква!“

[39]

Овчарска, хороводна

Пърстенъ ти падна, Недо,
  отаде река!
Овчаръ помина, Недо,
  онъ ти го найде.
[стр. 7] Таксай му, таксай, Недо,
  що ке му таксашь?“
„Що ке му таксамь, лудо,
  цжрните очи!“
„Онъ каилъ не е, Недо,
  со цжрни очи!“
„Таксай му, таксай, Недо,
  що ке му таксашь?“
„Що ке му таксамъ, лудо,
  белото лице!“

„Онъ не е каилъ, Недо,
со бело лице!“
„Таксай му, таксай, Недо,
що ке му таксашь?“
„Що ке му таксамъ, лудо,
белото гжрло!“
и пр.

[40]

Легнало моме заспало,
во тоа поле широко,
край тоа море длжбоко,
подѣ тая гранка маслинка,
до тая вода студена.
Повеялъ ветжръ отъ море,
окжрши гранка маслинка,
ми удри мома по гради.
[стр. 8] Отъ [сонъ] се мома разбуди,
и люто ми го проклна:
„Ветере, море ветере,
да бы никакъ не дувналъ,
защо ме отъ сонъ не разбуди[!]
На сонъ ясѣ що си не гледавъ,
до три луди млади:
Пжрвиотъ ми даде златъ пжрстенъ,
другиотъ [ми] даде благо яболко,
трекиотъ на сонъ ме целива.
Той що ми даде златъ пжрстнъ,
низъ него да се провиратъ.
Той що ми даде яболко,
како него да се тжркалатъ.
Той що ме мене целива,
той мене да ме кърдосатъ!“

[41]

[стр. 9] (Отъ давна) Проданъ прода'атѣ
свояна млада невеста.
Тешка вергія фърлеетъ,
защ' иматъ лепа невеста.
Що Проданица оста'атъ,
до двене деца малечки,
Петренце та и Павленце.
Расте'а, що ми расте'а.
Ми се стори'а юнаци,

Свойотъ си татко опитватъ:
„Кѫде я майка продаде,
наша майка да бараме?“
„Си я продадофъ край Будинъ,
край Будинъ, край нова църква!“
Тамо ми била робиня,
та ми ’одела на млеко.
Павле му зборвитъ Петрету:
„Петренце, помалъ братенце,
Бързине койньи намири,
[стр. 10] наша майка да бараме,
край Будинъ, край нова църква!“
Бързине коньи ’яхна’а,
та си ’ойдо’а край Будинъ,
край Будинъ кѫй нова църква.
Ето робина кѫй идитъ,
со ведричица на гла’а,
пуста ми песма пееше,
песната пуста гласовна;
„Охъ, леле, Петре и Павле,
кѫде ве майка остави!“
Запре’а бързине коньи
и на робина реко’а:
„Робино, мори, робино,
попей си песма гласовна,
Как’ що ми сега пеѥше!“
Робина ми се застоя,
не ми ѥ песма гласовна,
тук’ ми ѥ тѫга голема.
[стр. 11] Робина що ми киниса,
пофтуръ си песма запея:
„Охъ, леле, Петре и Павле,
кѫде ве майка оста’и!“
Ми се ’фърли’а отъ коня,
робина ми я фати’а:
„Робино, мори, робино,
ние сме Петре и Павле,
до двете деца малечки.
Бухни си ведро отъ гла’а,
ке те земиме на коня!“
„Како да бухнамъ ведрица,
пусто ке ведро задзунитъ,
во града ке се дочуятъ!“
Си я фърлия на коня,
та я отнесоха дома си.

[42]

Елинъ-Дойке

[стр. 12] Елинъ-Дойке попита'а;
горна-долна Румелія
Деветъ брата я даваетъ,
мила майка не я даватъ.
Деветъ брата ѣ говоратъ:
„Да я дайме мила майко,
да се коня навя'аме,
да се руба наносиме."
Люто майка ми проколна:
„Ай, сино'й, бре сино'й,
Елин-Дойка извадиле —
цьрна чюма си довеле
и дробнана сипаница,
'сите деветъ пособрала!"
Како майка проколнала,
така Господъ я почуло.
Елинъ-Дойка извадо'а —
цьрна чума си довеле
и дробнана сипаница,
'сите деветъ пособрала.
[стр. 13] Елин-Дойка туку чекатъ,
да я викаетъ на пьрвиче;
туку плачитъ, туку жалятъ,
цвильби 'одатъ на небеси.
Се стори'а три години.
Богу му се нажалило,
ке го кренитъ наймалего,
наймалего Костадина,
да я канитъ Елин-Дойка
со погача отъ плочата
и карта вино отъ кърстъотъ.
Го пречека мила сестра,
мила сестра Елинъ-Дойка,
сестра ми го прегърнала,
прегърнала да г' целиуатъ.
Лице му ѥ земьо'йна,
та ми кладе махрамана,
брата ми го целивала:
„Брате, брате, мили брате,
що мирисашь земьо'йна?"
„Мори, сестро, Елинъ-Дойка,
[стр. 14] сме пра'иле деветъ куки,
то мирисамъ земьо'йна.
Тук' да по'йлишъ-на пьрвиче,

да ни куки исповидишь!“
Се промена Елинъ-Дойка
башь та ру'о невестинско.
Ми киниса на първиче,
со брата си Костадина.
Пжтомъ идатъ, пиле пеитъ:
„Море, слепа, Елинъ-Дойке,
со кого си кинисала,
со мъртвего Костадина!“
Иде'а, иде'а, ми дойдо'а
приблиза'а край цьрквата,
Костадина ми го немаѣ.
Та си 'ойде Елинъ-Дойка,
та си 'ойде дури дома.
Порти ми се забжзиле
во копри'и, во пцолики,
пуста майка кука'ица
кжде кукатъ во средъ кукя,
[стр. 15] двете ми се прегърнале,
така двете ми умреле.

[43]

Овчарска

Сто овчари вечераетъ,
овчаръ Пейо не вечератъ.
Нещо му се дослушаатъ,
карамана подлауатъ,
калешина подблеку'атъ.
Ми искочи овчаръ Пейо,
да ми видитъ да не дошле,
да не дошле ха'рамии.
Го 'фати'а овчаръ Пея,
го фати'а арамии,
бели ржце му връза'а,
силно стадо го тераетъ;
го тера'етъ, го бъркаетъ;
силно стадо не му 'одитъ.
„Отпущите бели ржце;
дайте ми го шаренъ кавалъ,
[стр. 46] да посвира, да поведа,
оти стадо не учено
со терайнье, со бърканье,
тук' ќе стадо научено
со свиренье, со бабенье,
така стадо да кинисатъ,

Шаренъ кавалъ ми засвири,
силно стадо се поведе.
Во кавалѣотъ ми свиреше:
„Хай ти, Севдо, Севдалино,
хай ти, росна детелино,
како идешь со вечера,
на белъ каменъ остави я,
да се вратишь дури дома,
да му кажишь старъ бабайку
ме фати'я 'арамии,
силно стадо ми зедо'а;
да си земитъ бърза коня
кърши-гора, гази бара

. . . .

[стр. 17] та ми фтаса старъ бабайко·
Що ми одитъ преку трупа,
кршитъ гора, газитъ бара,
ми 'и спречи 'арамии;
арамии с' уплаши'е,
силно стадо оставие.

. . . .

[44]

Вѣрованія

[стр. 18] „Цицъ, козице, на планина,
пърди марту на брадина".
„Априле, риле, мой побратиме,
дай ми три дни време,
да потълчамъ баби."

[45]

Игри

„Тахтиръ, тахтиръ, Богдане,
отъ како те богъ даде,
майка фурка не фати,
татко рало не прегна!"

[46]

„Каци, каци, кацици.
напрела ѥ бабица
тричетири вретенца
Та 'и клала в' камарца.

Дошло глушче гризнало,
дошло мачe лизнало,
дошло яре изело,
дошла Мара барала,
барала 'и не нашла!
кытъ, кытъ, кытъ пустино,
що изгриза вретено,
та ни деду калци,
ни таткое гащи,
ни на майка кошуля
ни на дѣте (името на детето) гуганче."

Белешки кон песните

[1]

Варијанта од оваа песна печатена во Зборникот, книга V-VI (односно книга VI), бр. 877, стр. 305—306, со заглавие: „Разговоръ мегю две млади влюбени" (слушана од пок. Никола Рогузаров). — Печатејќи ја оваа песна Шапкарев од два стиха од ракописната варијанта правел еден стих во печатената варијанта. Во ракописот има на неколку места погрешно запишани стихови, коишто се бришани. Тврдиот знак од ракописните варијанти го испушта во печатениот текст (за тоа да се види во уводот на Шапкарев, кн. I, стр. VI). Интерпункцијата е моја, бидејќи во ракописот, како на оваа песна, исто така и на останатите, таа скоро и не постои. Во ракописот зборовите не се ак. центирани, додека во печатениот текст тие се акцентирани-

Разновидни отстапувања во печатениот текст од ракописот: во ракописот: рада — печатено: Ра̊да, стих 1; порада — Ра́да, 2; твоята — тфо̊іа-та, 6; моята — мо́іа-та, 7; уще — ӱшче, 8 (и: щ — шч до крајот); братя — бра̊тіа, 10; и така — и́-така, 14; люти-зміи — люти́-змии, 16; ке-кье, 18, (и до крајот); ясъ-ыс, 33; свекакво цветѣ — сфе́какфо цфе́ткье, 34; овој стих од ракописот се повторува во печатениот текст; и стихот 35 се повторува во печатениот текст; по дружината — на дружи́ната, 42; цветѣ — цфе́ткье,43; смислятъ — сми́сльат, 44.

[2]

Варијанта печатена во Зборникот, книга I, бр. 180, стр. 133, со заглавие: „Мома сама со себе".

Разлики. На хоро, на бракъ — Мома сама со себе, заглавието; налѣваше — нале́віаше 1; цьрнаока — цжрно́ока, 5; царевото — Царе́вото, 6,7; дейньа-ношя — деньа́-нош'Іа, 8,

на ловъ — нá-лоф, 10; хжртой — хжртоʼй, 11; ястрепъ — ıаcтреб, 12; девойкы — дéвойкьи, 13; мека кожа — мекá-кожа, 14; крехко месо — крехкó-месо, 15; блага душа — благáдуша, 16;

[3]

Варијанта печатена во Зборникот, I, бр. 152, стр. 117, со заглавие: „Дульбера и Стоіанъ“.

Разлики. На арма (съ) — Дульбера и Стоіанъ, заглавието; отбегала — Одбéгнала, 1; цареите — Царéви-те, 2; Бытωля — Бйтолья, 4,22,23; 5 стих го нема во печатената варијанта; махала — мáʼала, 6,24; Еврейскы дворѣ — Еврéйски двóрıе, 7,26; сълдзи — сóлдзи, 8; царъ-тъ — Цáр-от, 9; телялъ по телялъ да личитѣ — Тéльал пó-тельал да лйчат, 10; стихот 11 го нема во печатената варијанта; пешкешъ — бáкшиш, 13; младъ — млатъ, 14; самъ му говоритъ на царъ-тъ — Сам Царóтому гóворит, 15; за овие облици, да се види, Сборник, I стр. 30, бел. 4; да ти я — да тʼıа, 16; за мене — зá-мене, 17; хай гиди, џанимъ, младъ Стоянъ — Хáй-гьиди, джáним млáт-Стоіан, 18; и до крај; пешкешъ — бакшиш, 20; стихот 23 го нема во печатениот текст; кога ıе — кога іà, 25; стихот 27 го нема во печатената варијанта; со сълдзи си й вадеше, — со сóлдзи миʼи вàдеше, 28; џанимъ — джаним, 30; сърцево — Сжрце-во, 31; стихот 32 го нема во печатената варијанта; стихот 35 го нема во печатената варијанта; сърцево — сжрце-во, 35; му даде студена вода — му дàде вóда стýдена 37; за ржка — за-ржка, 38; затъ койнья — зàт-коньа, 39; отнесе — óднесе, 40; ıе — ıа, 41; пешкешъ — бакшиш, 44, 49, 50; стихот 45 го нема во печатената варијанта; ıе — ıа, 56; христянскы — ʼРйсіанскьи 50, 53; за-(битъ) — забйт, 60, 53.

[4]

Доста одалечена варијанта е песната бр. 115; кај браката Миладиновци бр. 185, 186, 187. Не ја објавил Шапкарев(?), бидејќи скоро е еднаква со варијантите кај Миладиновци.

[5]

Варијанта печатена во Зборникот, I, бр. 140, на стр. 108—109, со заглавие: „Две кучки ıжтжрви“. (Великденска; Од Струга, слушана од „почит. ми теща, г-жа Димитра, вдовица на приснопамятний Дим. Миладиновʼ“).

Разлики. Велигденска, селска — Две кучки ıжтжрви (Велигденска) — заглавието; цвеке во пролеке — цфéкье

во пролекье, 1; бракя рођени — бракьа рóгьени, 2; отъ още — од ồшчо, 4; отъ едношъ се оба посвършиле — овој стих го нема во печатениот текст, 5; отъ пръвезъ се обе разкжрале — отъ пжрве се ồбе раскàрале, 8; помалата — помàлж-та, 9; завартишъ — зáвжртиш, 12; кукаица — кукá'ица, 12; големата — голéмж-та, 13; останало — остàнжло, 16; свършишъ — сфжршиш, 18; въ църква на венчайнье — ф' цжркоф на вéнчанье, 19; змія отъ алтара — змиíа од àлтара, 20; мегю църни очи — мегьу цжрнú-очи, 21; тие — тиѥ, 23; напраиле — напрá'иле, 24; тжрскы во Дунафа — тжрскьи по Дýнафа, 26; досегнале — досéгнжле, 27; ги — 'и, 29. — Обете белешки од ракописот, за мекиот изговор на буквата -к- и за толкувањето на зборот куќа, ги нема во печатениот текст. Првата забелешка, пошироко обработена (се зафака, покрај мекиот изговор на -к- и мекиот изговор на -г-), се дава во белешка 22, кон песната бр. 21, на стр. 35 од I книга на Зборникот, како и во балешка 2, кон песната бр. 51, на страна 65 од истиот Зборник.

[6]

Фрагмент, необјавен.

[7]

Варијанта печатена во Зборникот на Шапкарев, книга V—VI, бр. 522, стр. 37—38, со заглавие:. „Синъ убиенъ отъ майка си" (Од Охрид, слушана од Наум Н. Рогозаров, во 1855 г.). Печатејќи ја оваа песна, Шапкарев ги поврзувал два стиха во еден, така што печатената варијанта има само 41 стих.

Разлики. Жальовна — Синъ убиенъ отъ майка си, заглавието; Дали имашъ — Дали ми úмаш, 1; тугына — чýжджина, 2; (истото и во стих 4); Рефренот што е стално запишуван, во печатената варијанта не се повторува, заправо на неговото присуство во песната укажува белешката бр. 2, дека рефренот се повторува по секој стих; хошолъ — ó'шол, 9 (и така до крајот); од стихот 12—17 варијанта; Аль — Дал' 17; нишанъ той ми иматъ — нúшан ми úмат, 25; пазува — пàзу-а, 26, 28; нокювамъ — нóкьувам, 30, 32; иматъ — имаш, 33; Невеста ми седитъ, мили ле синко, — нéвеста му сéдит, стара ле бáбо, 37; та си я фати младата невеста — Нéвеста си фати, 45; стихот 46, и рефренот, стихот 47—48, ги нема во печатената варијанта; Тога ми виде — Кога ми вúде, 49; нейзина свекжрва — нéйзна сфéкжрва, 50; На пизма го фàти — На-пизма те фати, 53; на млада невеста — на тфóіа невеста, 60; Та ти земи си — хáй, ти зeми си, 61; млада ле невесто — млàда нéвесто, 61,

63; аса — хаса, 63; Ох, та си зеде — ох, тѫ си зеде 73; мили ле синко — мла́да неве́ста 75; юнакъ си погуби — юнак си за́губи, 76; стиховите 77—80 од ракописната варијанта, дадени се со еден стих во печатената варијанта: „Ко́га си до́йде тфо́іата сестра, бра́та да си ви́дит; Камо го братъ ми стара ле майко — камо́ ми го бра́та ми, ми́ла ле ма́йко, 68; зборви — збореви, 85; твоего — тфоего, 86; стиховите 89—94 од ракописот доста се изменети во печатената варијанта; ми не дошолъ — не си́-дошол, 94; вчера ми дойде — фче́ра си до́йде, 95; песната до крајот е знатно сталализирана; белине рѫце — сфо́и бе́ли рѫ́це, 108; 110; душа ми немала — ду́ша не́мала, 111; да се опростиме — да с' опро́стиме, 119; отъ тугинъ — от чу́жджий, 120; негова сестра — него́вата сестра, 123; отъ жальба ми умре — от жа́льба си умре, 124; за брата ми умре — за бра́та си у́мре, 126. Анализа на песните што го обработуваат овој мотив сум дал во својата книга: „Страници од македонската книжевност", Скопје, 1952, 26; овој мотив го обработува Васил Иљоски во својата драмска творба: „Чест", Современост, 1953, бр. 3, 4 и одделно.

[8]

Фрагмент. Варијанта од бр. 1193 од Зборникот на Шапкарев, книга VI, 443.

[9]

Варијанта од оваа песна напечатена е во Зборникот на Шапкарев, книга V—VI, бр. 928, на страна 331, со заглавие: „Тода тешка".

Разлика. На хоро, селска — Тода тешка (хороводна) — во заглавието; Ела Тоде — Стани, Тоде, 1; Тодо — То́де, 3, 9, 15; отъ овчара — од о́фчарче, 10, 11; терзіа — терзифче, 16, 17.

[10]

Варијанта од оваа песна печатена е во Зборникот на Шапкарев, книга V — VI, бр. 903, на стр. 322.

Разлики. Ракописната варијанта е без заглавие или ознака, печатената варијанта: хороводна. — Русо манко — Русо́манко. 1 и до крајот на песната; овчарше — о́фчарче, 12; татко — майка, 14; овците — офци-те 16; мѫтѫмъ — ма́там, 17; терзище — те́рзифче, 21; татка — брата, 23; свеща — сфе́кьа, 25. Печатената варијанта има уште еден стих: „Конци да му по́сучам!"

[11]

Варијанта од оваа песна печатена е во Зборникот на Шапкарев, книга VII, бр. 1153, стр. 107, со заглавие: „Делба на моми-те и старците“.

Разлики. Печатената варијанта е многу пополна одошто ракописната. Додека ракописната има 24, печатената има 33 стиха. — Прейдохъ — пре́йдоф, 1; По стихот 8 од ракописната варијанта, во печатената варијанта следува стихот: „Бе́лькьи та́мо кье за́гьинит“ (во ракописот пребришан е стихот: Бельки старо ке загинитъ, и место него останал стихот бр. 9 од ракописната варијанта); ке изедатъ — кье г' и́зедат, 9; по овој стих печатената варијанта ги има стиховите: Го пу́шчи́'а на планина. Пак се вра́ти от планина; Една друга си зборвеетъ — Една́-друга си збо́ровеет, 11; со два койня сухи дърва — Со два-коньа су' и́-джрва, 13; преку рамо — преку́-рамо, 14; да пратиме — да г' пра́тиме, 17; По овој стих печатената варијанта го има стихот: „Бе́лькьи ста̀ро кье за́гьинит“; ке понеситъ — кье г' по́несит, 18; по овој стих печатената варијанта ги има стиховите: Го пра́ти'а воде́ница — Па́к ста̀ро-то се вра́тило — Се вра́тило од воде́йнца); пакъ го видоа — Го ви́до' а, 19; по овој стих, печатената варијанта го има стихот: Една́-друга си зборвеет; со два тоара чисто брашно — З два то́'ара чисто́-брашно, 21; зборваетъ — зборвеет, 23; по овој стих, печатената варијанта го има стихот: „Хайде ста̀ро да льубиме; това — то́'а, 24.

[12]

Варијанта од оваа песна напечатена е во Зборникот на Шапкарев, книга V—VI, бр. 882, страна 309, со заглавие: „Злата и сеймень влюбени“. („Слушана на 1855 год. от г. Наума Рогузаров“).

Разлики. Од песна со 40 стиха — ракописната варијанта — со испуштање рефрените, Шапкарев даде печатена варијанта со 21 стих; ходамъ — 'о́дам, 7, 8; виляетъ — ви́льает, 11; стихот 15 од ракописната варијанта го нема во печатената; и две месечини — две месе́чини, 21; три (дни) — три дни, 25; стихот 37, 44 (нов рефрен) го нема во печатената варијанта; чифъ пищоли, — чи́фте пи́шчоли, 39; тьнка — тжнкж, 42; предъ тебе — со́-тебе, 46; последниот стих од печатената варијанта: Се́ймен по́-тебе, го нема ракописната варијанта.

[13]

Варијанта од оваа песна напечатена е во Зборникот на Шапкарев, книга V—VI, бр. 878 стр. 306—307, со заглавие: Юнакъ влюбенъ во три девойчина“.

Разлики: сельвищина — ергенчина, 2; Ликополе — житó-Поле, 3, 6; второто — фтóро-то, 4; Јовче-поле — офчé-поле, 5, 25; стихот 9. 16, 23 ги нема во печатената варијанта; Свекое снопче по кило жито — Сфéкоѥ снóпче по кьйло жйто, 12; Свекоя лоза по товаръ грозѣ — Сфѐкоіа лоза сфе то'ар-грозѥ, 19; младо — лудо, 25; по овој стих во печатената варијанта доаѓа стихот: „Ти се родиле многу іагжнца — Сфѐкоіа óфца по две іáгжнца — Мнóгу іагжнца и мжшкó-дете“ — Место последниов стих, во ракописната варијанта го имаме стихот 26; та — да, 29; стихот 31 и 32 ги нема во печатената варијанта; чоха — чо'а, 33; повій — повии, 33.

[14]

Варијанта од оваа песна напечатена, е во Зборникот на Шапкарев, книга V—VI, бр. 757, стр. 230, со заглавие: „Окайванье на младоженка сирота“.

Разлики. Заглавието од печатената варијанта, не постоји во ракописот. Све — сфе, 2, 4; първана любовъ — пжрвж-тà — любоф, 10; Арапска земя — Арапскж — земіа, 12;

[15]

Варијанта печатена во Зборникот на Шапкарев, книга V—VI, бр. 879, стр. 307, со заглавие: „Момче заспало и моме на соне.“

Разлики. По ти сенки високы — по тиѥ сенкьи вѝсокьи, 4; сонвало — видéло, 9; пазува — пазу'а, 12; си се разбудифъ — яс си се разбудиф, 14; 17 стих од ракописната варијанта го нема во печатената; Търнамѣ — тжр'наф, 18; това — то'а, 22. — Со испуштањето 17 стих песната си изгуби доста од својата конкретност и локализација. Тој стих јасно зборува дека е песната охридска и дека станува збор за момиче што живеело во маалото Кошишча.

[16]

Варијанта печатена во Зборникот на Шапкарев, книга V—VI, стр. 439, бр. 1163, со заглавие: „На некои отъ четвороногьите и птици-те“.

Разлики. За смеейне — На некои отъ четвороногьите и птици-те, заглавието; Легена града — Легьена града, 2; да видиме — да ми видиш, 3; поткоена — потко'ена, 6; Последните три стиха од печатената варијанта га нема во ракописната, а последниот стих од ракописната варијанта, со уште два други, ги печати Шапкарев, во бел. 2., кон печатената варијанта. Инаку ракописната варијанта не е пре-

шкртната, како што е случај со повеќето песни од ракописната песнарка.

[17]

Варијанта печатена во Зборникот на Шапкарев, книга V—VI, бр. 523, стр. 38—40, со заглавие: „Майчина клетфа“.

Разлики. Ракописната варијанта нема заглавие; проколнала — прокжлнала, 1; ми превреди — ми се преве̂дило, 3; хошолъ во гора на дърва — о'шол на́-гора за джрва, 4; да би се — да би са, 5; камейна — ка́менья, 8, 19; во стихот 11 од ракописната варијанта ги нема зборовите „кжде не́мат“; џигеръ — джи́гьер, 12; во стихот 22 од ракописната варијанта ги нема зборовите: Що ми праматъ; сури — сурий, 26, 30, 41; ми я виде и я позна, оту ѥ майка му — Си іа по́зна оту ѥ ма̀йка му, 27; Хай ти, майко, мила майко — али ме познавашъ — Ха̀й ти́, маико мо́іа мила́-майко — Ха̀й ти́, майко, дали ме познаваш, 31, 32; во стихот 35 од ракописната варијанта го нема зборот — майко; да не дойдатъ, майко, млади ловџии — Да не до́йджт, майко, млади — не ловджии, 36; ми отиде — си отиде, 38; и ми каза — ми каза, 39; стихот — рефренот 40 од ракописната варијанта го нема во печатениот текст; зборот: едень, во стихот 42 од ракописната варијанта, го нема во печатениот текст; ходите — 'о́дите, 43; него да го — него вие да го, 44; хотидое — 'оти́до'е, 46; тога — той, 50; во стихот 51 од ракописната варијанта го нема зборот: мои; ти ме не — ти не ме, 52; ясъ не можамъ да си жива — туку дойди загуби ме — яс неможам векье да си живам — тука дойди, мене загуби ме, 53, 54; во стихот 55 од ракописната варијанта го нема зборот — нешчо; на рамни двoрои — во ра̀мни дво́ро'и, 57; месо отъ мене — ме́сото моѥ, 58; отъ мене — о́д-него, 59; брака роѓени — бра́кьа ро́гьени, 63, го зедое — шчо зе̂до'е, 64; сълдзи — солдзи, 65, 66; и сълдзи ми ронитъ по старій онъ братецъ — Солдзи ронит постарийот братец, 66; на огонъ я пжржитъ — на огон ѝ печит, 69; тогай — то́га, 70; хай ти, майко, мила маико — Ай ти́, майко, моіа мила майко, 71; туку на ти отъ сърдцево — Ту́ку на́-ти него'ово сж̂рце, 73; що ми зеде отъ сърдцето — и душа ми даде — Шчо ми зе́де от него́'о-то сж̂р'це — Шчо ми кжсна, и ду́ша ми даде — крајот од песната.

[18]

Варијанта печатена во Зборникот на Шапкарев, книга I, бр. 18, стр. 26—27, со заглавие: „Свети Йо́'ан во ра́й-Боже; родителите и роднините му желаѭтъ да го последватъ, но той ги отблжсва, като недостойни освенъ стрина си.“

(Од „Прѐку—Дрим—Охридско—Стружко; слушана отъ покоиний деда Петка отъ село Бжрчо'о прѣзъ 1855 год.).

Разлики. Ракописната варијанта без заглавие. Кинисалъ . . . Јоанъ—Кьинисал . . . Иоан, (и до крајот на песната); догледалъ го — догледа го, 4; Печатената варијанта го има стихот: От да̀леку той му̀-вика", што го нема ракописната варијанта; ходитъ — хо̀'ит, 2 (и до крај); неговата — него́'а, 19, (и до крај); отъ далеку таа що му викатъ — От далѐку таа́-викат, 20; видамъ — вида, 24; било сиромашко — била сиромашка, 27; чуждо — чужджо, 28; престанвеле — престанвоеле, 29; що ми ходитъ свети Јоанъ — Сфети́-Йоан ми'о́деше, 35; Свети Јоанъ во рай божѣ — Ми 'о́деше во рай-Боже, 36; неговата — него́'а, 37; везарица — вез ж̀рница, 44; зематъ — земит, 55; неговйотъ — него́ф, 56; механция — ме' а́нджиа, 61; мнуче — внуче, 69; аль да идамъ во рай божѣ — Аль' да̀-ида ѩс' со́-тебе, 71; во печатената варијанта следува стихот: „ѩс со́-тебе во ра́й-Боже; стиховите 76, 77 од ракописната песнарка се заменети со односните во печатената; сирачина — сиро̀тина, 76;

[19]

Варијанта печатена во Зборникот на Шапкарев, книга, III, бр. 357, стр. 114, со заглавие: „Ѩне Плети-коса".

Разлики. Ракописната варијанта е без заглавие. — пиятъ — пи́ет, 1; (и до крај); Ђюрђевдена — Гюргье́вдена, 3; стихот 9 од ракописната варијанта го нема во печатената, одбра — йо̀дбра, 11; тридесетъ — три́'есет, 11; (и до крај) ке се — кье с', 17, 29; донеситъ во — доне́сите ф', 20; ми се земи — ми се в' зѐми, 21, 31; дури — дур, 22, 39; им — ми, 27; найдитъ найдет, 29; хазно — 'азно, 31, 36; найме — найде, 33; хайгиди — ха̀йде вие, 42; хай да делиме — да де́лиме, 43; последниот стих од печатената варијанта: „Си де́ли'а кьар-от, шчо си стѐкле, — го нема ракописната варијанта.

[20]

Варијанта печатена во Зборникот на Шапкарев, книга, III, бр. 285 стр. 7, со заглавие: „Ерина робина и бра̂т іе Никола".

Разлики. Насловот од печатената варијанта го нема во ракописната. Та — тж, 5, 6, 9; има — имам, 10; сеище — се́исче, 19.

[21]

Варијанта печатена во Зборникот на Шапкарев, книга, V—VI, бр. 524, стр. 40—41, со заглавие: „Две залюбени млади и мжща'а",

Разлики. Заглавието од печатената го нема во ракописната варијанта. Праздникъ — пра̀з'ник, 3; ходамъ — 'о́дам, 4; наберамъ — со́берам, 6; мжщеа — мж̀шчава 13, 22, и — 'а, 14; ракописната варијанта го нема стихот: „Оклѐтиіа ми оста́ви'е" од печатената варијанта; клаите — кла̀йте, 20; момче ми — мо́ичето, 26; стихот 29 од ракописната варијанта го нема во печатената; огенъ — огон, 32; џунџуле — джу́нджуле, 37; смоква — смо́кфа, 41; хойдое — о'йдо'е, 43; ливаѓѣ — ливагье, 44;

[22]

Варијанта печатена во Зборникот на Шапкарев, книга, V—VI, бр. 525, стр. 41, со заглавие: „Митра посфжршена умрела".

Разлики. Заглавието од печатената варијанта го нема ракописната. — ходамъ — 'о́дам, 2; иляди — 'ильіади, 4; койна — коньа, 6, 11; трећата — тре́тіа-та, 7; тьнка — тенка, 7; пжта — пжти, 9; во 12 стих од ракописната варијанта ги нема зборовите „да ю", поти — пжти, 14; си — пак, 18: подъ — пот, 19, 20; ливаѓето — ливагье-то, 20; койны пасетъ убрусъ везетъ — ко́ньи па́сеет, у́брус везеет, 23; во ракописната варијанта го нема следниот стих од печатената варијанта: „Та им ре́коф"; а хейгиди — а е́йгьиди, 24; закопаа — зако́па'е, 28; ядетъ — іадеет, 29; плачейнье — плаченье, 31.

[23]

Оваа песна е прешкртната во песнарката, туку не знам дали е напечатена некаде.

[24]

Варијанта печатена во Зборникот на Шапкарев, книга, III, бр. 286, стр. 8 со заглавие: „Косо'о-поле".

Разлики. Заглавието од печатената варијанта го нема во ракописната. Каменъ-тъ — каме́н-от, 1, 9; та — тж, 4; отъ — од, 6, 7, 13, 14; гавране — цьрно пи́ле, 9; піятъ — пиет, 8;

[25]

Оваа песна не е прешкртната. За Болен Дојчин има неколку варијанти кај Шапкарев (392, 431 и др.) и Миладиновци, но оваа е, во некои детали, оддалечена од познатите.

[26]

Варијанта печатена кај Шапкарев, во Зборникот, книга I, бр. 19, стр. 28—30, со заглавие: „Свети Гьоргиіа́ и Ламиіа" (Од Охрид, слушана во 1855 г., од Арса Стрезова).

Разлики. Отъ святаго Георгія — Свети Гьоргиіа и Ламиіа, заглавието; силно — сино, 1, 75; ламя — ламіа, 2; редъ — рет, 4; 6 стих од ракописната варијанта го нема печатената; свите — сфи́-те, 7, 8; пирговите — пирго́и-те, 8; „За да ми ви́дат ка̀к' кье се ıадит“ – овој стих го нема во ракописната варијанта; место овој стих, ракописната варијанта го има стихот 10, со изменет ред на стиховите; ракоп. варij. го нема стихот: „Ха̀й гьиди ми́ли Сфети-Гьоргьиіа“; ката — 'Секіи, 12, 28; редъ ми ѥ дошолъ мене да ядитъ — ре́т ми ѥ до́шол ме́не, си́рота, 16; и му зборвитъ и сълдзи ронитъ — и му го́воритъ и солдзи ронит, 17; не рони сълдзи — со́лдзи не́ рони, 18; на нейзини скутой — на скуто́'и-те, 19; силната — си́лнана, 21; како ѥ легна на скутоите — како ми ле́гна̀лъ на скуто́'и-те, 23; во ракопис. варij. го нема стихот „Та̀ка ми за̀спал Сфети Гьоргьиіа; девойке страмъ беше да го разбудитъ — Де́воикье би́ло стра̀м да го будит, 30; му паднаа — та му ка̀пна'а, 33; часътъ — часот, 35; на часъ — на час-от, 36; горещи сълдзи — со́лдзи го́решчи, 38; стихот „Хай-гьиди ми́ли Сфети-Гьоргьиіа“, го нема ракоп. варијанта; колку речь ущ' не ми дорекла — Колк' ре̑ч у́шче, не ми дорекла, 40; колк' се заказа силнана ламя — та ми я удри со злати мѫздракъ — Ко́лк' се за̀казала си́лна-на ла̀міа — той ми ıа у́дри со злати́-мѫздрак, 42, 43; да179 зематъ — да зе́меет, 45;

[27]

Варијанта печатена во Зборникот на Шапкарев, книга, I, бр. 20, стр. 30, со заглавие: „Маврудинъ, Солунски житель, мѫченикъ за вера Христова и три-те му сестри“ Слушана во Охрид, во 1855 од Арса Стрезова).

Разлики. Заглавието од печат. варij. го нема ракописната. — Маврудина вино пиятъ — Ма̀врудин ми ви́но-пиет, 1; Андолци — Ана̀долци, 2; му извайле — му изва̀до'а, 3; стиховите 5, 6, 26, 27, 51, 52, од ракописот се изменети во печатениот текст; хай ти — хай ви, 10; та ясъ имамъ — ıас си имам, 11; та — тѫ, 15; поголема — най-го́лема, 16; поголема ти поумна — пого́лема и по́ума̀на, 19; да ме јучишъ — да м' научиш, 21; ми — м', 24, 74; ве́ляетъ — велеет, 28, 58, 78; али младъ да се изгорамъ — иль' млат да се іас и́згорамъ, 29, 79; загубаетъ — загу́беет, 31; по харно — по́-'арно, 33, 97; потурчаетъ — поту́рчеет, 33; од още младъ да те изгораетъ — от шчо мла́т да те загу́беет, 34; да загубишъ — да с' за́губиш, 35; младостъ — младос, 35, 57; стиховите 36—38 од ракописната варијанта ги нема во печатената, место нив: „Ха̀й ти́, се́стро, пого́лема, — Пого́лема, ти по́умна; вино сумъ пилъ — сум пил вино, 47; стиховите 52—55 во печатената варијанта се дадени во дирек-

тен говор: Ми ве́леет: „Аль’ се ту́рчиш, Аль’ се гу́биш ’Аль’ мла́т да се іас потурчам, — Аль’ мла́т да се іас изгорам?“; стиховите 60—63 од ракоп. варијанта вопечатената се дадени поинаку: Хаj ти, се́стро, ти́, по́средна, — Ти по́средна, ти́ по́умна (59—60); ти наймала и найумна — ти́, на́й-мала, поне́умна(!)“, 67; по стихот 85 од ракописната варијанта, во печатената, доаѓа стихот: Тфоіа-вера, тфой-душа (стих 84 од печатената варијанта); твойотъ татко — тфой-татко, 87; наймала — наймалка, 90; стихот 94 од рак. варij. го нема во печатената; хаj ти — ха́й ви́, 96; Одъ ощо — от шчо̀, 98; изгорія — г' изго́ре’а, 101; мала църква свети Илія — Мала́-цжркфа Сфети-Ильіа, 105; та ми — та си, 106; попаднаха — попа́дна’а, 111; изгаснаха — изга́сна’а, 112; затвориха — затфори́іа, 113; по стихот 115 во печатената варијанта се повторуваат стиховите: „Да ми ви́дит малӂ-цжркфа — Малӂ-цжрква Сфети-Ильіа (114—115); кандила се изгаснале — Канди́лата изгӂсна’а, 117; икони се попаднале — ико́ни-те попа́дна’а, 118; затвориле — затфо́риіа, 119; та ми — та си, 120; пойде — до́йде, 122;

[28]

Варијанта — пополна од ракописната — печатена е во Зборникот на Шапкарев, книга I, бр. 89, стр. 90, со заглавие „На цве́тіата“.

Разлики. Лазарска — „На цветіата“, заглавието; цветице — цфетице, 1; о! Лазаре — йо́ Ла̀заре!, 1; ясъ го невидофъ — и го не́-видоф, 3; Овӂй петокъ до другій — Ово́й-петок, до́-другьи, 4;

[29]

Варијанта печатена во Зборникот на Шапкарев, книга I, бр. 84, стр. 87, со заглавие „На невеста, що не родила още“.

Разлики. Лазарска — На невеста, що не родила още, заглавие; — во ракописната варијанта ги нема извиците од печатената: „йо Лазаре!; све со злато — сфе́ во зла́то, 4, 5, 7, 8;

[30]

Варијанта печатена кај Шапкарев, во Зборникот, книга V—VI, бр. 1161, стр. 437, со заглавие: „Поп-от и измекьарот“.

Разлики. Во заглавието: За смейнье — Поп-от и измекьарот; педесетъ мискы — та и сто мискьи, 2; по овој стих, печатената варијанта го има стихот „И сто-й-пе́ндесет па́йчина“, којшто ќе се повторува на односните места во пес-

ната; прокопсанъ — прокопцан, 4, 6; по овој стих печатената варијанта ги има стиховите: „Да му 'и пасит гу́скьи-те — Гускьи-те, та и ми́скиьте — И сто-й-пе́ндесет пајчина"; за да му й — да му и, 7; по 8 стих од ракописната варијанта, во печатената се повторуваат стиховите за бројот на гуските и пајчината; 9—10 стих од ракописната варијанта ги нема во печатената; Та си го пущи планина — Си и о́тера ф'пла́нина, 11; по овој стих печатената варијанта го има следниот стих „Ф'планина, дур' во ме́чкьин-дол"; за да му й — за да 'и, 12; Легналъ ми момокъ да спіятъ — Мо́мок си ле́гна да спи́іат, 14; та му изеле — Му изе́до'а, 16; Станалъ ми момокъ отъ спайне — Мо́мок ми ста́нал от-спање, 18; стихот 21 од ракоп. варијанта го нема во печатената; само си нашолъ клюнкыте — нанизалъ си ги на конецъ — То́га си нашол кльункьите — та и на̀низал на ко́нец, 22, 23; за да си броишъ — да си' и броиш, 26;

[31]

Варијанта од оваа песна објавена е во Зборникот на Шапкарев, книга III, бр. 357, стр. 114—115, со заглавие „Ине Плети́-коса." Оваа песна се нао́ѓа запишана и во првата песнарка (в. бр. 19). Одломката од оваа, II, песнарка, започнува со стихот 22 од печатената варијанта, односно стихот 23 од првата ракописна варијанта.

Разлики. найме — најде, 11; бее — бе'а, 15; три-десетъ койны — три́-'есет ко́њи, 15; како и во првата ракописна варијанта, исто така и во овој франгмент, последниот стих од печатена варијанта, го нема.

[32]

Варијанта печатена во Зборникот на Шапкарев, книга V—VI, бр. 654, стр. 158, со заглавие: „Фера̀тъ-ага и Идри́съ-ага".

Разлики. Харамиска — Фера̀тъ-ага и Идри́съ-ага, заглавието. — Бројот 5 што се наоѓа во заглавието на ракописната варијанта треба, секако, да го претставува редниот број на песната од оваа песнарка. Џумалискы — Джумали́йскьи, 3; собраха . . . набраха — со̀бра'а . . . на́бра'а, 4; свите — 'си-те, 5; кого да кладатъ — ког' да кла̀дат, 7; да го фатитъ — да м' го фа́тит, 8; да му посечитъ руда глава — да му сѐчит руса́-глава, 9; хай ти — ха́й ви, 11; ке му — кье м', 15; хаберъ му пойде — ха́бер по́йде, 18; кя ти — кье т', 19; работайте си работата — работа́йте с' рабо́та-та, 22; нека ми — нек' ми, 23, 24. — Во печатената варијанта нема забелешка дека песната не е довршена.

[33]

Варијанта печатена во Зборникот на Шапкарев, книга III, бр. 348, стр. 98, со заглавие „Босилька войвода и Сельманъ булюк-башъ“.

Разлики. Во заглавието: на хоро — Босилька войвода . . .“; бројот 6 е, секако, редниот број на песната од оваа песнарка. Василько, мори, Босилько — Васильке мори, Бо́сильке, 2; душмане — бу́люк-баш, 6; стойпендесетъ — сто й пѐндесет, 9; 12 стих од ракописната варијанта го нема во печатената; но во забелешката 1. е истакнато дека тој се повторува после секој стих; по овој стих, во печатената варијанта, следуваат: „Ко́му две́сте, ко́му три́ста—на Ва̀силька петсто́тини — Зашчо ми ѥ по' убава; кя и пущамъ — къз 'и пра́шчам, 15; Дебарца — Де́бѫрца, 17;

[34]

Варијанта печатена во Зборникот на Шапкарев, книга III, бр. 359, стр. 116, со заглавие „Гарванъ и юнакъ раненъ“. (Слушана во Прилеп, 1864).

Разлики. Во заглавието на ракописната само: юначка; въ — во, 1; ай — ха̀й, 2; куршумъ — с' ку́ршум, 4; деветъ — до де́вет, 5; піеме — пи́ѥме, 7; по 8 стих од ракописната варијанта во печатената следува стихот: „Да му ѩдиме бе́ло-то ме́со“; ми дочу — ми го до́чул, 9; а отъ тука църни гарване — Ай о́т-тува, ти́, цѫ́рни га́рване, 11; ке те — да те, 13; но мы е — А ми ѥ 14.

[35]

Варијанта од оваа песна печатена во Зборникот на Шапкарев, книга V—VI, бр. 942, стр. 338, со ознака дека е песната од Прилеп.

Разлики. сараиотъ — са́райот, 4; зжнданъ — за́ндан, 5; нозете — но́дзете, 7;

[36]

Варијанта печатена во Зборникот на Шапкарев, книга V—VI, бр. 943, стр. 339.

Разлики. Отъ оздола — О'здола, 1; — Во печатената варијанта стои дека песната е недовршена.

[37]

Варијанта од оваа песна печатена е во Зборникот на Шапкарев, книга V—VI, бр. 951, стр. 343, со заглавие „Малешевска, хороводна.“ (Слушана во 1862 г. во Прилеп).

Разлики. Во ракописот стои само „хороводна". — Леле Яно Малешевко, леде — Мори Ѩно Малешéвкье, 1; вториот стих од печатената варијанта го нема во ракописната; еднашъ дойдохъ . . . — еднош дóйдоф, 2; найдохъ — найдоф, 3; найдохъ въ — найдоф во; 4; средъ село — срéт-село, 4; по 4 стих од ракописната варијанта, во печатената варијанта доаѓа стихот: „Во срет-село, край че'шмата"; стиховите 5—6 од ракописната варијанта, во печатената гласат: „Каде йграш дрóбно 'óро — Се вйiаха до три-танци; Пжрви танецъ се девойке — Пжрви тáнец, млади момци; се невести — малкьи моми, 7; момчиня — сфé нéвести, 8; забелешката 2. од ракописната варијанта, во печатениот текст е многу проширена.

[38]

Варијанта печатена во Зборникот на Шапкарев, книга VIII, бр. 1184, стр. 120, со ознака „Сфакьа" (Слушана во Прилеп, 1862 г.).

Разлики. Смешна, хороводна — Сфакьа, во заглавието; — дупелъ — тутлен, 4;.

[39]

Варијанти печатени во Зборникот на Шапкарев, книга V—VI, бр. 676, 685, стр. 174, 180, со заглавие „Неда и офчар" (Слушани 1861 во селото Косел).

Разлики. Овчарска, хороводна — Неда и офчарь, во заглавието; онъ — тóй, 4; онъ не е каилъ — он кáил нéiе, 15;

[40]

Варијанта печатена во Зборникот на Шапкарев, книга V—VI бр. 889, стр. 313, со заглавие „Моме и три момчина на соне".

Разлики. Во заглавието. — Во печатената варијанта вториот стих гласи: „На майчйно-си кóлено"; длжбоко — глóбоко, 3; гранка — грáйнка, 4; По 5 стих од ракописната варијанта, во печатената доаѓа стихот: „На таiа трéва зéлена; ветжръ — вéтер, 6; по гради — пó-гржди, 8; моме — мóма, 9; да би никакъ не дувналъ — да би ми нйкак нéдухнал, 12; отъ сонъ не разбуди — óт-сон рàзбуди, 13; на сонъ ясъ що си гледавъ — Нà-сон iас та шчо сй глéдаф, 14; до три луди млади — до трй ми лýди и млàди, 15; пжрвиотъ — пжрви, 16; другиотъ даде благо яболко — фтóри ми дàде iàболко, 17; трекиотъ на сонъ ме целива — трéти нà сон цéлива, 18; како — как', 22; той що ме мене целива — тòй, шчо ме нà-сон цéлива, 23;

[41]

Варијанта печатена во Зборникот на Шапкарев, книга III, бр. 327, стр. 67—68, со заглавие „Проданица продадена и нейзини-те деца Петре и Павле“.

Разлики. Ракописот без заглавие. Давна — да̀' ан, 1; свояна — сфо́іата, 2; защ' иматъ — зашч' имал, 4; расте'а — ра́сто'а, 8; майка да бараме — ма́йка, да іа ба́раме, 12: зборвитъ — вѐлит, 17; 'ойдо'а — по́йдо'а, 23; песнана — песмата, 28; остави — о́ста'и, 30, 42; робино — робинко, 33; двете — две́не, 47; отъ гла'а — о́д гла'а, 48; та я отнесоха дома си — Тѫ й одне́со'а до́ма си, 53.

[42]

Оваа песна не е печатена во Зборникот на Шапкарев.

[43]

Варијанта од оваа песна напечатена е во Зборникот на Шапкарев, книга V—VI, бр. 675, стр. 173 — со заглавие: „Овчарь Пейко“ (Слушана во селото Косел, во 1861 г.).

Разлики. Овчарска — Овчарь Пейко, заглавието; — дослушаат — дослу́шует, 3; во печатената варијанта прво доаѓа стихот 5, па 4; Пейо — Пейко, 6; рѫце — ра́це, 11; 13 стих од ракописната варијанта го нема во печатената; не му 'одит — не и́м 'одит, 14; во печатената варијанта, по 14 стих од ракописната, следува стихот: „Офчар Пейко им вѐлеше; бели рѫце — ми бели́-раце, 15; по 17 стих од ракописната варијанта, во печатената се наоѓа стихот: „да поведа' силно-стадо; терайнье со бърканье — те́ранье, со бѫрканье, 19, 20—21 стих од ракописната варијанта ги нема во печатената; по стихот 34 од ракописната варијанта, во печатената се наоѓа стихот: Бѫрза-койнья Кѫрши-гора; спречи — стре́те, 39;

[44]

Варијанта печатена во Зборникот на Шапкарев, книга VII, бр. 11, стр. 39, со заглавие „Баба-та и мѣс. Мартъ.“

Разлики. Во заглавието. — Печатениот текст е даден во дијалошка форма. Говорат Баба и месецот Март. — пърди — пѫрдни, 2; три дни време — три́ — дни и три́ но́шчи, 5; да потълчамъ — да по́толчам, 6;

[45]

Варијанта печатена во Зборникот на Шапкарев, книга VII, бр. 1, стр. 36.

Разлики. Отъ како те богъ даде — Отъ како ми те Бо́гъ-даде, 2; Печатената варијанта има уште два стиха: „На о́рање не́ 'ойде; сѐстра па́рта не́фати.

[46]

Варијанта печатена во Зборникот на Шапкарев, книга VII, бр. 3, стр. 36—37.

Разлики. Барала и ненашла — ба́рала, та не́нашла, 9; по стихот 10 од ракописната варијанта во печатената доаѓа стихот: „Ки́т, ки́т, ки́т, ки́т, шчу́рино; по 11 стих од ракописната варијатта, во печатената доаѓа стихот: „шчо и́злиза прѐдено;" по 13 стих од ракописната варијанта, во печатената се наоѓа стихот: „Ни на баба у́брус"; во печатената варијанта текстот завршува со стиховите: Ки́т, ки́т, ки́т, ки́т, пу́стино — ки́т, ки́т, ки́т, ки́т, шчу́рино.*)

* Покрај сето тоа што песнарките на Шапкарев се, релативно, доста читливи, има доста примери каде, поради брзото бележење на песните (или брзото препишување) поедини букви не можат доволно јасно да се разликуваат. Особено слично ги пишувал Шапкарев буквите: *а*, *я*, *е* и полугласите *ъ*, *ь*, така што многу често доста тешко може да се рече за која буква станува збор во односниот случај; оттука се појавуваат, во материјалите, и некои недоследности, така што има и такви случаеви каде во еден ист збор, употребен повеќе пати, на разни места, недоследно се употребуваат полугласите *ъ* место *ь* и обратно, односно *а* место *я* и *е* и обратно. — Во материјалите, главно, ја давам онаа буква, којашто по правило би требало да е употребена на односното место, но поради желбата да се прикаже Шапкарев што поверно, дадени се и некои примери каде, очигледно, станува збор за погрешно употребена буква.

2.

Обид печатењето на Зборникот од народни умотворби на К. А. Шапкарев да го финансира Ј. Ј. Штросмајер

Од објавената кореспонденција меѓу К. А. Шапкарев, познатиот наш фолклорист и учебникар, и рускиот професор (инаку Бугарин родум) Марин С. Дринов, се дознаваат низа детали за маките и понижениjата што морал да ги поднесува Шапкарев во барањето можности и средства за да го напечати големиот и разновpopстен фолклорен материјал, што го собирал лично тој, или преку бројни соработници, ширум Македонија, Бугарија и делум Србија, во текот од повеќе од три децении [1].

Особено жива акција на барањето материјални средства за печатењето Зборникот од народни умотворби Шапкарев разви откако беше ги напечатил првите три свои книги[2]). Честите молби упатувани до бугарското министерство на просветата[3]) останувале неисслушани, а на молбата упатена до бугарското „Книжовно дружество", тоа да го земе на себе издавањето на Зборникот, не добил никаков одговор: „А пакъ Книжовното Дружество . . . нито на нѣкакъвъ отговоръ ме удостои"[4]). Станувало збор и за евен-

---

[1]) Проф. И. Д. Шишмановъ, Кузманъ Шапкаревъ и Маринъ Дриновъ, Македонски прегледъ, I—3, 51—80; Петъръ, Диневовъ, Писма на Кузманъ Шапкаревъ до проф. Маринъ Дриновъ, Македонски преглед, IX—2, 25—56; IX, 3—4, 93—118;

[2]) а) Материали за животоописаніе-то на Братя Х. Миладинови Димитрия и Константина. Пловдивъ, 1884; б) Руссаллии. Древенъ и твърдѣ интересенъ български обичай запазен и до денесь въ Южна Македония. Пловдивъ, 1884; в) Сборникъ отъ народни старини. Книжка III. Български Народни Прикаски и вѣрования. Пловдивъ, 188-;

[3]) Петъръ Диневовъ, Кузманъ Шапкаревъ събирачъ на народни умотворения. Сборникъ на Българската академия на науките, книга XXXIV, 1940, 497—499, Македонски преглед, IX—2, 41, кон ова и: „Цѣли десеть мѣсеци стоялъ тамъ (Пловдивъ) на праздно, залъгванъ, като малко дѣте, отъ силнитѣ на деньт и не можелъ да види осѫществено ни едното ни другото отъ надеждите си". (Иллюстрация „Свѣтлина", г. VIII, кн. VII, стр. 2—3);

[4]) Македонски преглед, IX—2, 32, 41; Диневовъ, СбБАН XXXIV, 405;

туалното одење на Шапкарев во С. Петерсбург каде, во изданието на тамошната Академија, би бил публикуван Зоорникот[5]). Преписката меѓу Шапкарев-Дринов ни изнесува податоци за тоа какви сè усилби чинел Дринов да собере материјални средства, со коишто би се реализирала желбата на Шапкарев за печатењето Зборникот[6]).

Но сите овие напори остануваат без практични резултати, тие се или недоволни, или воопшто неуспели. — Зборникот сепак, после низа перипетии, излезе од печат, благодарејќи на упорноста на Шапкарев и на околноста што најде еден печатар „които се наима съ напечатванието на материяла ми въ малки книжки, като ми се обеща, да не иска ни счупена пара напредъ, додѣто не излѣзе отъ печатъ всекоя книжка“ [7]).

Во овој прилог објавувам еден нов, досега непознат документ што зборува за услбите чинети од страна на Шапкарев, неговите фолклорни материјали да бидат публикувани со помошта на бискупот Штросмаје́р, познатиот мецена на Константина Миладинов, со чија што помош едино и можеше да се напечати важниот Зборник на браќата Миладиновци (Загреб, 1861).

Од овој документ, што е запазен во обемната преписка на J. J. Штросмајер[8]), се гледа дека Шапкарев, после бројните неуспели обиди да најде издавач, се сетил за штедрата помош на Штросмајер, пружена на Константин Миладинов.

Објавувајќи го, во продолжение, во целина, писмото на Шапкарев упатено до бискупот Штросмајер, сакам да сторам само една забелешка. Наиме, Шапкарев никаде овој обид не го споменува во својата преписка (барем не во досега публикуваната преписка), макар што таа содржи многу отворени и интимни мисли, желби и жалби на Шапкареов, многу подробности што се во врска со неговите обиди

---

[5]) Македонски преглед, IX—2, 40—41, Динековъ, СбБАН XXXIV, 495;

[6]) Македонски преглед, I—3, 73; Македонски преглд, IX-2, 44, бел. 2, 45 — сл; Динековъ, СбБАН XXXIV, 496;

[7]) Македонски преглед, I—3, 57; Динековъ СбБАН, XXXIV, 499;

[8]) Архив Југославенске академије, Преписката на Штросмајер XI А. Шапк. К. А., 1; Писмото е датирано на 22. II. 1866 г., во Самоков. Во Самоков Шапкарев малу пред тоа дојде: „Отъ 1885 до 1888 год въ Самоковъ [проживѣхъ] съ нареждание събраний ми материалъ и приготовление за изданието му“ (Шапкаревъ, Сборникъ кн. IX, стр. 4, бел. 1); „Неполучилъ никаква служба, въ 1885 г. Шапкаревъ се прибира при брата си въ Самоковъ гдето живѣе три години“ (Динековъ, СбБАН XXXIV, 485, 494); „И отъ тукъ се датувани првите му писма до Дриновъ и просбитѣ му до Министерството“ (Македонски преглед, I—3, 54 бел. 1);

да најде издавач за Зборникот. На што се должи ова молчење на Шапкарев за обидот сторен кај Штросмајер?

Писмото од Шапкарев до Штросмајер упатено е во Загреб и адресирано е — во дното на првата страна од писмото — „На Негово Прѣосвященство, св. Дьяковачкий и Срѣмский Епископъ и Меценетъ Господина, Г-на Юрия Штросмайера въ Загребъ“. — Писмото зафака три страни на обичен канцелариски табак.

Еве го писмото:

Високоуважаемий

Всеславянский Добродѣтелю!

Отъ съпровождающитѣ настоящето ми три малки книжки[9]) и отъ притвореноата въ нихъ „книжевна покана“[10]) ще разумѣете цѣльта, която ме одързостила да Ви обеспокоя съ всепокорната ми молба.

Ваше Прѣосвященство! Отъ прѣди много години и прѣзъ цѣлий си животъ почти трудилъ сьмь се да се покажѫ божемъ нѣщо полезенъ народу своему. Мето че до нѣгдѣ сьмь могълъ да сполучѫ, нъ не сьмь успѣлъ и да турѭ въ дѣйствие исцѣло тѣзи свои сполучливи трудове. А причината на несъвршената ми сполука състои не въ друго, освѣнъ въ скудостьта отъ материални срѣдства чрезъ които да бихъ могълъ скромнитѣ си трудове да направѭ общенародно притѣжание. За постижение на тая ми въждѣлена цѣль обърнѫхъ се съ просби не еднократно кьмъ. Правителства[11]), помолихъ благотворителни учреждения, кланяхъ се прѣдъ имотни и влиятелни лица; канихъ българский народъ и цѣло Славянство повторително чрезъ вѣстници и „книжевни покани“, за да бихъ могъл чрезъ родолюбието и помощьта имъ да прѣодолѭ надъ прѣдпятствующитѣ ми мѫчнотии. За жальость обаче, съ исключение на едно само благотворително Общество въ Руссия, което дѣломъ показа съчувствието си съ една твърдѣ незначителa помощь[12]), на всекждѣ гласътъ ми останѫ

[9]) Станува збор за книгите на Шапкарев што се цитирани во бел. 2, а коишто се и денеска запазени во бискупската библиотека во Ѓаково (Сигн. S—5—103, M—6a—994, M—6a—995);

[10]) „Книжевната покана“ што ја испратил Шапкарев, не можев да ја најдам во преписката на Штросмајер. Неа не ја имал ни Динеков (СбБАН XXXIV, 494) Инаку ваква „покана“ со наведените три книги Шапкарев му испратил и на Дринов (Македонски преглед, I—3, 79),

[11]) В. бел. 3;

[12]) „До сега получилъ съмъ само 50 книж. рубли направо отъ петербургското Славянаско Общество“ (Македонски преглед, IX—2, 45); нешто подоцна, откако беше ја упатил молбата до Штросмајер, Шапкарев доби уште некои ситни подароци, (в. бел. 6);

„Гласъ вопиющаго въ пустини“; всѫдѣ срѣщняхъ дверитѣ заключени, зазидани като стѣни; отъ нигдѣ не угрѣ вързъ дѣлото ми ни наймалка озарающа искрица, освѣнъ отъ всекждѣ изобилни платонически насьрдчения и нескончаеми надѣжди, които обаче никакъ не сѫ били до сега въ състояние да подкрѣпятъ прѣдприятието ми и да го потикнѫть напрѣдь къмъ цѣльта му. За какъ сѫ се оцѣнили отъ Славиститѣ начаткитѣ отъ сѫщето ми дѣло, издадѣни въ тритѣ ми първи книжки и какъ се отзовavатъ за цѣлий ми материалъ въ обще, можете да се научите отъ писанитѣ по нихъ статии въ Русскитѣ научни журнали и особни брошури отъ професоритѣ: Веселовскаго[13]) и Т. Флоринский[14]) и други[15]), обнародовани прѣз 7-ври. 1885 год., При всичко това резултатътъ и до сега е сѫщии.

Въ такъвъ неудобенъ за дѣлото мн случай на съвршенна несполука какъ бихъ билъ длъженъ да постѫпиѫ? Да се отъчаяхъ ли, да се откажехъ отъ прѣвожделената си цѣль? Да занемарехъ ли и захвърлехъ като храна на молцитѣ драгоцений народний материалъ, събиранъ прѣзъ 30-годишно врѣме съ толко трудове и огромни разноски? Или да лишехъ народа си отъ една драгоцѣнность, за каквото други народности не би пощадили огромни количества? Доволно врѣме колебалъ сьмь се между нагубното отчаяние и неоткрита още нѣкоя надежда, когато внезапно надви ми мисьльта за послѣднята (И тая минута, мислѫ, ще бѫде найсвѣтлата и найсвятата въ живота ми). Напомнихъ си че прѣзъ 19-й вѣкъ наший общеславянский родъ само на една извънрѣдно добродѣтелна Висока личностъ може да се радва, която, безъ разлика на плѣме и вѣроисповедание, всекога е била и е готова и усърдна да принася своитѣ щедри помощи за прѣуспѣванието на Славянската идея, за развитието и напрѣдькътъ на цѣлий Славянизмъ, като съврѣменно непрѣстанватъ да насьрдчава дѣломъ и да подкрѣпява материално всекое литературно Славянско явление и да ободрява занимающитѣ се съ подобна цѣль дѣйци. А до тая високоуважаема личностъ азъ кутрий, до днесь не бѣхъ се осмѣлилъ още да се отнесѫ и не щехъ, навѣрно, и сега да ви досадж, ако отъ части поне бѣхъ се улѣснилъ отъ другадѣ. Горѣизложената ми обаче крайна и необходима нужда заставлява ме да прѣ-

[13]) Во Журналъ Министерства Народнаго просвещенія (Макед. преглед, I—31, 70);

[14]) Во Киевски Универз. Извѣстія за 1885 (според Шапкарев, Сборникъ част III, отдѣлъ I—II, книга VII стр. III—XIII; и Сборникъ, кн. IX, стр. LVI—LIX);

[15]) Во Русскій Филологическій Вѣстникъ (Македонски прегледъ, I—3, 70 и Шапкаревъ, Сборникъ, ч III, отдѣлъ I—II, кн. VII, стр. V—XIII, приказ од К. Г. на I книга од „Сборникъ“ во „Живая старина“, вып. IV, 187—191 (препечатено во „Сборникъ“ од Шапкарев, кн. IX, од XLIX—LVI);

зрѭ и свѣнъ и срамъ, та да се прѣдставѭ коленопрѣклонно прѣдъ стжпкитѣ Ви, за да Ви помолѭ: съгласно съ всеизвѣстното Ваше великодушие, при неисчислимитѣ Ви благодѣяния и при неизброимитѣ Ваши добросторства да притурите още едно, като благоволитѣ да прострете помощната си щедростъ и надъ скромнитѣ мои трудове за подкрѣплѣнието прѣдметний ми готовъ материалъ, съ което, при толкото славящи Ви усти, ще прибавите единъ още слабичькъ, нъ всесьрдаченъ гласецъ а съврѣменно ще принесете народу ни еще една неоценима полза.

Като прѣдлагамь слабийтъ си трудецъ, азъ непрѣтендирамъ че изврщилъ сьмь извънрѣдно нѣщо, лъскаѭ се обаче съ убѣждението че съ този си малъкъ трудецъ могълъ бихъ да послужж като продължитель, макарь и неравенъ, на незабвенитѣ братя Миладинови, неоцѣннимитѣ трудове на които щехъ и днесь още да стоять неизвестни и бесполезни Славянскому роду, ако Вашата щедра Десница не бѣше прибързала да ги направи всеизвѣстни. На сжщата тая Добродѣтелна ржка, като на продължателка на сжщото дѣло, и смиреноподписаний възглагам после послѣднитѣ си надѣжи, за обнародванието на своитѣ си трудъ.

Не могж да знаѭ дали би било необходимо да споменж че за изданието на събраний ми материалъ нуждни ще ми бждятъ не помалко отъ двѣ тисяци (2000) Австр. фйоринти или четири хиляди (4000) франга; въ всекой случай обаче дълженъ сьмь да непрѣмълчѭ той ще състои отъ 50—60 печатени коли[16]) и че за отпечатванието на всекоя кола изискват се не помалко отъ четиридесеть (40) фиоринта или осьмдесеть (80) франка, на които азъ никакъ нерасполагамъ.

Ослоненъ на родолюбивитѣ ваши чувства и поткрепяванъ отъ всестранитѣ Ви и всеизвѣстни благодѣяния не ми се позволява да си помислѭ че слабичкийтъ ми гласъ ще бжде отхвърленъ или че покорната ми молба не ще намѣри благоприятенъ отзивъ въ благороднѣшето сърдце на общеславянсий Благодѣтель, който никому до сега неотказълъ помоща си и прѣдъ стжпкитѣ на когото смѣѭ да поднесѭ своитѣ поземни поклони, като се нарѣкж:

на Ваше Прѣосвященство

всепокорнѣйший слуга

Самоковъ (България) *К. А. Шайкаревъ*
25-й февруаръ 1886 г.

---

16) Материјалот набргу нараствува на 125 печат. табаци (Македонски прегледъ, IX 3—4, 98).

Дали во врска со оваа молба на Шапкарев има презено нешто Штросмајер, не ми е познато. Во ѓаковската бискупска архива (во протоколите од бискупската канцеларија) нема податоци за писмото од Шапкарев, ниту пак за некој одговор од Штросмајер до Шапкарев.

И во Загреб, во Штросмајеровата преписка, во концептите на писма што Штросмајер ги испраќал на разни лица со коишто кореспондирал, нема ни трага за некаков одговор до Шапкарев.

Со оглед на тоа дека Зборникот од народни умотворби на Шапкарев е напечатен главно благодарејќи на еден приватен печатар (за што се рекоа неколку збора понапред и во бел 7), и со оглед на тоа дека во Зборникот нема ни еден збор за Штросмајер, сметам дека со сигурност може да се тврди оти обидот на Шапкарев сторен со цел да се ангажира Штросмајер за финансијер на печатењето Зборникот, остана без позитивни резултати.

3.

Едно надополнение од К. А. Шапкарев кон неговиот Зборник од народни умотворби (книга VII, 144)

Познати се тешкотиите со коишто се борел Шапкарев низа години за да добие помош да може да го напечати својот голем и значаен Зборник од народни умотворби. Иако одбиван од многу страни, наоѓаќи неразбирања и пречки и кај оние фактори, кај коишто тоа не би требало да најдува, тој успеа, благодарејќи на еден приватен издавач, да го напечати Зборникот. И откако му успеало тоа, и откако ги имал во своите раце осумте тома од својот Зборник, Шапкарев неуморно работел на прибирањето нови фолклорни материјали, за што се сведочанство материјалите што се публикувани и после неговата смрт.

Пуштајќи го во живот својот Зборник Шапкарев гаел надеж дека ќе доживее и второ издание од истиот, та за тоа и прибирал нови материјали, и гледал да го надополнува својот Зборник [како што е случајот со „Приложение къмъ кн. VII отъ Сборника (стр. 98) за допълнение на обичаитѣ и суевѣрията въ г. Скопiе“ (Сборникъ, IX, 566)]. Од прилогов што го објавувам, ќе се види дека Шапкарев го очекувал второто издание од Зборникот, и дека вршел надополнувања на Зборникот.

При рака ми се неколку примероци од VII. книга од Зборникот на Шапкарев; два од тие примероци се од заоставштината на Шапкарев (едниот е во библиотеката на Катедрата за историја на јужнословенските книжевности при Филозофскиот факултет во Скопје, Ин. бр. 4271, а вториот примерок е во библиотеката на Научниот институт за национална историја на македонскиот народ, Ин. бр. 138/48), и обата тие имаат едно надополнение кон стр. 144—145, сторено со раката на самиот Шапкарев. Дополнението е сторено на два листа, што се залепени меѓу страните 144 и 145. Со оглед на тоа дека ова надополнение може да е интересантно за луѓето што се занимаваат со етнолошки и социолошки студии, јас немајќи доволно податоци да ли е ова надополнение некаде веќе печатено — го објавувам овдека. Надополнението е читко напишано, со познатиот

ракопис на Шапкарев, со мастило и зафаќа непотполни три страни. Пред самото надополнение се наоѓа една забелешка од којашто се дознава дека автор на дополнението е Шапкарев, и дека тој гаел надеж оти Зборникот ќе доживее и второ издание.

Еве ја забелешката:

(Долнитѣ редове, пропуснати по погрѣшка при печатаньето отъ стр. 144 на настоящата кн. VII отъ Сборника ми за „Народ. Умотворения“, прибавятъ се въ ржкописъ; а при второ издание може тая погрѣшка да се поправи).

Во продолжение од оваа забелешка се донесува:

„Прѣди мьртовецътъ да се положи въ гробътъ, свещеникътъ начьртава пьрво на бѣлия му покровъ съ гъще перо и мастило Христовото распятие; а отъ какъ го положатъ, излива вързъ него съ надлѣжнитѣ молитви маслото[1]) и водата (размѣсена съ вино) отъ кандилото, що гори въ св. Алтаръ предъ св. распятие. Найпослѣ взима съ лопата по малко пьрсть отъ четиритѣ страни около гробътъ и я иссипва крьстообразно вързъ мьртовеца съ обикновеното изрѣчение: „Сѐ земля и исполненіе ея.“ Слѣдъ това священодѣйствие, покрийватъ го въ мьртвечки му ковчегъ съ похлупката му (капакътъ)[2]) и взиматъ да пълнятъ гробътъ съ пьрстъ гробаритѣ или които отъ роднинитѣ и приятелитѣ на починалия що се наели да го погребатъ. А испомежду това, всекий отъ присжтствующитѣ или поне мнозина отъ нихъ, понабожнитѣ, разбира се, хвьрлятъ въ гробътъ по три грьсти пьрсть, като прѣдварително целиватъ всекая грьсть отъ хвьрляната земя.

Отъ като така погребатъ мьртовеца и напълнятъ гробътъ, священикътъ пакъ дохожда и му прочетва друга молитва, — „трисвятое“; а въ това врѣме на гробътъ има положени: тепция съ варена пшеница и пещникъ чаршийски хлебъ или симидъ вързъ нея, а гърне съ вино до нея. Слѣдъ прочетвеньето и на тая послѣдня молитва священикътъ полива гробътъ съ малко отъ находящето се тамъ вино и поронва нѣколко зърна отъ пшеницата, взима си пещникътъ

---

[1]) Разбира се, дървено масло.

[2]) Кждѣто нѣма особни нарочити коскарници за събиранье и почиванье коститѣ на попрѣди погребенитѣ и изгнили вече въ гробоветѣ тѣла, когато да погребватъ новъ нѣкой мьртовецъ, колкото кости попрѣжни ископаятъ изъ гробътъ, като ги съберать въ кошара (табла), роднинитѣ жени пьрво ги измийватъ съ вино, па сетне като си поплачатъ и наредътъ и надъ нихъ, както и надъ праздния още зиналъ гробъ, догдѣто въ цьрквата се опѣва мьртовецътъ, когато положатъ тоя последния въ гробътъ, турятъ и нихъ надъ ковчежната му похлупка или и наоколо ковчега му.“

хлѣбъ и се отстранява; а пшеницата се раздава на присѫтствующитѣ за: „Богъ да прости." Друга тепция, поголѣма и попълна отъ първата, съ варена пшеница (коливо), единъ кошъ или и повече съ искършенъ на парчета чаршийски хлѣбъ или симидъ и по една чаша вино раздаватъ се сѫщо на присѫтствовавшитѣ при погребалний обрядъ и то при самото имъ излизанье изъ гробищата или изъ църквений дворъ въ случай, че отдѣлна обща гробница нѣма, както що е, н. п. въ Охридъ, Струга и по други нѣкои мѣста."[3])

Авт.[орътъ]

[3]) Текстот од „надополнението" го давам неизменет, а според примерокот од Сборникот што се наоѓа во библиотеката на Катедрата за историја на јужнословенските книжевности. „Дополнението" што се наоѓа во примерокот од библиотеката на Научниот институт за нац. историја на макед. народ има извесни, многу ситни, разлики од текстот што овдека се публикува.

4.

Библиографски прилог кон изданијата на Зборникот од народни умотворби од К. А. Шапкарев

Систематизирајќи го обемниот материјал, што го собирал повеќе од три децении, и печатејќи го, во релативно кусо време, (осум книги во три години: 1891—1892, 1894 г.), Шапкарев создаде, како лично за себе, исто така и за читателите на неговиот Зборник, прилично тешкотии за снаоѓање во разните „части" (III), што ги поделил понатаму на повеќе (IV) „отдели", а овие уште на „книги".

За да би го олеснил снаоѓањето во Шапкаревиот Зборник, П. Динеков добро стори што, во својата работа за Шапкарев[1]), се обиде да го расчисти ова прашање. Во поголемиот дел прашањето е доста добро разјаснето, но некои чисто библиографски податоци му останаа непознати и на самиот Динеков. На нив укажувам во овој прилог.

Заради потполност Динеков требаше да рече — кога за тоа зборуваше на одделно место — дека народните песни, што ја зафаќаат I част од Зборникот (којашто понатаму се дели на 4 оддела), се објавени покрај во книгите: I, III, IV, V—VI и во книгите VII и XI, во коишто има напечатено неколку десетини народни песни. (Инаку ова му е познато на Динеков[2]).

На Динеков му остана непознато дека Шапкарев имал обичај истовремено да дава по две варијанти (да не речам две изданија) од поедини книги од својот Зборник. Со укажувањето на тие варијанти — изданија сакам да го дополнам библиографскиот преглед на Шапкаревиот Зборник, даден од Динеков на стр. 500—501 од неговата студија.

Зборникот што Шапкарев го издаде во 1891—1892, 1894 г., излезе во следниве книги:

1. Сборникъ отъ български народни умотворения. Часть първа. Простонародна българска поезия или български на-

---

[1]) Петъръ Динековъ, Кузманъ Шапкаревъ събирачъ на народни умотворения, Сборникъ на Българската академия на науките, кн. XXXIV, 1940, стр. 469–563

[2]) Исто, стр. 502, белешка 1.

родни пѣсни. Отдѣлъ I и II. Самовилски, религиозни и обрядни пѣсни. Книга I. Събралъ и издава К. А. Шапкаревъ. София. Печатница на „Либералний Клубъ.“ 1891, стр. I—XXV+1 непагинирана+1—174. Мото: „Богатството отъ пѣснитѣ іе неисцьрпано . . . требитъ да чакаме още много други да се прикладать на овіе пѣсни, ако любопитенъ човѣкъ издирвитъ това.“ К. Милад. Бълг. Нар. пѣсни. Предговоръ (П. Динеков, 500).

Покрај ова издание постои и варијанта — издание со друга различита насловна страна. Разликата меѓу насловната страница што е погоре дадена и варијантата — изданието за коешто зборувам е во назначувањето на „Отдѣлотъ“. Додека во првиот случај стои дека се работи за „Отдѣлъ I и II“, во вториот случај станува збор само за „Отдѣл I“ (примероци од Зборникот во библиотеките на Катедрата за историја на книжевностите на народите на ФНРЈ и Научниот институт за национална историја на македонскиот народ), макар што книгата ги содржи материјалите од обата оддела. Инаку други разлики нема меѓу овие изданија.

2. За бркотијата што си ја создаде Шапкарев со вакво то систематизирање на материјалот најубав доказ е фактот дека книга II од Зборникот не е напечатена воопшто: „Книга II не е излизла“ (Динеков, 502).

3. Сборникъ отъ български народни умотворения. Часть пьрва. Простонародна българска поезия или български народни пѣсни. Отдѣлъ III. Книга III. Пѣсни изъ политический животъ. Събралъ и издава К. А. Шапкаревъ. София. Печатница на „Либералний Клубъ“. 1891. Стр. 4, непагинирани 1—282. Мото како во книга I. (Динеков, 501).

Покрај ова издание од книга III на Зборникот од Шапкаев, постои и издание во коешто книга III е објавена заедно со книга IV: Сборникъ отъ български народни умотворения. Часть пьрва. Простонародна българска поезия или български народни пѣсни. Отдѣлъ III. Пѣсни изъ политический животъ. Книга III и IV. Мото како во I книга. Събралъ и издава К. А. Шапкаревъ. София. Печатница на „Либералний Клубъ.“ 1891, стр. 1+392+3 непагиирани+XVII—XLVII+1 непагинирана.

4. Покрај изданието што сега го цитирав, и во коешто книгата III и IV се заедно издадени, постои и одделно издание на книга IV:

Сборникъ отъ български народни умотворения. Часть пьрва. Простонародна българска поезия или български народни пѣсни. Отдѣлъ III (Продължение). Книга IV. Пѣсни изъ политический животъ. Мото како во I книга. Събралъ и издава К. А. Шапкаревъ. София. Печатница на „Либералний Клубъ“. 1891, стр. 283—292+2 непагинирани+XVII—XLVII+1 непагинирана.

Динеков, стр. 501, наведува издание од книга IV без зборот: „(Продължение)“, што постои инаку во изданието што јас го цитирам, а што зборува дека книга IV има три варијанти — изданија.

5. Сборникъ отъ български народни умотворения. Частъ пьрва. Простонародна българска поезия или български народни пѣсни. Отдѣлъ IV. Пѣсни изъ општественій, сѣмейний и частний животъ. Книга V. Събралъ и издава К. А. Шапкаревъ. София. Печатница на „Либералний Клубъ“. 1891. стр. 1—547+5 непагинирани страници. Мото како во книга I.

Давајќи библиографски податок за оваа книга Динеков, во белешка 1, на стр. 501 од спомнатата негова студија, констатира: „На външната корица е означено само: Книга V. Отъ предговора къмъ тома обаче се разбира, че той съдържа и книга VI.“

Во библиотеката на Катедрата за јужнословенски јазици при Филозофскиот факултет во Скопје има примерок од Зборникот на Шапкарев на којшто стои дека е тоа „Книга V и VI.“ Сборникъ отъ български народни умотворения. Часть първа простонародна българска поезия или български народни пѣсни. Отдѣлъ IV пѣсни изъ обществений, сѣмейний и частний животъ. Книга V и VI. Мото како во I. Събралъ и издава К. А. Шапкаревъ. София, 1891, 8⁰, стр. 2+547+5 непагинирани.

Има и (Народна библ., Скопје Бн II 711/I кн. V и VI отд. IV) примерок со ознака: „Отдѣлъ IV | Пѣсни изъ | Обществений, Сѣмейний и частний животъ | книга V и VI | . . . [на внатрешната корица место IV стоји Отдѣлъ III“], 8⁰ 1—547 непаг. +5.

6. Постои и одделно издание на книга VI, покрај изданието во коешто се заедно објавени книга V и книга VI.

7. Сборникъ отъ български народни умотворения. Часть третя. Отдѣлъ I и II. Български обичаи, обряди, суевѣрия и костюми. Книга VII (като приложение на кн. I). Мото „Бащино огнище не забравяй, стари обичаи не презирай“ (Нар. пословица), и „Новъ бунарь копай, во вѐтий-отъ нѐ-плукай.“ (Прилепска пословица). Събралъ и издава К. А. Шапкаревъ. София. Печатница на „Либералний Клубъ.“ 1891, стр. 10 непагинирани +III—XVI+17—292+2 непагинирани. (Динеков, 500).

8. Сборникъ отъ български народни умотворения. Часть втора. Простонародна българска философия или български народни прикаски, вѣрования, пословици, гатанки, игри и пр. Отдѣлъ I. Български прикаски и вѣрования съ прибавление на нѣколко македоновлашки и албански. Книга VIII и IX. Събралъ и издава К. А. Шапкаревъ, София Печатница на „Либералний Клуб.“ 1894. стр. 4+684+LXI. Мото како во книга VII (Динеков, 501).

Покрај изданието што го опишува Динеков постои и одделно издание на книга VIII, 1892, стр. III—IV + I—296.

9. Покрај изданието што го опишува Динеков, во коешто се заедно објавени книга VIII и IX, постои и одделно издание на книга IX.

Сборникъ отъ български народни умотворения. Часть втора. Простонародна българска философия или български народни прикаски, вѣрования, пословици, гатанки, игри и пр. Отдѣлъ I. Български прикаски и вѣрования съ прибавление на нѣколко македоновлашки и албански. Книга IX. Мото како и во книга VIII (односно VII и заедничката VIII—IX). Събралъ и издава К. А. Шапкаревъ. София. Печатница на Либералний Клубъ. 1894, 297—582 + 2 непагинирани + I—XIV + 2 непагинирани + XLIX—LXI + 2 непагинирани.

Од прилогов може да се види дека Шапкарев, или неговиот издавач, од чисто практични, трговски побуди Зборникот го издавал во повеќе варијанти — изданија. Така што тој се состои од: книга I (со две варијанти — изданија), III, IV (со одделни изданија за секоја книга и едно заедничко за обете книги III—IV), V, VI, (со одделни изданија за книга V и VI и заедничко за двете книги V—VI), VII, VIII, IX (со одделни изданија за книга VIII и IX и заедничко издание на книгите VIII—IX). Книга II не е печатена. Како дошло до тоа Шапкарев да направи бркотија во поглед на нумерирањето книгите, односно да ја испушти книга II?

Според мене како II книга би требало да се смета книгата на Шапкарев: „Сборникъ отъ народни старини. Книжка III. Български Народни прикаски и вѣрования." Пловдивъ, 1885. — По својата содржина оваа книга на Шапкарев бездруго му припаѓа на неговиот голем Зборник од народни умотворби и само неумешноста на Шапкарев е разлог што оваа книга остана надвор од Зборникот; а носи етикета дека е „Книжка III", според нумерирањето што си го создал Шапкарев, започнувајќи го тоа со книгата: Материали за животописаніето на Братя Х. Миладинови...," 1884.

H. Polenaković

QUATRE CONTRIBUTIONS SUR L'ÉTUDE DU RECUEIL FOLKLORIQUE DE C. A. CHAPKAREV

(Résumé)

1. Deux livres de chants populaires inédits de C. A. Chapkarev

Parmi les autres matériaux de l'héritage du célèbre folkloriste macédonien du XIX-e siècle C. A. Chapkarev, conservés dans le musée d'Ohrid, on trouve deux livres de chants populaires recueillis par luimême au début de son activité de collectionneur (vers 1855—1864).

La plus grande partie de ces deux livres a été publiée déjà dans le grand Recueil de Chapkarev (1891—2, 1894), tandis que l'autre est restée en manuscrits.

L'auteur du traité publie les deux parties, la première représantant pour la science des variantes intéressantes des chants déjà publiés et l'autre parce qu'avec elle s'enrichit le trésor du folklore macédonien.

D'après l'analyse comparée des variantes manuscrites et de celles qui sont publiées, on constate que Chapkarev, tout en faisant la rédaction des chants avant leur impession, procédait à des changements considérables de caractères très différents: au point de vue de l'orthographe, de la langue, et du texte même, en stylisant les matériaux d'après son propre avis.

Dans l'introduction de cette étude l'auteur a expliqué quelle avait été la participation de Chapkarev dans la rédaction et la stylisation des matériaux publiés. Après avoir décrit, dans l'étude d'introduction, les manuscrits, l'auteur fixe l'époque où ils avaient été recueillis. Aussi a-t-il démontré quelles étaient leurs particularités. Dans la deuxième partie de l'étude, l'auteur expose les matériaux en question et dans la troisième il ajoute des notices critiques sur chaque chant en particu'ier.

2. Tentative afin que la publication du Recueil folklorique de Chapkarev soit financée par l'évêque Strossmayer

L'auteur de la contribution publie une lettre du célèbre folkloriste macédonien C. A. Chapkarev, adressée à l'évêque de Djakovo, J. J. Strossmayer, le grand mécène des écrivains yougoslaves, dans laquelle il lui demande des ressources financières pour la publication des matériaux rassemblés pendant plus de trente années.

La lettre de Chapkarev, datée du 25 février 1886, est adressée à Strossmayer, après les plusieurs vaines démarches que Chapkarev avait faites en Russie, et en Bulgarie, afin de trouver des moyens pour la publication du Recueil folklorique. Chapkarev expose dans la lettre toutes les démarches qu'il avait faites auparavant, pour trouver un éditeur, qui lui aurait rendu possibile la publication des matériaux folkloriques rassemblés. A la fin de la lettre Chapkarev écrit qu'il a décidé à demander le secours de l'ami éprouvé de la littérature Strossmayer, grâce à qui le Recueil de chants populaires des frères Miladinovtzi a pu voir le jour. L'aide que Chapkarev demandait montait à une somme de 4000 francs français.

3. Un complément de C. A. Chapkarev à son Recueil folklorique (livre VII, 144)

L'auteur de cette contribution public un complément au Recueil folklorique de Chapkarev, que celui-ci avait fait immédiatement après la publication du Recueil. L'auteur de l'exposé a trouvé ce complément à la page 144 de deux exemplaires du livre VII du Recueil, conservés parmi les autres matériaux que Chapkarev a laissés.

Dans ce complément on parle de quelques coutumes funéraires en Macédoine (surtout à Ohrid) et plus particulièrement de celles du deuxième enterrement.

D'après le complément on voit que Chapkarev espérait publier une nouvelle édition du Recueil, dans laquelle il aurait ajouté ce complément.

4. Contribution bibliographique à l'édition du Recueil folklorique de C. A. Chapkarev

La science connaît huit volumes du grand Recueil folklorique de C. A. Chapkarev. A cause de la quantité des matériaux et de la systéma-

tisation assez grossière, Chapkarev a commis une faute, de sorte que le dernier livre de son Recueil est numéroté du chiffre IX, quoique le livre II n'ait point été publié.

Dans cette contribution l'auteur examine les diverses éditions qui jusqu' à présent étaient méconnues par la science. Chapkarev, ou bien son éditeur, par pures raisons pratiques et commerciales, publiait plusieurs éditions de chaque livre du Recueil. Ces éditions en réalité ne se distinguent que par quelques mots particuliers dans les pages titrées. — En examinant la plupart des exemplaires du Recueil de Chapkarev, l'auteur de l'exposé constate qu'il existe deux éditions du livre I. Le livre II n'est pas publié. Les livres III et IV sont publiés ensemble, ainsi que chacun d'eux à part. Du livre IV existent trois éditions. De même est pour les livres V—VI car il existe une même édition pour ces deux livres et aussi une édition à part du livre V et une du livre VI. Une seule édition du livre VII est constatée. Les livres VIII et IX ont une édition commune, mais il existe des éditions à part du livre VIII et du livre IX. Toutes ces éditions sont publiées en même temps (1891—1892, 1894).

ЗАБЕЛЕЖАНИ ПЕЧАТНИ ГРЕШКИ

Страна	ред		стои	треба
112	12	озг.	испуштен е текстот: ѣ м. ј: ъорганъ, 20, 19 сл.	
118	8	„	пешкеш	пешкешъ
121	1	озд.	факсимилот	факсимил
123	21	„	видам	видамъ
123	8	озг.	еден	еденъ
125	5	„	оџе	уще
127	9,27	„	зборвеет	зборвеетъ
127	13	„	вълци	вѫлци
127	13	озд.	испуштена ознаката на стр. од ракописот: [стр. 28]	
127	7	озг.	„ „ „ „ „ „ [стр. 29]	
128	23	„	купеф	купефъ
128	20	озд.	испуштена ознаката на стр. од ракописот: [стр. 30]	
128	15	„	аман	аманъ
128	14	„	побратим	побратимъ
128	1	„	испуштена ознаката на стр. од ракописот: [стр. 31]	

B. V. ŠEŠIĆ:

O ODNOSIMA SUPROTNOSTI I PROTIVREČNOSTI

Problem odnosa suprotnosti i protivrečnosti stvari i procesa rešavan je u logici kao problem odnosa suprotnosti i protivrečnosti pojmova za razliku od istih odnosa kod sudova. Taj problem pretstavlja jedno od najtežih pitanja logike u toku celokupnog njenog razvoja. Ovaj problem rešavao je detaljno još Aristotel u svojim osnovnim delima, naročito u „Metafizici" i „Kategorijama", ali i pored poznate dubine, temeljnosti i konkretnosti naučne analize Aristotel se često morao zadovoljiti hipotetičkim i problematičnim sudovima o odnosima suprotnosti usled čega na mnogo mesta nalazimo tvrđenja sa „verovatno je", „reklo bi se", „izgleda da . . ." itd. Aristotelov sud o tzv. „relativima" može se uzeti kao istoriska ocena stanja rešenosti problema suprotnosti pojmova, ocena koja je u osnovi tačna i danas. Aristotel je VII glavu učenja *O kategorijama* zaključio tvrđenjem: „Pa ipak teško je o ovim stvarima ma šta konačno tvrditi pre nego što budu češće podvrgnuta ispitivanju. Međutim nije beskorisno što su gornje pojedinosti ispitane". Od Aristotela do danas, bez obzira kako je često, ali ipak većinom čisto formalistički, u sholastičkoj i savremenoj formalnoj i formalističkoj logici, bio rešavan problem suprotnosti, činjenica je ne samo da taj problem nije rešen na naučno zadovoljavajući način, već su se pojavile nove nejasnosti, kolebanja u shvatanjima i čak otvorene elementarno logičke, dakle, nedopuštene protivrečnosti.

Dok je Aristotel bar jasno razlikovao takozvanu kontrarnu opoziciju (naspramnu suprotnost) od kontradiktorne opozicije (protivrečne suprotnosti), u savremenoj logici i ova razlika je postala neodređena ili su razvijena sasvim protivrečna tvrđenja o njoj. Tako, dok je odnos pozitivnog i negativnog pojma (A-non A) za tradicionalnu aristotelovsku logiku odnos protivrečnosti dotle je to po W. Wundt-u i B. Erdmann-u odnos „neodređene disjunktivne razlike"[1]). Po svima savremenim logičarima koji se drže Aristotelovog učenja, odnos A-non A jeste

---

[1]) B. Erdmann, Logik, 3. Aufl., Berlin 1923, § 298, p. 384.

odnos isključujuće suprotnosti, dakle, protivrečnosti. Po Wundt-u i Erdmann-u ovo shvatanje je neumesno i pogrešno, jer, tvrdi Wundt: „Pošto se ipak u istini samo kod kontradiktorne suprotnosti radi o pravoj suprotnosti to izgleda malo umesno da se negacija izjednačava sa kontrarnom protivrečnošću kod koje su oba pojma pozitivno određena“[2]). Zato Wundt odnos „A-non A“ ubraja u „neodređene odnose pojmova“ čime je ustvari usvojio vrlo oštru kritiku negativnog pojma od strane Chr. Sigwart-a. Slično gledište zastupa i F. H. Bradley, koji smatra da se formalnologička protivrečnost A-non A „mora prognati iz logike“[3]).

Nejasnim i međusobno isključujućim učenjima o odnosima suprotnosti dodao je svoju „dijalektičku teoriju“ i prof. D. N. Nedeljković.

Da bi se videlo kako se ovom teorijom ne rešavaju teškoće ranijih učenja nego se već postojeća zbrka samo povećava dovoljno je ukazati na sukob triju shvatanja odnosa pozitivnog i negativnog pojma:

1. Odnos „A-non A“ po klasičnoj aristotelovskoj logici (Strogovič, Asmus, Welton i dr.) jeste *odnos protivrečnosti*; „čovek-nečovek“, „belo-nebelo“, „pravda-nepravda“ itd. pretstavljaju protivrečnost.

2. Po Wundt-u i Erdmann-u to je odnos *„neodređene razlike“*.

3. Po Nedeljkoviću taj isti odnos jeste dijalektički odnos *„suprotnosti* opšte pozitivnog i opšte negativnog termina“. Znači da savremeni logičari nisu načisto ni sa tim kakav odnos pretstavlja odnos jednog pozitivnog i negativnog pojma, jer jedni tvrde da je to razlika, drugi da je to suprotnost a treći da je to protivrečnost! Ako ovome dodamo činjenicu da se i sam Aristotel kolebao u shvatanju ovog odnosa (kao što ćemo videti) i da savremeni logičari nisu načisto ni sa samim Aristotelovim shvatanjem, onda je jasno da odnos suprotnosti pretstavlja otvoren problem i u savremenoj logici.

Izuzetan značaj rasprave problema odnosa suprotnosti sastoji se

1. u opšte teoretskom značaju rešenja ovog osnovnog istoriskog problema logike koji je rešavan još od Aristotela; taj opšte teoretski naučni značaj ovog problema sastoji se u tome što su u svima naukama odnosi razlike, suprotnosti i protivrečnosti pojmova od bitnog značaja;

2. u rešenju zbrke koja vlada po ovom pitanju u savremenoj logici;

3. u osvetljavanju jednog od osnovnih pitanja upravo dijalektičke logike koja i jeste logika mišljenja o suprotnim i protivrečnim odredbama objektivne stvarnosti, i

---

2) W. Wundt, Logik, 4. Aufl., Stuttgart 1919, Bd. I, p. 130.

3) F. H. Bradley, The principles of Logik, Second edition, London 1922, Vol. I, p. 123.

4. u izvanrednom ideološkom značaju pravilnog shvatanja odnosa suprotnosti i protivrečnosti u marksističkoj filozofiji. U ovom poslednjem se sastoji i praktični značaj rešenja gornjeg problema.

Da bismo dijalektički prevazišli sve jednostranosti i pogrešnosti domarksističkih učenja, kao i da bismo usvojili i razvili njihovo „racionalno jezgro“, nužno je kritički izložiti Aristotelovo i savremena shvatanja odnosa suprotnosti.

I. Aristotelovo učenje o odnosima suprotnosti

1. Aristotelovo učenje

Aristotelovo učenje o odnosima suprotnosti pojmova pretstavlja ne samo istorisku osnovu svih docnijih i savremenih učenja nego je to ujedno i najdublje i najsvestranije učenje o o ovom teškom problemu do Hegela. Zato je nužno bar u suštini upoznati to učenje.

Aristotel, pre svega, određuje značenje pojma „drugosti“. Ovaj pojam po Aristotelu ima tri osnovna značenja:

1. „Drugo znači . . . suprotnost identičnom; otud je svaki predmet u poređenju sa svakim drugim ili sa njim identično ili nešto drugo“[4]).

Ovde „drugo“ znači „neidentično“, a kako je identično, po Aristotelu, elementarno logičko to jest prosto identično, to „drugo“ znači „nejedno“.

Odnos između identičnog i neidentičnog odnosno između „jednog“ i ovakvog „drugog“ jeste odnos protivrečnosti.

2. Drugo značenje „drugog“ jeste značenje druge primarne supstancije. Ovde se jedno i drugo razlikuju takođe suštinski, dakle, po formi ili po pojmu, a i po materiji: „S druge strane drugo je ono što nema istu materiju ni isti pojam; tako si ti drugi nego tvoj sused“[5]) — kaže Aristotel. Ovde pojam drugo znači drugu individualnu supstanciju, drugu stvar ili drugo biće. Odnos između ovakvog jednog i drugog jeste odnos razlike.

3. Treće značenje „drugog“ jeste matematičko drugo, to jest drugo jedno. I ovde je u pitanju odnos razlike.

„Drugo biće snači svuda suprotnost identičnom“[6]) — tvrdi Aristotel, — ali ta suprotnost nije kontradiktorna suprotnost ukoliko drugo ne pretstavlja „nejedno“ već nešto određeno pozitivno[7]). Ali kategorija „drugosti“ čini samo najdublju osnovu

[4]) Aristoteles, Metaphysica I, 3, 1054 b 15.
[5]) Aristoteles, Metaph. I, 3, 1054 b 15
[6]) Aristoteles, Met. V, 9, 1018 a 10.
[7]) Aristoteles, Met. I, 3, 1054 b 20.

odnosa suprotnosti, jer „svaka suprotnost uopšte mora se svesti na (odnos) identičnog i neidentičnog“[8]). Međutim neposrednu osnovu odnosa suprotnosti čini različitost koja pretstavlja određenu drugost, jer ono što je različito od nečeg to je različito „na osnovu nečeg određenog i zato mora biti nečeg identičnog u odnosu na šta su oni različiti. Ono što je različito to se uvek razlikuje po rodu ili vrsti“[9]).

Određena razlika, διαφορά, jeste razlika vrsta u okviru istog roda.

Samih osnovnih odnosa suprotnosti ima po Aristotelu četiri: 1. suprotnost odnosnog; 2. suprotnost krajnosti; 3. suprotnost lišenosti i posedovanja i 4. suprotnost tvrđenja i odricanja.

U „Kategorijama“ Aristotel tvrdi: „Jedno se može suprotstaviti drugom na četiri načina: ili kao relativ, ili kao suprotno (kontrarno), ili kao lišenost i posedovauje, ili kao afirmacija i negacija“ („O kategorijama“, X). Suprotnost relativa su naprimer „dvostruko-polovina“; suprotnost kontrarnu čine napr. dobro-rđavo, suprotnost posedovanja i lišenosti pretstavljaju vid-slepilo, a suprotnost afirmacije i negacije: „on sedi“—„on ne sedi“.

Aristotel detaljno analizira i definiše svaki od navedena četiri osnovna odnosa suprotnosti. Sem toga on nastoji da odredi njihove međusobne odnose.

Odnos relativa jeste odnos neodređene razlike, ἑτερότης. To je takav odnos u kome su suprotne dve stvari koje su međusobno vezane i uslovljene u svom postojanju. Ili kako sam Aristotel kaže: „Relativima se naziva ono za šta se kaže da kao takvo pripada drugome“ (O kat. VII). Za relative je bitna ne samo razlika i suprotnost nego i uzajamni odnos međusobnog uslovljavanja i ukidanja: tako se rob i gospodar međusobno uslovljavaju, „jer ako nema gospodara nema ni roba.“ Uopšte sve što je relativno označava „uzajamni odnos“. Dalje se pokazuje „da se sve što je relativno nalazi u uzajamnom obrnutom odnosu.“ Tako se za „roba kaže da je rob gospodara, a za gospodara da je gospodar roba.“

Kod relativa Aristotel razlikuje dve vrste suprotnosti: prvo, običnu suprotnost, drugo, kontrarnu suprotnost. Kao primer prve suprotnosti Aristotei navodi „dvostruko“ i „trostruko“, kojima, smatra on, „ništa nije suprotno“ u smislu kontrarne suprotnosti kakvu pretstavljaju vrlina-porok. Obična suprotnost ne dopušta odredbu „manje i više“, a druga, kontrarna, dopušta.

Mnogo značajnije su druge tri osnovne suprotnosti koje utvrđuje Aristotel, naime kontrarna suprotnost, kontradiktorna suprotnost i suprotnost posedovanja i lišenosti.

Pre svega Aristotel razlikuje disjunktnu ili vrsnu razliku dveju vrsta u okviru istog roda. Naprimer čovek-konj, to je

---

8) Aristoteles, Met. IV, 2. 1004 a 1; IV, 2, 1004 b 29.
9) Aristoteles, Met. I, 3, 1054 b 25.

disjunktna, vrsta razlika, ali ne i suprotnost. Kontrarna suprotnost ἐναντιότης međutim jeste odnos krajnje razlike unutar iste vrste ili istog roda. Odlika određene različitosti uopšte jeste to da se „može manje više razlikovati[10]). U okviru roda ili vrste „postoji najveća razlika i tu nazivam suprotnošću[11]) — kaže Aristotel. Tu, kontrarnu suprotnost, čine međusobno najudaljeniji, krajnji članovi pojedinih predmeta ili odredaba unutar jedne vrste ili krajnje vrste unutar istog roda. Kontrarna suprotnost jeste „potpuna, upravo najveća razlika"[12]) unutar iste vrste ili istog roda: „Kontrarno suprotno znači različito po rodu, što ne može biti jednovremeno u istom predmetu a od onoga što pripada istom rodu ono što najdalje leži jedno van drugoga . . ."[13]). Naprimer belo-crno, dobro-rđavo itd. Kod kontrarne suprotnosti članovi nisu korelativni već su prosto, samo suprotni. Tako je rob rob gospodara, i gospodar je gospodar roba, ali crno nije crno beloga niti je belo belo crnoga. Na ovaj način lako je uvideti razliku između suprotnosti relativa i kontrarne suprotnosti. Ta se razlika sastoji u tome što se kod relativa jedan član suprotstavlja drugome „kao nešto što pripada drugom članu" dok kod kontrarne suprotnosti to nije slučaj.

Bitnu razliku između kontrarne suprotnosti i kontradiktorne suprotnosti čini to što se nijedan od članova kontrarne suprotnosti ne postavlja nužno dok se od članova kontradiktorne suprotnosti jedan član uvek postavlja nužno drugi. Pošto se kod kontradiktorne suprotnosti nužno, „po prirodi", postavlja jedan ili drugi član, to kod protivrečne suprotnosti nema srednjeg člana. Naprotiv, za kontrarnu suprotnost je bitno da se nijedan od njenih članova ne postavlja nužno te između njih postoji nešto srednje. Ovo je sasvim razumljivo s obzirom na okolnost da kontrarnu suprotnost čine krajnji članovi jednog niza članova ili vrste ili istog roda. Tako između crnog i belog, kao krajnjih članova vrsta boja, postoji kao srednje „sivo, bledo i druge boje".

Pored kontrarne suprotnosti Aristotel utvrđuje još dve vrste odnosa suprotnosti: to su protivrečnost i suprotnost posedovanja i lišenosti.

Protivrečnost, kontradikcija, jeste najosnovnija suprotnost: to je suprotnost afirmacije i negacije između kojih nema ničeg srednjeg, jer se jedan od ova dva člana uvek postavlja nužno.

Po Aristotelu protivrečnost postoji objektivno samo u mišljenju kao protivrečnost istine i laži. U objektivnoj stvarnosti van mišljenja, to jest u oformljenom biću, nemoguća je protivrečnost, jer je u biću sve prosto identično, dakle, jedno (prve supstancije) ili mnoštvo sastavljeno opet od prosto iden-

[10]) Aristoteles, Met. I, 4, 1055 a 2.
[11]) Aristoteles, Met. I, 4, 1055 a 4.
[12]) Aristoteles, Met. I, 4, 1055 a 24.
[13]) Aristoteles, Met. V, 10, 1018 a 26

tičnih, jednih stvari[14]). Protivrečnost afirmacije je jedina suprotnost u kojoj je „jedno uvek istinito a drugo laž. Niti je kod suprotnih nužno da je uvek jedno od njih istinito, a drugo laž, niti kod relativa, niti kod posedovanja i lišenosti" (O kat. X). Naprimer kod suprotnosti relativa „dvostruko-polovina" i kod kontrarne suprotnosti, naprimer, „zdravlje-bolest", „nijedan član nije ni istinit ni lažan".

Aristotel uopšte ograničava odnos protivrečnosti na sudove to jest na vezu pojmova, koja se veza mora ili tvrditi ili odricati. Naprotiv, svi ostali odnosi pojmova, po Aristotelu, pretstavljaju „ono što se kazuje van veze" (van suda) i što ne pretstavlja protivrečnost. Zato Aristotel tvrdi: „Uopšte od onoga što se kazuje van ikakve veze, ništa nije ni istinito ni lažno" (O kat. X). Niti je ijedan odnos suprotnosti odnos protivrečnosti.

Međutim po Aristotelu, pored odnosa protivrečnosti, ἀντίφασις postojećih samo u sudovima („on sedi"-„on ne sedi" i sl.), postoji i suprotnost posedovanja i lišenosti ἕξις-στέρησις, *habitus-privatis*. Ovo je „vrhovna suprotnost", jer se svaka druga suprotnost posmatra u odnosu na ovu suprotnost. Od bitne je važnosti shvatiti prirodu ove suprotnosti jer je suprotnost posedovanja i lišenosti suprotnost pojmova a ne sudova. Da je to odnos suprotnosti sudova on bi bio istovetan sa suprotnošću tvrđenja i odricanja to jest sa protivrečnošću. Ali suprotnost posedovanja i lišenosti nije odnos sudova nego odnos pojmova resp. odnos predmetnih odredaba.

U odnosu suprotnosti posedovanja i lišenosti stoje naprimer: vid-slepilo, kosmat-ćelav, zubat-bezub i sl.

Šta pretstavlja sama „lišenost"? — to je logički najznačajnije pitanje sa kojim se i Aristotel borio. Po Aristotelu lišenost je otsustvo, nedostatak izvesne moći, potencije, svojstva posedovanja kod nekog individualnog bića koje tu moć, inače, „po prirodi poseduje". Naprimer prirodno je da odrastao čovek ima zube, da ima kosu; to je posedovanje, ἕξις, habitus. Otsustvo ovoga svojstva jeste lišenost, στέρησις, privatis u konkretnom slučaju: bezubost, ćelavost. *Lišenost je dakle otsustvo određene prirodne osobine* nekog bića (α-privativum). Naprimer slepilo je otsustvo vida kod onog bića koje je nužno, po prirodi, okato; bezubost je otsustvo zuba kod po prirodi zubatog bića: „Jer bezubim ne nazivamo ono što uopšte nema zuba niti slepim ono što uopšte nema vida već ono što ga nema onda kada ga po prirodi mora imati; jer neka živa bića nemaju od rođenja ni vid ni zube pa se ipak ne nazivaju ni bezubim ni slepim" (O kat. X). Na ovaj način Aristotel strogo određuje značenje privativnog pojma kao pojma nedostatka, lišenosti određene prirodne osobine.

---

[14]) Aristoteles, Met. III, 4, 1001 b 5.

Treba naročito podvući da pojam lišenosti nije nikako identičan sa negativnim pojmom. Slepilo nije „nevid" niti je „bezub" identično sa „nezubat". Negativni pojmovi „nevid", „nezub", „nekosat" itd. obuhvataju nedostatak osobina vida, zubatosti i kosatosti ne samo kod bića koja nužno imaju ove osobine već uopšte. Ovo je naročito značajno za odredbu prirode suprotnosti posedovanja i lišenosti.

Suprotnost posedovanja i lišenosti, pre svega, nije identična sa odnosom suprotnosti relativa ἑτερότης, jer: 1. lišenost se ne postavlja kao nešto što pripada drugome; slepilo nije slepilo vida niti je vid vid slepila; 2. relativi su obrnljivi kao članovi odnosa suprotnosti a posedovanje i lišenost nisu.

Suprotnost posedovanje-lišenost nije ni kontrarna suprotnost jer: kod kontrarne suprotnosti, koja uvek ima srednji član, *nikada* se nužno ne postavlja da se mora imati jedan od suprotnih članova; naprimer nikada stvarno ne postoji alternativan odnos da stvar ili biće mora biti ili crna ili bela. Naprotiv, kod suprotnosti posedovanja i lišenosti postoji nužan alternativan odnos, „jer svaki sposoban da prima mora *nekada* imati jedno od dvoga" (O kat. X), naprimer slepilo ili vid[14a]).

Ali suprotnost posedovanje-lišenost nije ni protivrečnost, jer: 1. „nije kod svakog sposobnog za primanje nužno da ima jedno ili drugo od njih već je to nužno samo za one kod kojih se po prirodi nalazi samo jedno i to isključivo jedno od dvoga, a ne koje bilo" (O kat X); 2. kod kontradiktorne suprotnosti nužno je da se uvek postavlja jedan od protivrečnih članova, koji bilo, a kod suprotnosti posedovanja i lišenosti postoji slučaj kada se ne postavlja nužno nijedan član suprotnosti „jer se o onome što usled svoje prirode *još* nema vida ne može reći niti da je slepo niti da ima vida" (Ibd.).

Na osnovu gornje argumentacije Aristotel zaključuje: 1. „da lišenost i posedovanje nisu međusobno protivstavljeni na način relativa"; 2. da „lišenost i posedovanje ne bi spadali u one suprotnosti koje nemaju nikakvog srednjeg člana", to jest u protivrečnosti, i 3. da „lišenost i posedovanje ne spadaju ni u one suprotnosti koje imaju neki srednji član", to jest u kontrarne suprotnosti (O kat. X).

Aristotelovo ograničenje izrazom „ne bi spadali" pokazuje njegovo kolebanje u odredbi prirode odnosa suprotnosti posedovanja i lišenosti. Ipak po Aristotelu izlazi da je suprotnost posedovanja i lišenosti poseban slučaj kontradiktorne suprotnosti kao „najosnovnije suprotnosti": „Lišenost je jedna određena vrsta kontradiktornog odnosa"-„naime otsustvo moći"[15]).

[14a]) Međutim kod bića isključive dvojne određenosti to se postavlja: ovde je kontrarna suprotnost identična sa kontradiktornom suprotnošću. Vidi odeljak V.

[15]) Aristoteles, Met. I, 4, 1055 b 4 i 5.

Ali ako bi se i usvojio ovaj zaključak kao tačan ipak ostaje činjenica:

1. đa je suprotnost posedovanje-lišenost specifičan odnos suprotnosti što i Aristotel tvrdi;

2. da taj odnos nije istovetan sa kontradiktornom suprotnošću pozitivnog i negativnog pojma tj. sa odnosom protivrečnosti.

Odnos posedovanje-lišenost nije, dakle, identičan sa odnosom protivrečnosti ili kontradiktorne suprotnosti: odnos vid-slepilo nije isto što i odnos vid-nevid. Prvi odnos jeste suprotnost posedovanja i lišenosti, a drugi odnos je odnos kontradiktorne suprotnosti ili protivrečnosti.

Na osnovu izloženog jasno je da je Aristotel duboko zasegao u problem suprotnosti ali da njegovo učenje mora sadržati i dosta teškoća usled kojih su ostali nejasni izvesni osnovni odnosi suprotnosti.

2. Teškoće Aristotelskog učenja

Aristotelovo učenje o odnosima suprotnosti kod pojmova odlikuje se orginalnošću, izvanrednom oštrinom i dubinom logičke analize. Za razliku od kasnijih formalizacija i prostog svodjenja svih odnosa suprotnosti na odnos formalno logičke protivrečnosti (A-nonA) i odnos kontrarne suprotnosti Aristotelovo učenje o odnosima suprotnosti odlikuje se empiriskom objektivnošću (oslanjanjem na prosto iskustvo). Pored ove veze sa objektivnom stvarnošću u osnovi Aristotelovog učenja krije se objektivističko uverenje da *sami* pojmovi čine suštinu stvari po sebi . . . Ovaj objektivizam počiva na „naivnoj veri u snagu ljudskog razuma“ (Lenjin), na veri u objektivnost svih odredaba mišljenja. Međutim, ukoliko je ovaj objektivizam, s jedne strane, značajan kao antiteza platonovskom idealizmu, utoliko je, s druge strane, po svojoj metafizičnosti, taj objektivizam bio osnovni razlog nemogućnosti rešenja problema suprotnosti kod Aristotela.

Ustvari Aristotel je metafizički shvatio pojam kao nepromenljivu formu bića, kao prvu supstanciju koja ne trpi suprotnosti. Društveno klasni osnov ovakvog metifizičko objektivističkog shvatanja pojma čini apsolutizacija individue robovlasnika. Aristotelova „prva supstancija“, to jedno jedino-pravo-individualno biće svojim društveno-klasnim korenom je idealističko saznajni odraz upravo apsolutizacije ličnosti robovlasnika kao jedinog pravog čoveka, nasuprot kome je sve ostalo „nečovek“. Glavnu teškoću u Aristotelovom učenju o odnosima suprotnosti i čini metafizičko shvatanje pojmova „bića“ i „nebića“, „čoveka“ i „nečoveka“.

Na neodređenosti i teškoće u Aristotelovom učenju o odnosima suprotnosti kod pojmova ukazali su naročito logičari B. Erdmann i H. Prantl. Erdmann tvrdi da su Aristotelova shvatanja „zbog nedostataka njegove teorije negiranja *višestruko ne-*

jasna"[16]). Prantl pak pokazuje u čemu se sastoje ove teškoće i nejasnosti. Aristotel, po tačnoj Prantlovoj oceni, nije „nikako u stanju da objasni . . . odnos između govorne negacije (ἀπόφασις) i realne suprotnosti (ἐναντίον)"[17]). Teškoća se sastoji u problemu: „Kako to negacija uopšte dolazi do toga da izrazi realnu suprotnost" (I, 143). Aristotel tvrdi da ἀντίφασις to jest odnos protivrečnosti odgovara suprotnosti bića i nebića „kao i promeni koja se vrši u biće i u nebiće, naime nastajanju i nestajanju" (I,152).

Po Aristotelu postoje četiri osnovne vrste promene. Tri od njih, to jest: kretanje (premeštanje) u prostoru, kvalitativna promena i kvantitativno povećavanje i smanjivanje vrše se u okviru realne kontrarne suprotnosti kod koje postoji srednji član. Jedino nastajanje i nestajanje pretstavljaju odnos protivrečnosti bića i nebića između kojih nema ničeg srednjeg, ničeg prelaznog. Promena jednog u drugo po Aristotelu jeste skok iz postojećeg u nepostojeći ili obratno.; naprimer iz „dobrog" u „nedobro" i obrnuto, iz „nedobrog" u „dobro". Kako je Aristotel, s druge strane, apofantički shvatio sud kao saznanje („osvetljavanje") stvari, to se i negativan pojam javlja kao subjekat suda a subjekat mora da označava predmet-stvar.

Kakav predmet označava negativan pojam i kakav je odnos pozitivnog i negativnog pojma? Konkretno: što znači „nečovek" i kakav je odnos između pojmova „čovek" i „nečovek"?

Pri pokušaju odredbe ovog odnosa kod Aristotela se javljaju sledeće osnovne teškoće:

1. Ako je „čovek" supstancija, onda i „nečovek" treba da pretstavlja nekakvu supstanciju to jest individualnu, „jednu" stvar ili biće. Ali supstancije su po principu za Aristotela u sebe zatvorene jednosti i one ne mogu sadržiti suprotnosti. Dakle, kao suštinska bića „čovek" i „nečovek" ne mogu pretstavljati nikakvu suprotnost ἐναντίου.

2. Negativan pojam ne može biti ni čista negacija — ἀπόφασις jer „negiranje se zasniva samo na prediciranju koje je ili κατά τινος ili ἀπότινος a nije u subjektu"[18]).

3. Odnos „čovek"-„nečovek" ne pretstavlja ni protivrečnost — ἀντίφασις jer onaj ko nešto tvrdi o nečoveku ne protivreči time onome koji nešto iskazuje o čoveku.

Najzad, po Aristotelu, odnos „čovek„-„nečovek" ipak pretstvlja realnu suprotnost, ali ne suprotnost supstancija već suprotnost zbira bitnih oznaka. Ali ovde se ponovo javlja teškoća: kako to negativni predikati mogu označavati realne stvari i kako negativan pojam uopšte može da izrazi mnoštvo realnih suprotnosti?

---

[16]) B. Erdmann Logik, Berlin 1923, p. 597

[17]) Prantl, Geschichte der Logik im Abendlande, 2 Aufl., Leipzig 1927 Bd. I, p. 123

[18]) Prantl, Loc. cit. I, p. 144

Sve ove teškoće otpadaju „čim se odbaci postojanje negacije kao nečeg objektivnog“ (I, 143). Međutim makoliko negacija bila nešto subjektivno misaono negativni pojmovi ipak postoje, te: 1. oni moraju imati i nekakvo objektivno značenje i 2. problem odnosa pozitivnog i negativnog pojma ostaje otvoren i u savremenoj logici. Tvrđenjem subjektivne refiektivnosti negativnog pojma od strane Sigwart-a, Prantl-a, Bradley-a i dr. problem odnosa pozitivnih i negatrvnih pojmova samo se preseca, prosto negira, ali se svarno ne rešava. Tačnost ovog tvrđenja najbolje potvrđuju sholastička i savremena formalno logička učenja o odnosima suprotnosti pojmova.

II. Formalno logičko učdnje

Ovo učenje pretstavlja razradu Aristotelovog učenja o odnosima suprotnosti u klasičnu formalno-logičku toeriju o odnosima suprotnosti samih pojmova. Po formalno-logičkoj teoriji o svima odnosima pa i odnosima suprotnosti može se govoriti samo kao o pojmovima iste klase ili roda. Otud je formalno -logička teorija o odnosima pojmova u osnovi teorija logike klasa. Ova teorija polazi od Aristotelovog pojma roda kao onog „identičnog“ na osnovu čega su uopšte moguća poređenja i odnosi pojmova.

Po klasičnoj formalno logičkoj teoriji odnosa suprotnosti postoje dva osnovna odnosa suprotnosti:

1. *Kontrarna opozicija;* to je suprotnost dve krajnje vrste istog roda; kontrarno suprotni pojmovi su otud koordinirani pojmovi istog rodovskog pojma; između ovih pojmova kao krajnjih postoji uvek makar jedan prelazni ili srednji član niza; zato za kontrarnu suprotnost ne važi princip isključenja srednjeg odnosno trećeg. Naprimer pojmovi: „belo“-„crno“ stoje u odnosu kontrarne opozicije: to su dva pojma maksimalne razlike ali međusobno koordinirana i subordinirana istom rodovskom pojmu („neutralna boja“), koji sadrži mnoge prelazne bojne kvalitete — razne nijanse sivog — kao prelazne ili srednje članove niza neutralnih boja čiji su krajnji članovi — „belo“-„crno“ — kontrarno suprotni.

2. *Kontradiktorna opozicija* ili protivrečna suprotnost; to je uzajmno isključujuća suprotnost pozitivnog i negativnog pojma istog rodovskog pojma. Između protivrečnih pojmova nema nikakvih prelaznih ili srednjih članova; ovi pojmovi se uzajmno potpuno negiraju; zato za kontradiktornu opoziciju važi princip isključenja srednje ili trećeg. Naprimer pojmovi dobar-nedobar, pravičan-nepravičan itd. su kontradiktorno suprotni, protivrečni.

Formalno logičko učenje o odnosima suprotnosti kod pojmova razlikuje se od Aristotelovog samo svojim formalizmom to jest posmatranjem pojmova i njihovih odnosa nezavisno, odvojeno od njihovih stvarnih predmeta. Samo zahvaljujući ovom

formalizmu formalno-logička teorija izbegava teškoću shvatanja odnosa pozitivnog i negativnog pojma kao i problem objektivno realnog značenja negativnog pojma. Za formalno logičku teoriju — bilo elementarno-metafizičku ili apstraktno-dijalektičku (Campanella, Cusanus, Fichte, Hegel) — negativan pojam (napr. „nebiće", „negacija", „nečovek") je ravnopravna, čak i značajnija odredba predmeta od samog pozitivnog pojma.

Međutim protiv formalno logičke teorije odnosa suprotnosti moraju se istaći sledeći razlozi:

1. Ova teorija je formalistički ograničena na shvatanje odnosa čistih forama mišljenja to jest „prazno aprstraktnih" pojmova; od realnih odnosa suprotnosti i protivrečnosti formalno logička teorija apstrahuje.

Formalno-logička teorija usvaja bez daljeg apstraktno negativne pojmove „nebića", „ničeg", „nečoveka" itd. kao objektivno realne odredbe. Formalno logička teorija ne rešava problem objektivno realnog značaja negativnog pojma. Šta objektivno realno znači pojam „nebiće", „nečovek" itd.: da li pojam „nečovek" obuhvata sve što nije čovek, napr. kuću, trougao, jazavca, Saturn itd. ili se značenje negativnog pojma mora ograničiti na sve ostale vrsne pojmove u okviru istog rodovskog pojma, npr. samo na sva ostala živa bića izuzev čoveka, ili negativan pojam ima još uže značenje otsustva ili lišenosti specifično ljudskih osobina? — to je nerešeni problem u foralnoj logici.

3. Formalno logička teorija odnosa suprotnosti pojmova i ne pokušava da reši osnovnu teškoću odnosa pozitivnog i negativnog pojma, naime:

a) kako to negativan pojam, napr. „nebelo" može sedržiti pozitivne odredbe svih boja sem bele (crveno, zeleno, crno itd.)?;

b) negativan pojam ostaje u formalnoj logici nužno neodređen i po sadržaju i po obimu;

c) formalno-logička teorija uopšte se ne dotiče pitanja kako to da je odnos pozitivnog i negativnog pojma (belo-nebelo) protivrečan, a odnos bilo kog pozitivnog pojma, sadržanog u negativnom pojmu, prema prvom pojmu već nije protivrečan. Pošto negativan pojam, napr. „nebelo" sadrži sve boje sem bele, to se nužno javlja teškoća: kako to da je odnos celine svih pojmova koje sadrži negativan pojam („nebelo") prema pozitivnom pojmu („belo") odnos protivrečnosti, a odnos ma kog pozitivnog pojma, sadržanog u negativnom pojmu, prema prvom pozitivnom pojmu nikada nije protivrečan; napr. „belo"-„nebelo" = crveno" je razlika, „belo"-„nebelo" = crno" je suprotnost itd.

4. Formalno logička teorija odnosa suprotnosti je, realno objektivno uzev, pogrešna, jer po toj teoriji izlazi da su, naprimer, buržoazija-neburžoazija u protivrečnosti, što stvarno i uvek nije slučaj jer „neburžoaziju" čine i imućni seljaci i ostaci feudalaca, koji su uvek saveznici buržoazije.

Čim se konkretizuje negativni pojam i suprotnosti pojmova shvate kao misaoni odrazi realnih objektivnih suprotnosti stvari, njihovih odredaba ili razvojnih tendencija prirodnih, društvenih i psihičkih procesa, odmah se ispoljavaju sve teškoće, neodređenosti i pogrešnosti formalno-logičke teorije. Ovo su uvideli i pojedini savremeni logičari te su pokušali da konkretizuju formalno logičku teoriju o odnosima suprotnotsi kod pojmova. Od tih pokušaja najznačajniji su F. H. Bradley-a, Chr. Sigwarta i B. Erdmann-a i D. Nedeljkovića.

III. Pokušaji konkretizacije formalno-logičke teorije

1. Elementarno logičko učenje F. H. Bradley-a.

Suptilne analize problema odnosa razlike, suprotnosti i protivrečnosti izvršio je Bredley u svima svojim osnovnim delima ali najpotpunije u raspravi „protivrečnost i kontrarnost". Bradley-evo učenje je karakteristično po odbacivanju formalizma formalno-logičke teorije i po elementarno-logičkoj konkretnosti koja je kod njega, zbog neusvajanja dijalektičke metode, morala biti metafizička.

Bradley odbacuje formalno-logičku apstraktnu protivrečnost „A-nonA": "Kontradiktorna ideja, ako je uzmemo u sasvim negativnoj formi, mora se prognati iz logike." Ne-A „je čista ništavnost koja ne može biti realna"[19]). Nasuprot ideji apstraktne, formalno logičke protivrečnosti Bredley razvija pojam konkretne protivrečnosti: „ideja protivrečnoti jeste univerzalna ideja diskrepantnog ili kontrarnog" (ibd.). Karakteristično je da Bredley ne razlikuje, niti odvajaj kontrarnu od kontradiktorne suprotnosti, i da, na kraju krajeva, i suprotnost i protivrečnost svodi na razliku koja je jedina objektivno realno postojeća (po njegovom mišljenju).

Osnovna teza Bredley-eva o suproteosti i protivrečnosti glasi: „Jedna stvar ne može bez unutrašnje razlike biti (ili činiti) dve različite stvari, a razlike ne mogu pripadati istoj stvari sem u onoj tački u kojoj postoji razlika. Pojava jednog takvog jedinstva može biti činjenica, ali je to za mišljenje protivrečnost"[20]). Ova teza „sadrži istinu o suprotnosti" ili protivrečnosti koje Bradley „ne nalazi za nužno da razlikuje".

Karakteristično za Bredley-evo shvatanje je i to da on priznaje nemogućnost zadovoljenja mišljenja sa apstraktnom identičnošću: „Potpuno je nemoguće da apstraktna identičnost može da zadovolji intelekt, makar i delimično"[21]). Bradley priznaje da mišljenje „ne može bez razlikovanja" i da postoji „identičnost

[19]) Bradley, The principles of Logik, London, 1922, Vol. I, p. 123
[20]) Bradley, Apparance and reality, Seventh edition, London 1920, p. 562
[21]) Bredley, Ibidem, p. 569

suprotnosti" (the identity of opposits). Ali Bredley ne priznaje dijalektički identitet protivrečnosti kao objektivno realno postojeći. Protivrečnost po Bredley-u postoji samo u našem saznanju: „Vi hoćete da saznate sam predmet a *ne* nešto drugo. Međutim, izlazeći van predmeta, vi ne smete da ga napustite, nego morate još uvek da ga sledite. Ako ga samo prosto spajate sa nečim izvan njega, što je različito od njega a nije on sam, to je u principu protivrečnost"[22]). Bredley priznaje da „logička negacija uvek protivreči, ali ona nikada ne potvrđuje egzistenciju protivrečnosti"[23]). Formalno-logička protivrečnost izražena odnosom „A-non A" ne postoji, dakle, realno van mišljenja. No za Bredley-a ne postoji objektivno realno ni njegova konkretna pozitivna protivrečnost, jer tu protirečnost Bredley svodi na razliku: „Uzmite neku razliku . . . razliku upotrebljenu prosto da bi se kvalifikovao jedan isti subjekat i s tim imate protivrečnost i to je ono što znači protivrečnost"[24]); tvrdi on. Konkretno uzev, po Bredley-u, ako tvrdimo za R da je „a", a zatim da je ono „b" mi već otvoreno protivrečimo sami sebi: „iskazujući najpre Ra a zatim Rb vi prosto protivrečite sami sebi"[25]), tvrdi Bredley. Shodno ovakvom shvatanju protivrečnosti i osnovni principi Aristotelove logike, njegove „vrhovne aksione" ili po Bradley-u „izvesni krajnji kompleksi" (ultimate complexes) „su u samima sebi samoprotivrečni"[26]).

Same stvari, po Bredley-u, nisu kontrarne odn. protivrečne: „Stvari nisu kontrarne jer su suprotne, jer same sobom stvari nisu suprotne . . . mi smo našli da ne postoje unutrašnje suprotnosti već da su suprotnosti u izvesnom smislu proizvedene. Otuda na kraju krajeva ništa nije suprotno niti postoji kakva nerešljiva protivrečnost. Protivrečnost postoji samo ukoliko unutrašnja distinkcija izgleda nemuguća, samo utoliko ukoliko su različitosti shvaćene kao spojene u jednoj nepopustljivoj tački . . ."[27]). Spoj različitosti u jednoj stvari, koja čini identitet različitog, nije, po Bradley-u protivrečan, ali spoj odredaba različitih stvari je protivrečan! Doduše u „Principima logike" Bredley izričito tvrdi „da je činjenica da postoje diskrepancije ili inkompatibilnosti ili suprotnosti" i da se „kontradiktornost zasniva na toj činjenici", jer „je kontrarnost uvek baza kontradikcije"[28]). Ali ovde se pod „činjenicom" razume *stvar mišljenja* a ne objektivno realno postojeća stvar. Protivrečnost, dakle, ne postoji u objektivnoj stvranosti. Ali protivrečnost ne postoji ni u istinitom mišljenju, jer,

---

22) Bredley, Essays on truth and reality, Oxford 1950, p. 227
23) Bredley, The principles of Logik, Loc. cit. p. 122
24) Bredley, Essays on trnth and reality, London 1950, p. 223
25) Bradley, Essays on truth and reality, p. 228
26) Bradley, Apaparance and reality, p. 563
27) Bredley, Ibid. p. 566
28) Bradley, The truth and reality, p. 145—146

tvrdi Bradley, „gde nalazimo protivrečnost, tu postoji nešto ograničeno i neistinito što nas poziva da ga prevaziđemo“[29]). Protivrečnost postoji i javlja se samo u subjektivnom pogrešnom mišljenju, samo „ukoliko je iz komoditeta ili nesmišljenosti izvršena negacija i realna stvar je identifikovana sa našim sakatim i apstraktnim pogledom na stvar — utoliko disparatni kvaliteti logički zvuče i postaju kontradiktorni“[30]).

Šta je, dakle, konačno protivrečnost i gde ona postoji? Na to pitanje Bradley daje, najzad, kratak i jasan odgovr: „Protivrečnost je pojava“ . . . „ukratko protivrečnost je naša pogreška, naša jednostranost i naša apstrakcija, a to je pojava a ne realnost“[31]).

U odnosu na Bradleyr-evo učenje o odnosima suprotnosti nužno je utvrditi sledeće:

1. Bradley-evo učenje se, u osnovi zasniva na klasičnom Aristotelovom učenju, ali je konkretnije utoliko što shvata i odbacuje apstraktnu formalno-logičku negaciju odn. protivrečnost (non A).

2. Bradley-eva konkretizacija apstraktnog formalno-logičkog odnosa „A-non A“ u pozitivan odnos „Ra-Rb“ u osnovi je elementarno-logička i metafizićka. Mi postavljamo dva prosta pitanja: a) Zašto i kako odnos razlike, Ra-Rb, može pretstavljati protivrečnost? i b) Zašto protivrečnost ne može objektivno realno postojati? Odgovori na ova dva pitanja, koje nalazimo kod Bpadley-a, potpuno otkrivaju metafizičku osnovu i pogrešnost njegovog učenja. U osnovi Bradley-evog učenja o odnosima suprotnosti krijese metafizički pojam stvari kao neprotivrečnog individualnog jedinstva različitosti. Bradley odriče objektivno realno postojanje protivrečnosti zato što, po njemu, „realno je individualno, a indivivualno je harmonično i samokonzistetno“[32]). S druge strane, i Bradley-ev pojam intelekta i mišljenja je, u osnovi, idealistički i metafizički, bez obzira na shvatanje mišljenja kao kretanja, upravo po tome što on tvrdi da „mišljenje zahteva da se kreće *proprio motu*“[33]) mesto da mišlenje bude odražavanje objektivne stvarnosti. Po Bradley-u postoji nekakva upravo metafizička „priroda“ intelekta u kojoj se, u poslednjoj instanci, i zasniva sva racionalnost i istinitost saznanja. U osnovi Bradley-evog učenja krije se idealističko zasnivanje stvarnosti na istinitosti mišljenja a istinitosti na „prirodi intelekta“. Samo na osnovu takvog, idealističko-metafizičkog, shvatanja, moguće je „dokazati“ „nereal-nost“ i „neistinitost“ protivrečnosti.

---

29) Bradley, Apparance and reality, p. 567

30) Ibidem

31) Bradley, Loc. cit. p. 572, 573

32) Bradley, The principles of Logik, Vol. I, Chap V, p. 147.

33) Bradley, Apparance and reality, p. 562

Razume se, Bradley je u pravu kada smatra predmetnu neodgovarajuću subjektivno misaonu sintezu odredaba za pogrešnu, što je utvrdio još Aristotel. Ali ovi stavovi mogu pretstavljati i proste razlike a ne samo i isključivo protivrečnosti, kao što Bradley proizvoljno tvrdi. Naprimer, stavovi: „Ova hartija je bela i glatka", „Proleter je siromašan ali hrabar" i sl. sadrže različite odredbe („beo-gladak"; „siromašan"-„hrabar"), ali o protivrečnosti njihovoj ne može biti govora, ne samo objektivno-realno, što priznaje i Bradley, nego ni subjektivno misaono, što Bradley pogrešno tvrdi.

3. U svom učenju o odnosima suprotnosti Bradley je ponovio, gotovo doslovno, pogreške jednostranog idealističkog shvatanja protivrečnosti od strane metafizičke formalne logike. Suštinu te pogreške utvrdio je Hegel u klasičnim dijalektičkim postavkama o pogrešnosti shvatanja protivrečnosti kao čisto „spoljašnje" „subjektivne refleksije":

„Protivrečnost pre svega obično odstranjuju, iz postojećeg i istinitog uopšte; utvrđuju da nema ničeg protivrečnog. Zatim se ona, naprotiv, stešnjuje u subjektivnu refleksiju koja nju (protivrečnost)*) putem odnošenja i poređenja tobože tek stvara . . . Uopšte ona (protivrečnost)*) se kako u stvarnosti tako i u misaonoj refleksiji smatra za nešto slučajno, tobože za nenormalnost ili prolazni bolesni paroksizam"[34]).

I Bradley zaista smatra protivrečnost za „defekt", za „našu pogrešku", koja objektivno realno ne postoji i koju „čini" tek naše subjektivno mišljenje, pogrešku koja je delo, „aranžman" našeg mišljenja!

Ovim je Bradley potvrdio činjenicu koliko sve logičke teorije posle Hegela, a protiv Hegelove dijalektičke logike, moraju biti jednostrane, metafizičke i reakcionarne, pa i učenje o odnosima suprotnosti čije prave probleme, to jest konkretno dijalektičko shvatanje, Bradley nije ni dotakao, uprkos zaista izvanredno suptilnom i oštroumnom rezonovanju.

2. Sigwart-ova kritika i B. Erdmann-ovo učenje

Chr. Sigwart je onaj logičar koji je najoštrije kritikovao formalizam i apstaktnost protivrečnosti shvaćene kao odnosa pozitivnog i negativnog pojma, to jest kao odnosa „A-non A". Po Sigwart-u negativan termin „non P" je neodređen i besmislen. Ovaj negativan termin se u suđenju brka sa negativnom kopulom tako da se identifikuju tzv. limitativni sud „S je nonP" sa negativnim sudom „S nije P" čime se stvara još veća pometnja.

---

*) naš umetak

[34]) Lenin, Filosofskije tetradi, OGIZ 1947, 114.

Po Sigwart-u negativan pojam i negecija su čisto misaone odredbe jer ono što „stvari nisu to nikada ne pripada njihovom biću i suštini; to je njima samo spolja pridodato od strane mišlenja koje poredi“. Subjektivno-misaonoj negaciji ne odgovara nikakvo objektivno realno odvajanje ili spajanje. Negacija je samo „subjektivno zaobilazni put kojim se mi služimo da bismo saznali svet realnog u kome ne postoja nikakva naspramna slika našeg mišlenja koje negira“[35]). Ne postoji, dakle, nikakva „pretpostavljena objektivna osnova odricanja“ već je odricanje čisto subjektivno misaona funkcija.

Razume se da Sigwart odbacuje i apstraktno dijalektičko shvatanje afirmacije i negacije, naprimer tvrđenje Th. Campanell-e po kome se „svaka stvar sastoji iz Da i iz Ne,“ iz bića i nebića, tako da je negativna odredba shvaćena kao realno objektivno postojeća i čak kao bitnija od pozitivne odredbe; kao što po Hegelu „nebiće čini suštinu bića“ te „nigde ni na nebu ni na zemlji nema ničega što ne bi u isti mah sadržalo biće i ništa“.

Sigwart uviđa apstraktnost i formalizam opštih negativnih pojmova i formalno-logičke protivrečnosti, pozitivnog i negativnog pojma (A-non A). I ne samo to: on priznaje, iako ne izrečito, konkretno dijalekričku postavku da realna objektivna protivrečnost pretstavlja borbu uzajamno poništavajućih se i isključujućih se snaga ili razvojnih tendencija.

Sistematski pokušaj konkretizacije formalno-logičkog shvatanja odnosa suprotnosti izveo je B. Erdmann. Ta konkretizacija i novina Erdman-novog učenja sastoji se u sledećem:

1. Erdmann, kao i Sigwart, shvata opšte negativni termin (non A), ako ovaj obuhvata sve oznake osim oznaka pojma „A“, kao „mrtav logički formalizam“[36])

2. Erdmann konkritizuje neodređeni i prazno apstraktni negativni pojam i na taj način izvodi određene odnose suprotnosti pojmova.

3. Erdmann izvodi sve odnose suprotnosti iz disjunktivne razlike tako da odnosi suprotnosti nisu metafizički odvojeni jedni od drugih već pretstavljaju jedinstven sistem.

Nasuprot Aristotelu i klasičnoj elementarnoj (i formalnoj) logici Erdmann smatra odnos pozitivnog i negativnog pojma (A-non A) za odnos „protivrečne razlike“ — „*kontradiktorne razlike*“ (a ne za suprotnost ili protivrečnost).

„Disjunktivna razlika“ obuhvata specifičnu vrsnu i generičku (rodovsku) razliku. Ali kako sem najviših rodova (summa genera) i najnižih vrsta (species infima) svi predmeti mogu da

[35]) Chr. Sigwart, Logik, 5, Aufl., Tubingen 1924, I, p. 171 172

[36]) B. Erdmann, Logik, Logische Elementarlehre, 3 Aufl., Berlin u Leipzig 1923, § 179, p. 206

se zamisle kao vrste, to se disjunktivna razlika poklapa sa vrsnom razlikom. Ovu disjunktivnu, ili vrsnu razliku smatra Erdmann za osnovni odnos svih kategorija razlike te iz njega izvodi sve odnose suprotnosti.

Dve su osnovne vrste disjunktivne razlike: I. kontradiktorna disjunkcija, čije su osnovne podvrste kontradiktorna razlika i kontradiktorna suprotnost, i II. kontrarna suprotnost.

Kontradiktorna razlika jeste ona disjunktivna razlika koja postaje tako što se „iz celokupnosti jednorednih vrsta nekog roda razlikuje jedna vrsta od skupa svih ostalih vrsta" (206), Ako se rod (Gattung) označi sa G, a vrsta (Art) sa A onda se rod može pretstaviti formulom G (A_1 A_2 . . . A_n). Tada kontradiktorna razlika pretstavlja odnos A_1 -Non A_1 -s tim da negativan pojam Non A_1 čini skup svih vrsta roda G izuzev vrste A_1 to jest da je Non $A_1 = A_2 \ldots A_n$.

Ako se pod Non A_1 razumeju i drugi rodovi i njihove vrste, onda je to „mrtvi formalizam".

Dakle, po Erdmannu, odnos pozitivnog i negativnog pojma (A-non A) ne pretstavlj ni prostu suprotnost ni protivrečnost nego protivrečnu razliku.

Kontradiktorna razlika omogućava dvojnu podelu svih vrsta istog roda odnosno istog reda i istog stupnja. Ali i nekotradiktorna razlika često dopušta ovakvu podelu. Naprimer podela celih brojeva na proste i složene je takođe dihotomna uzajamno isključujuća. U okviru celog broja kao roda obe vrste brojeva (prosti i složeni) „nisu samo formalno, prema stupnju determinacije, nego i stvarno koordinirane". Ovde se kontradiktorna razlika pretvara u kontradiktornu suprotnost.

Kontradiktorna suprotnost nastaje „pozitivnim ispunjavanjem negativnog člana" kontradiktorne razlike, to jest tako što se pozitivnom pojmu A_1 suprotstavlja, ne neodređeni apstraktni negativni pojam Non A_1 već neki od pozitivnih članova obuhvaćenih negativnim pojmom, naprimer A_2 Tako bi se kontradiktorna ili protivrečna suprotnost mogla pretstaviti formulom: A_1 -Non$A_1 = A_2$.

Kao što je Aristotel kontrarnu suprotnos shvatio kao maksimalnu razliku vrsta u okviru istog roda, tj. kao najveću vrsnu razliku, tako i Erdmann shvata kontradiktornu suprotnost kao „graničan slučaj kontradiktorne razlike sa kojom je ona tekući povezana preko raznovrsnih prelaznih stupnjeva (prave i neprave linije, par i nepar . . .) (206—207). Kontradiktorna suprotnost je dakle poseban slučaj kontradiktorne razlike.

Druga osnovna vrsta disjunktivne razlike nastaje tako što se zna poredak svih vrsta jednog roda konačnoga broja vrsta. Tada možemo odrediti za svake dve vrste koja kojoj predhodi. Posebnu vrstu ovakve disjunktivne razlike pretstavlja *kontrarna suprotnost:* to je suprotnost krajnjih, maksimalno različitih vrsta

jednog roda; naprimer: život i smrt, luda smelost i kukavičluk, apsolutna monarhija i narodna republika itd. Svaki od ovih parova pojmova su krajnji članovi jednog reda vrsnih pojmova istog roda. Zato kontrernu suprotnost čine „dva člana jednog takvog reda čija disjunktivna razlika pretstavlja maximum“ (207). Erdman, dakle, usvaja Aristotelov pojam kontrarne suprotnosti (ἐναντίον). Ali Erdmann unosi i sledeće novine u shvatanje kontrarne suprotnosti.

1. On objašnjava subjektivno misaonu osnovu ove suprotnosti dok je Aristotel ovu suprotnost shvatio kao čisto objektivno realnu: po Erdmanu-u kontrarna suprotnost nastaje svuda onde gde „imamo povod da članove jednog reda vrsta (Artenreihe) sredimo prema kontrarno suprotnim pravcima u opšte pomerljivoj tački“ (207). Naprimer počev od jedne nijanse sivog u dva suprotne smera: ka krajnje tamnom i ka krajnje svetlom.

2. Erdmann naglašava da se „kontrarna suprotnost ne izvodi iz kontradiktorne razlike već se kao i ova izvodi iz disjunktivne razlike. Upravo zato se ona (kontrarna suprotnost) tekući poklapa, postepenim ispunjavanjem negativnog člana, sa kontradiktornom suprotnošću i posredno sa kontradiktornom razlikom“ (idb.). Takav prelaz pretstavljaju suprotnosti „gesund-nicht gesund-ungesund“. „Uprkos izrazu“ kontarne suprotnosti pretstavljaju i pozitivni i negativni broj, desno-levo, visoko-duboko, gore-dole itd.

Drukčije vrste je kontrarna suprotnost matematičkih radnji: sabiranje-oduzimanje, množenje-deljenje, diferenciranje-integriranje itd.

Drukčiju suprotnost opet pretstavljaju nauka-religija, priroda-kultura, priroda-umetnost, slobod-nužnost itd.

Iz ovih odnosa suprotnosti vidi se, naglašava Erdmann, kako raznovrsni mogu biti prelazi između kontradiktorne i kontrarne suprotnosti.

Kritički se osvrćući na Erdmannovo učenje o odnosima suprotnosti lako možemo utrvditi sledeće:

1. Erdmann nije postavio neko originalno učenje o odnosima suprotnosti: njegovo učenje zasniva se na Aristotelovom. Originalnost Erdmannova sastoji se: a) u shvatanju odnosa pozitivnog i negativnog pojma (A_1-Non A_1) kao „kontradiktorne razlike“ čiji specijalan, granični slučaj pretstavlja kontradiktorna suprotnost A_1-Non $A_1 = b$; b) u tvrđenju da postoje uzajamni prelazi između svih odnosa razlike i suprotnosti, i c) u sistematičnosti samog učenja zasnivanog na Aristotelovom shvatanju i konkretizaciji formalno logičke teorije.

Erdmann je izveo najsistematskije elementarno logičko učenje o odnosima suprotnosti vrsta predmeta (a ne pojmova koji po njemu ne pretstavljaju poseban oblik mišljenja). Dis-

junktivnu razliku shvata Erdmann kao najopšiji odnos čiji su posebni slučajevi: kontradiktorna razlika, kontradiktorna suprotnost kontrarna suprotnost koji odnosi čine jedinstven sistem odnosa.

2. Erdmann je shvatio sve odnose suprotnosti kao međusobno prelazne, pokretne, kao odnose koji tekući prelaze jedni u druge (fliessend): prelaz odnosa jednih u druge vrši se „ispunjavanjem negativnog člana“ kontradiktorne razlike, tj. člana Non A_1 u odnosu A_1-Non A_1. Ovo antimetafizičko shvatanje čini glavnu pozitivnu odliuku Erdmannovog učenja.

3. Erdmann shvata negativni pojam (Non A) kao „mrtvi formalizam“. On konkretizuje opšti negativan pojam (Non A)- u manje opšti, poseban negativan pojam „NonA_1“koji znači samo preostale vrste istog roda izuzev; dakle Non $A_1 = A_2 \ldots A_n$ Ovim negativni pojam gubi onu apstraktnost i neodređenost i formalizam zbog čega je Sigwart negativan pojam označio kao besmislen.

4. Osnovne teškoće Erdmannovog učenja o suprotnostima čini:

a) Što nije odredio ognos između pozitivnog i negativnog pojma: kako to „NonA_1“ može sadržata pozitivne odredbe „$A_2 \ldots A_n$“?, taj problem ostaje kod Erdmanna potpuno otvoren.

b) Što ničim nije dokazao da je odnos „A-Non A“ kontradiktorna *razlika* a ne kontradiktorna suprotnost. Pozitivan pojam „A“ i njegova negacija „Non A“ očigledno nisu samo prosto različiti nego su i suprotni, upravo protivrečni. Uopšte se postavlja pitanje: može li se ma u kom smislu govoriti o „kontradiktornoj *razlici*“? Zar kontradikcija ne pretstavlja uvek i nužno suprotnost i to specifičnu, uzajamno isključujuću, suprotnost? Nesumnjivo, bitno u tom odnosu nije razlika nego protivrečnos. Prema tome Erdmann nije rešio Aristotelovu teškoću shvatanja negativnog pojma („nečovek“), njegovog objektivno predmetnog smisla („Šta je nečovek?“) niti odnosa negativnog pojma prema pozitivnom („čovek-nečovek“). Naprotiv, Erdmann je ovu teškoću još i povećao: jer je ovaj odnos shvatio, u osnovi, proizvoljno, kao odnos razlike dok ga formalna logika označava kao protivrečnos a Aristotel ga je shvatio kao protivrečnu suprotnost.

c) Erdmann je samo formalno odbacio formalistički odnos protivrečnosti A-non A, ali zar on nije, stvarno, zadržao upravo taj odnos u konkretizovanoj „kontradiktornoj razlici“ „A-Non A(b)“? Očigledno je da jeste. Ipak i kod Erdmanna ostaje „mrtvi formalistički“ opšti negativni pojam kao osnovni pojam njegovog učenja o suprotnosti, jer tek iz tog prazno apstraktnog pojma Erdmann izvodi konkretne odnose suprotnosti („ispunjavanjem negativnog člana kontradikcije“).

Uopšte mora se utvrditi da je Erdmannov pokušaj konkretizacije formalno-logičkog učenja o odnosima suprotnosti, u osnovi i sam formalistički, iako je u pojedinostima konkretniji od formalno- logičkog učenja.

3. Nedeljkovićev pokušaj dijalektičke konkretizacije formalno-logičkog učenja o odnosima suprotnosti

U svojim predavanjima iz logike počev od 1946 g. prof. Nedeljković je pokušao da sadržajno dijalektički shvati odnose suprotnosti pojmova. U čemu se sastoji ovaj pokušaj vidi se iz njegovog predavanja održanog 16 juna 1947 g. U tom predavanju Nedeljkovič je obradio temu „Pozitivni i negativni termini“. Polazeći od konstatacije: 1. da formalna logika „sa J-St. Mill-om“ tvrdi da svakom pozitivnom terminu odgovara, da je moguć odgovarajući mu negativni termin, i 2. da pozitivni termin znači prisustvo a negativni otsustvo određenog termina(?). Ovakvo formalno logičko shvatanje daje mogućnost javljanja sofizama i paralogizama. Tako reakcionarna teorija i praksa zamenjuje odnose suprotnosti i protivrečnosti, a suprotnost shvaćena kao protivrešnost, to je pogreška. Naprimer odnos zlo-dobro nije istovetan sa odnosom nedobro-dobro, jer nedobro ne mora biti zlo.

Prof. Nedeljković pokušava da odredi smisao negativnog pojma. Ne upuštajući se u nužnu analizu ovog istoriskog logičkog problema on prosto tvrdi da se „negativnost kod pojmova određuje ili kao suprotnost ili kao protivrečnost“. Tako negativnost pojma „crno“, to jest pojam „necrno“, čine sve boje sem crne boje. Negativnost pojma „veći“ čini sve ono što nije „veće“, dakle, ne samo „manji“ nego i „jednaki“. Ali „manji“ i „jednak“ su drukčije negativni prema „većem“ nego što je „neveće“ koje negira celinu „većeg“: odnos „veći-nevći“ je opšti, a odnos „veći-manji“ je poseban. Prvi odnos, po Nedeljkoviću, je odnos suprotnosti, a drugi odnos jeste odnos protivrečnosti. Suprotnost jeste protivstavljenost opšte pozitivnog i opšte negativnog termina (napr. belo-nebelo). Protivrnčnost jeste odnos opšte pozitivnog i posebno negativnog termina (napr. veće-jednako kao poseban slučaj nevećeg) ili opšte negativnog i posebno pozitivnog termina.

Uopšte po Nedeljkoviću odnosi suprotnosti pojmova identični su sa odnosima suprotnosti elementarnih kategoričkih sudova. Otuda, smatra Nedeljković, shema klasičnog kvadrata kojom se ilustruju odnosi elementarnih kategoričkih sudova A, E, I, O važi i za odnose suprotnosti pojmova. Kao primer odnosa pojmova po shemi kvadrata prof. Nedeljković navodi: kao „opšte pozitivni termin“ pojam „veći“, (A) kao „opšte negativni termin“ pojam „neveći“, (E) kao „posebno potvrdni termin“

pojam „najveći“ (I) i kao „posebno negativni termin“ pojam „jednak“ (O). Odnosi suprotnosti pojmova mogu se, prema tome, ilustrovati shemom kvadrata:

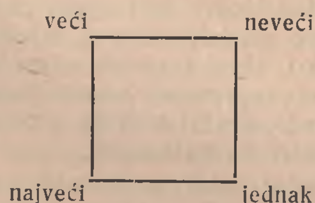

Odnosi pojmova bili bi isti kao i odnosi sudova po shemi kvadrata, to jest odnosi A-E i I-O prestavljaju suprotnost, a odnosi A-O i E-I pretstavljaju protivrečnost. Odnosi suprotnosti su: „veći-neveći“ i „najveći-jednak“; u odnosu protivrečnosti stoje pojmovi: „veći-jednak“ i „neveći-najveći“. U istim odnosima stoje i termini: „čovek uopšte“ (A), „nečovek uopšte“ (E), „neki čovek“ (I) i „neki nečovek“ (O).

Kao što se vidi originalnos Nedeljkovićevog učenja sastoji se: 1. u uzimanju u obzir kvantiteta (obima) pojmova i 2. u identifikaciji odnosa suprotnosti pojmova sa odnosima suprotnosti sudova. Ovako shvaćene odnose suprotnosti pojmova smatra prof. Nedeljković za „bitno sadržajno dijalektičke.

Postavljaju se pitanja: je li Nedeljkovićevo učenje tačno i dali se ono može okarakterisati kao „bitno sadržajno dijalektičko“?

Pre svega mora se priznati da je Nedeljkovućevo učenje svestranije od svih predhodnih uprava po tome što uzima u obzir i kvantitet pojmova. Ali to učenje sadrži i čitav niz teškoća i pogrešaka od kojih su osnovne sledeće:

1. Nedelković izjednačava pojmove sa nazivima, terminima i značenjem termina mesto da shvati pojam kao misaoni odraz predmeta. O predmetu kao objektivnoj osnovi pojma, kao subjektivno misaonog odraza predmeta, nema kod Nedeljkovića ni pomena. Negovo učenje se ograničava na ispitavanje odnosa „pozitivnih i negativnih termina“ upravo u duhu nominalističke logike. Po ovome njegovo učenje nosi ovde nominalistički, formalistički i idealistički karakter.

2. Nedeljković uopšte ne tretira problem apstraktnosti negativnog pojma: za njega je, kao i nominaliste i semantičare, „negativan termin dat na isti način kao i pozitivan termin“! Problem objektivno realnog značenja negativnog pojma, sa čijim se teškoćama, upravo ukoliko je stajao na materijalističkom stanovištu, borio još Aristotel, a koji savremeni logičari Bradley, Sigwart, B. Erdmann i dr. detaljno raspravljaju — Nedelj-

ković uopšte ne tretira. Dok Sigwart odbacuje negativan pojam kao „nejasan" i „besmislen", ukoliko se shvati kao objektivno realna odredba, dok B. Erdmann opšti negativan pojam smatra za „mrtvi formalizam", a F. H. Bradley ističe da „ga treba prognati iz logike", Nedeljković bez daljeg zadržava taj apstraktni pojam. I po ovome Nedeljkovićevo učenje je prazno apstraktno i formalističko. Ovaj formalizam vidi se i u tome što Nedeljković shvata kao suprotnost odnos posebno uzetih „opštih termina" (A-E, veći-neveći) koji je odnos B. Erdmann označio upravo kao „mrtvi formalizam".

Postavlja se pitanje: kako je Nedeljković gornji formalističko logički odnos mogao označiti kao „bitno sadržajno dijalektički" kada su formalizam ovakvog shvatanja uvideli i osudili i sami metafizički i formalni logičari?

3. Nedeljković identifikuje odnose suprotnosti pojmova sa odnosima suprotnosti elementarnih kategoričkih sudova te i jedne i druge ilustruje logičkim kvadratom. Je li ovo pravilno, je li uopšte moguće? U klasičnoj elementarnoj i formalnoj logici ovo nije učinjeno, kao ni u novijoj i savremenoj logici. B. Erdmann, govoreći o maksimalnoj razlici kaže da se ova označava izrazom „kontrarna opozicija", izrazom „koji se takođe upotrebljava i u učenju o sudu *u drugom smislu*"[37]).

Razlog identifikacije odnosa suprotnosti kod pojmova sa odnosima suprotnost i kod sudova Nedeljković je mogao naći samo u činjenici postojanja jednog para suprotnih odredaba „opšte-posebno" i jednog para protivrečnih odredaba — „pozitivno-negativno" — i kod elementarnih kategoričkih sudova i kod pojmova. Čisto formalistički uzev, to jest uzev pojmove kao termine i ograničivši njihove odredbe na dvojnu određenost kvaliteta (pozitivno-negativno) i kvantiteta (opšte posebno), moguće je odnose ovako shvaćenih pojmova izjednačiti sa odnosima suprotnosti kod sudova što je prof. Nedeljković i učinio. Ali već sam uslov mogućnosti ovakvog shvatanja odnosa suprotnosti pojmova, a to je nominalističko-formalističko shvatanje pojma, već ukazuje na formalistički karakter Nedeljkovićevog učenja.

Osnovni razlog nemogućnosti identifikacije odnosa suprotnosti pojmova i odnosa suprotnosti sudova krije se u tome što se kod suprotnosti sudova uvek radi o suprotnosti istinitosti i lažnost četiri osnovne vrste elementarnog suda kao što su to, oslanjajući se na Aristotelja, pokazali i sistematski izveli još Marcianus Capella i Boethius (u V veku), dok se kod pojmova radi o odnosima suprotnosti pozitivnog i negativnog i opšteg i posebnog. Postavlja se pitanje: kako je prof. Nedeljković mogao da previdi ovako fundamentalnu razliku?

---

[37]) Erdmann. Loc. cit. p. 207

No da je Nedeljkovićevo učenje u osnovi formalističko, i da počiva na mehanističkom prenošenju odnosa sudova na odnose pojmova, to se vidi i iz niza posebnih teškoća i pogrešnosti tog učenja.

Po Nedeljkoviću odnos pojmova A-neA jeste odnos suprotnosti. Međutim ako se A i ne-A uzmu samo uopšte, kao što Nedeljković i čini, onda je to odnos protivrečnosti kao što i uči formalna logika, jer se A i ne-A uzajamno isključuju: Non-A je totalna negacija A i obratno. Dakle, pojmovi „veći uopšte" i „neveći uopšte" nisu suprotni nego su protivrečni.

Ako se konkretizuje apstraktno opšte „A" i „Ne A", onda se dobijaju odnosi koji ne moraju pretstavljati ni suprotnost ni protivrečnost već mogu značiti i prostu razliku. Naprimer, odnos između nekog određenog „belog" i nekog posebnog „nebelog", napr. zelenog, crvenog, žutog itd. nije odnos ni protivrečnosti ni suprotnosti, već je to odnos proste, veće ili manje, razlike. Samo u konkretnom pojedinačnom slučaju to je odnos suprotnosti, naime u slučaju kada je u pitanju odnos „neko belo-neko nebelo = crno" i sl.

Po Nedeljkovićevoj teoriji odnos „belo uopšte-nebelo uopšte" jeste uvek suprotnost, što je pogrešno, jer taj odnos pretstavlja formalno-logičku protivrečnost.

Isto je tako pogrešno shvatanje odnosa posebno pozitivnog i posebno negativnog termina kao isključivo odnosa suprotnosti, jer taj odnos može pretstavljati i razliku i protivrečnost. Prost primer dokazuje tačnost ove postavke: uzmimo pojmove „eksploatatorska klasa" — „neeksploatatorska klasa"; buržoazija je nesumnjivo posebna, neka eksploatatorska klasa, a proleterijat je posebna, neka neksploatatorska klasa. Po Nedeljkovićevoj teoriji odnos posebno pozitivnog i posebno negativnog pojma (termina) jeste odnos suprotnosti; prema tome, odnos „buržoazija-proletarijat" morao bi biti odnos suprotnosti a ne i protivrečnosti što je on u svojoj suštini. S druge strane odnos između posebno pozitivnog i posebno negativnog termina može pretstavljati, u datom slučaju, samo razliku, a ne suprotnost; naprimer takav je odnos „neka eksploatatorska klasa = buržoazija — neka neeksploatatorska klasa = seljaci" (srednjaci).

Isto je tako pogrešno Nedeljkovićevo shvatanje odnosa opšte pozitivnog i posebno negativnog pojma kao isključivo odnosa protivrečnosti: Odnosi „veći-jednak" i neveći-najveći" pretstavljaju protivrečnost. Lako je pokazati da to nije tačno. Kada bi odnos „veći-jednak" bio protivrečan onda bi se ova dva pojma uzajamno isključivala, a to nije slučaj, jer negacijom „jednakog" dobija se ne samo „veći" nego i manji", a negacijom „većeg" ne dobija se samo „jednak" već i „manji". Sem toga očigledno je da pojmovi „veći, jednak, manji" čine jedan red kvantitativnih odredaba od kojih svake dve bližnje pretstav

ljaju prostu razliku dok krajnji članovi (veći-manji), između kojih postoji srednji prelazan član, pretstavlja tipičnu kontrarnu suprotnost. Dakle „veći-jednak“ nije odnos protivrečnosti već je to odnos razlike, a odnos „veći-manji“ nije odnos protivrečnosti već je to odnos suprotnosti.

Zanimljivo je uporediti Nedeljkovićevo rešenje problema odnosa „jednakog“ prema „većem“ i „manjem“ sa Aristotelovim.

Pošto je napomenuo da je teško odrediti prirodu ovog odnosa i posle konkretne produbljene analize Aristotel zaključuje: „preostaje samo da jednako stoji nasuprot većem i manjem kao negacija ili privacija“[38]). Ako se ograničimo na pojam privacije ili lišenosti onda jednako zaista pretstavlja privaciju i većeg i manjeg, što Aristotel i tvrdi.

Drukčije stoji stvar po Nedeljkoviću: po njemu i „jednako“ i „manje“ su posebno, „neko neveće“; „jednako“ i „manje“ čine isti pol (O) u protivstavu prema „većem“ (A) te izlazi: ili da je u pitanju odnos protivrečnosti, što je pogrešno, ili, u svakom slučaju, da je odnos „jednako“-manje“ uopšte neodređen i potpuno zataškan.

To su teškoće i pogreške shematizacije odnosa suprotnosti pojmova na logičkom kvadratu odnosa suprotnosti sudova.

Ako uzmemo u obzir činjenice:

1. da odnos opšte pozitivnog i opšte negativnog pojma (A-E) ne pretstavlja suprotnost nego formalnu protivrečnost (napr. belo-nebelo);

2. da odnos posebnog pozitivnog i posebnog negativnog pojma (I-O) ne pretstavlja samo suprotnost već i razliku (belo-nebelo = zeleno) i suprotnost (belo-nebelo = crno) i protivrečnost (burzoazija-proletarijat) i

3. da odnos opšte pozitivnog i posebno negativnog pojma (A-O ili E-I) ne pretstavlja nužno i uvek protivrečnost, kao što uči Nedeljković, već može pretstavljati i razliku (napr. veće-jednako) i suprotnost (veće-manje), onda je jasno da Nedeljkovićev pokušaj dijalektičke konkretizacije metafizičkog formalno-logičkog shvatanja odnosa suprotnosti pojmova, na osnovu identifikacije ovih odnosa sa sličnim odnosima sudova, nije uspeo. Nedeljkovićeva konkretizacija mesto da bude „bitno sadržajno-dijalektička“, pokazuje se, u najbolem slučaju, kao formalističko-dijalektička. Ali i kao takva ona ima izvesnu pozitivnu teoretsku odliku: to je uzimanje u obzir kvantitativne određenosti pojmova. Međutim njena praktično-naučna vrednost biće ista kao i vrednost Hamilton-ove teorije kvantifikacije predikata: obe teorije su suviše formalističke, izveštačene, suviše formalistički apstrakne. Ovo ostaje tačno za Nedeljkovićevu teoriju čak i u

[38]) Aristoteles, Met. I, 5, 1056 a 15

slučaju da njen autor uspe da je oslobodi svih onih teškoća i pogrešaka na koje smo ukazali*).

IV. Hegelovo apstrakto dijalektičko učenje

Hegelovom učenju o odnosima suprotnosti kod pojmova pripada posebno mesto po tome što se tim učenjem, iako apstraktno, ipak dijalektički prevazilazi jednostranost i metafizičnost formalnih elementarno-logičkih učenja.

Cela Hegelova logika i nije drugo do apstraktno-dijalektički svaćeno razvijanje pojmova kroz odnos apstraktno-dijalektičke protivrečnosti: na osnovu negacije. Zato Hegel i smatra posebno učenje o odnosima suprotnosti pojmova kao, u izvesnom smuslu, neumesno.. Ipak se i u njegovoj Logici to učenje nalazi u učenjima o suštini i, posebno, o „čistim refleksivnim odredbama“. Pre no što izložimo ovo učenje nužno je istaći Hegelovu kritiku formalnog elementarno-logičkog učenja.

Hegel najpre ukazuje na proizvoljnost formalno-logičkog učenja o odnosima pojmova: logičari proizvoljno uzimaju više ili manje odnosa te nabrajaju potvrdne, odrečne, identične itd. pojmove u odnosu na dati pojam. Ovo ne pretstavlja nikakvo učenje „o prirodi pojma“ već se svodi na „površno objašnjene reči“ i „bez ikakvog je interesa“ za jedno suštinsko učenje o pojmu. Dalje se kontradiktorni i kontrarni pojmovi shvataju kao dve različite vrste odnosa: „svaki kao čvrsto za sebe i ravnodušno prema drugom, bez ikakvih pomisli na dijalektiku“, dakle metafizički, „kao da kontrarno ne bi moralo biti isto tako određeno kao kontradiktorno“[39]). Glavnu zamerku Hegelovu i čini tvrđenje da je formalno logičko učenje o odnosima pojmova formalističko i metafizičko.

Hegel utvrđuje praznu apstraktnost i formalizam učenja klasične logike o protivrečnim pojmovima: „U učenju o protivrečnim pojmovima imenuje se jedan pojam, napr. p l a v o . . . a drugi n e p l a v o, tako da ovaj drugi ne bi bio nešto afirmativno, napr. ž u t o, već treba da se drži čvrsto samo apstraktno negativnog“[40]). I dalje, Hegel podvlači prazninu formalno-logičke protivrečnosti zaoštravajući besmislenost njene primene poznatim stavovima koje ističe i Lenjin. Jedan takav Hegelov stav glasi: „Praznina protiv-stava takozvanih protivrečnih pojmova pretstavlja se savršeno u grandioznom izrazu . . . univerzalnog

*) Uvidajući prednosti teorije prof. Nedeljkovića nad formalno logičkim teorijama pokušao sam (1948) da dokažem konkretnu dijalektičnost teorija moga profesora, ali taj pokušaj smatram za neuspeo (i rukopis kratke rasprave je izgubljen).

[39]) Hegel, Sämtliche Werke (G. Lasson), Wissenschaft der Logik, Teil II, p. 256

[40]) Hegel, Dijalektika (D. Nedeljković), Beograd 1939, § 119, str. 155

zakona, da svakoj stvari jedan od svih tako međusobno protivstavljenih pojmova pripada, a drugi ne, tako da duh mora da bude beo ili nebeo, žut ili nežut itd. u beskonačnost" (itd.).

Nasuprot ovakvom, formalno-logičkom, prazno apstraktnom, metafizičkom učenju o odnosima suprotnosti pojmova, Hegel razvija svoje učenje koje se odnosi neposredno na „prirodu i suštinski prelaz refleksivnih formi"[41]) jednih u gruge, dakle, dijalektičko učenje.

Hegel shvata odnose suprotnosti pojmova razvojno dijalektički. U učenju o pojmu on pokazuje kako identičnost biva opštost, različitost i posebnost, a pojedinačnost — osnove — razlog. Posebno izlaže Hegel svoje dijalektičko učenje o odnosima suprotnosti pojmova u drugom odeljku o suštini, u drugoj glavi logike. Sam Hegel primećuje da je ovo „najteži deo logike".

Hegel razlikuje tri odnosa r a z l i k e: 1. apsolutnu razliku, 2. određenu različitost i 3. suprotnost. Suprotnost pak sadrži u sebi protivrečnost. Shvatajući dijalektički sve ove kategorijalne odredbe Hegel pokazuje kako one postaju dijalektičkom negacijom i kako se sadrže jedne u drugima, kako se međusobno prožimaju od prve do poslednje, tako da je „razlika uopšte već protivrečnost po sebi"[42]).

Najopštija, najosnovnija i najneodređenija razlika jeste „apsolutna razlika". To nije spoljašnja i složena razlika dvoga već je to razlika koja se odnosi na samu sebe, dakle „prosta razlika" (32). Ovu apsolutnu razliku čini „prosto Ne" u odnosu „A-NeA".

Negacijom apsolutne razlike, to jest izdvajanjem momenta neidentičnosti, koji se sadrži u apsolutnoj razlici identičnosti, dobija se određena razlika ili r a z l i č i t o s t: „Određena razlika jeste negirana apsolutna razlika"; ta određena razlika „nije prosta" niti je „unutrašnja", već je to razlika spoljašnjih momenata: „njeni momenti padaju jedan van drugog i međusobno se odnose kao spoljašni" (36). Takvu određenu razliku ili različitost pretstavlja ono što je nejednako i što se nalazi jedno van drugog. U Enciklopediskoj logici Hegel konkretnije objašnjava različitost time što tvrdi da je to „neposredna razlika, različitost pri kojoj kod razlikovanih elemenata svaki za sebe jeste ono što je i indiferentan je prema svom odnosu na nešto drugo što je prema njemu spoljašnje"[43]).

Na pojmu određene, spoljašnje razlike, zasnovao je Leibniz stav o različitosti svih stvari: „Sve su stvari različite, nema dve jednake stvari". Hegel ovaj stav smatra za pogrešan zato

[41]) Hegel, Werke. Loc. cit. p. 256

[42]) Hegel, Werke, Loc. cit. p. 49

[43]) Hegel, Dijalektika, n. n. m. str. 153.

što je „različitost kao takva u svojoj apstrakciji isprva ravnodušna prema jednakosti i nejednakosti"[44]). Hegel ismeva „srećna vremena za metafiziku" kada su, bez ikakva napora i dvorske dame, po Leibnizovom savetu, mogle da dokazuju gornji logički stav time što su upoređivale lišće sa drveća po dvorskim baštama.

Ostavljajući na stranu pitanje tačnosti Leibnizovog stava mora se priznati da Hegel zaista ima u vidu ne konkretnu realnu različitost već apstraktnu različitost kao „čistu odredbu refleksije". Hegelovo shvatanje različitosti, kao određene razlike, znači samo spoljašnju, indiferentnu, različitost dve indiferentne odredbe.

Negacijom indiferentnosti odnosa momenata različitosti u jedinstvenom nečem dobija se suprotnost: „U suprotnosti . . . je završena različitost. Ona je jedinstvo identičnosti i različitosti; njeni momenti su u jednom identitetu različiti: oni su tako protivstavljeni" (40). Momenti suprotnosti nisu niti unutrašnji, kao kod apsolutne razlike, niti su spoljašnji i međusobno indiferentni, kao kod različitosti, nego su to spoljašnji momenti unutar jedne identičnosti i to momenti koji se međusobno uslovljavaju. Suprotnost Hegel ilustruje na odnosu pozitivno-negativno, koji pretstavlja suprotnost dva uzajamno uslovljena momenta unutar jedne identičnosti, tako da je „prvo, svako (pozitivno ili negativno) utoliko ukoliko drugo jeste; ono je kroz drugo, kroz svoje sopstveno nebiće, to što je; ono je samo stavljeno biće; drugo, ono je ukoliko drugo nije; ono je kroz nebiće drugog ono što je . . ."[45]). Tako je u protivstavu suprotnosti pozitivno-negativno, svaki član uslovljen kako svojim bićem i nebičem drugog člana tako i svojim nebićem i bićem drugog člana, jer pozitivno je samo ukoliko ima i negativnog, dakle drugog, ali, s jedne strane, ukoliko samo ono nije to drugo, a s druge strane, ukoliko nije ni samo to jedno, već je jedno drugoga i drugo jednoga. Takav složeni dijalektički odnos pretstavlja suprotnosti.

Dakle, „apsolutna razlika" ili „razlika uopšte" sadrži obe svoje strane kao momente u samoj sebi; „u različitosti oni (momenti razlike) ravnodušno padaju jedan van drugoga; u suprotnosti kao takvoj oni su strane razlike, jedno samo drugim određeno"[46]). Ali u suprotnosti su momenti „šta više . . . ravnodušni jedan prema drugom i uzajamno se isključuju" . . . (itd.). U suprotnosti jedan momenat, naprimer „pozitivno", jeste on sam i isključenje drugog momenta, „negativnog„. Prema tome u odnosu suprotnosti već se sadrži odnos protivrečnosti. Zato Hegel tvrdi da se refleksivna odredba suprotnosti sastoji u tome „da

[44]) Hegel, Werke, Loc. cit. p. 39
[45]) Hegel, Loc. cit. p. 42
[46]) Hegel, Loc. cit. 48—49

bude ona sama i da njoj negativnu odredbu isključuje. Ona ja tako protivrečnost". (49).

Na ovaj način Hegel iz najapstraktnije refleksivne odredbe, iz „apsolutne razlika", kroz različitost, kao „određenu razliku", i suprotnost, kao „završenu razliku", apstraktno dijalektički izvodi refleksivnu odredbu protivrečnosti pojmova kao „međusobno isključujuće momente"... „jedne identičnosti".

Ovakvom učenju o odnosima različitosti, suprotnosti i protivrečnosti pojmova mora se prigovoriti da je apstraktno u smislu čiste misaonosti, da pretstavlja vrhunac apstraktne, spekulativne dijalektičke logike.

Sam Hegel shvata sve navedene odnose ne kao odredbe bića i stvarnosti (makar i idealistički shvaćene) nego kao „odredbe čiste refleksije", kao odredbe „privida suštine u sebi samoj" (23); a sama suština je „čista identičnost" i „bezodređenost" (23). Ovo, krajnje idealističko shvatanje suštine jasno se očituje u Hegelovoj odredbi razlike uopšte kao bezkvalitetnog, neodređenog odnosa prema samoj sebi. U Encikl. logici Hegel tvrdi: „Drugčiji biti ne znači ovde ništa kvalitativno, nikakvu određenu granicu..."[47]). Hegel naročito naglašava da refleksivna odredba razlike nije nikakva odredba bića: „to je razlika refleksije a ne drugost određenog bića"; drugost bića je odnos dve, jedne van druge, postojeće stvari; „naprotiv drugo suštine jeste za i po sebi, ne drugo drugoga koje se nalazi van njega, nego prosta određenost po sebi"[48]).

Kao očigledan dokaz do krajnjih granica doterane apstraktno dijalektičke spekulacije mogu se navesti bezbrojni Hegelovi stavovi kakav je naprimer stav da „samostalna refleksivna odredba u istom smislu... u svojoj samostalnosti svoju sopstvenu samostalnost isključuje iz sebe" (49); ili matematički apsurdni stavovi, da je „$+y-y=$"y, i „$+y-y=2$ y", a ne samo $=0$, ili da je „ $-8+3=11$" i sl. (44, 47).

Od interesa je pokazati apstraktnost Hegelovog pojma protivrečnosti. Mora se priznati da je Hegel, nasuprot formalnom elementarno logičkom principu neprotivrečnosti, prihvatio, istakao i konzenkventino sproveo, kroz celokupnu svoju filozofiju, upravo princip protivrečnosti kao princip celokupnog kretanja, životnosti i razvoja. Ali za razvoj logike od bitne je važnosti pitanje kako je Hegel shvatio princip protivrečnosti: da li apstraktno ili konkretno i koliko jedno i drugo, da li kao čisto misaoni princip razvoja same ideje ili kao princip samog konkretnog materijalnog sadržaja; i da li na osnovu i kroz elementarno logičke pojmove ili na neki stvarno dijalektički način?

---

[47]) Hegel, Dijalektika, n. n. m. str. 153 § 118

[48]) Hegel, Werke, Bd. IV, II teil, p. 32—33

Da je Hegel i princip protivrečnosti (kao i princip identičnosti) shvatio kao čisto misaoni princip jasno je otud što po njemu, kao ni po Platonu, nema nikakvog logičkog konkretnog sadržaja van ideje, to jest što je celokupan konkretni sadržaj, ne samo mišljenja nego i same stvarnosti, samo idejni sadržaj.

Međutim Hegelov princip protivrečnosti je apstraktan i u svom neposrednom značenju. Pre svega Hegel izvodi ovaj princip iz principa apstraktnog dijalektičkog identiteta. Ali „sam apstraktni identitet sa samim sobom još nije životnost"[49]). Pa ipak Hegel upravo iz ovog principa izvodi svoj princip protivrečnosti kao princip celokupnog razvoja, upravo samorazvoja, na taj način što „mrtvi identitet" uzdiže „na visinu" žive, pokretne, razvojne protivrečnosti apsolutno pozitivnih i apsolutno negativnih odredaba jednog istog pojma. Hegel oštro kritikuje shvatanje protivrečnosti kao nečeg spoljašnjeg, čisto formalno misaonog, subjektivnog, kao „spoljašnje refleksije", što čini formalna elementarna logika. Nasuprot ovome Hegel unosi protivrečnost u sam predmet i tvrdi da upravo protivrečnost čini osnovu celokupnog kretanja, „pulsacije života", razvoja. Sve je unutrašnje protivrečno i protivrečnost je „istina o svemu", a ne elementarno logička neprotivrečnost.

Priznajući izvanredan opšte naučni značaj ovog Hegelovog dijalektičkog shvatanja od presudne je važnosti činjenica da je Hegel ipak postavio i primenio samo apstraktni pojam protivrečnosti i to na bazi i kroz pojam elementarno logičke apstaktne neprotivrečnosti.

Apstaktnost Hegelovog pojma i principa protivrečnosti najjasnija je na osnovu njegovog svatanja negacije kao bitne i stvarne odredbe svega nečeg. Hegel tvrdi: „untrašnje, sopstveno samokretanje . . . ne sastoji se ni u čemu drogom nego u tome što u jednom i istom odnosu nešto postoji u samom sebi i njegovo otsustvo, njegova sopstvena negacija" . . .; „ako nešto postojeće nije u stanju u svojoj pozitivnoj odredbi ujedno s tim da pređe u svoju negaciju i da zadrži jedno u drugome, ako ono nije u stanju da u samom sebi sadrži protivrečnost, onda ono nije živo jedinstvo" (ibd. 115).

Uopšte po Hegelu negacija i njena protivrečnost prema pozitivnoj odredbi jednog i istog nečeg čini osnovu kretanja i životnosti toga nečeg. *Otsustvo, negacija, negativna odredba to je suština samog bića, kao prisustva i pozicije, kao postojanja nečeg.*

Nasuprot metafizičkom stavu *ex nihilo nihil*, koji se zasniva na prostom apstraktnom elementarno-logičknom identitetu, shodno čijem principu je „biće" samo „biće", a „nebiće

[49]) Lenin, Filoz. tetradi, 1947 str. 115

samo nebiće", Hegel na osnovu svog principa dijalektičkog apstraktnog identiteta, — da „su biće i nebiće isto", — tvrdi da nebiće čini unutrašnju odredbu, suštinu samog bića, da „sve sadrži negaciju", i da „nigde ni na nebu ni na zemlji nema ničeg što ne bi u sebi sadržalo biće i ništa"[50]).

U definiciji konačnih stvari Hegel najpreciznije formuliše svoje shvatanje protivrečnosti na osnovu negacije, nebića kao suštine svake stvari: nebiće čini suštinu svake stvari ili „njihovo nebiće jeste njihovo biće"[51]) — tvrdi Hegel. Međutim da je pojam čiste negacije skroz apstraktan i da Hegel ovde unosi jednu čisto misaonu odredbu (odredbu čiste refleksije) u predmetnu određenost samih stvari, o tome ne može biti sumnje. „Čista negacija", čisto „ne", „nije", „nebiće" postoji zaista neposredno samo u subjektivnom mišljenju, u negativnim pojmovima i negativnim pojmovima i negativnim sudovima koji se javljaju i bitni su u procesu subjektivnog ljudskog saznavanja. Negativni pojmovi i negativni sudovi imaju i predmetni smisao koji se sastoji u tome što se direktnom negacijom određenog pojma i određenog stava indirektno tvrdi da je predmet drukčiji nego ono sa čim se predmet subjektivno misaono upoređuje i negativno određuje. Tako, naprimer, negativni pojam „nebeo", „nepravičan" i negativni stavovi „Dim nije beo", „Kapitalist nije pravičan", znače da dim ima d r u g u, s a s v i m o d r e đ e n u boju, a ne belu, da je kapitalist izrabljivač i sl.

Uopšte apsurd je tvrditi da p o s t o j i n i š t a, nebiće, čista negativnost, jer sve što postoji mora biti nešto i mora biti nekakvo. Ono što nije ništa i što nije nikakvo, to realno ne može postojati, to je čista misaona apstrakcija. Pošto se Hegelov pojam i princip protivrečnosti zasniva na ovakvoj apstrakciji, na apstraktnom pojmu negacije, nebića, to je i sam on apstraktan. Ovo međutim nikako ne znači da elementarno logički pojmovi apsolutne pozicije, apsolutnog „da" i „jeste", apsolutnog bića i sl. i sami nisu apstraktni. I oni su apstraktni u odnosu na pokretnu i živu materijalnu stvarnost. Međutim Hegel zadržava upravo ovakav apstraktni pojam negacije, iako ističe da negacija ima smisla samo u polarizovanom protivstavu prema poziciji, jer tvrdi upravo postojanje samog negativnog: „Ali negativno ima i bez odnosa na pozitivno jedno s o p s t v e n o p o s t o j a n j e; ono je sa sobom identično"[52]).

H e g e l o v a d i j a l e k t i č k a p r o t i v r e č n o s t predstavlja u s t v a r i a p s t r a k t n u d i j a l e k t i č k u s i n t e z u o b a a p s t r a k t n a e l e m e n t a r n o - l o g i č k a p o j m a - a p s t r a k t n o g i d e n t i t e t a i a p s t r a k t n o g n e i d e n t i t e t a. Na ovaj način Hegel je pretvorio apstraktne elementarno-lo-

---

[50]) Hegel, Werke, Band IV, Buch. II, p. 69

[51]) Lenin, Filoz. tetradi, str. 84

[52]) Hegel, Loc. cit. p. 55

gičke principe identiteta i neprotivrečnosti u svoje apstraktno-dijalektičke principe „identiteta neidentiteta“ i protivrečnosti bića i nebića, kao prostih, elementarno-logičkih apstraktnih, odredaba koje je Hegel mogao samo apstraktno-dijalektički sintezirati. Na ovaj način Hegel je nesumnjivo prevazišao jednostranost elementarno logičke neprotivrečne i nerazvojne predmetne određenosti i on je uspeo da „genijalno nazre dijalektiku stvari“ (Lenjin). Ali Hegelov pojam i princip protivrečnosti u suštini je apstraktno-dijalektički. Upravo ovu apstraktnost dijalektike „čistih, apstraktnih kategorija mišlenja“, „čistog uma“, ironizira Marks u „Bedi filozofije“ kada kaže: „Ali kada je um već jednom dospeo do toga da se postavi kao teza, ova teza, ova misao suprotstavlja se sama sebi, cepa se na dve protivrečne misli, na pozitivno i negativno, na Da i Ne. Borba ova dva suprotna elementa, sadržana u antitezi, sačinjava dijalektičko kretanje. Time što Da postaje Ne, što Ne postaje Da, što Da postaje istovremeno i Da i Ne, a Ne postaje istovremeno i Ne i Da, suprotnosti se održavaju u ravnoteži, neutralizuju, ukidaju. Stapanje ovih dveju protivrečnih misli sačinjava novu misao, njihovu sintezu“[53]).

Ali, iako je Hegelovo učenje o odnosima suprotnosti kod pojmova apstraktno i spekulativno ono ipak ima dve pozitivne odlike značajne za razvoj upravo konkretne dijalektičke logike:

1. to učenje je, iako apstraktno, ipak dijalektičko; u njemu je dijalektički izveden prelaz jednih kategorijalnih odnosa u druge i na taj način su apstraktno-dijalektički prevaziđena sva metafizička i formalno-logička učenja o odnosima suprotnosti;

2. kao i u svima svojim osnovnim učenjima tako je i u učenju o odnosima razlike, suprotnosti i protivrečnosti Hegel „genijalno nazreo dijalektiku stvari“, po tačnoj formulaciji Lenjinovoj.

Prema tome Hegelovo učenje pretstavlja apstraktno-dijalektički prilaz konkretno-dijalektičkoj teoriji koju, u osnovi, daju tek klasici marksizma.

V. Konkretno dijalektičko učenje o odnosima suprotnosti

Formalna logika posmatra odnose samih pojmova odvojeno od predmeta mišljenja, od materijalne objektivne stvarnosti. Hegelova teorija nije elementarno logička i metafizička, ona je dijalektička, ali, kao apstraktno dijalektička, spekulativna, i ona je idealistička. Nasuprot ovim idealističkim shvatanjima konkretno dijalektička teorija je jedina materijalistička. Njenu osnovu čini dijalektičko materijalističko shvatanje mišljenja kao

[53]) Marks, Beda filozofije, Kultura, Beograd 1946, str. 98

subjektivno misaonih odraza objektivnih predmeta sveukupne, prirodne, društvene i psihičke stvarnosti. Svi pojmovi su subjektivno misaoni odrazi objektivnih predmeta. Prema tome i pojmovi odnosa moraju biti subjektivno misaoni odrazi odnosa samih predmeta, njihovih odredaba, procesa, stanja i odnosa.

Sa gledišta dijalektičkog i istoriskog materijalizma ni ideologije i oblici svesti uopšte „ne mogu dalje sačuvati privid svoje nezavisnosti. Oni nemaju istorije, nemaju razvitka nego ljudi, koji razvijaju svoju materijalnu proizvodnju i svoje materijalno opštenje zajedno sa ovom svojom stvarnošću menjaju svoje mišlenje i proizvode svoga mišlenja"[54]). Slično ovome ne postoje nikakvi odnosi suprotnosti kod samih pojmova odvojenih od njihovih predmeta. Sami pojmovi, kao misli, nisu ni suprotni ni protivrečni. Kao misli, odvojene od predmeta, pojmovi mogu biti samo indiferentno različiti, svaki u sebe zatvoren, izolovan i bez veze sa drugim pojmovima. Tako kao čiste misli „pozitivno" i „negativno" nisu ni suprotni ni protivrečni pojmovi. Isto tako nije jasno po čemu bi sami pojmovi „atrakcija" i „repulsija" bili suprotni ili po čemu bi sami pojmovi „buržoazija" i „proletarijat" bili protivrečni. Tek u odnosu na predmete mišljenja, tek kao zamisli predmeta, pojmovi imaju svoje određene odnose pa i odnose suprotnosti. Bez odnosa na predmete pojmovi ne mogu imati neke svoje sopstvene odnose. Znači, suprotnost pojmova misaoni je obraz objektivne suprotnosti samih njihovih predmeta ili njihovih odredaba, procesa i odnosa. Protivrečnost pojmova misaoni je odraz protivrečnosti protivrečnih odnosa objektivnih procesa ili njihovih tendencija razvoja.

Ovde je nužno naglasiti da se pod objektivnom stvarnošću i predmetima mišlenju razumeju sve stvari — procesi, pojave stvarnosti, prirodne — anorganske i organske — društvene i psihičke, zaključno sa samim pojmovima i oblicima mišljenja uopšte. Prema tome ima i takvih odnosa pojmova čiju osnovu, predmet, čine sami misaoni procesi. Ovakvi odnosi mogu biti objektivni samo u odnosu na misaonu stvarnost, ali ne i u odnosu na prirodu i društvo. No u svakom slučaju i ovi odnosi su predmetni a ne čisto misaoni.

Konkretno dijalektička teorija odnosa razlike, suprotnosti i protivrečnosti pojmova:

1. ne može ove odnose posmatrati čisto formalno i nezavisno od njihova sadržaja, tj. od njihovih predmeta, već ih mora shvatiti, ne samo subjektivno misaono već, u osnovi, objektivno predmetno i sadržajno;

---

[54]) Marks i Engels, O književnosti i umetnosti, Beograd 1946, str. 17

2. ta teorija ne posmatra ove odnose uopšte i apstraktno već i posebno i konkretno u odnosu na razne oblasti premeta mišljenja: na pojave prirodne, društvene i same misaone, i

3. konkretno dijalektička teorija mora posmatrati ove kategorijalne odnose ne odvojene jedne od prugih već stvarno dijalektički povezane, međusobno uslovljene i u dijalektičkom razvoju jednih u druge, dakle ne samo u relatrvnom mirovanju već i u kretanju. Znači stvarna dijalektička teorija odnosa pojmova mora biti predmetno-sadržajna i dijalektički razvojna.

Upravo sa stanovišta ovakvih konkretno dijalektičkih principa saznanja klasici marksizma su razmatrali i odnose suprotnosti pojmova.

Najpre se postavla pitanje „apsolutne razlike": postoji li ova razlika u prirodnoj, društvenoj i psihičkoj stvarnosti ili je to samo pojam apstraktnog predmeta mišljenja? Na ovo pitanje nalazimo delimično neposredne odgovore kod Engelsa i Lenjina. Engels odriče postojanje apsolutne razlike u prirodi: „Hard and fast lines nespojive su sa teorijom razvoja — nema više oštre granice čak ni između kičmenjaka i beskičmenjaka isto kao ni između ribe i vodozemaca"[55]). Nema apsolutne granice i razlike između stvari po sebi i pojave. Ni one nisu „različite toto coelo, potpuno, na čitavoj liniji, principielno", što utvrđuje još J. Dietzgen, a što usvaja Ljenjin te zaključuje: „Nema niti može biti apsolutno nikakve principielne razlike između pojave i stvari po sebi"[56]).

Zaista, ako je sve u objektivnoj stvarnosti uzajamno povezano i međusobno uslovljeno, kako onda može biti nekakve apsolutne razlike? Jasno je da takva, apsolutna, metafizička razlika, objektivno realno ne može postojati. Najbolji praktično-naučni dokaz za ovo pruža savremena prirodna nauka koja eksperimentalno dokazuje da se ni atomi ni hemiski elementi ne razlikuju apsolutno već se sastoje od jedinstvenih čestica (p, n, m, $\bar{e}$, $\overset{+}{e}$ itd) te da i atomi i njihovi elementi prelaze jedni u druge.

Isto tako nema u objektivnoj stvarnosti ni apsolutne suprotnosti. Ovo sledi nužno već iz činjenice da nema apsolutne razlike. Engels pokazuje kako u prirodno naučnom saznanju nema apsolutnih suprotnosti. Pozijavući se na fizikalno otkriće tamnih zrakova svetlosti Engels utvrđuje: „Svetlost i tama su najizrazitija i najoštrija suprotuost u prirodi, koja je od četvrtog jevanđelja sve do lumieres (prosvećenosti) XVIII veka uvek služila religiji i filozofiji kao retorska fraza". Međutim „postoje tamni zraci svetlosti i slavna suprotnost

---

[55]) Engels, Dijalektika prirode, Beograd, Kultura 1951, str. 216

[56]) Lenjin, Materijalizam i empiriokriticizam, Beogra, Kultura 1948, str. 99, i 116

svetlosti i tame iščezava kao **apsolutna suprotnost***) iz prirodnih nauka"[57]). Engels utvrđuje upravo dijalektičku relativnost razlika kao opšti princip dijalektičkog, jedino pravilnog, mišljenja: „Dijalektika ... koja ne priznaje nikakve hard and fast lines, nikakav bezuslovno primenljivi „ili-ili", koja nepomične metafizičke različitosti prevodi jedne u druge i osim „ili-ili" poznaje takođe i jedno — i drugo" na pravom mestu, ta dijalektika posreduje između suprotnosti i ona je u poslednjoj instanci jedini pravilan način mišljenja" (218).

Na osnovu izloženih argumenata jasno je da u objektivnoj materijalnoj stvarnosti, van mišljenja, ne postoji ni apsolutna razlika, ni apsolutna suprotnost ni apsolutna protivrečnost. Apsolutna, metafizička razlika ne može postojati u objektivnoj stvarnosti iz prostog razloga što su sve stvari i pojave u objektivnoj stvarnosti materijalne te u osnovi ne mogu biti različite toto coelo. Apsolutna razlika bila bi razlika između materijalnog i „čisto duhovnog", nematerijalnog, ali takva apsolutno nematerijalna pojava ili sadržaj ne postoji.

Kada u objektivnoj stvarnosti ne postoji apsolutna razlika onda tim manje mogu postojata nekakva apsolutna suprotnost i apsolutna protivrečnost, jer ove treba da pretstavljaju više stupnjeve razlike. Međutim viši stupanj od apsolutne razlike ne može postojati, jer je apsolutna razlika, kao apsolutna, potpuna, najviša, krajnja. U ovom smislu Hegel je tačno tvrdio da je „razlika uopšte već protivrečnost po sebi"[58]).

Odnos „A—ne A", odnos „pozitivno-negativno" ilustruje i sadrži i odnos apsolutne suprotnosti i apsolutne protivrečnosti. Da objektivno materijalno ne postoji ovakav odnos jasno je i kada se ovaj odnos shvati i kao protivrečnost. Takav odnos protivrečnosti objektivno realno značio bi totalno isključujuću, apsolutnu negaciju nečega, to jest apsolutno uništenje, a takvo apsolutno, metafizičko, uništenje materijalno sadržajnog nečeg je isto tako nerealno, tj. stvarno nemoguće, kao i nastanak nečeg iz ničeg.

Ali ako u prirodi i društvu ne postoje nikakve apsolutne razlike, apsolutne suprotnosti i apsolutne protivrečnosti odn. apsolutne, metafizičke granice, da li to znači da takvih predmetnih odredaba uopšte nema? Ustvari apsolutna razlika, apsolutna suprotnost i apsolutna protivrečnost, kao nedijalektička prosta negacija, postoje kao razumsko-misaone odredbe samog takvog, to jest formalno logičkog mišljenja. U tom mišljenju zaista postoji apsolutna razlika između pozitivnog i negativnog pojma, jer pozitivni pojam ne sadrži, shodno metafizičkoj i

*) Naše špacionirano

[57]) Engels, Dijalektika prirode, n. n. m. str. 298—299

[58]) Hegel, Samtliche Werke, Bd. IV, II Teil, p. 49

formalnoj zamisli, ništa negativno u sebi, a negativno ne sadrži u sebi ništa pozitivno: u „plus" (+) nema ništa od „minus" (−), u „jeste" nema ništa od „nije" i obratno. Ovo je ne samo apsolutna razlika već i apsolutna protivrečnost i prosta negacija, jer negacijom „+" dobija se čisto „−", „da" pretstavlja čistu i totalnu, apsolutnu negaciju „ne" i obratno. Ali ovakvi apsolutni, metafizički pojmovi i njihovi odnosi postoje samo kod najopštijih formalno najapstraktnijih odredaba mišljenja. Već ako se uzmu u obzir ma kakvi predmeti, naprimer simboli „+a" i „−a" očigledno je da oni nisu apsolutno različiti, jer i pozitivan i negativan broj imaju zajedničku, istu, apsolutnu, brojnu vrednost: „a". Ni pozitivan i negativan elektron ($\overset{+}{e}$, $\overset{-}{e}$) ne razlikuju se apsolutno, jer i jedan i drugi, bez obzira na sve razlike, imaju bar to zajedničko da su materijalne čestice atoma. Slično tome „čovek" i „nečovek", ukoliko se predmetno shvate, ne mogu pretstavljati apsolutnu razliku, jer i pod negativnim pojmom „nečovek" moraju se zamišljati realna bića i stvari sem čoveka, a ove nisu apsolutno, metafizički različite od čoveka ili suprotne njemu već su jedne više a druge manje različite od čoveka ili suprotne njemu.

Međutim ako se pod negativnim pojmom ne zamišlja ništa konkretno realno nego apstraktno ništa, onda je taj pojam apsolutno formalno logički protivrečan pozitivnom pojmu kojim se zamišlja apstraktno nešto. Dakle, kao opšti apstraktni pojmovi „čovek" — „nečovek", odnosno svaki pozitivan i negativan pojam istog, su apsolutno formalno logički protivrečni. Ali kako negativne odredbe objektivno realno ne postoje, van mišljenja, to van ovoga, objektivno realno, ne može postojati ni apsolutna razlika, ni apsolutna suprotnost ni apsolutna protivrečnost. No iz ovoga još nipošto ne sledi tačnost metafizičke postavke da u objektivnoj stvarnosti nema nikakvih protivrečnosti; u objektivnoj stvarnosti postoji dijalektička protivrečnost.

Kao što smo ranije videli negativan pojam je zadavao od Aristotela do savremenih logičara, svima koji su se udubljivali u njega, nerešljive teškoće. „Šta je „nečovek"? — pitao se Aristotel, — i u kakvom odnosu stoji „nečovek" prema „čoveku" i „neveće" prema „manjem" i „jednakom"?

Uzrok celokupne zbrke u shvatanju odnosa pozitivnog i negativnog pojma (čovek-nečovek) kao lišenosti odn. protivrečnosti (Aristotel), kao razlike (Erdmann), kao suprotnosti (Nedeljković), krije se u pogrešnom shvatanju negativnog pojma. Negativni pojmovi „nebiće", „nečovek", „neveće" itd. nisu potpuno lišeni objektivno realnog značenja, ali u osnovi to su subjektivno misaone odredbe. Tačnost ove postavke sledi:

a) iz neodređenosti negativnog termina-pojma kojim nije određeno šta on zapravo znači: da li samo vrsno različito ili sve moguće sem predmeta pozitivnog pojma; da li „nečovek"

znači samo čoveka kome nedostaju izvesne ljudske osobine ili sva živa bića sem čoveka, naprimer tigrove, žabe i komarce, ili sve uopšte sem čoveka. napr. lava, trougao, atom, stolicu, itd; strogo uzev ničim nije ograničeno, konkretizovano, značenje negativnog pojma i on može značiti sve i sva, iz čega je jasna njegova subjektivno misaona bitna strana;

b) objektivno uzev ne postoje nikakve realne negativne doredbe — „nebiće", „negativnost", „ništa" itd.; negativan pojam je rezultat subjektivno misaonih procesa tvrđenja i odricanja kojih u objektivnoj stvarnosti nema; tvrditi da u objektivnoj realnoj stvarnosti, van subjektivnih procesa mišljenja, postoje tvrđenje i odricanje mogu samo spiritualisti; negativan pojam je subjektivno logička odredba koju metafizičko i apstraktno dijalektičko mišljenje hipostazira u objektivno realnu odredbu bića; vrhunac ove hipostaze pretstavlja Hegelovo apstraktno dijalektičko shvatanje „nebića" kao „suštine bića", kojim svatanjem je Hegel savladao ograničenost i pogrešnost formalno logičkog i metafizičkog statičkog načina mišljenja, ali samo apstraktno dijalektički.

Sva teškoća i zbrka u shvatanju protivrečnosti pojmova nastala je otud što se: a) u osnovi subjektivno misaona, objektivno nerealna, negativna odredba smatrala za objektivno realnu odredbu samih stvari čemu je uzrok „naivna vera" u apsolutnu snagu ljudskog razuma, koju Lenjin nalazi upravo kod Aristotela, a koja se javlja u novom, apstraktno dijalektičkom vidu, i kod Hegela; b) što se takva subjektivno misaona negativna pojmovna odredba brka sa objektno realnim odredbama.

Ustvari negativna odredba, zbog svoje subjektivne misaonosti, ne može se izjednačavati i upoređivati neposredno sa pozitivnim konkretnim, objektivno realnim odredabama tako da bi se mogli dobiti konkretni objektivno realni odnosi. Zato odnosi „čovek-nečovek" — ukoliko se „nečovek" shvati kao konkretna objektivno realna odredba — sa njenim različitim značenjima — daje različite, neodređene, odnose: čovek — komarac, čovek — nitkov itd., koji svi treba da su obuhvaćeni apstraktnim odnosom „čovek — nečovek".

Čim se uvidi subjektivna misaonost i apstraktnost negativnog pojma odmah otpadaju sve navedene teškoće. Odnos pozitivnog i negativnog pojma pokazuju se kao, u osnovi, subjektivno misaona odredba: u apstraktnom elementarno logičkom mišljenju postoje zaista, pored pozitivnih, i negativni pojmovi; tu postoje odnosi „biće"-„nebiće", „jedno"-„nejedno", „nešto"-„ništa", „afirmacija"-„negacija", „čovek"-„nečovek", „veće"-„neveće" itd. Elementarno i naročito formalno logičko mišljenje zamišlja apsolutnu, čvrstu granicu i razliku izmeču pozitivne i negativne misaone odredbe.

Istorisko je logičko pitanje: šta pretstavlaju dati odnosi? Pošto između „bića" i „nebića" nema nikakva prelaza, nikakvih stupnjeva, to je jasno da dati odnos ne može pretstavljati tzv. maksimalnu ili kontrarnu razliku jedne vrste odredaba. Kako je granica između pozitivnog i negativnog pojma („biće"-„nebiće") apsolutna to dati odnos pretstavlja apsolutnu razliku ili lišenost kao što je to još Aristotel utvrdio. Ali ovde je u pitanju apsolutna razlika samo ako se radi o odnosu dveju, jedne spoljašnje i jedne unutrašnje odredbe, kako to formalna logika i ilustruje figurom A Ne A.

Međutim, ako se radi o odredbi jednog pojma, onda odnos pozitivna-negativna odredba, pretstavla protivrečnost, jer se te dve odredbe apsolutno uzajamno isključuju, kao odredbe jednog istog pojma: jedno isto nešto ne može u isti mah biti jedno i nejedno, postojeće i nepostojeće. To je elementarna formalno logička protivrečnost koju je utvrdio Aristotelj.

Nasuprot formalnoj elementarno logičkoj protivrečnosti biće-nebiće, identičnost-neidentičnost, jedno-nejedno, čovek-nečovek itd., kao uzajamno isključujućih odredaba, Hegel je koncipirao aprstaktno dijalektički pojam protivrečnosti. Shodno tome pojmu pozitivna i negativna odredba ne samo što jedna drugu isključuju nego one jedna drugu i uključuju, to jest one su u isti mah i identične i protivrečne. Ova apstraktno dijalektička protivrečnost je takođe, kao što smo videli, u osnovi, subjektivno misaona, spekulativna, udravo apstraktno dijalelektička.

Nasuprot apstraktnom elementarno logičkom i apstraktno dijalektičkom shvatanju odnosa suprotnosti pojmova stoji konkretno dijalektičko shvatanje kojim se stvarno prevazilaze sve jednostranosti, metafizičnost odnosno apstraktnost ranijih učenja.

Po konkretno dijalektičkom shvatanju odnosi pojmova su misaoni odraz odnosa samih predmeta to jest stvari-procesa ili njihovih odredaba. U ovakve stvari procese spadaju ne samo prirodni i društveni već i sami psihičko-misaoni procesi i pojave, ali za logiku stvari od bitnog su interesa upravo objektivno realni, van mišjena postojeći odnosi

U objektivnoj stvarnosti postoji odnost razlike ali ta razlika makoliko velika bila, nije apsolutna, nije idealna. Zbog međusobne povezanosti i uzajamne uslovlenosti svih stvari i pojava, sve su razlike, u objektivnoj realnoj stvarnosti, relativne i dijalektičke. Biti konkretno dijalektički različit znači u isti mah i biti delimično istovetan. Konkretno dijalektička različitost nerazdvojna je od konkretno dijalektičke identičnosti. Realne odredbe stvari-procesa kreću se u okviru ovih dijalektički polaraizovanih kategorija i samo u „čvornim tačkama" (Engels, Lenjin) dostižu granice krajnje identičnosti ili krajnje različitosti.

Tako se čovek razlikuje od kemena, od biljke, od životinje itd., ali on je i delimice istovetan sa ovima kao prirodno biće. U tom smislu Fojerbah i Lenjin tvrde: „Tako je i čovek biće prirode kao i sunce, zvezda, pa ipak se on razlikuje od prirode“ . . . „kao što se i priroda u glavi čovekovoj razlikuje od prirode van čovekove glave“[59]). Isto se tako i stvar po sebi razlikuje od stvari za nas, ali ta razlika nije apsolutna, metafizička, nego je konkretno dijalektička, „jer je ova poslednja stvarno deo ili jedna strana prve“ (Lenjin). Isti je slučaj kod svake konkretne razlike. Naprimer, trougao i četvorougao se razlikuju, ali su oni i isto po tome što su geometrijske slike, što imaju strane, uglove, temena, ose simetrije itd. Ili, naprimer, dečak i mladić se razlikuju, kao i devojka i žena, ali oni imaju i mnogo istovetnih osobina.

U opšte uzev različita su ona dva pojma koji održavaju različite predmete ili njihove odredbe.

Razlike mogu biti razne po kvantitetu i kvalitetu: po osobini, intenzitetu i stepenu. Kvalitativna razlika je osnovna, b i t n a r a z l i k a ako se tiče odnosa bitnih osobina koje čine predmete onim što su, tako du su njihovom promenom predmet postaje drugi. Takva je razlika kapitalističkih i socijalističkih društvenih odnosa, čijom promenom društvo postaje ne samo drukčije već postaje d r u g o društvo. Nasuprot odnosu korenite razlike, postoji odnos nekorenitih, manje bitnih, kvalitativnih odredaba predmeta. Takav je odnos dvaju, u osnovi, istovetnih društvenih oblika, napr. industrijskog i finansijskog kapitalizma, ili kapitalizma i kapitalističkog imperijalizma, čijom promenom društveni sistem postaje samo drukčiji ali ne i drugi.

Različitost može biti raznog stepena: p r o s t a, m a n j a, v e ć a, k r a j n j a. Razlika dve obližne stvari ili odredbe u istoj vrsti, nizu ili redu, kao i u prostom skupu stvari, je prosta. Naprimer 5 i 6, 11 i 12 su prosto različiti brojevi u navedenom smislu. Isto tako su prosto različiti i sivo i belo ili crno i sivo u nizu neutralnih boja crno-sivo-belo.

Ukoliko ima više međučlanova, prelaznih stupnjeva između dva predmeta, ili njihovih odredaba, utoliko je različitost veća a u suprotnom slučaju manja. Najveća razlika ili krajnja razlika jeste razlika krajnjih članova u jednom nizu predmeta iste vrste. Naprimer: belo-crno, novorođenče — samrtnik, nula (0) i deset (10) u nizu brojeve od nula do deset, ili $-\infty$ i $+\infty$ u nizu svih prirodnih projava itd. su krajnje razlike.

Posmatrane razlike su, u osnovi, k o n k r e t n e e l e m e n t a r n o l o g i č k e, to jest to su u osnovi razlike relativno prostih i statičkih predmetnih odredaba. Ali odnos razlike, makakav, bio, uvek ima i svoju bitno dijalektičku stranu koja se

[59]) L. Feuerbach, Werke, Bd. VII, Stuttgart 1903, p. 516 i Lenin, Materijalizam i empkrit., str. 116

sastoji u tome što nema različitosti bez istosti niti je moguća razlika bez odnosa jednog prema drugom: nekakva razlika van odnosa jednog prema drugom, razlika prosto identičnog, jednog, u njemu samom, je formalno logička apstrakcija.

Dijalektičnost kategorije razlike sastoji se i u tome što razlika može biti i pokretna, rastuća ili opadajuća. Tako razlika između maksimalne i minimalne dnevne temperature u istom mestu čas opada čas raste, prema godišnjim dobima. Razlika brzina između dva voza od kojih jedan ulazi u stanicu a drugi izlazi sve je veća, dok je razlika brzina dva voza, od kojih jedan polazi iz stanice a drugi vozi ispred njega punom brzinom, sve manja. Razlika u gustini vode sve je veća ukoliko se temperatura vode kreće ka + 4 C. Razlika izmeđe kapitalističke stare Jugoslavije i socijalističke FNRJ sve je veća ukoliko se u novoj Jugoslaviji sve više izgrađuje socijalističko društvo. Razlika između neznanja i znanja sve je veća kod čoveka koji povećava svoje znanje itd. itsl.

Razlika krajnjih članova (predmeta ili predmetnih odredaba) u jednom nizu od više članova ili razlika krajnjih vrsta u jednom rodu — to je suprotnost. Uopšte uzev krajnja razlika jeste suprotnost. Međutim ova krajnost razlike može biti dvojaka:

1. To je odnos krajnjih predmeta jedne vrste ili jednog roda. Naprimer, suprotnost: belo crno, najbolje-najgore, desno-levo, gore-dole itd., ukoliko ove odredbe pretstavljaju krajnje članove između kojih postoji makar jedna srednja, prelazna, odredba („sivo“, „dobro“, „sredina“ itd.). Ovo je poznata kontrarna suprotnost aristotelovske logike klasa. Ova suprotnost je konkretna elememntarno logička suprotnost ukoliko se u njoj radi o misaonom odrazu objektivno realno postojećih predmeta ili njihovih odredaba.

2. Krajnost razlike, međutim, može postojati i javiti se i samo između dve predmetne odredbe, ukoliko su te odredbe dijalektički polarizovane i ako se radi o odredbama procesa (kretanja, menjanja i razvoja). Ovakvu suprotnost pretstavljaju odnosi: sadržaj — forma, nužnost — slučajnost, uzrok — efekat, opšte — posebno itd. Ove predmetne odredbe nisu samo različite. One ne pretstavljaja ni konkretnu elementarno logičku krajnju razliku članova jednog niza, tj. kontrarnu suprotnost, jer ovde su u pitanju kategorijalne odredbe dvojne polarizacije: između sedržaja i forme nema nikakve srednje (elementarno logičke statičke odredbe), kao ni između uzroka i efekta itd. Ovde se radi o konkretno dijalektičkim odredbama samih objektivno realnih predmeta i o konkretno dijalektičkoj suprotnosti. Dijalektičnost tih kategorija čini: 1. to što te kategorijalne predmetne odredbe nisu metafizički odvojene jedne od drugih; 2. njihova dijalektička polarizovanost, tj. uzajamna uslovlenost postojanja, tako da nema jedne bez

druge, nema sadržaja bez forme, ni uzroka bez efekta, ni obrnuto i 3. što se te odredbe dijalektički kreću, bore međusobno, prelaze jedne u druge. Dijalektičke suprotnosti nisu suprotnosti krutih, statičkih, već živih, pokretnih, razvojnih — dijalektički polarizovanih kategorija: „dijalektika posreduje između suprotnosti“ . . . „ona pokazuje kako i gde suprotnosti prelaze jedna u drugu“ (Engels).

U čemu se sastoji dijalektička suprotnost jasno je pokazao Engels na primeru odnosa atrakcije i repulsije. Nasuprot metafizičkom, apsolutnom, razdvajanju ili izjednačavanju atrakcije i repulsije Engels zasniva stvarno dijalektičko shvatanje odnosa suprotnosti odbacujući obe metafizičke koncepcije: „Za dijalektiko shvatanje uopšte ne mogu postojati te dve mogućnosti. Čim je dijalektika, oslanjajući se na rezultate . . . prirodno naučnog iskustva, dokazala da su sve polarne suprotnosti uopšte uslovljene međusobnom naizmeničnom igrom obaju suprotnih polova, da rastavljanje i suprostavljanje ovih polova postoji samo u njihovoj uzajamnoj pripadnosti i sjedinjavanju, i obratno: da njihovo sjedinjavanje postoji samo u njihovom rastavljanju, njihova uzajamna pripadnost u njihovom suprotstavljanju, — (onda) ne može biti govora ni o nekom konačnom izjednačenju repulsije i atrakcije, ni o nekoj konačnoj podeli kretanja na jednu polovinu, a drugog na drugu polovinu materije, dakle, ne može biti govora ni o međusobnom izjednačavanju ni o apsolutnom rastavljanju oba pola. To bi bilo isto tako kao kada bi se, u prvom slučaju, tražilo da se severni i južni pol nekog magneta međusobno izjednače jedan s drugim, a u drugom slučaju, prepilivši magnet po sredini između oba pola, da se ovde dobije severna polovina bez južnog pola, a tamo južna polovina bez severnog pola“[60]).

Uopšte uzev u stvarnoj dijalektičkoj suprotnosti suprotni polovi čine borbeno jedinstvo ili živo jedinstvo suprotnosti u kome jedan član ne postoji bez drugog u jedinstvenom procesu. Takve konkretno dijalektičke suprotnosti pretstavljaju: u oblasti fizičkohemiskih pojava: suprotnost polova (oblika, funkcije), nasleđivanje-prilagođivanje; u društvu: živa suprotnost vladajuće i potčinjene klase, branjenje-napadanje, jurišanje-bežanje, napadanje-povlačenje itd.; u oblasti misaonih procesa: analiziranje-sinteziranje, indukcija-dedukcija itd. Konkretno dijalektičke suprotnosti su i: ulaženje-izlaženje, odlaženje-vraćanje, kretanja u suprotnim pravcima sever-jug, istok-zapad, pitanje-odgovaranje, delanje-trpljenje itd.

Valja napomenuti da statička kvalitativna određenost, napr. nalaženje desno ili levo, gore ili dole ili sl., pretstavljaju konkretnu elementarno logičku kontrarnu suprotnost, jer kod ovih suprotnosti uvek postoji nešto „srednje“, neki prelazni član (od-

---

[60]) Engels, Dijalektika prirode, n. n. m. str. 69

redba): između desnog i levog položaja je srednji, kao i između gornjeg i donjeg. Ali čim se radi o kretanju po određenom pravcu sever-jug, onda se nužno radi o stvarnoj dijalektičkoj suprotnosti kretanja po bipolarnoj, suprotnosti, naprimer, sever-jug. Nekakvo srednje kretanje po ovom pravcu, nije moguće, ne postoji*), kao što ne postoji ni nekakva srednja odredba između pozitivnog i negativnog pola ili neka „srednja radnja" između sabiranja i oduzimanja ili između množenja i deljenja itd. Isto tako i u dijalektičkoj suprotnosti vladajuće i potčinjene klase postoji samo suprotnost vladanje — potčinjavanje, eksploatisanje — biti eksploatisan.

Da li je određena suprotnost konkretna elementarno logička ili konkretno dijalektička to zavisi od prirode samih predmetnih odredaba: ukoliko su ove više relativno statičke, završene, konačne, suprotnost je konkretna elementarno logička; ukoliko su iste pokretne, procesualne, suprotnost je dijalektička. Ovo je naročito slučaj kod odnosa složenih stanja. Naprimer, odnos „živo-mrtvo" pretstavlja elementarno logičku suprotnost ako je u pitanju suprotnost relativno konačnih, završenih stanja jednog organizma, to jest potpuno živog organizma (ili ćelije) sa svima osnovnim životnim procesima i leša lišenog osnovnih životnih procesa. Međutim suprotnost „život smrt" u smislu suprotnosti življenja-umiranja, kao jedinstvenih ali suprotnih procesa u jednom istom organizmu, — to je konkretno dijalektička suprotnost, ista kao i borbena suprotnost procesa nasleđivanja-prilagođavanja ili borbena suprotnost buržoazije i proletarijata ili birokratskih i socijalističkih tendencija posle pobede proletarijata u socijalističkoj revoluciji, itd.

Govoreći o borbi suprotnosti Engels određuje i pojam konkretno d i j a l e k t i č k e p r o t i v r e č n o s t i i odnos suprotnosti i protivrečnosti: „P r o t i v r e č n o s t između društvene proizvodnje i kapitalističkog prisvajanja ispoljila se kao s u p r o t n o s t između proletarijata i buržoazije"[61]). I dalje „P r o t i v r e č n o s t između društvene proizvodnje i kapitalističkog prisvanja reproducira se kao s u p r o t n o s t između organizacije proizvodnje u pojedinačnoj fabrici i anarhije proizvodnje u celom društvu" (286). Po prvom stavu izlazi da je suprotnost „i s p o l j e n j e" protivrečnosti, a po drugom da je suprotnost „reproduciranje" protivrečnosti. Većina marksista, među njima i Staljin, drže se prve, u osnovi spoljašnje odredbe odnosa suprotnosti i protivrečnosti. Nasuprot ovome druga odredba je sadržajnija ali i suviše opšta. Međutim sam Engels, a naročito Lenjin, određuje sasvim konkretno, dakle i precezno,

---

*) Granične slučajeve pretstavljaju kretanje sa same tačke Severnog pola — samo na jug, a sa tačke Južnog pola — samo na sever.

[61]) Engels, Anti-Dühring, Zagreb, Naprijed 1945, str. 284.

pojam stvarne dijalektičke protivrečnosti i odnosa ove prema suprotnosti.

I Engels i Lenjin polaze od genijalnog Hegelovog stava koji se i ovde mora istaći a koji glasi: „Tek doterane na oštricu protivrečnosti, reznovrsnosti se međusobno pokreću i oživljavaju i u njoj postižu negativnost koja je unutrašnja pulsacija samokretanja i životnosti“[62]. Bez obzira na idealističku osnovu i apstraktno dijalektički pojam „negativnost“, Hegel je ovim stavom shvatio, makar samo u apstraktno dijalektičkom vidu dijalektike pojmova, suštinu stvarnog dijalektičkog precisa i same protivrečnosti.

Po Hegelu prosta različitost je odnos međusobno indiferentnih odredaba; suprotnost je odnos dijalektički polarizovanih odredaba, a protivrečnost je „na vrhunac doterana“, „auf die Spitze getriebene“, razlika ili suprotnost.

Engels konkretizuje Hegelovo apstraktno dijalektičko shvatanje protivrečnosti. Engels pre svega utvrđuje da je protivrečnost realna suštinska odredba samih materijalnih procesa. „Razvoj putem protivrečnosti“ jeste „međusobno prožimanje polarnih suprotnosti i preloženje jednih u druge kada su one dovedene do krajnosti“[63]. Znači, dijalektički polarizovane kategorijalne odredbe suprotnosti, krajnje zaoštrene, pretstavljaju protivrečnost. To biva u određenim konkretnim uslovima: „na određenoj se tački jedan pol pretvara u drugu“ (206). Te određene tačke su tačke skokovitog, dijalektičkog, prelaza, naprimer „agregatna stanja su čvorne tačke gde kvantitativne promene prelaze u kvalitativne“ (298). Takvu tačku dostižu dijalektičke suprotnosti i u kritičnim društvenim momentima: „U istoriji se kretanje u suprotnostima naročito ističe u kritičnim epohama. . . . U takvim časovima preostaje narodu izbor samo između dva pola dileme: ili-ili!, a pritom se pitanje uvek postavlja sasvim drukčije nego što bi to želeli politizirajući filistri svih vremena“ (216). I Engels navodi kao primer ovoga protivrečan položaj nemačkog filistra 1848 g. kada se ovaj, neočekivano, i protiv svoje volje, našao pred dilemom: „povratak pooštrenoj reakciji ili nastavak revolucije sve do republike“; i filistar se nužno opredelio za reakciju a protiv revolucije.

Preciznu konkretno dijalektičku definiciju protivrečnosti daje Lenjin: „identitet suprotnosti . . . jeste priznanje (otkriće) protivrečnih, uzajamno isključujućih, suprotnih tendencija u svima pojavama i procesima prirode (i duha i društva u tom broju)“. Znači, protivrečne su uzajamno isključujuće suprotne razvojne tendencije pojava i procesa. Kao primere protivrečnih procesa

[62]) Hegel, Werke, Bd. IV, II Teil, p. 61
[63]) Engels, Dijalektika prirode, n. n. m. str. 13

Lenjin navodi: u matematici deferencijal i integral, u fizici pozitivan i negativan elektricitet, u hemiji spajanje i disocijacija atoma, u nauci o društvu klasna borba.

Nužno je naglasiti da su svi navedeni pojmovi odrazi stvarnih, realno postojećih stvari — procesa objektivne materijalne stvarnosti, dok se pod negativnim pojmovima takođe zamišljaju stvarni činioci ili njihove razvojne tendencije. Klasnu protivrečnost kapitalističkog društva ne čini buržoazija i neburžoazija (u koju spadaju sve moguće klase sem buržoazije) — što sledi shodno apstraktno dijalektičkom pojmu protivrečnosti — nego tu protivrečnost čine: konkretna realno postojeća eksploatatorska klasa buržoazija i isto takva realna eksploatisana klasa — proleterijat (a ne nekakva neodređena „negativnost", „nebiće" jedne odnosno druge klase).

Konkretno dijalektička protivrečnost pojmova jeste misaoni odraz uzajmnog isključivanja dveju polarizovanih dijalektičkih odredaba jedne pojave-procesa u momentu krajnje zaoštrenosti njihove borbe i uzajmnog prevazilaženja u novu pojavu. Momenti takve, krajnje zaoštrenosti borbe suprotnosti pretstavljaju „čvorne tačke", skokovite prelaze, kritične periode — kraće ili duže — u kojima se vrši revolucionarni preobražaj pojava prirode, društva ili mišljenja, jednih u druge. Konkretno uzev samo za vreme ovih, kritičkih trenutaka, postoji protivrečnost činilaca ili razvojnih tendencija određene stvari-procesa kada se ti činioci uzajmno isključuju i prevazilaze dok se u ostalom periodu razvoja stvarno vodi samo borba njihovih suprotnosti u njihovom jedinstvu. Tako klasne suprotnosti dostižu stupanj protivrečnosti samo i tek u periodu revolucionarnog preobražaja određenog društva, koji preobražaj, ukoliko je revolucionarna, bitan, i jeste moguć jedino na osnovu te protivrečnosti. Tendencija razvoja buržoazije i proleterijata su u osnovi, u suštini, protivrečne, od početka do kraja razvoja kapitalističkog društva. Ali u pojavi buržoazija i proleterijat pretstavljaju dijalektičko jedinstvo i borbu suprotnosti (kao i pozitivan i negativan pol magneta) sve do momenta vrhunca, do momenta krajnje zaoštrenosti njihove borbe kada se i u pojavi ispoljava njihova suštinska protivrečnost kroz koju se rađa novo društvo. Zato do tog trenutka ili faze, dokle postoji u pojavi samo borba i jedinstvo suprotnosti buržoazije i proleterijata, dotle postoji, u suštini, isto kapitalističko društvo, a od faze krajnje zaoštrenosti borbe suprotnosti to jest protivrečnosti samih pojava nema više jednog društva: to je proces revolucionarnog preobražaja jednog društva u drugo društvo.

Kada kažemo da odnos klasa u suštini čini protivrečnost vladajuće i potčinjene klase, to znači da su eksploatatorska i eksploatisana klasa od svojih klica do svojih poslednjih trenutaka postojanja i razvoja u suštini nepomirljive, to jest da nisu

nikada niti se mogu izmiriti, jer borba, protivrečnost, čini suštinu njihova odnosa. Ali u pojavi te klase mogu i stvarno pretstavljaju, pored suštinske apsolutne borbe i nepomirljivosti, i pojavno relativno jedinstvo suprotnosti (raznih stepena i oblika).

Konkretna dijalektičku protivrečnost valja razlikovati od konkretne elementarno logičke protivrečnosti kao i od formalno logičke protivrečnosti.

Formalno logička (elementarna) protivrečnost jeste protivrečnost jednog pozitivnog i apstraktno logički prosto negiranog tog pojma, naprimer: jeno-nejedno, biće-nebiće itd. Ova protivrečnost je u osnovi misaona protivrečnost i ona je samo privid konkretne elementarno logičke protivrečne određenosti objektivne stvarnosti.

Apstraktno dijalektička protivrečnost („sve je biće i nebiće") je takođe, u osnovi, subjektivno misaona, a objektivno uzev ona je samo privid objektivne realne dialektičke protivrečnosti.

Konkretna elementarno logička protivrečnost jeste uzajmno isključujuća suprotnost dveju pozitivnih relativno statističkih odredaba predmeta. Naprimer ceo broj je ili paran ili neparan, labud je beo ili crn, normalno razvijen čovek je ili muškog ili ženskog pola itd.

Konkretna elementarno logička protivrečnost je samo graničan poseban slučaj konkretno dijalektičke protivrečne određenosti celokupe objektivne stvanosti.

Odnos između konretne elementarno logičke i konkretne dijalektičke protivrečnosti je sledeći:

1. Elementarno logička protivrečnost jeste protivrečnost završenih, relativno statističkih predmetnih odredaba; svaka od ovih odredaba je jedna, to jest u sebi prosto identična, a druga ista takva protivrečna joj odredba potpuno joj je spoljašnja. Naprimer, u konkretnom slučaju međusobno isključujućih odredaba crne i bele boje kod labuda, konkretna elementarno logička protivrečnost se sastoji u tome što labud realno može biti samo beo (jedno) ili samo crn (drugo jedno).

Ustvari elementarno logički protivrečne odredbe nikada ne postoje obe ujedno u isti mah u jednom istom predmetu već je uvek realno postojeća samo jedna. Dakle, konkretna elementarno logička protivrečnost dopušta protivrečnost samo u mogućnosti („Labud je beo ili crn", „Ceo broj je paran ili neparan") dok je, tu protivrečnost, iz stvarnosti isključuje, jer se u stvarnosti ograničava i dopušta postojanje samo završenih, relativno statičkih, prosto identičnih, jednih, odredaba.

Nasuprot ovome konkretno dijalektička protivrečnost se tiče unutrašnjih procesa u jednoj istoj pojavi, u jednom istom predmetu, u kome protivrečne razvojne tendencije realno postoje ujedno i u isti mah. Naprimer atrakcija i repulsija su unutrašnje povezane u jednom istom telu tako da postoje samo dijalektički polarizovane, to jest protivrečne odredbe uključuju jedna drugu,

postoje samo u ve.i jedna na osnovu druge. Kada bi atrakcija — repulsija, ili proleterijat — buržoazija, pretstavljale odnos elementarno logičke protivrečnosti, onda bi atrakpija isključivala repulsiju iz jedne pojave, a buržoazija bi isključivala proleterijat iz kapitalističkog društva. Međutim sama za sebe atrakcija, bez repulsije, ne postoji, kao što ne postoji ni sama buržoazija bez proleterijata (ni obrnuto). Upravo ovde je jasna razlika između elementarno logičke i stvarne dijalektičke protivrečnosti: prva isključuje protivrečnu odredbu iz jednog predmeta a druga je uključuje. Po elementarno logičkom shvatanju protivrečne odredbe postoje samo kao međusobno isključujuće moguće odredbe u odnosu na isti predmet dok po konkretno dijalektičkom shvatanju protivrečne predmetne odredbe postoje (razvijaju se) ujedno i u isti mah u jednoj istoj pojavi (atomu, organizmu, društvu, pojmu).

2. Elementarno logička protivrečnost ne sadrži momenat ili fazu identifikovanja, prožimanja protivrečnih odredaba, kada se protivrečne odredbe uzajamno dijalektički prevazilaze u novu odredbu, na osnovu čega i nastaju nove pojave odnosno nove stvari-procesi. Elementarno logička protivrečnost ne odnosi se na proces već na relativno statički momenat ili fazu postojanja predmeta. Elementarno logički protivrečni pojmovi odraz su samo relativno mirnih momenata razvoja kada predmet ima, bar u pojavi, samo jednu odredbu (samo crn ili samo beo kod labuda, samo par ili samo nepar kod celog broja).

Doduše i elementarno logička protivrečnost sadrži izvestan proces, isvesnu borbu, ali ta se borba odigrava u samom mišljenju i to u odnosu na mogućnost predmetne odredbe ali ne i njenu stvarnost, jer se stvarna predmetna određenost shvata kao neprotivrečna (prosto identična u smislu elementarno logičke identičnosti tj. jednosti).

Naprotiv konkretno dijalektička protivrečnost se tiče protivrečnosti samih realnih pojava i ta protivrečnost sadrži kao svoj suštinski momenat upravo prožimanje, identifikovanje protivrečnih odredaba. „Dijalektika — kaže Lenjin — je učenje o tome kako suprotnosti mogu biti i kako bivaju (kako postaju) identične, — pri kojim uslovima one bivaju identične, pretvaraju se jedne u druge, — zbog čega ljudski um ne sme da shvata te suprotnosti kao mrtve, ščvrsnute, nego kao žive, uslovljene, pokretljive, kao suprotnosti koje se pretvaraju jedna u drugu".

3. Konkretna elementarna logička protivrečnost ne sadrži razdvajanje jednog na njegove protivrečne strane ili procese ili razvojne tendencije, što je druga bitna strana dijalektičke protivrečnosti po Lenjinu (pored identifikacije protivrečnih odredaba).

Po elementarno logičkoj protivrečnosti predmet je samo jedno ili drugo. Po konkretno dijalektičkoj protivrečnosti svaka pojava je dijalektički složena i od svog početka sadrži protivrečne činioce. Tako kapitalistički način proizvodnje od samog

svog začetka nosi u sebi protivrečnost rada i kapitala, buržoazije i proleterijata itd. I u diktaturi proleterijata od samog njenog početka javljaju se protivrečne tendencije njenog razvitka: birokratske i socijalističke. Ta se protivrečnost sastoji u tome što diktatura proleterijata mora krenuti ili ka jačanju države, ka jačanju birokratskog državnog sistema, ili — ka jačanju svesne i organizovane uloge i faktičkih prava masa u privredi, u komunama.

Uopšte uzev konkretno dijalektičke odredbe razlike, suprotnosti i protivrečnosti su objektivno realne odredbe samih pojava objektivne stvarnosti koju u suštini čine „kompleksi procesa„ (Engels).

Elementarno logički odnosi suprotnosti su samo suprotnosti relativno prostih i relativno statičkih momenata objektivne stvrnosti.

Da li dve predmetne odredbe pretstavljaju razliku ili suprotnost ili protivrečnost — i kakvu — to zavisi od sasvim konkretnih uslova postojanja ili faze razvoja onih predmeta čije su to odredbe.

Pojmovi biće-nebiće, jedno-nejedno, veće-neveće itd. su odnosi formalne elementarno logičke protivrečnosti, jer je negativan pojam misaona odredba, bar neposredno uzev i u osnovi, a taj pojam se isključuje sa pozitivnim pojmom.

Odnos crno-belo nije uvek i jedino odnos tzv. kontrarne suprotnosti kao što uči formalna elementarna logika. Od sasvim konkretnih uslova zavisi šta ovaj odnos pretstavlja: ako su u pitanju samo dva kvaliteta boje koji se mnogo ne razlikuju, takvo crno i belo su samo različiti. Samo logički formalist može tvrditi da se i ovde nalazi — ili bar zamišlja — srednji kvalitet između crnog i belog (nekakvo sivo) te da se belo i crno uvek i nužno suprotni. Ali ako ovo „sivo“, u konkretnom slučaju, nije dato, onda ostaje da je konkretno realni odnos njihov ovde upravo — razlika. Međutim ako se crno i belo, u drugom konkretnom slučaju, mnogo razlikuju, naprimer da je jedno zatvoreno crno a drugo jako belo, ili da između njih postoje prelazne nijanse (sivo), onda su takvo crno i takvo belo suprotni. Najzad ako se u konkretnom slučaju dvojne moguće određenosti crno i belo međusobno stvarno isključuju, kao kod labuda koji je ili beo ili crn, onda crno-belo pretstavljaju konkretnu elementarno logičku protivrečnost.

Složene dijalektičke odnose suprotnosti nalazimo u svim razvojnim procesima prirodnim, društvenim i misaonim.

Suština nuklearnih procesa sigurno se sastoji u procesima stupnja u odnose suprotnosti i protivrećnosti osnovnih činilaca atoma tj. p, n, m, $\overset{+}{e}$, $\bar{e}$ itd.

Vrlo izraziti su ovi odnosi u društvenim dešavanjima. Tako reformaciju u Nemačkoj na početku (1517 g.) pretstavlja jedinstven buržoasko-kmetski pokret protiv rimskog sveštevsnstva

kao feudalnog ugnjetača i eksploatatora. U prvi mah, tj. dok buržoazija još nije bila istupila kao klasa nego kao pretstavnik svih potlačenih, buržoaski i kmetsko-sirotinjski pokret samo se razlikuju u zajedničkom odnosu protivrečnosti preme rimskom sveštenstvu — bar u pojavi. Oba pokreta, kao i njihovi nosioci, buržoazija i kmetovi sa gradskom sirotinjom, istupaju pod jedinstvenom parolom koju je Luter izrazio poznatim povikom: . . . „Zašto da ne napadamo te štetočinske učitelje, dangube, papiste, kardinale, popove i sve prijatelje rimske Sodome svim mogućim oružjem i ne operemo svoje ruke njihovom kralju?" Znači u prvoj fazi reformacije postojala je protivrečnost između feudalnog rimskog sveštenstva s jedne i nemačke buržoazije i kmetsva s druge strane, koji se tada razlikuju međusobno.

Međutim ukoliko se reformacija dalje razvijala i ukoliko je buržoazija nastupala sve otvorenije kao klasa za sebe sa svojim posebnim, eksploatatorskim interesima, raniji odnos razlike buržoazije u začetku i kmetsva pretvara se u suprotnost jasno izraženu u Engleskoj konstataciji da su luterovci „hteli da slome samo moć sveštenstva, zavisnost od Rima i katoličke hijerarhije i da se obogate konfiskacijom crkvenih imanja", dok su pretstavnici kmetske klase i nižeg plemstva smatrali „da je došao dan obračuna sa svima tlačiteljima". Ova suprotnost između razvojnih tendencija buržoazije i kmetstva jasno se ispoljila u Luterovom gašenju revolucionarnog žara i rasplamsavanju revolucionarnog pokreta kmetstva. U ovoj fazi reformacije, Luter, na poziv Huterov za produženje revolucionarne borbe, odgovara konzervativno-hrišćanskom parolom da „ne bi želeo da brani Jevanđelje i veru silom i prolivanjem krvi" . . .

Hajzad, u završnoj fazi reformacije, odnos između buržoazije i kmetstva, bar u svom najizrazitijem obliku sukoba kontrarevolucionarnih luterovaca i revolucionarnih mincerovaca, prestavlja protivrečnost. U ovoj fazi luterovci teže da učvrste svoje osvojene eksploatatorsko klasne pozicije dok mincerovci teže uništenju svih klasa i privatne svojine. U Alštedskom programu Mincer ističe kao cilj svoje borbe „takvo društveno stanje u kome nema nikakvih klasnih razlika, nikakve privatne svojine" (Engesl). Luter sada u ime buržoazije, u krajnje zaoštrenoj borbi, upravo u protivrečnom odnosu prema kmetstvu, objavljuje revolucionarnim kmetovima rat do istrebljenja sa zahtevom: „Ko može neka ih ubija, davi i probada, javno i tajno, kao što se tamane besni psi!" A i Mincer, u ime Saveza kmetova, proklamuje plemićima i gospodi borbu bez poštede: „ . . . knezove i gospodu treba pozvati da se pridruže; a ako ne (pristanu) neka ih savez prvom prilikom pokori ili pobije". U logici klasne borbe ovo pretstavlja fazu protivrečnog odnosa između buržoazije i kmetstva i ona se završila pobedom buržoaske reformacije.

Sličan razvoj klasnih odnosa od najpre ispoljene razlike, u početnoj fazi, suprotnosti u srednjoj fazi i suštinske protivrečnosti u završnoj fazi revolucije nalazimo i u francuskoj buržoazskoj revoluciji (odnosi ebertovaca i dantonovaca, „grupe besnih“ Žaka Ru i „belog terora“) kao i u našoj građanskoj a i socijalističkoj revoluciji.

U srpskoj buržoaskoj revoluciji seoska buržoazija i sirotinja istupaju isprva jedinstveno protiv feudalno-turskog ropstva: zajedno se bore i knezovi i trgovci i „golaći“. Kasnije, u srpskoj buržoaskoj državi, diferenciraju se buržoazija i proletarijat i njihov odnos se ispoljava kao suprotnost i, najzad, u svojoj pravoj suštini, to jest kao protivrečnost — u staroj Jugoslaviji i za vreme NORata, kada se gro buržoazije fašizira i stupa na stranu fašističkih okupatora u odlučujućoj borbi protiv radničke klase i radnog naroda u celini.

Kako se odnos suprotnosti buržoazije i proletarijata pretvara u protivrečnost, kao ispoljenu suštinu njihovog klasnog odnosa, to se može jasno pratiti kroz zaoštravanje odnosa između buržoazije i radničke klase u staroj Jugoslaviji, ne samo na ekonomskom nego i na političko-ideološkom polju, upravo u svima tendencijama razvoja ovih antagonističkih klasa.

Istoriska dešavanja pružaju uopšte ubedljive primere upravo sadržajno razvojnih, konkretno dijalektičkih odnosa razlike, suprotnosti i protivrečnosti, u njihovim međusobnim prelazima i isprepletanosti u kompleksima istoriskog zbivanja. Od bitne je važnosti pri ovome shvatiti ove odnose upravo kao realno sadržajne i dijalektičko razvojne. Jedino takvim shvatanjem može se shvatiti i naučno objasniti i istoriski razvojni proces razaranja buržoaskkog i rađanja socijalističkog društva.

Za razliku od ovog, naučnog, shvatanja odnosa suprotnosti i protivrečnosti, karakteristično je za metafizička i formalno logička shvatanja da ona ili odriču postojanje realne protivrečnosti uopšte, ili je potiskuju van mišljenja u iracionalnu stvarnost, ili te odnose shvataju po formalno logičkoj shemi „A-ne A“ ili po apstraktno dijalektičkoj shemi „i jeste i nije“.

Nasuprot ovim shvatanjima odnosa suprotnosti i protivrečnosti, konkretno dijalektičko, to jest realnosadržajno i dijalektički razvojno posmatranje pokazuje kako se u toku razvoja menja i priroda odnosa pojava i njihovih činalaca, koji razvijajući se ne mogu stalno pretstavljati jedan te isti odnos, naprimer samo razliku ili samo suprotnost već nužno mora doći i do ispoljenja suštinskog odnosa protivrečnosti kao krajnje zaoštrene suprotnosti, ukoliko se radi o stvarnom razvoju, o rađanju novog.

Utvrđujući odnose stvarnih pojava, njihovih činilaca i svojstava u toku njihova razvoja konkretno dijalektička teorija prevazilazi jednostranosti, pogrešnosti, shematizam i formalizam

formalno logičkih učenja (elementarnih i dijalektičkih) o odnosima suprotnosti pojmova.

Kao realno konkretno istinita konkretno dijalektička teorija ima ne samo opšte teoretski, logički i naučni značaj, već i društveno praktični značaj saznanja stvarnosti i pravilnog delanja u cilju menjanja prirodne, društvene i psihičko-misaone stvarnosti, jer to delanje nije moguće bez otkrića različitih, suprotnih i protivrečnih činalaca i tendencija razvoja u svima pojavama prirodnim, društvenim i misaonim. Otkriti te odnose u nuklearnim, biološkim, društvenim a i misaonim pojavama, to znači saznati suštinu i zakone razvoja tih pojava. U tom smislu Lenjinov stav: „Razdvajanje jedinstvenog i saznanje njegovih protivrečnih delova . . . jeste suština . . . dijalektike", jeste suštinski princip objektivno istinitog saznanja a time i teoriske strane naprednog menjanja sveta.

B. V. Šešić

ÜBER DIE VERHÄLTNISSE ZWISCHEN GEGENSATZ-UND WIDERSPRUCHSBEZIEHUNGEN

(Zusammenfassung)

Die vorliegende Abhandlung behandelt das Problem der Verhältnisse zwischen logischen Gegensatzs- und Widerspruchsbeziehungen, „den schwersten Teil der logik", nach Hegels Worten.

Der Verfasser geht von der Tatsache aus, dass die Schwierigkeiten der Aristotelischen Lehrsätze über die gennanten Beziehungen bis jetzt ungelöst geblieben sind und dass gerade in der gegenwärtigen Logik gegensätzliche Auffassungen zu den erwähnten Beziehungen vorkommen. So sind z. b. die Beziehungen „A — non A" in der klassischen Logik als — Widerspruch, in der neuen Logik, von B. Erdmann und W. Wundt, als „die Beziehung der unbestimmten Verschiedenheit" und von D. Nedeljković — als Beziehung des Gegensatzes aufgefasst.

Die vorliegende Abhandlung ist in fünf Teile eingeteilt. Im ersten Teil sind die Aristotelische Lehre, sowie ihre Schwierigkeiten un die Kritik dazu, durchgeführt. Im zweiten wird die formal-logische Lehre kritisch behandelt. Im dritten Teil sind verschiedene Versuche F. H. Bradleys, Chr. Sigwarts, B. Erdmanns und D. Nedeljković über eine Konkretisierung der formal-logischen Lehre kritisch dargelegt. Im vierten Teile wird die abstrakt-dialektische Lehre Hegels eingehend und kritisch betrachtet, von Standpunkte des dialektischen Materialismus. Zuletz, in fünften Teile der Abhandlung macht der Verfasser einen Versuch, sich auf die Lehrsätze des dialektischen Materialismus und die Ergebnisse der gegenwärtigen Natur — und Gesellschaftswissenschaften stützend, eine dialektisch-materialistische systematische Lehre zu begründen.

Die Grundauffassung des Verfassers besteht darin, dass die logischen Gegensatz — und Widerspruchsbeziehungen subjektiv, in Denkprozessen, aber auch objektiv, in realen Gegenstandsbestimmungen, in jedem

bestimmten Falle und im verschiedenen Masse, gegründet seien. Die Beziehungen „A — non A“ und „A irgend ein non A“ stellen sich in der Auffassung nicht bloss als ein abstrakter Widerspruch, sondern auch als ein Gegensatz, ja sogar, im konkreten Falle, als ein blosser Unterschied dar. Die Beziehung von zwei konkreten Bestimmungen „a — b“ stellt sich, in einem konkrten Falle, als Unterschied, in einem anderen bestimmten Falle, als ein realer Gegensatz und in der „kritischen Phasis“ eines dialektischen Entwicklungsprozesses als ein realer Widerspruch dar.

Zuletzt behandelt der Verfasser das Problem der dialektischen Übergänge der Gegensatzs- und Widerspruchsbeziehungen zwischeneinander.

ЉУБЕН ЛАПЕ

НЕКОЛКУ НОВИ ДОКУМЕНТИ ЗА 1903 ГОДИНА

(По повод 50-годишнината од Илинденското востание)

Навршувањето 50 години од крупната дата во историјата на македонскиот народ — Илинденското востание — даде голем потик за претресување на сѐ што досега беше издадено кај нас и во странскиот печат, потоа барање на нови и необјавени материјали и врз основа на нив осветлување на некои недоујаснети или воопшто незасегнувани страни и моменти од предисторијата и историјата на Илинденското востаније, како и давање нови преоценки на самите настани во врска со сето тоа. „Илинденскиот зборник 1903—1953“ на Институтот за национална историја во Скопје и малата брошура од Здружението на новинарите на НРМ, „Странскиот печат за Илинденското востание“ секако значат чекор напред во таа смисла за фрлање повеќе светлина врз настаните од 1903 година. Но тоа се само први чекори зошто, како што бев укажал во уводот на мојата статија „Нови долументи за Илинденското востание“, нам ни фалат основните материјали за предисторијата и самата историја на Илинденското востаније: преписката на Централниот комитет на Македонската револуционерна организација со окрузите и задграничните преставителства, на окружните комитети со околиските и горските началства, на окружните штабови по време на востанието со горските началства и други форуми, со еден збор речено нам ни фалат документите од архивите на самата Македонската револуционерна организација, потоа званичната преписка на турските власти и на акредитираните во Турција балкански и европски претставници и конзули. Едвам од кога ќе се приведат во извесност сите овие ќе може да се даде поисцрпна слика за причините и подбудите на кренатото востание, неговиот од и последици.

За да се фрли уште повеќе светлина на настаните од 1903 година овде објавуваме 16 нови документи со 6 кон нив приклучени одделни прилози. Сите овие се од архивата на Министерството за надворешни работи на Кралство Србија и заедно со веќе објавените од мене во Илинденскиот зборник документи чинат една целина.

И од овие, како и од веќе спомнатите извештаи на српските конзули од Скопје, Битола и Солун се гледа настојувањето на српските конзули да ги регистрираат настаните во 1903 година што поверно и што поисцрпно и така

регистрирани да ги пренесат на својата влада во Белград. По богатство на податоци и по ширината на територијата од каде довагаат тие, прво место држат извештаите на битолскиот конзул. Но покрај тоа овој дава и неколку преписи на автентични документи од самата Организација кои, како извори за овој период, ретко можат да се заменат со некои други документи. Ние веќе имавме можност да објавиме некои од нив во Илинденскиот зборник а овде објавуваме пак три од нив: две писма на чети од Охридско со досега непознати псевдоними за Струга, Дебар и селата околу и еден правилник за селските чети кој, макар во не така добар препис и макар порано објавуван од турските власти во странскиот печат, сепак дава нови елементи за системот на организацијата, нејзините бојни снаги — четите — и нивните задачи по селата.

Меѓутоа документите што овде се објавуваат содржат и полно други нови работи. Новина се во нив дадените податоци за појавата на една чета испратена од Србија во Македонија за која српскиот конзул во Скопје не бил претходно обавестен од надлежното место та наоѓа дека за праќање на чета тогаш „не било време“ и дека можело да им донесе многу зло на Србите во Турската империја. Поостро ќе се застапува за непраќање чети и четници пред својот министер за надворешни работи новодојдениот српски консул во Скопје, Мих. Г. Ристиќ со овие зборови: „Ве молам да го сопрете играњето со огон од простата причина што сметам дека имам полно причини да мислам оти оваа работа е преземена не само без знаењето на Кралската влада туку и спротивно на нејзините мисли, па спрема тоа е и штетна не само по државната политика што ја води Министерството за надворешни работи туку и за понатамошните народни интереси спрема она што знаат оние на кои им се добро познати односите од оваа страна на нашиот јужен граничен плот“[1]). За борци што тргнуваат од Србија се спомнува и во рефератот „За македонските работи“ од 11 август 1903 печатен овде како документ бр. 6.

Прашањето за испраќање на „српски“ чети од Србија составени воглавно од Македонци печалбари од западниот дел на Македонија не беше нова работа за српските буржоаски влади кои имаа аспирации кон Македонија. Уште во летото 1901 година имаме најран спомен за една таква чета испратена во Кичевско од Белград, од групата луѓе околу Д-р Милан Ѓоѓевац, Лука Ќеловиќ, Васа Јовановиќ, Жика Рафајловиќ и др. која подоцна ќе се оформи и во тајна организација т. е. Главен одбор со слични цели на Врхов-

---

[1]) Љ. Лапе, Нови документи за Илинденското востание. Илинденски зборник 1903—1953, Скопје 1953, стр. 71.

ниот македонски комитет во Софија но со по слаба активност од него. Овој опит со првата чета пропаднал, како што ни раскажува Никола Петров Русински[2]), зашто испратените четници им се присоединиле на четите од Македонската револуционерна организација. Меѓутоа овој неуспех не го обескуражува Одборот кој, по време на Илинденското востание, испраќа две чети од Србија од кои едната се вратила а другата од 7 члена се соединила со четата на скопската револуционерна организација и под нејзино раководство после кратките борби со турскиот аскер, како ни раскажува Никола Пушкаров во своите спомени, се префрлила на српска територија во Врање заедно со скопската чета[3]). Фактите што ги изнесува Никола Пушкаров ги потврди усно пред мене и испраќачот на двете чети Ж. Рафајловиќ во еден разговор 1953 година.

Друга новина во овие документи е што го даваат донекаде ставот на српската буржоаска влада пред, за време востанието и после него. 1903 година е една од најбурните години во историјата на српскиот народ. Надворешната политика на српската влада сѐ до паѓањето на последниот крал од Обреновиќевската династија беше обележена со чести колебања во зависност од личните каприци на еден морално доста компромитиран владар и една мала клика околу него. Неговите чести уставни промени и деспотски постапки ги предизвикаа против себе си не само борбените сили на работништвото што беше на прагот организационо да се оформи во единствена Социал-демократска партија туку и скоро сите буржоаски партии. И кога на 11 јуни 1903 година беше ликвидиран крал Александар Обреновиќ, на новиот крал Петар и неговата влада им беше нужно доста време за да се зацврстат на своите позиции. Затоа и главната тежина на владата мораше да падне на средувањето на внатрешните прилики во земјата. Во таа ситуација на средување и распишување избори за народното собрание во Србија се случи Илинденското востание. Само кога ќе се има сето ова предвид ќе може полесно да се разбере онаа тромост и умереност во реагирањето на илинденските настани. Ние по слабо можевме досега да го следиме ставот на српската влата врз основа на документи бидејќи такви немавме. Сега овде објавуваме неколку такви од кои се гледа дека српската буржоаска влада пројавува сѐ поголем интерес кон Македонија. Соопштението на Д. Зографски во в. „Нова Македонија“ базирано врз новопро-

---

[2]) Никола П. Русински, Приносъ къмъ историята на Вѫтр. Мак. Одр. Револ. Организация, София, 1936, стр. 7.

[3]) Движението отсамъ Вардара и борбата съ вѫрховиститѣ, София 1927, стр. 193.

најдени документи во Државната архива на Н. Р. Босна и Херцеговина од австриско потекло (кои е нужно што поскоро да се објават) дека Кралската влада на Србија им праќала напатствија на своите консули и повереници во Македонија и Ј. Србија „со недвосмислени наредби да ги одвраќаат луѓето од учество во востанието[4])“ сѐ во потполн склад со спроведуваниот став на српските консули во Битола, Скопје и Солун. Но од документот број 13 објавен овде тој став почнува да се изменува: „Симпатичната резерва спрема македонските револуционери нека и понатаму се препорачува сама по себи си само, со таа разлика што сега сме принудени да гледаме, поради опстојателството во кои се наоѓа македонското население, што повеќе да ги пројавуваме своите симпатии према него и да ја напуштаме резервисаноста во држењето спрема востанието и востаниците. Раководен од оваа увереност јас сметам дека има полно причини да држите врски со Ристета од Девич[5]) со чија работа сте задоволни и вие и Поречаните и, на згоден начин, и да го помагате.“ Постепено консулите српски ќе стануваат спроводници на новиот курс од надворешната политика на Министерството за надворешни работи спрема Македонија — вооруженото мешање и цепење единството на македонскиот народ. И колку овој став изгледал во спротивност со еден подоцнешен циркулар од 19 ноември 1903 на Министерството за надворешни работи на Србија до сите негови посланици и консули (Документ број 15 овде) во кој се спомнува дека „пред изгледите на крупните опасности што се многу возможни, балканските словенски држави требе да се откажат само од стремежите за територијално разширување во областа што е меѓу нив спорна“ сепак, кога направениот опит за зближување во овој правец неуспеал, политиката на вооружено мешање и пропаганда се наложила со сета своја силина од 1904 година натаму и направила страшни пакози.

Со овие неколку кратки забелешки не се исцрпуваат во овие документи новите податоци за кои оставаме друг пат да проговориме повеќе.

Инаку, документите се подредени хронолошки и запазен е јазикот како што е во оригиналот. Сите документи се дадени во целост со исклучок на документот број 1 каде е, поради нејасноста во препишувањето, на две места испуштен малку текстот одбележен кај мене со точкици. Датирањето е оставено по стариот стил.

---

[4]) Д. Зографски, Неколку нови документи . . . в. „Н. Македонија“ од 25. VII. 1953, стр. 2.

[5]) Војвода на една чета останала после востанието во Порече.

1.

Мих. Г. Ристић, генерални консул у Битољу

П. П. № 406 *Битољ, 25 јуна 1903 год.*

Љуб. Каљевићу, Министру иностраних дела у Београду

(Примљено у Политичко-просветном одељењу 2 јула 1903 П. П. № 2537)

Господине Министре,

Ни овај извештај о приликама у вилајету својим утиском неће ни у колико бити различит од досадашњих мојих извештаја. Положај је овде стално и непромењено рђав. У неколико речи могу га обележити овим што ћу казати овако: Турци су остали Турци; комитски покрет није ни у колико умањен; преплашеност је општа и у тој мери обузела духове да најмања ситница изазива панику; војска чини свуда по селима страховите зулуме, који обично остају некажњени; оскудица се свуда осећа; на Реформу[1]) поготову нико и немисли а камоли да на њој ради; мисао да ће им престонице латинских држава указати јаћу заштиту од православних изазвала је неколико овдашњих бугарашких породица да признају Унију, и најзад што се нас нарочито тиче: комити су најзад успели ући у Пореч у наша села. Ово све најбоље ће утврдити саопштења у овом писму; њих чиним по датуму како су се догађаји дешавали.

30 априла у околини села Манастирци у Поречу, комите, њих петорица на броју, напали су на месту званом Пешница царинара Ибрахима, који је водио уза се једног жандарма, пољака и локвичког кмета. Од нападнутих погинуо је пољак, Иљаз, родом из Црвавца (Кичевска област) а од комита је рањен неки Михаило, који је после два дана ухваћен близу Локвице. Он је власти после многе одао, и на основу његовог исказа одмах је ухапшено 13 људи: 11 из Локвице, а 2 из Вира. Међу овима је учитељ бугарски у Виру по имену Митре. Ову је четицу водио неки Марко Дабевић из Манастирца, који се недавно вратио са гурбета из Влашке. Рањени Михаило је из Крушева родом; остали комити су локвичани.

Почетком прошлог месеца Поречки мудир по наредби из Кичева почео је да збира оружје по поречким селима (из мојих ранијих извештаја Министарству је познато да наша села, нарочито у Горњем Поречу, имају оружје и да

[1]) Австро-рускиот проект на реформи од месец февруар 1903 год. познат обично под името „Пољачки реформи“ со кои, покрај другото, се дозволуваше заменување на пољаците Турци во македонските села со Македонци.

зато власт зна); али је одмах после горе испричаног сукоба, покупљено оружје вратио. Он је, казују, ишао у Кичево код кајмакама и овог уразумио да би боље било оставити сељанима оружје да би се могли бранити од комита, који дотле у Горњи Пореч још нису били никако долазили.

2 пр. м. три непозната зликовца Арбанаса дошли су увече, у Крушје (Пореч) на њиву Илије Димовића, везали њега и једно чобанче па потерали овце што су тамо биле. Одвели су 14 комада.

6 пр. м. непознати Арбанаси били су у тору познатог Хасан бега из Текије, и сутрадан, 7 пр. м., они су — десеторица на броју — ухватили Насту Богдановића из Сланског тражећи му 50 лира откупнине и 10 пари чарапа и опанака. Наста је, срећом, успео побећи, недавши ништа. Овај случај помињем што хоћу да кажем да је Хасан бег опет започео по старом. Његови кавази убили су 28 априла близу села Барбараса Митану, жену Стојана Ђурчиновића из Латова.

9 пр. м. Мамут, Мустафин син из Требиња, убио је у Броду (Пореч) Нова Војевића.

11 пр. м. пуштено је од ухапшених бугараша њих 24 на броју. Важнији, као Хаџи Здраве и Хаџи Поп-Јован и даље су остали у затвору.

12 пр. м. наступила је била у Прилепу паника. Изазвали су је војници Иљаве тиме што су почели тући трговце по дућанима кад им ови нису хтели продати своју стоку по цени што су они одређивали. Једног честитог бакалина, Косту Думбала, избили су на мртво тако да је пао онесвешћен. Чу се глас да је човек убијен и цео свет поче бежати кућама; трговци су оставили били своје дућане отворене; у дивљем бегству озлеђено је много стараца и деце. Чаршија је цео сахат била пуста, и, срећом, нигде не би бачена пушка; иначе би свашта било, јер је башибозук, наоружан, истрчао на улици. Власти је муке требало док је повратила мир. У Прилеп, да поменем и то, Турци наоружани улазе а Турци дућанџије држе своје оружје отворено по дућанима.

14 пр. м. опет је настала била паника у Прилепу слична оној од 12-ог. Повод је био што се једном дућанџији Турчину, окинуо револвер. Овог је власт само опоменула да у будуће пази око оружја.

14-ог пр. м. стављен је у овдашњи затвор угледни битољчанин бугараш Дорев, свакако из оних разлога из којих и Ризов.

16 ог пр. м. једна чета комита убила је у Чумову[6]) пољака по имену Шерифа. Одмах је тамо испраћена комисија,

[6]) Село во прилепска околија, изгорено по време на Илинденското востание.

која је, тукући сељаке испитивала ствар. Ту, пред комисијом, појави се један Турчин који има чифлук у Чумову, Шериф ага, звани Гола Сабља, велики зликовац и једног свог чивчију ослови овако: „Еј бре, куче, Стојане“ (Тодев по презимену), „ти си живео добро са Шерифом и знаш ко га је убио.“ Овај му уплашено одговори да незна, иначе би то казао полицији у Прилепу, као што јој је он јавио и за убиство. Турчин настави: „Еј бре, онога ти си убио па ево и ја тебе да убијем“ и на очи комисије убије Стојана. По наредби комисије овог су одмах закопали, а Шериф Гола Сабља стављен је у затвор тек 19-ог пр. м.

У половини пр. м. признало је неколико овд. бугарашких кућа Унију. И ако је већина од њих без икаквог угледа у овдашњем друштву ипак је догађај изазвао прилично разговора у граду, а г. Ростковски[8]) се почео њиме живље интересовати тек после моје примедбе да је догађај важан по својем моралном утиску, нарочито док он, сасвим природно, увеличен, буде саопштен у унутрашњост вилајета. Ово особито због тога што је побуда унијаћењу у томе што дотичне породице мисле да ће их преставници латинских држава успешније бранити од турског зулума него што је то могао чинити преставник Русије.

16-ог пр. м. 60 комита под вођством Ванче из Вранешнице дошло је увече у наше село Крушје, у Поречу; они су се по 8 до 10 распоредили по кућама. У селу је имало само 6 људи; остали су били које у Прилепу, које у Кичеву на пазару. Од њих тројица умакну ван села; комити су покушавали благим начином довести их па кад то није помогло почну им тући жене и ове их одведу код скривених. Комити нису тада ништа у селу предузимали, јер није имало људи и само су световали предусретљивост према себи и комитима и да сељани набављају оружје и муницију. Сутрадан 17-ог дошао је на њихов позив Коне из Слатине и ту ноћ преседео с њима. 18-ог изјутра, у недељу, кренули су се, са Конетом, из Крушја, и наредили да им се донесе хлеб близу села. Хлеб је сакупљен, али док су се сељаци нећкали ко да га однесе разберу зато пољак и три заптије што су се десили у селу; затворе се у једну кућу и отпочну пуцати. Услед тога сељани су били принуђени да о догађају известе мудира, али тако преставе као да је дошао Исљам онбаша. Одмах дође потера и из Самокова и из Кичева али су комити већ измакли. Мудир притегне кмета крушјанског и нашег мутевелију школе у Крушју Димка Михаиловића и окриви их што нису одмах саопштили власти да су комити у селу. Они су се срећом могли одбранити тиме што су рекли да су их комити држали уза се, па нису

[8]) Александар Ростковски, руски конзул во Битола.

успели измаћи им. Коне пак из Слатине избегао је са комитима да не би био мучен од власти.

Наш учитељ у Крушју, Лазар Орловић, који ми је све ово саопштио пише и ово: „Ја сам се морао с њима (комитима) састати, пошто су у Крушју пробавили две ноћи и један дан; онда су ми говорили како немају ништа против наше народне ствари, што није истина, јер неће да чују, по оним селима где се много баве, за српство. Онда су ме натеривали да пишем г. Марку Церићу, говорећи да је г. директор, по њиховом говору, разуман човек па хоће да се са њиме састану, а то је да им ми, учитељи, са поповима крчимо пут како би могли кроз цео Поречь имати приступа. Ја сам се бранио колико сам могао, да немам по ком послати писмо г. Марку, то сам и успео, те је остало да му другог којег дана пишем што нисам ни учинио него сам му све усмено испричао".

После свега што сам досада имао част писати повереном Вам Министарству о комитама у Поречу, ја овај садашњи долазак комита у Крушје само бележим и на томе остајем . . .

18-ог пр. м. војници који су из Прилепа носили брашно посади у мориовским селима напали су у селу Селцу дете Јордана Симонова Ђорђевског, Тодора, од 7 до 8 година. Дете је после животињских прохтева које су војници над њим извршили умрло; јављено је за ово власти али ништа није она предузимала ма да је зликовце могла пронаћи.

Погибију Шерифа пољака, који је 16-ог пр. м. убивен у Чумову, ово је село скупо платило. Четири дана после тога, 20-ог пр. м., Турци Трновчани, напали су на село, ради освете и изгорели га. Остало је само три кућа. Један је старац изгорео, а сељани са женама и децом долазили су у Прилеп на жалбу; кајмакам их није примио.

20-ог пр. м. увече једна чета од 200 људи под вођством старешина Ивана Попева (бугарског резервног официра), Чакаларова, Митре Панџара, Лазе Поп-Трајкова, Циља из Кономлата и Николова из Лобанице заузме Писодерске планине[9], а Митре сутрадан сиђе у село Жељево, три четвртине сахата далеко од Писодера, у намери да код цркве (био је Цар Константин и Царица Јелена) затекне прваке сеоске и нагони их да признају егзархију. У томе не успе, јер прваке не нађе и онда ништа им не говорећи о цељи свога доласка затражи од сељака хлеб. Од сељака један успе известити власт у Лерину о бављењу ове чете у селу а други војничку посаду у Писодеру. Потера дође и у сукобу који се десио ван села погине један комита и један

[9]) Планини западно од градот Лерин, во Егејска Македонија.

жандармеријски наредник. Комите су успеле побећи у гору; приликом сукоба командовано им је трубама.

22-ог пр. м. овде је жељезницом доведено њих 22 Македонца које је грчка влада предала турским властима. О овоме догађају писано је и по новинама и он је оцењен онако како му приличи. Овде је иоле душевнији свет најгорим речима осудио овај поступак потпуно грчки.

24-ог пр. м. овде је стигао а 26-ог отпутовао пут Солуна Jacques Dumesnil, парижанин, младић који већ десет месеца путује по Истоку и спрема радњу о приликама у овим странама. Долазио ми је и његово интересовање није било оно које показују новинарски дописници. Показивао је воље да уђе у суштину борбе коју овде данас воде народи и расе, и колико сам могао дао сам му потребна обавештења.

25-ог пр. м. Турци Десовчани и Црнилиштани убише у Запрчану четворицу сељака и једно дете од годину дана.

25-ог пр. м. Турци су убили у Боротину[10]) једног чобана који се понудио био да чува овце на чивлуку прилепског богаташа Капке. Чобан је Прилепчанац родом.

25-ог пр. м. прилепска власт испратила је око 40 изавија (позива) појединим људима у Прилепу, међу којима има и добрих газда. По позивима изгледа да се позивају да претстану власти као сумњиви људи.

25-ог пр. м. у манастиру Зрзе једна чета убила је ћају манастирског и новог пољака Дебранина.

Кроз цео месец мај војска у Морихову, којом командује Зејнел бег, мајор, пореклом потурица из Никшића (презиме му је Пиперовић) чинила је ужасне зулуме по свим моријовским селима. Помињати их посебице излишно је.

28-ог пр. м. био је сукоб код села Бањице (пола сахата далеко од пруге жељезничке) између једне чете комита од 18 људи и војске. Погинуло је 12 комита (остали су побегли) и један војник. Погинуо је и четовођа Папанчев (родом из Сливена у Бугарској)[11]). Уз ово своје лично сазнање о овом сукобу саопштавам и службени извештај, по коме је ухваћено 10 пушака овом приликом (систем Манлихер, Мартин и Гра), једна војничка бугарска сабља и капа, две динамитске бомбе, две чанте с хартијама, кључ за шифре, неколико правилника односно рада комита, брошура штампана у Софији о томе како треба бацати у ваздух жељезницу и јавне зграде[12]) и т. д.

---

[10]) Забрчани и Боротино се села во прилепска околија.

[11]) Поопширно за сударот раскрава еден преживен четник во книгата „Къмъ борбитѣ въ Югозападна Македония“. София 1926, стр. 97—99.

[12]) Веројатно брошурката што ја превел Михаил Герџиков и за сметка на Организацијата ја напечатил Гоце Делчев за да служи како помагало. Види „Въ Македония и Одринско. Спомени на М. Герџиковъ.“ София 1928, стр. 48.

28-ог пр. м. овд. гркомани били су се искупили у овд. цркви и већали о томе шта да раде после поступка митрополита Амвросија, који им је дан пре тога (27 пр. м.) затворио црквену касу и на њу ставио своје печате. Ово је учинио митрополит у муци незнајући шта већ да чини због сукоба у којима је стално са овд. гркоманима. Гркомани нису смели скинути печате и питање је сад у Цариграду. Митрополиту, видео сам у разговору који сам са њиме имао јуче, веома су непријатни оваки односи, и мило му је чути од мене да не одобравам испаде гркоманске против њега. Ми, бар овде, имамо разлога бранити Амвросија и ја то и чиним, наравно на дискретан начин, јер му, зна се већ изодавна, пребацују да нам се продао.

29-ог пр. м. у Никодинској планини између села Ракле и Топлице (у Прилепској кази) био је сукоб између комита и војске. Осам комита је убивено; један је од њих имао бугарску војничку блузу; отето је пет пушака Граова система, осам Мартинака и једна бомба. Од војника је погинуо један прешевски редиф, а један тешко рањен.

31-ог пр. м. био је сукоб код села Ракова, Леринска каза, између комита и војске. 6 комита је погинуло а два рањена. Узето је 3 пушке Граова система и 3 Мартинке, једна ручна аптека и једна сабља.

31-ог пр. м. на месту званом Бозја између села Косинеца, Д'мбени и Смрдеша[13]) био је опет сукоб између комита и војске; 15 комита је убивено, 3 војника погинуло а 5 рањено.

31-ог пр. м. овд. консули Великих Држава ишли су код валије заједно и протестовали због зулума које чини војска у Морихову, а нарочито у селу Макову. Повод је био овоме: дан пре тога, 31-ог пр. м. овд. енглески консул ишао је у један овдашњи хан да види неке маковчане који су овде дошли били да се лече од убода од војника. Чим је из хана изашао, полиција ханџију ухапсила. Последица тога био је поменути заједнички корак консула.

После Ђурђевданских догађаја[14]) — ово вреди забележити — овд. руски консул г. Ростковски обилазећи једнога дана варош, уставио је једног битољчанина хришћанина и обавештавао се о догађајима. Један заптиски чауш (наредник) отпочне да тера хришћане који су се окупљали око г. Ростковскога, нашто овај одгурне чауша кишобраном. Каваз чаушу удари шамар. Убрзо потом, по предлогу валијином, чауш је унапређен за муљазима (потпоручник).

---

13 Села во Костурско, Егејска Македонија

14) Атентатите во Солун и колежите во Солун и Битола над христијанското население во мај 1903 година.

3-ег ов. м. у планинама села Д'мбени, Косинеца и Смрдеша десио се опет сукоб између комита и војске. Од комита је побивено њих 29, од војске 8 мртвих и 6 рањених.

3-ег ов. м. иљаве војници дошли су у село Бонче у Морихову. Кад су се најели и напили код сељана почели су овима тражити новац и чељад. Сељани уплашени нагну бежати, а војници их почну гађати из пушака. Незна се број побивених, али су ми дали имена двојице најбољих домаћина који су побивени: то су неки Вељан Петров и Стојан Домазет звани.

Вилајетски службени лист. „Монастир" у броју 934 од 4-ог ов. м. донео је једну наредбу односно десетка. У прилогу је шаљем у преводу[15]). Овако је рађено и досада сваке године и пре донете последње Реформе.

6-ог ов. м. Чакаларов је убио у селу Ракову једног свештеника и два сељана који су служили Турцима као шпијуни.

8-ог ов. м. кад је Амвросије беседио у цркви, један гркоманин Моцали прекинуо га је речима: „Немој да вараш овај свет, јер ти једно говориш а друго твориш". Услед тога изроди се неред и народ напушти службу и не сачека свршетак њен.

10-ог ов. м. долазила је у Врбљане чета комита под водством Петра Симоновског. Овај се љутио на сељане што не признају Егзархију и рекао им: зар не видите шта је од Србије? Она не помаже овај народ овде.

Од Спасова дне до 13 ов. м. бавила се у Свето Митранима Ђурчинова чета и скупљала сељане и из овог и околних села држећи их на вежбању по два до три дана. Ђурчин се благо понашао и није говорио противу нас ништа.

13-ог ов. м. Турци су у Белој Цркви убили једно чобанче а једно ранили. Ово су били дечаци од шеснаестину година.

15-ог ов. м. изјутра био је сукоб између села Алинца, Штавице и Бонча[16]) са четом комита коју води Ристо Оклев и војске. Погинуло је 5 четника, међу њима кажу да је и Оклев. Незна се број погинулих Турака. Војсци је био притекао упомоћ и башибозук и овај враћајући се пребио је на путу два Тополчанца, Божина Котевића и Ристу Јандревића.

18 ог ов. м. кад је овд. аустро-угарски консул г. Крал на коњу шетао с својом госпођом један војник на сред Ши-

---

[15]) Во прилогот датата и бројот се: 936 од 18 јуни што значи дека овде се погрешно земени.

[16]) Заедно со Врбјани, Свето Митрани и Бела Црква сите овие села се во прилепска околија

роког Сокака — битољска најживља улица — зауставио је коња испод госпође. Консул је одмах протестовао и војник је осуђен 5 дана затвора. Многи поштени људи казивали су ми да је војник зауставио коња јер је овај хтео да прегази једно дете. У мојим досадашњим извештајима има доста помена о чудним захтевима овд. консула Великих Држава.

19-ог ов. м. увече око 9 сахата убивен је пред својим вратима овде у Бајир-махали неки Риста који је шпијунисао Турцима. Кажу да је убивен по наредби комитета.

Питање о пољацима — бегчијама — остало је поготову по старом, као и пре Реформе.

Огроман број села у вилајету био је принуђен да узме Турчина за пољака и ако је село хришћанско. У мене има маса бележака о поступцима и Турака и власти да наметну Турчина за пољака али ја мислим излишно је овде износити до детаља. Мени се чини де се на крају крајева и за ово питање о бегчијама може рећи да је остало по страни.

У прошлом извештају од 14-ог пр. м. П. П. № 317 ставио сам у изглед да ћу послати препис правилника који је нађен код погинулог Цветкова[17]) у Могили. Овде имам част приложити препис израђен на основу преписа добивеног из конака. Ја не сумњам у аутентичност овог документа.

Министарству добро познати Лазар Дума стигао је овде пред Спасовдан, бавио се неколико дана, а потом отпутовао за Скопље да се после извесног времена овамо врати и настани. Дошо је с препорученим писмима Великог Везира, а службено је претстављен као „инспектор влашких школа у европским провинцијама Турске".

Господин Ваш предходник својим писмом од 8-ог пр. м. П. П. № 1909 (примио сам га 23-ег пр. м.) изволио ми је дати извесна упутства и тражити моје мишљење поводом тврдњи које су учињене у томе писму а услед анархистичког обележја који је на се узео комитски рад. Мени је част послати ово писмо овде у препису. Исцрпни моји извештаји које сам досада слао Министарству пуни су одговора и на аподиктичне тврдње овог писма а исто тако садржавају и одговор који могу дати на питање постављено ми у овом писму. Овде могу да кажем да је душевно расположење у народу овде исто као и пре солунских догађаја[18]); да су прилике уопште остале исте и да према томе ми немамо да рачунамо у том погледу ни са каквим новим чињеницама. Ако изволите наредити да Вам се поднесу моји извештаји

[17]) Парашкев Цветков, професор од битолската гимназија и војвода на една чета опколена и уништена во с Могила, битолска околија.

[18]) Атентатите извршени од групата „Гемиџии" на Банк Отоман и др. објекти во Солун.

од децембра наовамо, поуздан сам да ће они својом садржином непоречно утврдити тачност данашњег одговора.

О утиску који су београдски догађаји[19]) изазвали овде част ми је јавити Вам да сам из Прилепа добио писмо у коме ми управитељ пише и ово: „Глас о ступању новог краља на престо Краљевине Србије примљен је најрадосније и сваки, био бугараш, Србин или које друге народности нада се са ступањем на престо новога Краља да ће бити неко опште балканско братско зближење особито Бугарске и Србије. Господине, имао сам прилике да се разговарам са неким вишим официрима у Прилепу и из разговора сам увидео да се они доста плаше династије Карађорђа и ступања на престолу новога краља“.

Директор овд. бугарске гимназије г. Стојанов с којим не општим иначе, сутрадан по избору Његовог Величанства Краља послао ми је карту ове садржине: „Monsieur le Consul, A cause des evenements politiques en Serbie, sans vouloir juger quelqu'un, je me depèche d'exprimer ma sympathie pour l'ingenieuse nation slave et mes souhaits pour la plus heureuse issue des embarras interieurs“.[20])

Угледни бугараш овд. Хаџи Илић послао ми је карту по доласку Његовог Величанства Краља у Београд ове садржине: „Като Ви поздравлявамъ съ възшедствието на прѣстола на Н. Ц. В. Петъръ Карагеоргиевичъ, искрено благопожелявамъ честитото му царувание“. Турци официри очекују сад антитурску политику Србије.

Као занимљивост имам част послати овде у препису дешифрована писма две комитске чете које ходају по охридским странама.

Препис овог писма послао сам свима посланствима (сем цетињског јер незнам дали је г. посланик тамо), Заступништву у Софији и генералном консулату у Солуну.

Част ми је назвати се Ваш покорни,

Генерални консул,

Михаил Г. Ристић, с. р.

---

[19]) Убиството на крал Александар Обреновиќ на 29 мај 1903 год. и доаѓањето на крал Петар Караѓорѓевиќ за владар на Србија.

[20]) „Господине Конзуле, во врска со политичките настани во Србија, не сакајки никого да осудувам, брзам да ја изразам мојата симпагија кон остроумната словенска нација и моите желби за најсреќниот излез од внатрешните неприлики.“

ПРИЛОЗИ

I

(Препис на циркуларното писмо на Министерот за надворешни работи на Србија)

Министарство иностраних дела
Политичко оделење
П. П. № 1909

Београд, 8. V. 1903 год.

Господине Генерални консуле,

Последњи анархистички догађаји[1]) и покрети у јужним границама старе Србије и Маћедоније, сем онога општег а по Бугаре и бугарску ствар неповољног утиска који су изазвали у Европи, несумњиво су морали изазвати сличне утиске и код самога становништва оних места, која су била несрећно поприште анархистичке акције. Сем страха, који је морао завладати међу присталицама бугарашким, бездушно гоњеним и масакрираним, ја верујем, да су динамитска разоравања и рушења, паљење домова и убијања невиних људи, морала код честитијих бугарашких присталица изазвати и осећај одвратности. Те појаве не могу бити без интереса за нас, те их ми несмемо ни превиђати.

Тактично и исправно држање Краљевине Србије према Политици и тежњама великих сила у маћедонскоме питању, наше строго одржавање правилних односа са Турском империјом и најзад мирно понашање наших људи према свима покретима, стекла су нам, са једне стране поверење великих сила, које оне нису пропустиле изјавити нам, а са друге, означиле су нас пред тамошњим становништвом као културни елемент, елемент мира. Ова последња околност несумњиво би могла неостати само теориска појава, из ње би нам ваљало извући и практичне користи и то је оно, на што сам ја рад, Господине Генерални Консуле, овим да Вам скренем пажњу.

Прогоњење бугарске присталице дошле су већ у такав положај, да ни своју националну веру несмеју веровати, да ни своје бугарско име несмеју казивати — док би им наше

---

[1]) Мисли на солунските атентати извршени од „Гемиџиите" на 28 април 1903 год.

име могло послужити и као заштита и окриље од буре, која се још непрестано витла над главама тамошњег становништва. Ја мислим дакле, да је ово згодна прилика, да себи придобијемо што више присталица, што би зависило од Вашега енергичнога и пажљиво упућенога рада. Морам одмах додати да ја не превиђам и ту околност, да би оно, што би сада уз нас пристало учинило то по невољи, а не из убеђења, али, одбијајући чак и један проценат на оне, који би моментално били уз нас а затим нас напустили ја верујем, да би се ипак довољно учинило, када би се ма и један мањи део стално придобио. Сем тога, ја сам напред поменуо, да би се наш рад у овом правцу имао пажљиво да руководи, то значи, да би сваку радњу ваљало одмерити и агитацију у том правцу неупутити тако да се из ње развије шпекулативно маневрирање наших агената, чиме се они довољно одликују.

Осим резултата који би се могли овим радом постићи, ја бих Вам још препоручио, Господине Генерални Консуле, да обратите и нарочиту пажњу на она места (села, казе, па и читаве области) у којима до данас није било никаквих покрета, јер, вероватно, бугараши нису успели тамо да створе комитетску организацију. Та појава имала би нарочитог значења за нас и расположење онога становништва, које се није одразило позиву бугарских комита, а које би сте расположење Ви требали свакојако да проучите, било би несумњиво ново земљиште за наш рад.

Ја очекујем, Господине Генерални Консуле, да ћете одмах по пријему ових упуства учинити све што можете, као и да ћете ме упознати са Вашим мишљењем и резултатима проучавања тамошњих прилика, која су свакојако другачија но што су била пре последњих анархистичких појава.

Изволите, Господине Генерални Консуле, примити уверење мога одличнога поштовања.

Пав. Динић, с. р.

II

(Превод на една наредба од весникот „Монастир")

Службени вилајетски лист „Монастир" од 18-ог јуна ове године № 936 донео је ово саопштење:

Наредба односно десетка, издата свима унутрашњим властима 12-ог јуна ове године.

На основу правила о реформама у румелијским вилајетима предвиђено је да се куповина десетка, која ће се у границама закона одредити, првенствено понуди сељанима и да се они сваком другом претпостављају. Ако село нехтедне,

или ако се ни спахија не јави да под одређеном ценом купи десетак села[2]) онда ће власти саме приступити вађењу десетка.

Пошто је ову наредбу претресао и овд. идаре-меџлис, решено је, да се десетак села чим се после последње лицитације утврди, понуди сељанима, и ако ови пристану, да се њима да, са тим, да се не прима спахија, ако се после тога јави, да већ лицитираној суми дода штогод више. Ако пак које село купи спахија, дужан је да после три дана од како сељани спреме гумна, приступи вађењу десетка; ако не, сељани ће онда бити слободни да сами изваде десетак. Овај случај предвиђен је и у 35. параграфу закона о десетку као што и 6. параграф истог закона одређује начин на који ће сељани сами извадити десетак.

Наређено је свима селима да на дан лицитације пошљу по једног свог човека, који ће моћи слободно да изјави жељу села. Пошто ће лицитација трајати најдаље 48 сати позивају се сви да у одређеним данима буду присутни, према позивницама које су селима већ послате.

III

(Препис на писмото од Соломон Елбасански)

Велешта (значи: Вевчани)
15. V. 1903

За Аспаруха (значи: Лука Групчевић, бивши бугарски учитељ) секретар на абисинската чета (значи: Дримколска чета).

Писмото Ви со вчерашна дата адресирано на войводата Марка го получихме днес во часот (12) при вечер. Днес ойдох во тукашната гора при четата, гдето седох 4 часа. Писмата не ги испратих во четата зашто нема кой да ги чете. Марко още не е изучил азбуката. Испраштаме ви за Велешта за церове (значи: лекове) и калупе (значи: патроне) само (2) наполеона. Като дойдете остатака ште ви исплати велешкото бюро. На 13 того ви писахме у Елбасан (значи: Струга) да заминете поскор со другарите си за Велешта (значи: Вевчани) но не знаеме дали го получихте, затоа ви пофторуја, штом получите писмово да тргнете со другарите си за Велешта. Но при патуването Ви со голема претпазливост защото има месна стража во селата: Боровец, Лабуништа и Подгорци. Двата куриери ште повикаме од Горица (значи: Јабланица) Георгија Петров и Спасета Долин, тие го знает местото да минете преку Стрижок (планина изнад

[2]) За свако село одређује се претходно минимум десетка и према томе по овој одредби лицитацијом се може само повећати овај минимум.

поменутог села) за да не слезете близу до селата Лабуништа и Подгорци, но да минете озгора и като дојдете крај Велешта со големо пазене заштото често пати ношно време скришем шета аскер околу селото. Тази ношт часот шес и пол през ношта.

Ви го писа писмово со братски поздрав. Пише.

Соломон Елбасански[3])

IV

(Препис на писмото на Шабан-бег)

С. Лур (значи: Луково)
17. V. 1903

До Г. Аспаруха, секретар на абисинската чета.

Господине,

Писмото ви со вчерашна дата го приех и содржанието му разбрахме. Другите писма и еден наполеон испратихме на потребните места. Писмото ви го прочитах прет тукашното биро и всичко разбраха и ете решиха да ви пишат. Работниците тука всички што купиха оружје, си отидоха на чуждина, и тука има само (20) души со све некои които не е способен да работа. Друго да ни кажете, востанието сигурно кога ште биде, за да се повлечат тие мајстори што са блиско, а мнозина неможет да се приберет. Целото тукашно биро и другите 6 души ги повикаа на укумат и днес отидоха во Лондон (значи: Дебар) за борч (дуг) селски. Брате Аспарух, народа тука е многу очаен. Проче когато ште дојдете вие во селото за всичко ште разберете и ште уредите. Знаете народа, всички отидоха по работа. Брате Аспарух, едва сам нашол куриер за да ги испрата писмата. Од Пешта (значи: с. Селци у Дебарској кази) се научаваме, двамата свештеници и еден селанин од селото ги зел аскерот и ги занесол во Лондон. Бог да поможе, востанието да биде поскоро. Не се чека повече. Оставаме со братска целувка кон сички. Писано од бирото во село Лур.

Секретар, Шабан-бег.[4])

Парите за церове и калупе бирото реши когато ште ги донесете ште ви ги дадет.

Саши.

[3]) Псевдоним на непознат организациски раководител.

[4]) Псевдоним на непознат организациски секретар.

V

(Препис од правилникот[5]) фатен во с. Могила кај убиениот Пар.Цветков)

1. Длъжноста на всѣко село и работникъ е да слѣди гдѣ се движи потерата, отъ гдѣ станала и кѫде ще отива. Прѣдварително куриерътъ, най-малко петъ до десетъ минути понапрѣдъ, да съопщи въ селото дека ще отива потерата.

2. Съ убѣждение или насилствено да се накарватъ селянитѣ отъ всѣко село колективно да протестиратъ (жени, мѫже, деца) въ вилаетския градъ, предварително на консулствата, послѣ и на валията за произволитѣ на потерата извршени въ селото прѣзъ пребиванието ѝ въ това село.

3. Най-малко разноски, който ще се направатъ по издръжка на потеритѣ и правителствени чиновници всѣчески да се запазватъ. Селянитѣ да направатъ нужнитѣ постѫпки прѣдъ вилаетското управление сумата да имъ мине въ даждията. Въ случай че не имъ се удовлетвори желанието тамъ да заяват у консулствата.

4. Даже нарочно се убиватъ врѣдителни и безполезни християни въ кое и да е село за да се може да се обвини прѣдъ сѫдебнитѣ власти бекчията[6]), каята имамътъ[7]) или деребея[8]) като се накаратъ двамата души селяни по законенъ начинъ за да свидетелствуватъ, че убийството е извршено отъ подобни нагоре поменатитѣ мѫчители. За свидетѣлствата трѣбва да се направи съ пѫлна увѣреностъ.

5. Четата щомъ влезе въ селото първа работа ѝ е да си постави отъ своите четници и по два до три селяни работници караули въ всички пѫтища отъ кѫде претполага че я грози опасность. А единъ отъ старшитѣ четници ги обикаля караулитѣ да не спятъ или да не сѫ залисани.

Следъ като се настани четата да распита рѫководителното тѣло въ селото за общиятъ имъ поминакъ, по възможность и частично. Да задължи всѣки частно да се вържжи и да търси поголѣмо количество за некадърнитѣ сами дъ си набавятъ. Четата да имъ предложи канали и источници на орѫжие, начинъ какъ да си пренасятъ орѫжието. Главно внимание да се обрща на смѣткитѣ. Прибранитѣ суми да сѫ готови и върху скорашно въоражание. Ако районътъ на четата нѣма источникъ на орѫжие тогава тя да се срѣщне съ нѣкоя од съседскитѣ чети и да на-

[5]) Овој правилник е објавен и во словеначкиот весник „Slovenec", год. XXXI бр. 185 стр. 3—4, чији препис ми го отстапи Хр. Андоновски, асистент на Фил. факултет во Скопје.

[6]) Пољак.

[7]) Муслиманско верско лице, духовен глава;

[8]) Буквално, господар на долина, ситен феудалец.

прави нужното за да се наредятъ почти за всѣко село и каналъ. Поединично да се задължаватъ и испращатъ работниците отъ селото ако има нужда а нарочно да имъ се помогне отъ селската каса да отиватъ къмъ източницитѣ на оржжието (като частни контрабандисти каджармаджии) да се създаватъ селянитѣ и да пълнатъ селянитѣ съ оржжие. Даже цѣли компании трѣбва да се създадатъ съ такъвъ цѣлъ макъръ че частъ отъ печалбата да остава за тѣхъ да си прехранятъ фамилиитѣ. Асли печалбата не е можна на тая търговия. Да се накаратъ контрабандиститѣ да агитиратъ и между самитѣ Арнаути и тѣ да принасятъ оржжие, разбира се като ги лъже и тѣхъ печалбата. Въ една дума казано (да се превзимат, б. м.) всевъзможни мѣрки и колкуто се може поспѣшни за въоражавание на своя районъ, по възможностъ и на близосъсѣднитѣ села. Събранитѣ пари за оржжие въ всѣко село да сж готови, въ случай че четата ще намѣри или нѣкой работникъ отъ кое и да е село готово оржжие да се купи това моментално. Препоржча се патронитѣ сами да си ги пълнятъ защото пълнитѣ повече фалцифицирани излизатъ, а найдобре гилзи (женски) да се купатъ.

7. Четата да създаде въ сѣкое село самоотвержени работници който поединично да отмъщаватъ на мжчителитѣ така щото единъ работникъ да отиде жертва за единъ дерибей или шпиунинъ на селото и ако стане нужда и у близнитѣ села. По такъвъ начинъ се избѣгва общата отговорностъ на селото съ избѣгването на терориста и нѣма да се влечатъ другитѣ селяни въ сждилищата. По такъвъ начинъ се постигатъ две цѣли: 1) създаватъ се самоовтержени хора да се жертвуватъ единъ по единъ за обща полза, 2) а отъ друга страна на избегналия терористъ въ четата трѣбва да се възлага голѣма надежда въ случай на едно сериозно сражение да се запази духътъ и бодростьта и при най-опасенъ моментъ. Въ най-малко исключение за четникъ да се приеме ако не свършилъ убийство въ своето село или въ едно отъ околнитѣ села.

8. Распорежданията по селата могатъ да станатъ и писмено като предвиждатъ че четата за скоро не може да обиколи извѣстенитѣ села.

9. Четата въ всѣко село трѣба да застави селянитѣ да могатъ наймалко съ 15 гроша на мѣсецъ да се помага на всѣки заслужилъ и неопятенъ, несъстоятеленъ затворникъ ако има отъ това село.

10. Началникътъ на четата всѣкога трѣбва да бжде завардванъ отъ четницитѣ, както държавата варде столицата си. Даже съ цѣлъ когато е нужно да се пробие войската, дежурния четникъ (или който иска да го замѣсти) ще трѣбва да върви напредъ. Всичко това се прави отъ скудноста

на ржководители на четитѣ. (Споредъ хайдушки обичай беше капитанинътъ цѣлъ да пробие между войската затова сж земале извѣстна часть отъ плячката)

11) Четата никога да не са занимава съ убйствата а случайно заминавайки по обиколка. Главно внимание да обърща на селскитѣ терористи, който ще бждатъ подъ прѣмото ржководство на четата. Тѣ ще вършатъ убйствата на шпиони, разни Турци и мжчители на христијанското население. Щомъ се дознае кой е убиеца терористъ на нѣкого, тогава веднага трѣбва да се прекрива и въ скоро време ако му се удаде да убие другъ такъвъ да исчисти околността.

12. Тъкмо всички турски качаци[9]) се предадоха, сега остава да се накаратъ селянитѣ кжде се убилъ нѣкой християнинъ или ограбилъ да вдигнатъ процесъ въ сжда. Прѣдварително като нареджтъ и за свидетелсвуванието на случката. Въ противенъ случай асла и наклоно е правителството да ги оправдае.

13) Всѣка чета требва да има отъ 3—4 села по 200—300 лири готови събрани, така щото щомъ намѣри поголѣмо количество оржжие набрзо да нареди каналъ, и да направи покупката и да се пренесе. Свърши ли се тая покупка въ други села сжщата сума да се събере незабавно.

14) Главния началникъ на четитѣ въ единъ районъ, наймалко единъ пжтъ въ седмицата да се срещне съ единъ членъ отъ градското ржководително тѣло за да си разменатъ мненията и мислитѣ. Началникътъ на четата се счита като членъ отъ това ржководително тѣло. Длъжностъ му се пада да пита за състоянието на градската каса и редовнортьта на смѣткитѣ. Никакви селски пари да не се внасятъ въ каса, освенъ помощьта която се испраща на затвореницитѣ.

15. Следъ всѣка, даже и въ самата афера на едно село, четата не трѣба да се отдалечава. Въ случай че е отдалечена въ найскоро време длъжность ѝ е да се приближи претпазливо или да влезе въ селото за да окопити духовете на селянитѣ както майката и въ найопасенъ моментъ отчаяно варди своитѣ рожби.

16. Въ случай че е опсадена една чета въ първитѣ часовѣ на първата нощъ, значи отъ 12 и половина до 2—3, всѣчески да се постарае да избѣгне макаръ и жъртва да даде. Всѣко стоение на понататакъ е безполезно защото позициитѣ на противната страна ще се погъстятъ и избѣгванието ще стане невъзможно. Въ найскоро време четата трѣбва да се завърне въ сжщото село да накаже прѣдателитѣ ако не е било случайна опсадата.

---

[9]) Разбојници, плачкаши

17. Да се оползотворятъ власитѣ по колибитѣ въ пренасянето на оржжието, защото сж родени контрабандисти.

18. Да се препоржчва на гражданитѣ и селянитѣ да отиватъ на ловъ.

19. Черковни до сега изгубени приходи и готови пари издадени отъ разни селяни длъжность на четата е да ги събере въ найскоро време. Слѣдъ като изучи въпроса въ кой хора сж останале, да ги осигури въ здрави ржце. По възможностьта съ тези пари сами да поддържатъ училището ако нѣма да го създадатъ. Значението на това, всѣки разбира. Се бие на самостоятелна работа и честность.

20. Данъцитѣ и всички общи работи трѣбва да сж въ редъ чисти, не като досега да ги злоупотрѣбяватъ единъ и другъ селянинъ; никакво пристрастие да не се допуска на ржководителното тѣло.

21. По възможность единъ на другъ работницитѣ да не се исповѣдватъ че иматъ оржжие и кжде го пазатъ. Даже и на домашнитѣ[10]).

2.

Данило Драгашевић, деловођа генералног консулата Скопљу

Стр. пов. П. П. бр. 1070 *24. јула 1903 год. у Скопљу*

Господину Љ. Каљевићу, Министру иностраних дела у Београду

(Примљено у Политичко-просветном оделењу 26 јула 1903 П. П. Бр. 2941).

У вези са својим извештајем од 23. ов. м. П. П. бр. 1060, част ми је јавити Министарству да је управитељ тетовских школа Никола Поповић, кад је код њега прота Чемерикић био да га у хапсу обиђе и види зашто је ухапшен испричао, да су му дошли у Тетово, из села Брезна, тетовске казе, два човека, који су му се претставили као српске комите послате из Србије и молили су га за новчану помоћ. Толико је само могао казати управитељ проти Чемерикићу.

Г. прота донео ми је саопштење од г. Фирмилијана[11]) да су се и њему, кад је био у Св. Петци, пријавили седам до осам људи као српске комите послате из Србије у ове

---

[10]) Во текот на печатењето ми дојде до рака англиската сина книга: „Further Correspondence Respecting the Affairs of South — Easterne Europe for March — September 1903. Turkey. № 1 (1904) каде истиов Правилник е напечатен на француски и англиски јазик на стр. 175—177 кој одговара потполно на овој овде.

[11]) Српски митрополит во Скопје од 15 јуни 1902 година

крајеве. Ови су људи, по казивању г. Фирмилијана, отишли у Куманово, одатле су се вратили у Довезенце, па затим поново прешли у Србију.

Ова четица није остала неопажена од стране турских власти, које су о томе јавиле овд. вилајету, одакле се после пронела вест и у чаршији како Србија шиље комите у ове крајеве. За ову вест сазнали су и овд. консули и старају се да се известе о правом стању ствари.

Још немам извештаја шта је било са оном двојицом у Тетову. Ако се нису вратили у Србију и ако тумарају по селима око Тетова, власт ће убрзо за њих сазнати и тешко је веровати да ће олако проћи. Чује се да се 2—3 наше четице комитетске налазе у поречкој околини.

Допуштање да преко наше границе пређе неколико људи оружаних у ово време може учинити само велике штете овамошњем раду, а никакве користи. Ове комите могу учинити још и то, да турске власти похапсе све Србе, код којих се буду бавили и да појачају неповерење турских власти, које се већ почело показивати према србима, од како су пренесени гласови о српским комитима, а појачаће и огорчење Турака, који ће стећи уверење да и Србија хоће да са својим комитима изазове нереде у Турској.

Да не би до свега овога дошло, учтиво молим Министарство да изволи одмах наредити нашим пограничним властима, да најстроже мотре на оружане људе, који желе да преко границе прелазе под изговором да су српске комите, и да им прелазак никако не допусте. Ти људи, верујем да долазе само у доброј намери али не знају да сада није томе време, као и то како могу нанети големих зла нашим овамошњим Србима.

Деловођа Генералног консулата писар,

Данило Драгашевић, с. р.

3.

М. Марковић, заступник генералног консула у Скопљу

П. П. бр. 1115 *Скопље, 2. августа 1903 г.*

Господину Љ. Каљевићу, Министру иностраних дела у Београду

(Примљено у Политичко-просветном одељењу 7. авг. 1903 П. П. бр. 3195).

Част је Генералном консулу саопштити да је јуче по подне у $2^1/_2$ сах. стигла депеша из Цариграда, да се одмах сазову редифи под заставу у целом Косовском вилајету, али се ипак оставља валији на оцену из којих ће се крајева

позвати јер се боје да се турски живаљ у извесним крајевима где треба да је јачи од хришћанскога, не ослаби.

Јуче су патроле опколиле џамије и тек су потом Мухамеданци ишли да се клањају. Ова предострожност учињена је зато, што је власт сазнала да комите имају намеру, да бацају бомбе у џамије кад Турци буду на окупу. Огорчење је Турака страшно.

Војници јавно говоре у чаршији хришћанима, да ће извршити они покољ, јер им се већ досадило ово стање, велећи да је дошло време зато и да неће проћи ни 5—6 дана па ће почети да кољу. Да је заиста овако огорчење војске тврде и сами Турци бојећи се да и њих не кољу.

Турци и бугараши почели су своје фамилије уклањати из Скопља. Стање је узрујано. И синоћ су мифтари (кметови) и азалари (малске старешине) ишли по турским махалама са патролама од куће до куће и наређивали да нико ноћу из куће не излази, а сви капиџици да буду отворени, како би један другоме могли помоћи у случају каквог нереда и да сваки има у приправности оружје.

Синоћ у 9 сахати прошао је један воз са два батаљона за Битољски крај. Са овом војском прошао је лива Сулејман паша.

Друга два батаљона, која су стигла око поноћи из Митровице, задржата су овде због тога што је био у то време сукоб између војника који чувају пругу и једне комитетске чете. Овај сукоб био је код једне карауле између Зеленикова и Велеса. У том сукобу 4 војника су рањена а 1 убијен. За комите незна се како су прошли. Жељезница нема телеграфске везе до сада. Чује се да је пруга од Зеленикова до Велеса и од Велеса до Ђевђелије на више места покварена.

Синоћ је дошао у консулат г. Белаев и у разговору, између осталога, саопштио ми је да је добио депешу из Битоља, којом га г. Менделстам извештава, да је Хилми паша 31. пр. м. обесио Халима, убицу Ростковскога[12]) и жандарма који није хтео притећи у помоћ консулу. Осуђени су два Турчина, грађанина, један на 7, други на 15 година робије што су лажно сведочили. Два су официра деградирана што су јавно говорили рђаво о покојном Ростковском.

Заступник генерал. консула, генерал. консул:

М. Марковић, с. р.

---

[12]) Руски конзул во Битола, убиен на 26 јули ст. стил 1903 год. во самиот град од турски заптија.

4.

Д-р Ђ. Ј. Николић, генерални консул у Солуну.

П. П. бр. 721 *Солун, 3. августа 1903 г.*

Господину Љ. Каљевићу, Министру иностраних дела у Београду

(Примљено у Политичко-просветном одељењу 7. авг. 1903 П. П. бр. 3147).

Господине Министре,

Јутрос сам имао част послати Вам шифровану телеграму ове садржине: „Редовни воз Солун-Ристовац јутрос избачен из шина на километру 48. Неколико вагона оштећено. Има рањеника. Саобраћај данас прекинут.“

Случај се тај десио између станица Аматова и Карасула[13]).

У овд. дирекцији Оријент. жељезница нису ми могли дати тачних података јер их до подне нису имали. Знају само да је 3—5 вагона оштећено и такође локомотива. Са станице Карасули искрцани су путници а тражено је одмах да се упути жељезнички лекар. Заступник главног инспектора, јер је одмах овај после пријема вести о догађају отпутовао на лице места, вели да по досадашњим извештајима зна да је рањен један машиниста и поштански чиновник.

За данас је саобраћај потпуно прекинут, али се дирекција нада да ће се сутра моћи продужити.

Саопштено ми је такође да воз неће, све док буду трајали немири, полазити из Зибевча[14]) за Солун у време у које и досада, да би се избегло путовање ноћу. Зато ће путници преноћити у Ристовцу или Зибевчу и сутрадан продужавати пут за Солун где ће возови стизати око 4$^1/_2$ часа по подне. О појединостима данашњег догађаја известићу Вас чим све податке о њему будем имао.

Раније сам Вас известио о сукобу у Гуменџу[15]) између четника и војске. Од једног путника сазнао сам да су четници ушли били ноћу у Гуменџе и тражили грчког агента д-р Ангела Сакеларија — о коме има помена у мојим извештајима о хапшењу нашег мутевелије из Криве, Јована Маље — али га нису могли пронаћи као ни још неке гркомане.

Иста чета комита која је нападала на Гуменџе продужила је пут ка Криви где је приспела сутрадан 30. пр. м. Чету је предводио Апостол и била је јака од 200—250 мо-

[13]) Станица на железничката линија Гевѓелија — Солун во Егејска Македонија.

[14]) Гранична станица према Србија.

[15]) Град под Пајак планина, во Егејска Македонија

мака (ово по речима сина нашега мутевелије из Криве који је тада био у Криви и присуствовао). Сукоба није било јер је посада од 30 војника, која већ од неколико месеци стално борави у Криви, напустила ову чим је сазнала да се четници приближавају. У Криви су комите тражили Пипчета гркомана (мој извештај о хапшењу Јована Маље) и грчког свештеника, који су са још неколико гркомана умакли заједно са војницима. Кућа Пипчева запаљена је, попова порушена.

Село су напустили, обећавши да ће се вратити да казне турске шпијуне.

Син нашег мутевелије који није смео сачекати у Криви војску, него се склонио у Солун, саопштио ми је да је у селу овладао страх од потере која је тамо без сумње стигла сутрадан, и која ће по обичају злостављати мирне сељане због доласка четника.

Ни из Криве, ни из Јенице-Вардара још немам никаквог извешћа шта се тамо десило. Поштом се нико не сме усудити и послати ми вести, а путници су сада врло ретки, отуд и велика тешкоћа у прибирању тачних података.

1. ов. месеца, после путничког воза, упућен је из Скопља специјални воз са војском. Између Зеленикова и Велеса експлодирао је динамитски фишек намештен на шини. Воз је био прошао само је последњи вагон, у коме је било 60 војника, оштећен. Било је свега два рањена војника.

Има једна вест по којој је 5 војника, који су чували пругу у близини где је намештен динамит, убијено, али ту вест из конака нису још потврдили, јер их сада уопште нерадо дају.

Г. Гавриловић, писар овог консулата вратио се прексиноћ из унутрашњости камо је путовао по наредби пов. № 1368 (мин.). Он се на станици у Демир-Хисару разговарао са кајмакамима петричким и демирхисарским, а у Дојрану је учинио посету тамошњем мутесарифу. Изјаве муслимана трговаца и др. из тих крајева слагале су се са тврђењима кајмакама и мутесарифа да је у њиховим областима стање, за сада, релативно мирно. Г. Гавриловић се уверио на свом путу да су жељезнички мостови и пруга цариградска врло лабаво чувани. Има станица које чувају 3—5 заптија. Код најглавних мостова страже су јаке 20—30 војника, а мање мостове у планинским пределима чувају их свега по 2—3 војника.

Завршујући овај извештај част ми је известити Вас, да сам из руског генералног консулата на поверљив начин сазнао да г. Гирс мисли тражити неколико турских ратних бродова у солунско пристаниште, ако револуционарни покрет устраје.

Молим Вас, Господине Министре, да изволите примити уверење о моме дубоком поштовању.

Д-р Ђ. Ј. Николић, с. р.

5.

Д-р Ђ. Ј. Николић, генерални консул у Солуну.

П. П. № 740 *Солун, 8. августа 1903 г.*

Господину Љ. Каљевићу, Министру иностраних дела у Београду.

(Примљено у Политичко-просветном одељењу 18. авг. 1903 П. П. № 3318).

Господине Министре,

Својим извештајем од 3 ов. м. П. П. бр. 721, имао сам част известити Вас о случају са возом на прузи Солун-Скопље. Иако се код многих продужава уверење да је воз динамитом избачен из колосека, званично из жељезничке дирекције то је мишљење демантовано и као узрок томе случају тврди се да је била неисправност на точку једног вагона.

Осим двојице рањених за које сам јавио реченим извештајем, повређен је још један жељезнички службеник.

3. ов. м. у селу Фурка, близу Дојрана, четници су избили пољака, (бекчију) Турчина и собом одвели три младића који су им се придружили као присталице.

4. ов. м. сукобила се једна чета са потером код Острова[16]). Убијено је 14 четника. Од стране Турака било је 3 мртва и 2 рањена војника.

5. ов. м. прекинута је била телеграфска жица Солун-Јенице, али је истог дана оправљена.

Саопштено ми је са неколико страна да су богатији Муслимани у овд. вилајету добили турско циркуларно писмо, пре десетину дана, у коме им револуционарни комитет препоручује да утичу на турско становништво да остане мирно и не придружује се потерама. Комитет, речено је у том писму, ради да се стање побољша, а то је и у корист муслиманског становништва.

Говори се да је такав циркулар растуран у Битољском и Скопљанском вилајету и да му је потписник Борис Сарафов.

У мом извештају пре овога саопштио сам Вам улаз четника у Криву. Извештен сам да су војници који су у село сутрадан дошли пљачкали и злостављали кривљане.

---

16) Градче на истоимено езеро, западно од Воден, Егејска Македонија.

Такође ми је јављено да је у Гуменџу ухапшено до 100 тамошњих бугараша, после сукоба од 29. пр. месеца.

Из Дојрана, Јениџе-Вардара, Кукуша и Ђевђелије, имам вести да сваког дана нестаје по неколико млађих људи. Отворено се у тим местима прича за њих како су отишли да се придруже четама.

По догађајима које сам напред поменуо, а других важних, за неколико последњих дана нисам имао да забележим, види се да битољски покрет још није сасвим обухватио овај вилајет. По гласовима, међутим, који из унутрашњости стижу сви су изгледи да ће се убрзо осетити јака акција комитета у казама Воденској, Кукушкој Јениџанској и Ђевђелиској овог Вилајета.

Извештавајући Вас о овоме, част ми је Г. Министре, поднети Вам уверење о мом дубоком поштовању.

Д-р Ђ. Ј. Николић, с. р.

6.

Реферат о македонским стварима, рађен на основу извештаја наших заступника на страни

Господине Министре,

Према Вашој наредби од 9. ов. м. а на основу извештаја српског посланства у Цариграду и консулата у Скопљу, Солуну, Битољу и Приштини част ми је поднети Вам кратак преглед најновијих догађаја у хришћанским областима Турске.

На Илијин дан, 20 пр. м. 3000 устаника опсадили Кичево и почели борбу са турском војском. Опсађујући град устаници отимљу Турцима муницију. Изгинуло је врло много бораца и са једне и са друге стране. Тачан број не зна се. Сељаци из околине придружују се устаницима. Њихов број знатно расте. По селима већином напуштене куће. Турци пале села.

Устаници су заузели Поречки крај.

Сукоби свакога дана.

У боју код Зајаса[17]) цела чета турска, 80 људи, поубијана је.

У Малешкој кази, између Кочана и Паланке виђају се чете устаника који још ништа не предузимају.

У селу Белици (Кичевска каза) налази се велика чета — преку 500 људи и то Срба и Бугара. Они имају 6 брдских топова. Турци су напустили то место.

У Поречу и Кичеву устали су и Срби те се Турци склањају и повлаче, отуда је по селима мирно.

---

[17]) Шиптарско село во Кичевска околија.

У Томином селу[18]) организоване три чете устаника од преко 200 људи. Предводе их Огњан Лазаревић, Софроније Стол и Јован Стојанов.

1. августа ноћу био је сукоб устаника и турске војске код села Зеленикова. Жртава није било много, јер Турци не залазе дубље у планину.

Устанак се шири дуж Охрида, Дебра, Кичева, Крушева и Прилипа. Код Острова Турци опколили 800 устаника. Сукоб се очекује. У околини Битоља врло много села попаљено. У Скопљу се говори да ратници прелазе и из Србије и да у Врањи добијају пушке. Али у најближој околини Скопља није било сукоба. Има извештај, али непотврђен довољно, да су се на Лабу појавиле српске устаничке чете и да су већ имале сукоб са Арнаутима.

6. ов. м. био је сукоб устаника и турске војске код Ђуришког манастира. Било је мртвих и рањених, али у доста малом броју, јер су се устаници склонили.

У Пећи су погинула два Србина. Чаршија је затворена. Арнаути опет носе оружје и прете.

У Косовском вилајету прибирају се добровољци устаници. Предвиђа се да ће из самог Скопља устати на оружје 8000 људи.

Од једног српског агента из талијанског консулата сазнало се да Турци намеравају похапсити по спремљеном списку 30 Срба из Скопља, међу којима су сви наши учитељи и неколико виђених трговаца. Консул у Скопљу сумња да ће баш то Турци извршити; мисли да је само претња.

200 Арнаута опколили манастир Св. Илије (Скопска Црна Гора) и хтели да га запале али се нису смели сасвим приближити манастиру бојећи се заседе. Јављено је одмах да у манастиру нема устаника и тражена је заштита власти.

Кмет из Побужја[19]) јавља да се у селу настанила чета од 30—40 људи и кажу да су Срби. Разишли су се и по селима и дижу народ на устанак. Цео крај готов је да се дигне али ипак питају за упутства.

У Скопљу је однос Турака према хришћанима врло запет. Кад су у петак Турци клањали у џамијама, џамије је претходно опколила војска. Турци су страшно огорчени и јавно прете, да ће и они и без повода устаника начинити покољ јер им се досадило ово чекање. Стање је узрујано. Чак и сами Турци, грађани, склањају своје породице из Скопља.

У Крушеву ужас. После повлачења војске устаничке, Турци запалили 366 кућа и 203 дућана, убили 44 хришћанина. Пљачкали све, силовали много жена и девојака. Турци

[18]) Македонско село во Кичевска околија.

[19]) Село северно од Скопје.

топовима разорили цркву и митрополију. Штета износи 2—3.000.000 динара

У Солунском вилајету шири се нагло устанак. Док су се пре јављале мале чете и то ретко, сад се непрекидно прибирају устаничке чете од 60-80 људи. По селима свет прстаје уз устанике и они се више не крију, већ остају по селима 2—3 дана. На Ђевђелији су разорили мост. Очекује се напад на варош Ђевђелију. Турци се јако раздражени.

Код Дојрана и Ђевђелије прекинута телеграфска веза. Младићи, нарочито из планинских села, листом иду у гору и придружују се устаницима. Већ их има преко 500 и чекају да се скупи још већи број па да нападну на Ђевђелију.

Из Јенице-Вардара јављају да су се устаници сакупили на Пајак планини у великом броју. Турци су тамо у великом страху.

Код Ржанског језера[20]) био је сукоб турске војске и једне чете устаника са којима је била и једна учитељица[21]). Погинуло је 12 Турака, а само 1 устаник. И код села Постоларе[22]) био је сукоб. Борба је трајала цео дан. Устаници су имали доста жртава, али су успели да се врате у планину. Турци су опљачкали све што су нашли, па су онда запалили село и оно је сасвим упропашћено. И околна села пљачкана су. У 6 цркава узели су турски војници све црквене ствари и јавно продају. Попа Стојана из Доњег Тодораћа претукли, а кћер од 18 година одвели војници са собом.

Цела Кукушка каза упропашћена. Војници турски пљачкају све, а храну сву отимају те сељаци немају чим да се хране. Скупљено је већ 6 устаничких чета. Очекује се да турска војска нападне на хришћане. Како се сазнаје то ће учинити ноћу и извршити општи покољ.

У Дебарском крају општи покрет. Устиници су обра зовали многобројне чете, али још не предузимају акцију. Дебрани Арнаути, преко 1000 људи отишли ка Крушеву у помоћ турској војсци. Село Горње Самоково у Поречу опколила војска. У селу је велика (чета, б. м.) устаника, вођ непознат. У Поречкој и Кичевској кази сад се налазе ове вође устаника: Стојан Донски, Данило Цветанов, Ристе из Модришта и Ристе из Девича са четама од 40—50 људи. Они се сви држе српске стране. Поп Тома из села Вранешнице са заставом, иконом Св. Богородице и крстом позива народ на устанак. Он и Ђурчин из села Сланског скупили већ 280 људи. И поп из Манастираца купи устанике и они се у великом броју прикупљају. Цветко скопљанац и и Стојче из Горњег Солња налазе се са четама у селу Ба-

[20]) Езеро северозападно од град Кукуш, Егејска Македонија.

[21]) Ана Малешевска, позната револуционерка.

[22]) Село југозападно од Кукуш.

рополу. Све ове чете раде споразумно и имају одређене рејоне за борбу. Устаници су разорили караулу Девич, ранили поречког Хасан бега који је побегао у Текију[23]) Сад су устаници опколили и Текију. Устаници су напали на село Солп и Зајас, побили многе Арнауте. међу којима познатог насилника Сефера Усуфа из Зајаса. Арнаути запалили село Карбуницу[24]) и покољ извршили.

Из Гостивара јављају да је тамо сасвим несношљиво стање. Турци су насртљиви, прете покољем. Турске власти не стају им на пут. Има случајева да су поједине сељаке одвели у гору и уцењивали те су им села морала да плате уцену. Девојке силом узимају и одводе их за своје жене. Предвиђа се да је и најмањи повод у стању изазвати највећи покољ, јер су Турци у Гостивару и околини и сувише разјарени и сами желе да до сукоба дође. Са Јавора јављају да исто тако и у том крају нарочито војници турски изазивају на сукоб.

У Гуменџи (Солунски вилајет) био је сукоб устаника али није било много жртава, јер је турска војна посада била малобројна. Неколико грчких кућа запалили су устаници. И у Клисури отпочео устанак.

Општи устанак предвиђа се 15 ов. м.

У Битољском вилајету највише је сукоба и жртава. Читави су крајеви попаљени. Али је Битољ отцепљен од околине, а саобраћај онемогућен. Турци у великом броју гину, јер устаници туку из заседа.

Телеграм из Цариграда данас јавља да је и у Једренском вилајету било озбиљних бојева. Устанике је нарочито охрабрило присуство руске флоте.

Господину Министру

11. августа 1903 г. понизан,

Београд. *Љуб. А. Васиљевић, секретар полит. одељења.*

7.

М. Маркавић, заступник генералног консула у Скопљу

П. П. бр. 1179. *Скопље, 14. августа 1903 г.*

Господину Љ. Каљевићу, Министру иностраних дела у Београду

(Примљено у Политичко-просветном одељењу 15. авг. 1903 П. П. № 3273).

У одговору на писмо Министарства од 10. ов. м. П. П. № 3190 част ми је известити да сам 9. ов. м. послао у

[23]) Муслиманско светилиште до Македонски Брод во Порече.

[24]) Село во Кичевска околија.

Скопску Црну Гору г. протојереја Чемерикића да се детаљно извести дали у истину има српских комита. Г. Прота ми је јавио да у Црној Гори нема никаквих комита и да је достава о српским комитама била лажна. Ја се на овоме саопштењу нисам зауставио, већ сам и даље трагао да сазнам праву истину о српским комитима. Наш учитељ у Никуљану г. Караџић саопштио ми је да је пре 15 дана из Србије прешла преко границе једна четица од 6—7 добро наоружаних људи и да је та четица коначила у манастиру Св. Оца[25]). Одатле су, вели, дошли у манастир Ђуришки где су се сукобили са војском. После тога сукоба вратили су се у Србију. Ови су људи причали да их је упутио г. Живојин Рафајловић, пешачки капетан у Врању. У овој четици било је и бугараша који су радили у Србији. Дали је ко од ових људи погинуо у Србији, незна се тачно. И г. прота Ташко каже да је и он чуо, да су ови људи дошли из Србије. Г. Караџић рекао ми је да у Београду неки Исаило, родом из Кичевског краја, који код „Три Кључа“ врбује људе у комите, без разлике били они бугараши или Срби и да их шаље у Врању где добијају оружје и новаца. У овоме послу Исаила помаже неки Недељко из села Буштрања (српског) који ради у монополу дувана. Колико има истине у овом саопштењу лако је сазнати. Треба добавити ова два човека и испитати их и они ће на сваки начин казати по чијем наређењу они врбују људе, ко им даје оружје, новаца и помоћ да преко границе пређу. Може се сумњати и то: да су ови калаузи упућени од стране бугарског комитети да из Србије шиљу комите како би на тај начин компромитовали Србију пред Турцима.

Заступник генералног консула, генерални консул

М. Марковић, с. р.

8.

Љуб. Михајловић, писар консулата у Битољу.

П. П. № 608 *Битољ, 23. августа 1903 г.*

Господину Љуб. Каљевићу, Министру иностраних дела у Београду

(Примљено у Политичко-просветном оделењу 30. VIII. 1903, П. П. № 3499)

Господине Министре,

Главни део свога посла који је ишао на „умирење“ Битолског вилајета изгледа да је војска свршила. Она је попалила около стотину хришћанских села, побила многе

---

[25]) Манастирот Прохор Пчињски.

мирне сељане, учинила сваковрсни зулум и преко 5000 породица оставила без крова. Какво је стање после свега овога може се замислити а гласови који са тих хришћанских и словенских згаришта долазе казују да је већ тамо отпочела беда и глад које ће бити страховите кад настане зима.

Устаници су међутим на многим местима попустили и повукли се у планини да оданде продуже узнемиравати трупе у толико колико их задрже у овим странама. Мориховске стране нису досада још биле нападнуте, али јуче се по вароши пронео глас да се и тамо заметнула јака борба. Данас ми је глас о сукобу потврдио и драгоман валиски, али се појединости још не знају. Колико сам, пре овог сукоба, могао дознати тамо је био центар комитских чета. Главни њихов штаб — Дамјан Грујев, Бор. Сарафов, Петар Тошев и Лозанчев — са многим усташима који су скоро дошли из Бугарске и донели многу муницију, нарочито бомбе и динамите а предвођени бугарским официрима — кажу да их има десеторица — налазе се у мориховским планинама[26]) и сукуб мора да је велики. Но то ће по свој прилици бити и последњи у овом вилајету јер се овде у револуционарним круговима говори да ће овде још ове недеље почети иста оваква акција у Солунском вилајету каква је била за последњих два месеца у Битољском. Не успеју ли ни тада да заинтересују Европу, учиниће последњи удар, напашће Битољ бомбама, запалити у њему турски крај и изазвати покољ. У тим круговима се чак мисли да се задоцнило са целокупним планом и да су се много задржали у овом вилајету, јер им до последњег очајног покушаја не остаје више од месец дана, пошто после настаје овде зима, кад им севаља повући ако ништа не буду радили.

Да би прегледније биле моје белешке о стању у вилајету ја ћу их груписати по казама и областима и тако их саопштити.

Прилепска област. Оданде ми пишу да је од 14. ов. м. Прилеп свако вече опседнут војском, јер је бојазан да се у варош не увуче која чета. Ова се бојазан нарочито повећала кад се дознало да су 12 усташа 18. ов. м. ушли увече у варош и остали до свануħа, а долазили су са намером да казне оне које су се уписали у чете, а нису се одазвали позиву. — У самој вароши војска и Турци пљачкају и отимају кад год могу то да учине. Један Турчин отишао је на сточни пазар, узјахао мазгу једну пробе ради коју је продавао један сељак хришћанин и више се није ни враћао. Војник један тражио је од сарафа Ђорђа Богдана да му промени лиру; кад ми је избројао ситан новац, војник га скупи и побегне не давши лиру. — 21. ов. месеца, војска је полазила

26) Главниот штаб воглавно се задржал во блазината на село Смилево за сето време на борбите но никогаш не бил во Мориово.

зацело добро познат из извештаја Скопљанског и Приштевског консулата докле се он бавио у Косовском вилајету ради умирења побуњених Арнаута, због тога ћу ја овде укратко изложити утисак са овог првог виђења и разговора умиритеља овд. комитетског покрета. Лака карактера и неозбиљна разговора, Нас'р паша ми је још 18. ов. м. изјавио да је покрет сасвим угушен и да ћемо за три четири дана имати потпуно повраћен ред и мир. Било би то још брже готово, рекао ми је паша, да је он имао пред собом само комите, али је ваљало чувати народ који сматра као своју децу и који је заблуђен пошао уз оне зликовце — комите. Тај народ, као дете непослушно, ваљало је покорити али не и убијати га и због тога је ишло овако прилично дуго са савлађивањем зликоваца. Хвалио ми се како ухваћене сељаке, све престрашене, прима љубазно, понуди им цигарету, увек оснивајући се на ономе да су то његова деца. И овако говори свима редом и све једно исто. Кад смо сутрадан, 19. ов. м., били код њега на честитању царске прославе, поновио нам је још једном све то исто. За угушење покрета вели да је употребљено три дивизије.

18. ов. м. приспели су у Битољ Нандруг-беј и Унандербеј — Швеђани — турски жандармериски виши официри да реформишу и овде жандармерију као што су то уридили — тако бар каже Хилми паша — у Скопљу. Они су ангажовани за три године а у вароши сам чуо да први има месечно 65 турских лира а други 45. Ових дана се очекују још четворица Белгијанаца који ће доћи овамо истом мисијом.

19. ов. м. прослављао се дан султановог ступања на престо. Ове је године овде тај дан прослављен са много мање свечаности но што је то било прошлих година. У 11 сах. пре подне били смо — консуларни кор — на честитању у униформама код валије, код Хилми паше и најзад код Нас'р паше. Увече смо били позвани на закуску на коју је био само румунски вицеконсул Јоанеску.

Из Прилепа ми јављају да ни тамо тога дана није било никаквих свечаности. Приликом честитања код кајмакама полиција није никог пуштила у уђуматско двориште сем општинара појдиних народности.

Претрес у Битољу, који је био 12. ов. м., није дао никаква резултата: никакво оружје, никаква муниција, никакве сумњиве хартије нису нађене, мада је овд. бугарски крај пун свег тога. Није дакле чудо што се и овог пута говорило да је полиција потплаћена.

20. ов. м. вилајетски лист „Монастир“ у свом броју 945. јавља да је на основу наредбе Хилми паше ухапшено око 30 Турака сељака који су за време сукоба чета са војском пљачкали села. У том листу се казују имена тих Турака и

изгорела је војска Загоричане а 16. ов. м. село Љокрени (Мокрени, б. м.). Похарала је села Горенци и Куманичево.

Из конака нас редовно извештавају о разним сукобима и паљевинама села од стране комита, али се ти извештаји досада нису никако сложили са онима што их добијамо са други стране.

Турци нам кажу да су:

11. ов. м. упалили комити села Покрвеник, Волкодер и Перово[27]). Ту је власт узела једну пушку и многе „компромитујуће“ хартије;

У борбама око Клисуре погинуло је око 300 комита и мисле да је међу њима и шеф Попов родом из Варне. Војска је узела 100 пушака, многе официрске капе, бомбе и муниције. Пет стотина жена и деце враћено је у село — власт им даје храну;

Да су устаници упалили села: Мокрени и Клондороп (Костурско);

18. ов. м. сељани села Берова (Охридско) предали су се властима;

18. ов. м. комити су упалили кулу Булиман аге (чувеног зликовца — Љуб. Мих.) у Царевићу (Прилепско) и одвели собом његовог ћају;

19. ов. м. био је сукоб између села Зеленича и Рудничког језера. Убијено је 35 усташа а остали су се бацили у језеро. Сабља вође и многе бомбе заплењене су. Од војника тројица су само рањена. Двадесет и један сељак предао се властима;

19. ов. м. сукоб у шуми Луково (Дебарска област). Пет усташа погинуло;

20. ов. м. усташи су напали воденицу између Трстеника и Лобанице ((Костурско) и узели собом три Турчина;

21. ов. м. сукоб између села Вишени и Блаца (Костурско) где су усташи изгубили много људи. Жене и деца повраћена су кућама и војска им дала хране;

У разним омањим сукобима усташи изгубили 20 људи и 14 пушака.

Овако нам власт саопштава зулуме своје војске и башибозука а по тим саопштењима овамо би било како нигде досада у Турској; али је досада увек избегавала да нас извести шта је са селима Дебарца-нахије и Кичевске казе и на неколико пута понављана моја питања драгоман валиски одговарао је увек с „Je ne sais pas“[28]).

18. ов. м. долазио ми је у посету Нас 'р паша командант војске у Битољском вилајету. Министарству је овај паша

---

[27]) Сите три села во ресенска околија.

[28]) „Не знам“

кроз Прилеп за Битољ и том приликом грабила из дућана кроз чаршију што јој је пало шака. — 20. ов. м. ухватио је један аскер старца Тасета из Мажучишта и силовао га.

Кичевска каза. И из турских извора потврђује се оно што сам јавио у прошлом извештају. Један кочијаш — Турчин који је од 17. ов. м. из Кичева прича да ни у једном селу — изузимајући Поречку нахију и три села близу самог Кичева, (Раштане, Кнежино и Осој) нема живе душе. Све је побегло у планину; једва да се у којем селу по која престарела баба нађе. Од изгорених села помиње само један део Орланаца и Рабетино у Рабетинској Реци. Пошта, вели, из Битоља не долази него из Скопља преко Гостивара. На путу између Битоља и Кичева сви су мостови покварени и сви ханови попаљени. Пореч је још миран.

Дебар. У самом граду и на сред чаршије убивен је бугарски поп Тасе и један фуруnџија Крсте. Многи су дућани опљачкани. Неколико чета арнаутских под вођама Шакир-бега, Шабан-Пека, Тахир-Тоља из села Горице и Малика из села Корчишта нападале су околна села и побили многи народ. Њима се преписује да су, заједно са војском, попалили сва села у Дебарца-нахији.

Ресенска област. Све су воднице изгорене или развaљене, осим две у самом Ресну, тако да се жито нема где да меље. Готово све цркве су похаране. У оним селима што су у близини турских села поља су већином необрађена јер хришћани не смеју да изиђу из кућа. Војска пали жита која нису још површена. 15. ов. м. изгнала је војска све породице из села Сливнице и Курбинова, убила десет душа а око 30 жена отерала је на турске чифлуке да раде; села су похарана. Снопове диже са хришћанских њива и носи их у турска села где их врше. — 22. ов. м. наишли су војници на избегли народ из погорелих села Дупени и Јехла, па целу ноћ обешчаћавали женску чељад, убили 12 стараца и 6 жена и деце па остатак у зору отерали у Ресен.

Леринска каза. После борбе код Зеленича, Ајтоса, Невољана власти доводе овде неке убоге људе, везане, под изговором да су комити. Ових дана су довели 48 из Зеленича и Ајтоса а 30 из Невољана. По овим селима као и у Љубетину све су војници похарали. У Екши-су убили су Коља Јевтинова и Циле Мравота. Сељани не смеју да иду на рад у поље јер их војници муче и скидају им одело, тако да им не оставе апсолутно ништа на телу. Пре неки дан су се тако вратили неколико сељана из Екши-Су потпуно наги.

Костурска област. 14. ов. м. изгорели су Турци села Бобиште и Црешницу. Пре тога су били озбиљни сукоби код Невеске и Бобишта, где изгледа да је војска претрпела велике губитке и из освете узела је палити села. 15. ов. м.

одакле су родом и утврђује се да су им украђене ствари одузете и враћене сопственицима. У даљим редовима се јавља да ће свак бити строго кажњен који овако што уради. Нема сумње да ови Турци неће бити кажњени и да ће се харање и даље продужити, али ми можемо бити засада задовољни што су турске власти званично признале да је пљачке било.

21. ов. м. отпутовао је овд. грчки консул Ампреос у пратњи Митрополита Амвросија у Крушево и однео приличну суму новаца коју је добио од своје владе, да раздели пострадалима приликом последњих крушевских догађаја. Међу овдашњим Власима скупљено је такође доста прилога и раздељено по Крушеву. Остали смо ми што се нисмо одазвали нашим људима у овој великој невољи. У мом извештају још од 15. ов. м. П. П. № 582 ја сам Вас замолио, Господине Министре, да ми телеграфски одобрите да на име помоћи могу издати 1500 дин., јер сам се бојао да нас Грци не претекну, али све до данас нисам добио никаква одговора. Међутим ја сам и даље морао одржавати веровање и надање код наших тамошњих људи да их ми нећемо сасвим напустити и да ће помоћ доћи, па ми је част још једном Вас замолити, Господине Министре, да ми депешом одобрите да горе тражену суму могу одмах издати јер на њу они јадници сваког дана очекују. Ова помоћ што је тражим тако је мала, према броју пострадалих које ми треба да помогнемо, да их она неће спасити невоље у коју су запали, али ће видети да их Србија неће напустити онда кад је њима њена помоћ заиста потребна.

21. ов. м. стигао је у Битољ нов секретар бугарске агенције, који је досада био у трговинској агенцији у Једрену. Он ће отправљати послове агенције јер агент, по свој прилици, неће бити постављен. Јутрос је бивши секретар Б. Бешков отпутова за Софију.

23. ов. м. отпутовао је одавде Фон Гебен који је Министарству познат из ранијих извештаја. Он се овде бавио баш и само за времена главне акције турских трупа против комитетских чета, тако да се може посумњати да није само тога ради и дошао овде. У конаку је примам одлично и сваки дан је тамо ишао. Мада смо често бивали заједно ни једном ми није хтео говорити о плану турских војних власти за угушивање покрета који је морао знати. Ишао је чак дотле да је мене питао дали знам колико у вилајету има војске. Бележим још ово да ми је он причао — о чему сам имао част већ известити Вас — како је један турски пуковник рекао да ће они радити у овом покрету као Енглези према Бурима т. ј. палиће села да би онемогућили скривање комита (Фон Гебен се борио с Бурима у Трансвалу против Енглеза и тамо био два пута рањен). Хотелијер, у хотелу где је становао саопштио ми је да је Фон Гебен одвео собом пуну кесу турских

лира и да му је богато платио рачун. Ја ову своју сумњу саопштавам само стога што би се даље можда могло покушати од стране нашег посланства у Цариграду, куда је Фон Гебен отпутовао, да се дозна да овај немачки официр није био саветодавац Турцима у овом њиховом човечном плану за гушење устанка.

Препис овог извештаја послао сам свима Посланствима, сем цетињског и атинског, Заступништву у Софији и Генералним консулатима у Скопљу и Солуну.

Молим Вас, Господине Министре, да изволите примити уверење о моме најодличнијем поштовању.

Писар,

Љуб. М. Михаиловић, с. р.

9

Љуб. Михаиловић, писар консулата у Битољу

П. П. № 632 *5. септембра 1903 г.*

Господину А. Николићу, Министру иностраних дела у Београду.

(Примљено у Политичко-просветном одељену 9. септ. 1903, П. П. № 3669).

Потврђујем пријем депеше Министарства од 1. ов. м. Односно помоћи крушевљанима, част ми је известити Министарство да ми је немогућно по њој поступити. До 1. ов. м. утрошено је из кредита на ванредне трошкове 6.816,76 дин., ангажовано је до краја ове године (ту долазе лица којима се издаје стална месечна помош из тог кредита) са 1430 дин. Кад се томе дода да је Министарство вратило једну признаницу г. Мих. Г. Ристића на 215,78 дин. (писмо 23. августа П. П. бр. 3308 на које ћу ускоро одговорити) излази да је кредит на ванредне трошкове овог консулата ангажован с 8.462,54 дин. Када бих поступио по горњој депеши и издао помоћ крушевљанима у 1500 дин. излази да би тај кредит био већ утрошен са 9962,54 дин. и да би на расположењу овог консулата остало за септембар, октомбар, новембар и децембар 37,40 дин., ни пуних 10 дин. месечно. Ја сваким даном издајем на име помоћи бедним хришћанима по мање суме од пет до десет динара и како је се надати да ће зимус овде наступити глад и да ћемо ми наше људе морати потпомагати то не само да ми из ванредних трошкова није могуће издати 150 динара крушевљанима, него ће се и без тога морати, по свој прилици, тражити накнадни кредит за горњу позицију.

Из ових разлога мени је част замолити Министарство да ми одобри издати горњу суму на рачун Министарства и молим да о томе будем телеграфски извештен. Не буде ли

се одобрило то, ја ћу крушевљанима морати саопштити да им из Србије неће доћи никаква помоћ и упутити их да је траже на другу страну. Међутим, дужност ми је напоменути да ми је јуче саопштио овд. грчки консул да је у Грчкој скупљено 200.000 драхми као помоћ Грцима у Крушеву, као и то да је јуче ујутро отпутовао тамо румунски вицеконсул да раздели пострадалим Цинцарима 10.000 дин. које је послала румунска влада.

Писар,

Љуб. М. Михаиловић, с. р.

(Со друга рака одзади на истиов документ):

Предлог за помоћ крушевљанима:

Коло српских сестара дало 1500 (дин. — б. м.)
Македонци дали 500 (дин. — б. м.)

10

Љ. Михаиловић, писар конзулата у Битољу

П. П. № 616 *27. септембра 1903 г.*

Господину А. Николићу, Министру иностраних дела у Београду.

(Примљено у Политичко-првсветном оделењу 6. X. 1903, П. П. № 4191).

Господине Министре,

Не због тога што су се белешке, које би било вредно саопштити, нагомилале за ову недељу дана од последњег мог извештаја и не због тога што би се за то кратко време могао запазити какав јак преокрет у акцији комитској, него због два осетна губитка у нашим радницима разлог су што сам похитао са писањем овог извештаја. Пре два дана добио сам глас да је у Крушју[29]) 1. ов. м. убивен Димко Михаиловић, мутевелија[30]) наше школе, од непознатих људи, а јуче ми пише управитељ охридских школа да је 18 ов. мес. опасно рањен Митар Ђорђевић — Нововић у Јабланици, опет мутевелија наше тамошње школе и да је сутрадан 19 ов. м. подлегао рани. За првога се незна ко га је убио, али ми извештач пише да мисле да су то војници урадили. Он је нађен мртав у воденици. Други, Митар, рањен је у таквим околностима да се сумња на комите да су они биле убице. У месецу јуну ове године били су затворени у овдашњем затвору 15 бугараша из села Јабланице. На заузимање г. Михаила Г. Ристића, ондашњег шефа овог консулата, били

[29]) Село во охридска околија;
[30]) Тутор

су сви пуштени. Сад су 22 јабланичана с свештеником поново затворени и заборавивши на доброту коју су им Срби учинили — онда је наш свештеник Мата Шуменковић нарочито молио г. Ристића да се заузме за затворене бугараше — осумњичили су Митра као да их је он оптужио властима и претили му да ће га убити. Митар је био чисте савести и не само да се није бојао тих претња, него је позивао бугараше да отворено изађу са оптужбом, па ако је крив да га отворено нападну. То му није помогло јер су га зликовци сачекали у бусији и издајнички ранили у крстине. Управитељ наш у Охриду на глас о томе одмах је послао једног лекара да види рањеника, али је рана била тешка и Митар је умро сутрадан. Мени је час саопштити Вам оволико по првим гласовима које имам о овим убиствима; да их проверим нисам имао још времена, а чим добијем подробније извештаје имаћу част да Вам их доставим. Убиством Димка Михајловића ми смо изгубили човека који се да још заменити; али ће нам губитак Митра Нововића бити кудикамо осетнији. Он је био одличан Србин, поштен човек и за њим жале сви наши радници који су га познавали.

Из Прилепа имам извешће да села много трпе од војске која бије и мучи народ тражећи оружје. Један сељак из тих страна рече ми да се овако не може више поднети јер су муке велике. Управитељ прилепских школа пише ми да војници и башибозук чуда чине по српским селима, мада ова немају оружја или ако је што било сељани су продали. Жалбе никакве не помажу, њих нема ко да услиша пошто је у војсци потпуна недисциплина. Поред свег тога у тим странама је и злогласни Бахтијар-паша који је изгорео Крушево и који самим тим задаје велики страх.

16. ов. м. затворила је власт у Прилепу три бугарска попа међу којима и претседника општине Хаџи поп Јордана. Осим њих има у затвору и још неколико виђенијих бугараша.

У прошлом извештају јавио сам да је један (турски, б. м.)официр убивен од (турских, б. м) војника у Плетвару[31]) што је хтео стати на пут пљачкању. Тај је војник осуђен на смрт и стрељан 15. ов. м. Талијански консул ми прича да су 20 војника, одређени да стрељају свог друга, пуцали сви у ветар и тек на претњу команданта да ће их све стрељати пристали су ови да убију осуђеника.

17. ов. м. био је велики сукоб између седам батаљона војске и преко хиљаде усташа око села Бојишта (Демир-Хисарско). Борба је трајала целог дана. Погинуло је 80 војника а од четника 17 и 11 је рањено.

[31]) Село источно од Прилеп.

19. ов. м. приспели су овде лорд Brooke и дописник Рајтеровог бироа N. A. Gwynne. 22. ов. м. отпутовали су у пратњи неколико коњаника под командом једног официра, свога драгомана и драгомана кога им је дао Хилми паша, у Преспанску област. При повратку њиховом срео сам их код Хилми паше и у разговору видео сам да нису ништа видели или боље да су видели оно што је Турцима требало. Они причају о страдању мусломанског становништва, о упаљеним турским селима (тамо их заиста има 4) закључују да би теразије правде и истине претегнули у корист Турака.

22. ов. м. био је озбиљан сукоб измеѓу војске и комита на планини Пелистеру, три сата од Битоља. Мада су и за време борбе и после стизали многобројни гласови они су тако били разни да се права истина о губитцима с једне и друге стране неће никад моћи дознати. Ја ћу од њих забележити само оне које сам могао проверити, али су и они довољни да покажу да је овај сукоб један од најозбиљнијих од како траје устанак. — Уочи битке пале су три чете на Пелистер, под вођством Арсе Колара из Битоља, Штерје Наћа (Влаха) из Магарева (Наћо је био пред две године осуђен на три године затвора на основу публикације румунских новина да припада револуционарном комитету. Кад је пре неколико месеци била општа амнестија ослобођен је и он.) и још једног вође из села Цапара чије име нисам могао дознати. Свега их је било 90 четника. Издајом била је о томе извештена власт и одмах пошљу многу војску којој се придружи башибозук из околних турских села. Четници буду изненађени те не могоше побећи већ су морали примити борбу. Како је Пелистер потпуно огољен имали су муке да ухвате какав згодан положај, али им је утолико опет помогло што су били на висини докле је војска наступала од подножја планине. Битка је трајала од 6 сати до 1 сат увече по турски и била је очајна. Чете су потпуно уништене јер су нашли око 70 лешева али је и војска морала имати много губитака, који се рачуна преко 200 људи. Од официра је пало шесторо: један мајор, два поручника и три потпоручника. Међу рањеним Турцима има их чије су ране од камена и причају да су се комити камењем били кад су потрошили све метке. Арсо војвода и Наћо погинули су а трећи се спасао са неколико другова[32]).

23. ов. м. дошао је из Солуна Министарству познати дописник, Г. Повољни. Он се још овде бави.

---

[32]) Оваа битка е опширно опишана од еден од преживените борци, Наум Василев под заглавие: „Пелистерското сражение“ Илюстрация Илинденъ Год. VI, бр. 7, стр. 3—7. Податоците се сложуваат и дополнуваат овде.

24. ов. м. послато је на заточење 123 затвореника, међу којима је било прилично и Турака.

Представника српске народности у комисији за реформе Нику Хаџи-Костића још нисам видео. Он се управо нигде и не виђа. 23. ов. м. затребао је он Хилми паши и овај пошље полицајца да га потражи по вароши. Нигде га по мало бољим гостионицама није било и најзад га нађе у једном хану у Кури-Чешме, где је отсео и где отседају само кириџије и фијакеристе. Поручио сам му да ми дође кад сам није сматрао за потребно да посети српски консулат.

У прилогу под ./. част ми је послати Вам белешке које сам добио из конака о сукобима и предавању оружја.

Препис овог писма послао сам свима Посланствима, сем цетињског и атинског, Заступништву у Софији и свима Консулатима у Македонији.

Молим Вас, Господине Министре, да изволите примити уверење о моме најодличнијем поштовању.

Писар,
Љ. М. Михаиловић, с. р.

(Прилог)

15. септембра 22 сељака из села Дрмена и 2 сељака из Варзена[33]) оба у Ресенској нахији са оружјем предали су се властима. Један сељак Ерзена који се оружјем одупрео, био је убивен, а из истог села одузето је 10 пушака. Опет 15. септембра Поречка нахија предала је 128 а село Латово предало је 5 пушака. 16. септ. предало се властима 6 сељака из Дрмена (Ресенско) 8 сељака из Рајича, 18 сељака из Нивице и 7 сељака из Буринова (сва у Преспанској нахији). Села: Шештово 3, Загоричани 2, Команич 6, Чирилево 3, Бамбоки 2 пушке предала су властима (сва у Костурској нахији).

17. септембра предало се властима са оружјем сељака: 11 из Линка, 6 из Буковића, 3 из Дранова, 6 из Песања и 1 из Битоља. Такође предало се и 4 сељака из Карамана (Битољско). Села: Линк 10 и Песоња 6 пушака предали су властима. Четовођа поп Ђорђе из села Лежана са пушком предао се оридским властима. Један комита из Банице (Леринско) убивен је. 17 септембра у сукобу који се десио на једном брду (у Демир-Хисарској нахији) убивено је 24 ком. са 2 четовођа. Одузето је 4 пушака, 1 сандук са муницијом, много стоке и разне друге ствари. Од војске само један је био рањен.

18. септембра десио се сукоб око села Кономлата (Костурско) где је погинуло 9 комита. Одузето је 8 граових

[33]) Веројатно село Езерани;

пушака[34]) 3 бомбе и разне друге ствари. Код једног од убивених нађено је писмо које тврди да је био сопственик истог учитељ у томе крају.

Убивен је један комита око села Перова (Битољско) а једноме који је рањен побегао, одузета му је пушка и нека писма. 11 Бугара из Битољске казе предало се властима. Предато је из Костурске казе 44, а из Кичевске казе 10 пушака.

11.

Д-р Ђ. Ј. Николић, генерални консул у Солуну

П. П. № 951 *Солун 10 октобра, 1903*

Господину А. Николићу, Министру иностраних дела у Београду.

(Примљено у Политичком просветном одељењу П. П. № 4367 од 14. X. 1903)

Господине Министре,

У последње време осећа се мали обрт у стању које је владало у овом вилајету. Са престанком и последњих безначајнијих сукоба који падају махом у другу половину прошлога месеца, почело се осећати стишавање и малаксалост у покрету, надање на обустављање крваве борбе у коју је увучено и намучено и огорчено становништво изазвано изгредима и редовних и нередовних трупа турских с једне стране и вером да ће извојевати себи колико толико слободнији живот и осигурати своју имовину од пљачкашких насртаја њихових господара с друге стране. Једном речју наступило је доба — *исчекивања.*

И ако су томе можда привременом обустављању у многоме узрок и хладнији дани који су почели увелико овамо наступати, опет се опажа мала склоност ка веровању у боље прилике после жудно очекиваних инструкција Турској, као резултата споразума руско-аустријског у Бечу, а с друге стране није искључена ни претпоставка, да су и бугарске комите престале са својом акцијом и услед очекивања резултата преговора Начевићевих[35]) у Цариграду.

Из једног разговора с овд. валијом уверио сам се, да су турски званични кругови јако незадовољни заједничком нотом руско-аустријском и да са страхом исчекују ближе податке на њој основаних инструкција, у погледу контроле

[34]) Пушки систем Гра, пренесувани од Грција скришно пред востанието.

[35]) Пратеник на Бугарија во Цариград кој склучил после долготрајни преговори, започнати во време на востанието, на 28. III. 1904 год. пријателски споразум помеѓу Турција и Бугарија.

ове две силе, уверени већ и из досадашњих захтева, да ће се њима јако поколебати ауторитет њихове владавине у овим крајевима. Услед тога са журбом приступају ништавним мерама и ситним поправкама, купљењу прилога и подизању нових на место погорелих домова, хотећи тиме да покажу своју добру вољу за вршењем предложених реформама.

О догађајима у вилајету имам ове извештаје:

14 септембра био је сукоб у Ак-Бунару (каза Демир-Хисарска). Погинуло је 15 комита а рањено 6 турских војника.

17 септембра при сукобу у Разлошкој кази погинуло је 30 комита, а турских војника 5 и рањена 3 војника. У делу Личе (Разлошка каза) комите су убиле једног и раниле 4 становника.

Истог дана у Неврокопу погинуло је 20 комита и 5 војника.

23 септембра при сукобу у Разлошкој кази, на Баде-у погинуло је 80 комита и 6 турских војника а рањено 6 војника.

По званичним извештајима од 29 септембра: сељани села Јакуруда и Бање (на граници у Разлошкој кази) предали су властима 250 пушака, 10.000 фишека, 15 бомби, 4 динамита, 6 револвера и т. д.

Сељани села Годлева, Горњег и Доњег Драгалишта и Недобирско (Разлошка каза) који беху утекли у планине, вратили су се са породицама на своја огњишта.

По званичним извештајима од 1 октобра убијен је близу села Перин (Мелничка каза) комита Папа Станам са још три друга своја;

Комита Динка Папазоглу ухваћен је у Лескову (Серски санџак) а његови другови су умакли. Том приликом запаљено је и 4 товара муниције;

Око 1000 комита прешло је границу у Хајдут-Таши, код села Бањско (Разлошка каза), где је дошло до сукоба без познатог резултата. Комите су се вратиле у Бугарској.

3 ов. м. увече на цариградској прузи, 44 километра, између Килиндира и Кукуша, 5 минута од станица Сари-Ђол, бачен је под један омањи мост динамит у тренутку кад је пролазила извидничка локомотива, која је на 20 минута ишла испред два воза војника, упућених из Соровића за Демир Хисар. Штете није било велике. Контузован је само ложач Каље, који је француски поданик. Сем тога искочио је из шина тендер и запаљен угљен за локомотиву. Дирекција цариградске пруге спремила је одмах други воз који је у 5 часова изјутра отишао у помоћ. Пруга је убрзо била расчишћена те су возови са војском могли продужити пут.

Истог дана увече комите су ушле у турско село Хаџи-Унус, близу Сари-Ђола, и запалили сламу у којој беху сакривене бомбе те су експлодовале.

6 октобра приспело је у Солуну 1313 регрута из Смирне.

Одреди војске — према званичном извештају од 9 октобра — који беху послати у Ђевђелију, ухватили су доста пушака у селим Серменина и Конско.

Наш управник школе у Кукушу послао ми је приложену објаву (коју је Министарство сигурно већ добило из других наших консулата) упућену на адресу комита али ју је он на потпис морао примити.

У овд. полузваничном листу Journal de Salonique изишао је 6/19 октобра уводни чланак под насловом *Бугарска зверства*, у коме њихов дописник тврди, да је у разлошкој кази турско село Бабјак цело изгорело и да су комите том приликом запалиле и сва жита сељака тога села а Мустафу, десетгодишњег сина једног сељака, жива изгорела на очиглед запрепашћеног становништва.

Ово исто саопштио је овд. валија и г. Гавриловићу, приликом једног разговора.

Ја ову вест, као невероватну са свога дивљаштва, бележим највише стога што она није ни са које стране ни утврђена, али баца врло рђаву сенку на рад бугарских комита. У разговору са овд. бугарским трговачким агентом г. Шоповом скренуо сам му пажњу на незгодно тумачење оваквих вести у страној штампи и указивао на потребу демантовања њеног, али ми је он на то одговорио изношењем турских зверстава, а узгред тек и околишно обећао демантовати је преко софијских новина.

Мени је овим разговором била намера утврдити још једном везу овд. бугарског трговачког агента са комитима у Маћедонији и стога је *под дискрецијом* саопштавам.

Од њега сам тако исто сазнао да је писару њихове овдашње агенције, г. Стојеву, који је пре 4—5 дана отпутовао у Битољу, дата извесна сума новаца да је подели међу пострадале породице у томе вилајету и да је у том циљу образована тамо нека нарочита комисија, са знањем Хилми паше, у којој је и г. Стојев. Незнам, колико у овом последњем има истине.

Исто тако и овд. француски консулат послао је 1000 динара које је добио од њихове амбасаде у Цариграду, католичким сестрама у Битољу да их поделе пострадалима на име помоћи. Из Енглеске је такође примљена повећа сума новаца од протестанских мисионара у истом циљу, а синоћ и 1000 комада ћебади.

Најзад, да поменем, да се 21 и 22 пр. месеца бавио овде, Министарству познати дописник, Повољни, који је одавде отишао у Битољ, а по повратку отуда остао овде још један дан и потом отпутовао у Скопље.

Сем тога бавили су се овде и свраћали су ми: дописник француског листа Figaro *г. Бер*, који је пре тога био у Ца-

риграду и у Битољу а обећао задржати се у Скопљу и дописник француског листа La Liberté, *г. Морис Гандолф*, на повратку своме из Битоља.

Јутрос је овд. руски консул г. Гирс отпутовао у Беч. Он је овај свој одлазак доводио у вези с консултовањем тамошњих лекара (јер болује од хроничног запалења средњег ува) али из наших новина видим да је и г. Машков отпутовао у Беч, те је вероватно да они тамо одлазе на конферисање

Молим Вас, Господине Министре, да изволите примити уверење о моме дубоком поштовању.

Д-р Ђ. Ј. Николић с. р.

12.

Др. Ђ. Ј. Николић, генерални консул у Солуну

П. П. № 926 *Солун, 14 октобра 1903 год.*

Господину А. Николићу, Министру иностраних дела у Београду

(Примљено у Политичко-просветном одељењу П. П. № 4405 од 16. X. 1903)

Господине Министре,

У недељу 12 ов. м. дошао је у Солун учитељ наше школе у Грчишту (Ђевђелиска каза) Анђел Делимировић, да ме извести о хапшењу власника поменуте школе. Он ми је испричао ово:

У суботу 11 о. м. грчки митрополитски наместник у Ђевђелији, (Иринеј, Министарству познат из Скопља) приспео је у Грчиште у пратњи једног официра и неколико жандарма и обележио као комитске јатаке Ристу Трајковић, власника наше школе, тројицу добрих Срба из Грчишта и још неколико сељана, који су ушли у број јатака ради бољег маскирања праве му намере. Сви су ови људи стражарно спроводени у ђевђелиски затвор пошто им је у кућама извршена преметачина којом ништа није откривено.

Архимандрит је тражио да му се доведе и учитељ српске школе, коме је у присуству официра понудио да пређе на грчку страну као учитељ за исту награду коју сад прима. Кад је Дилимировић одбио официр га је саветовао да пољуби у руку архимандрита и послуша га, додавши да у Грчиште и иначе нема Срба. Пошто учитељ ни на то није пристао, Иринеј је од њега тражио да му покаже школско русат-наме и сведочанство. На учитељев одговор да је русат-наме у Солуну, архимандрит му је забранио да у школи предаје, а официр, да одма иде и тражи русат-наме.

Јасно је да је намера Грка да у Грчишту понове оно што су у Криви извели т. ј. да денунцирањем терорншу наше људе и пред властима компромитују српску школу. Али у овом случају јако пада у очи пристрасност власти које не само допуштају него и помажу да се грчко свештенство меша и у послове који никаквих веза немају, у овом вилајету, са патријаршиским привилегијама.

Власт је у овом случају ишла тако далеко у повлађивању Грцима, да је осим незаконитости учињеној и према нашој школи која подлеже само одредбама редовне турске власти, а никако патријаршиске, допустила и помогла да Иринеј то изврши на земљишту друге — Дојранске епархије — а не Воденске којој он припада.

Ја сам јуче због хапшења мутевелије из Грчишта и мешања грчког архимандрита у наше школске послове био код валије овдашњег коме сам незнам већ по који пут, објаснио довољно јасан циљ сличних клевета и напада од стране гркомана и тражио да се Риста Трајковић пусти из затвора и кајмакам се ђевђелиски узме на одговор што је допуштио грчком архимандриту мешање у послове за које није надлежан.

Валија је већ био извештен од стране кајмакама о Иринејевом путовању, и признао је предамном и г. Гавриловића, писаром да је кајмакам крив што је Иринеју допустио да се меша у наше школске послове и наредио је пред нама да се од кајмакама зато тражи изјашњење. О Ристи Трајковићу и осталим сељанима из Грчишта, рече да ће тражити детаљнијих података о њихову хапшењу.

Из досадашњих искустава, нарочито у Кривљанским догађајима, знам колико таквом валијином обећању треба придати важности, па сам, да бих колико толико предусрео гркомане у лажном сведочењу противу ухапшених, решио да сутра упутим у Ђевђелију једног адвоката Турчина који ће ствар испитати на лицу места и властима у Ђевђелији скренути пажњу на њено право стање. Осим тога мислио сам да је потребно показати нашим присталицама да их у оваквим моментима не напуштамо. Са адвокатом вратиће се у Ђевђелију и учитељ из Грчишта.

Молим Вас, Господине Министре, за накнадно одобрење кредита о овом упућивању адвоката у Ђевђелију као и за наређење Краљев. Посланству у Цариграду, коме сам доставио препис овог извештаја, да се и из Цариграда валији овд. скрене пажња на пристрастност власти у питањима између Срба и гркомана, редовно у корист последњих.

Молим Вас, Господине Министре, да изволите примити уверење о моме дубоком поштовању.

Д-р Ђ. Ј. Николић, с. р.

13.

А. Николић, Министар иностраних дела у Београду

Генералном консулу Србије у Битољу

Г. Консуле,

Примио сам и са великим задовољством прочитао Ваш изцрпни извештај П. П. бр. 781 о приликама у Битољском вилајету.[36]) Задовољан Вашим држањем и радом јас сам уверен да ћете у овом правцу и даље наставити и да нећете допустити да Вам се оку измакне ни једна околност која би била од интереса за нас или би имала значаја за одређивање нашег држања. И после овогодишњег устанка, о чијим је жалосним последицама пуно речитих података у овом Вашем извештају, ја не мислим да има разлога да отступате у своме држању од онога правца, који је био обележен још у писму П. П. бр. 1041 од 28 маја 1903 године.[37]) Напротив све што се од тога времена дешавало и у Маћедонији и међу Маћедонцима показује да су упутства, у том смислу дата, била тачна. Симпатична резерва према маћедонским револуционарима нека се и даље сама собом препоручује само с том разликом, што сад морамо гледати, због прилика у којима се налази маћедонско становништво, да што више испољујемо своје симпатије према њему, и напуштајући резервисаност у држању према устанку и устаницима.

Руковођен овим уверењем ја сматрам да има пуно разлога да Ви одржавате везе са Ристом из Девича[38]) с чијим сте радом задовољни и Ви и Поречани и да га, на подесан начин, и помажете. Вама није потребно да скрећем нарочиту пажњу на потребу обазривости, која се, у оваквим приликама сама собом препоручује. Што се тиче Вашег предлога о томе да се заузмемо да се Поречанима врати неправедно одузето оружје, добро би било да, пре него што би смо одовуд ми ма шта предузели, ви сами, на лицу места учините што се може у корист Поречана. Ја мислим да бисте ви могли наћи довољно разлога да за такву ствар заинтересујете г. Кохманскога и уверите га о потреби да се, у друштву са г. Кралом, кад се из Цариграда (не јасно, б. м.) заузму да им се врати оружје. Тек ако се тај корак покаже неуспешан могао бих пропоручити нашем посланству да се постара заинтересовати г. Зиновјева за исту ствар.

---

[36]). Печатен од мене во „Илинденски зборник 1903—1953", Скопје 1953, на стр. 1093, на стр. 109—117.

[37]) Ова писмо не можевме да го најдеме во архивата на Мин. Надворешни работи во Белград.

[38]) Војвода на една поречка чета која зеде учество во Илинденското востание.

Што се тиче помоћи за породицу пок. Митра Нововића, добро би сте учинили да јој до 1 јануара дате на име помоћи што из кредита за ванредне трошкове или из прилога које вам је послало „Коло српских сестара" а до 1 јануара овлашћујем вас да у предлогу буџета унесете 120 динара на име сталне годишње помоћи овој породици.

Ја сам успео убедити „Коло срп. сестара" о потреби да, преко вас, пошаље још 1500 динара за наше пострадале људе у Кичеву и околини. Управа друштвена мисли послати тамо једну бабицу, која би се, бесплатно, налазила на помоћи онима којима је та помоћ потребна, и једну своју чланицу да присуствује раздавању помоћи, разуме се у договору са Њ. В. Пр. митрополитом Поликарпом, за кога претпостављам да је већ у Кичеву.

Ова је идеја добра, не стога што би на тај начин помоћ била правилније распоређена, него стога да се тамошњем свету покаже велико интересовање нашега женскиња за њихове невоље. Уз ову суму од 1500 гледаћу, колико ми допушта стање кредита за достојније заступање, да вам и само Министарство стави што на расположење за помоћ пострадалима.

Примите . . .
5. XI. 1903 год.

Министар,
Анд. Николић, с. р.

14.

Др. Ђ. Ј. Николај, генерални консул у Солуну

П. П. № 1086 *Солун, 11 новембра 1903 год.*

Господину А. Николићу, Министру иностраних дела у Београду

(Примљено у Политичко-просветно одељењу П. П. № 4919 од 17 нов. 1903)

Господине Министре,

У свом последњем извештају о стању у овоме вилајету наговестио сам да се покрет почео стишавати и малаксавати. Од тога доба на овамо ја немам да забележим ниједан значајнији сукоб. Последњи одјеци покрета појављивали су се још овде онде, као што ће се у току овог извештаја видети, али су они и малотрајни и незнатни. С престанком њиховим неможе се рећи да је покрет сасвим и угушен. Он је, пре би се могло рећи притајен и обустављен, да првом згодном приликом поново букне, ако у несносном и већ више неиздржиљивом стању не наступи преокрет и не буде никаква изгледа на поправку његову. Истина је, да би на пролеће тешко било подићи устанак у краје-

вима, где га је ове године било, али расположење за њим спремљено је по оним крајевима, које овогодишњи покрет није стигао да обухвати.

Нади на боље дане и исчекивање побољшања положаја од руско-аустријског реформног предлога, уступило је место, код овд. хришћанског становништва, разочарење и губљење сваке вере на бољу будућност као и двоумица да ће се остварити ма шта од жеља његових, за које се он залагао у досадашњој борби и животом и имовином својом. Такво расположење налази у многоме потврде с једне стране у одуговлачењу пријема предложених реформа руско-аустријских од стране Турске, а с друге стране у већ укорењеном уверењу измученог и утученог хришћанског становништва, да ће Турска тешко бити вољна, и ако усвоји поднети јој предлог, да се и у дело приведе. Томе се разложно придружује и инстинктивно осећање да се каква искрена помоћ неможе ни очекивати од небратске руке, те се и са те стране излази обећаним мерама са недоумицом и неверицом у пресрет.

Изгледа чудновато, али се у ствари ово инстинктивно веровање овд. хришћанског живља, поклапа знатно и са мишљењем званичних турских кругова. Ови последњи тек сад увиђају, да би са разним олакшањем положаја хришћана био пресечен пут страном мешању, које ни у ком случају неможе потицати из несебичних интереса и жеља за поправком стања самих хришћана. Том гледишту дао је отворено израза при последњем нашем разговору овдашњи валија неправећи никакве разлике између Русије и Аустрије. Сад се тек, изгледа, почиње и код њихових меродавних кругова увиђати, колико се грешило, што се виднијој и јачој поправци положаја хришћанског становништва није на време приступило и колико је тиме изгубљено за што сношљивију аргументацију противу страног мешања у поправку стања, које не би имало потребе бити оглашавано за несносно од самога хришћанског живља. Такво становиште не напушта се ни сада у турским круговима и гаји се нада, да би се могле у том погледу учинити зар још какви успешни покушаји — свакојако само још као рефлекс бугарског погађања у Цариграду и последњег уздања, да се тим путем избегне пријем реформног пројекта.

Све то биће у исто време и узрок што се са провидним страховањем са њихове стране прати сваки покрет и наш и бугарски који се тиче војних припрема. Са неверовањем се примају гласови о мирном држању Србије, кад сваки час отуд допиру вести о прикупљању избеглог становништва нашег одавде, у коме се не гледа само братски пријем но избија за њих још и бојазан, да се тамо не спремају и не оружају да на пролеће браћи својој у помоћ дођу.

После овога неће бити тешко довести у везу оправдано страховање и преотимање маха веровању код овд. хришћана, што у бављењу аустријских консула у Цариграду — од којих се за битољског зна да је и одликован од Султана, а за скопског да је већ тамо и да ће бити такође одликован — виде још један разлог више да побуде тежњама о истицању старања за њих треба тражити на другој страни а не само у искреном саосећању према њиховим патњама и невољама. Од тога бављења могло се са правом исчекивати добивање нових инструкција као потпора већ укорењеној вери у тенденцији аустријских консула, да што јачим и непосредним заузимањем својим ослабе све више утицај руски и истакну своје интересовање за тешку судбину и несретан положај хришћанског живља у овим крајевима.

Овакво гледање на држање аустријских преставника према хришћанима у Маћедонији, само је искрени израз њихових правих осећања и толико је распрострањено да је то дало повода и овд. француском консулу г. Стегу, да у томе смислу поднесе извештај својој влади.

О стању у вилајету имам ове вести:

Наш учитељ из Криве јавља да су се устаничке чете под вођством Апостола родом из села Бојмицe, са којим је више од стотине устаника у Јеницe-вардарској кази и уз њега су од внатнијих још и неки Гоце и Трајко, у последње време највише бавиле у селима: Бојмици, Карасуле, Ливаде, Курнишор, Боровици, док војска није посела та села, а затим су се склониле по огранцима Пајак планине. Док је било топлије време они су ту живели и хранили се од онога што су им овчари, воденичари и калаузи доносили, а од када је снег пао и готово све планине покрио, неки су се предали, а неки су покушалиући у села. 26 пр. месеца, на Митровдан, дошли су у Бојмицу. Кад је власт о томе сазнала и послала војску, они су напустили село.

Бугарски комитет је наредио сељанима села Криве, да скупе између себе 60 лира и пошљу као помоћ апсеницима у Солуну. Покупљено је једва 13 лира и послато им преко нарочитог човека.

Говорило се, да ће комити напасти на Гуменџе пре 15 дана, али изасланик њихов, који је послат ради обавештења, предао се властима, те је после три дана убијен од комита.

У првој половини пр. месеца јављено ми је из Ђевђелије, да су тамо донета двојица сељака и једна жена из Конско, од којих су сељак и жена били упола печени, а један је сељак умро од повреда овде у Солуну у болници. Ове су горели на ватри по наредби неких турских официра, да прокажу где су склонили оружје. На заузимање руског консула г. Гирса код амбасаде у Цариграду, послата је једна

комисија у којој су били: Едиб паша (претседник преког суда за време солунских догађаја у априлу), Рами, Аулер и Ридензи-паша, дивизијски ђенерали, мајори Риза и Шукри-беј, која је 14 пр. месеца отишла у Ђевђелију ради извиђаја. Том приликом, официри су признали дело и осуђени су али им је дата слобода да траже царску милост.

12. пр. м. намештен је фитиљ на прузи Скопље—Солун, који је требао да упали бомбу при пролазу скопљанског воза између Ђевђелије и Миравче на километру: 90 и 900 метара. Бомба је експлодирала пошто је воз прошао и оштетила незнатно пругу.

Распуштени илави до 24 пр. м. отпутовали су поступно сви кућама.

2 ов. м. отпутовао је овд. руски консул г. Гирс у Свету Гору. По веровању секретара консулата г. Разумовског, који отправља дужност консула у осуству његову, г. Гирс је отпутовао тамо због смрти њиховог архимандрита у манастиру руском.

3 ов. м. долазио ми је светогорски кајмакам Ахмед Рами-беј. Из разговора с њим сазнао сам, да је долазио овамо ради подношења реферата о води у манастиру Хилендару, коју Грци хоће да преотму од нашег манастира и руских келиота који се том водом служе. О томе, мени је била част известити Вас писмом од 7 о. м. П. П. број 1052. Кајмакам ми је у поверењу саопштио да се са мном о питању о води слаже: да је оно политичке природе и да су га Грци створили у намери, да праве тешкоће Србима и Русима. Даље ми је саопштио да је комесар Хајдер беј кога је у циљу извиђаја послао тамо овд. валија поднео по нас Србе и Русе неповољан реферат ма да кајмакам има уверења, да је закон на нашој страни. Када је први пут потегнуто то питање о води, овд. валија је решио да остане status-quo и на заузимање овд. руског консула и руске амбасаде у Цариграду тадањи је кајмакам и смењен, о чему сам Вас известио писмом својим од 20 јуна П. П. № 602. Сада је, на наваљивање овд. грчког консула, овд. валија променио мишљење, те је тога ради и слао поменутог комесара у Свету Гору, и по својој прилици, због тога позвао и кајмакама. Кајмакам је јуче понова долазио и јавио, да је поднео и писмен реферат валији у корист нашу у питању о води. Ја сам одмах сутрадан по првој походи кајмакамовој отишао заступнику руског консула г. Разумовском, и известио га о свему и молио да се код амбасаде њихове у Цариграду заузме, да се ово питање правилно реши. У исто време напоменуо сам му, да амбасаду треба известити и о томе, да патријарх из Цариграда тужи кајмакама и тражи да се он смени с тога, што се заузима за нашу и руску ствар. Г. Разумовски је о овоме и телеграмом и писмом

известио своју амбасаду у Цариграду. Данас сам известио наше посланство у Цариграду да се смењивање кајмакама, на заузимање патријаршије, тражи и у Министарству унутрашњих дела, у Цариграду, као што ме је писмено известио кајмакам, и молио у вези свога првога писма да предузмем кораке да се кајмакам не смењује.

Код валије ми је, коме сам ради тога такође одлазио, обећано, да ће решење тога питања остати онакво, како је било први пут донето.

4 о. в. на лађи Гарб-Максусе и још једној стигло је из Смирне 1502 рекрута, од којих је 500 искрцано овде, а 1002 враћено у Азију, како се говори за Јемен.

Из аустријских извештаја сазнајем, да ће се ускоро отворити руски и аустријски консулат у Серезу, а пре 4 дана отпутовао је секретар овд. бугарске агенције, г. Стојев, тамо, да отправља дужност агента.

Прошле недеље долазили су ми сељаци из Постола (Јенице-вардарска каза) да ме моле, да се заузмем са своје стране код руског консула за пуштање четворице поапшених сељана из тога села. Учинио сам по њиховој молби.

У другој половини пр. мес. отворена је у Кукушу грчка школа. Исто тако, једна за другима, отворене су по варошима у овоме вилајету и бугарске школе, а пре неки дан и овд. бугарска женска школа, и ако се мислило, да Бугари ове године неће отварати њихове школе.

Грчки архимандрит Иринеј из Ђевђелије, познат Министарству и раније а из мога извештаја од 14 пр. м. П. П. № 962 оптужен је од тамошњх грађана овд. валији за своје некоректно држање, ма да је молио наше људе да га не туже и обећао поправити се.

Наш управитељ школа из Дојрана јавља, да је тамо грчки владика, видећи како власт на сваком кораку гони бугараше, покушао тиме користити се и ишао по својој епархији, ради стварања грчких школа. Одзив је слаб, јер там. живаљ тражи службу у цркви на словенском а у школи на матерњем језику.

Сва усиљавања овога владике су остала безуспешна у Дојрану где је наша пропаганда ухватила доста јаког корена.

Исти извештај имам и од управитеља школе у Криви, где су се Грци нарочито одликовали денунцирањем наших људи, што је Министарству познато из мог извештаја од пр. месеца П. П. № 945. У поново отвореној школи немају више од седам ђака.

Овд. грчки митрополит Атанасије премештен је у Кизикос (Дарданеле) а на његово место постављен је Александар, пређашни митрополит у Неокајсарији. Премештајем досадашњег митрополита ми не губимо ништа, јер се он, на све

наше жалбе придржавао строго одредаба патријархових, чији је штићеник и био.

Абдурхаман-ефендија, управник вилајетске полиције из Смирне, премештен је за управника полиције у овоме вилајету.

Од званичних извештаја имам ове:

11 пр. мес. бугарске комите ушле су око поноћи у турско село Рине (каза Неврокопска) и спалили половину села, па утекли. Један од становника је убијен а други рањен.

20 пр. м. рањен је учитељ Боров, комита, у Разлошкој кази, али није ухваћен. Његов брат Ђорђе ухваћен је у Баници.

У селу Лакосу (каза Серска) опкољене су комите у једној кући где се беху склонили. Кућа је запаљена, један је од њих убијен и један рањен а остали су, користећи се мраком (обичан турски извештај) утекли.

При сукобу у Годлевској шуми (Разлошка каза) убијен је један комита.

10 комита из села Острова предали су се властима.

Сељани села Јакуруде и Бање (Разлошка каза) предали су властима 60 револвера, 10.000 фишека и 15 динамитских бомби.

27 пр. мес. у месту званом Далебре у Џумај-и-Бала напала су два комита на војску. Један од њих је убијен а други је утекао и оставио оружје и муницију.

36 џакова пексимита нашле су власти у једној великој пећини близу цркве „Св. Богородица" у планинама Демир-Хисарским.

Од Бугара, њих 62 на броју, а из каза према бугарској граници предали су оружје властима и вратили се на своја огњишта.

Најзад, говори се, да ће Хилми паша, крајем овога месеца приспети у Солуну за турски бајрам. Овде му се тражи стан.

Руски конзул г. Гирс, вратио се јуче из Св. Горе.

Молим Вас, Господине Министре, да изволите примити уверење о моме дубоком поштовању.

Д-р Ђ. Ј. Николић, с. р.

15

Циркулар Министарства иностраних дела свим својим посланицима и конзулима

П. П. бр. 4957 *19. новембра 1903 г.*

Господине,

Депеше из Цариграда разнеле су данас по свету вест, да је султан најзад пристао *у начелу* примити свих 9 тачака

у предатој му реформној ноти руско-аустриској. Овим начелним усвајањем последње ноте руско-аустриске, завршен је претходан период у развитку реформне акције у којој се Русија и Аустро-Угарска јављају као пуномоћнице сила, потписница Берлинског уговора, чији чл. 23 требало би да јој послужи као правна основа. Престала су страховања од последица којима би се изложила судбина балканских народа у случају да је Султан остао упоран у својој одлуци да не прими предложене му мере за побољшање стања у Ст. Србији и Маћедонији, али ситуација ипак није довољно чиста, да бисмо могли без бриге погледати и у најближу будућност. За ово кратко време које је протекло од дана када је ова нота предата, па до данас кад је, најзад, после мучних перипетија, свету објављено да је она примљена, избијале су на политичком обзорју свакојаке прилике које ниуколико не оправдавају оптимистичка надања, да је примањем ноте обезбеђено извођење у њој обухваћених реформама и да су тиме у исто време онемогућени заплети од чијих се последица свет тако плаши. Пре свега дуго и упорно одупирање Султаново да прими предату му ноту, не би се могло, у данашњим приликама објаснити без претпоставке да га је на то потстицало и храбрило да у њему истраје држање осталих Великих Сила. Летимичан поглед бачен на догађаје последњих месеца (владалачка путовања, састанци и анунцијације меродавних државника, писање европске штампе о њима), не би био довољан да се међу њима ухвати прагматична веза, али је свакојако довољан да се запазе међу њима они који су могли правдати овакву претпоставку. Иако је реформна нота израз споразума постигнутога у Мирцштегу ипак се у држању Русије и Аустро-Угарске за све време овогодишње кризе на Балканском Полуострову, опажало знакова, који су одавали разлику у тежњама којима се, у својој балканској политици руководе ове две велике силе. Начин како је полузванична аустроугарска штампа објашњавала пролетошње „покрете" међу Арбанасима и како се држала према убиствима руских консула и маћедонском револуционарном покрету, у вези са радом аустриских консула у овим покретима и држањем према овим убиствима с једне и њихово демонстративно одликовање златним медаљама лијаката[39]) с друге стране — све су то симптоматичне појаве, по којима је Султан доста имао и сувише разлога претпостављати да руско-аустријском споразуму недостаје искрености, дакле управо оно што је најглавније, да би, у случају да не прими реформну ноту, могао имати санкције. Ако се пак ове појаве доведу у свезу са покушајима, чињених кроз штампу немачку и аустријску, да се унесе неповерење између Русије и Француске са којима

[39]) Ордени за заслуги во Турската држава

је напоредо ишло готово наглашавање важности традиционога пријатељства руско-немачкога у свези са истицањем немачкога неутралитета у заплетими на Крајњем Истоку у доста провидној тежњи да се Русији тамо вежу руке, како би се Турској олакшао излаз из мучне ситуације у коју је после овогодишњега устанка и њихових последица доведена реформном нотом — онда је очигледно, нашто је управо Султан рачунао кад се одупирао примити реформну ноту, али је тако исто јасно и то, да се од његова пристанка да је прими немамо разлога надати великом добру. Праве тешкоће настаће тек сад, кад се поступи извођењу мера које су обухваћене у 9 тачака реформне ноте, јер је ван сваке сумње да ће турска дипломација уложити сву своју византиску окретност и умешност у сваковрсне интриге, којима ће се . . . . . (нејасно б. м.) то да се, у извођењу све ове мере покажу илузорнима. Чак би се могло, насупрот толиким историским фактима, претпоставити да ће Турци имати доста добре воље да изведу оно на што су силом пристали, ипак би били врло слаби, управо никакви изгледи за успех у извођењу предложених реформа. Ако их не омете толико пута документована неспособност Турака да се прилагоде погодбама живота осталих културних народа, омешће их устанак који је, по свима знацима, на пролеће неизбежан и који као да неће бити неповољан ни самим Турцима, ни оним силама којима није у интересу да се стање на Балканском Полуострву поправи стварним реформама.

Ситуација, према свему овоме, не само што није рашчишћена, него сад тек добија изглед који је чине неодређеном и стога мучном. И у случају у извођењу предложених реформа, истиче се питање о облику, у коме ће се јавити санкција споразума Русије и Аустро-Угарске које су се у реформној акцији јавиле као пуномоћнице осталих Вел. Сила, потписница Берлинског Уговора. Очевидно је, да би њихова равнодушност у овом случају значила савршен пораз, па је стога мало вероватно да ће се оне уздржати *принудних* мера и допустити Турској да на штету потиштене раје и срамоту цивилизације, ликује над њиховим супарништвом.

Најближа будућност покривена је неизвесношћу, која је, због прилика у којима се данас налази Балканско Полуострово и изукрштаних интереса Великих Сила, које се везују за судбину турске царевине, језива за све балканске Словене како за оне који се живећи у ропству одушевљавају ослобођењем као својим најдражим идеалом, тако и за оне који, уживајући плодове слободе, имају дужност помоћи својим потиштеним сународницима. Слободне балканске државе не би смеле, баш у свом властитом интересу трпети без протеста невоље којима су њихови сународници

у Турској изложени. А те су невоље и велике и разнолике, јер су последице стања које је данас постало до неиздржљивости несносно. Поступно истребљивање словенскога елемента чему води данашњи њихов положај у Маћедонији, где се отпочела у велико примењивати политика, која је готово истисла Србе из Ст. Србије, може бити од користи само завојевачким тежњама оних сила, које у нашој политичкој пропаганди гледају погодбу за своју политичку превласт и културну надмоћност.

Налазећи се пред истим опасностима и Србија са Црном Гором и Бугарска дужне би биле да се почну ослобођавати историскога атавизма, који међу њима изазива и подржава вечито супарништво, и мислити о томе како да у међусобном споразуму потраже начин којим ће, без повреде посебних, најбоље моћи очувати своје заједничке интересе на Балканском Полуострову. Супарништво им паралише снагу, која би сва заједно једва била довољна да послужи као брана против туђинских прохтева и као гаранција за побољшање збиља жалосне судбине њихових сународника у Турској. И стање у коме се данас налази словенски живаљ у Маћедонији и српски у Ст. Србији, и прилике које могу бити од утицаја на његову даљу судбину, и посебни интереси слободних држава балканских, — све то упућује на политику, која би, заснована на споразуму а ослоњена, преко Русије на двојни савез и на силе чији се интереси не сукобљавају са интересиме словенским на Балканском Полуострову, тежила да слободне балканске државе словенске увек буду готове заложити се заједничком акцијом, дипломатском и оружаном, за праведну ствар својих сународника. Ако се само призна да је потреба заједничке акције неопходна погодба и најпоузданије јемство колико за стварну поправку стања у Маћедонији и Ст. Србији, толико и за обезбеђење словенских интереса на Балканском Полуострву, изгледа да не би било тешко споразумети се о основама за овакву акцију. Пред изгледима на крупне опасности, које су врло могућне, балканске словенске државе треба да се само одрекну тежња за територијалним проширивањем у области која је међу њима спорна, утолико пре, што њихово супарништво помаже да се у њој одржава и погоршава стање које је већ до неиздржљивости несносно и стога по словенско становништо у њему врло опасно. Да би се ово стање поправило бар толико, колико би било довољно да оно постане сносно, потреба је првога реда настати да се у смислу 23. члана Берлинског уговора обезбеди примена што ширих и што стварнијих реформама, којима би се стало на пут данашњој анархији, учврстио правни ред, заснован на поштовању закона једнаких за све султанове поданике и зајемчиле свакој народности уз пошто-

вање националне индивидуалности, погодбе за културни развитак.

И у беседи, којом је Његово Величанство Краљ Петар I отворио седнице Народне Скупштине и у адреси, којом је Народна Скупштина одговорила на престону беседу, ова је потреба јасно изражена што је доказ, да су у Србији меродавни фактори расположени за рад у овом правцу, који се у данашњим приликама сам собом намеће као једино спасоносан. У Бугарској је, међутим, резултатима последњих избора утврђена политичка ситуација врло мало подесна за споразум балканских слободних држава, коме би била сврха заједничка акција, о чему сведочи, поред осталих и тај факт, што не престаје настојавати, без икаква обзира и на Србију и на савете из Русије, да мађедонском питању непосредним споразумом с Турском, одузме међународни карактер и да искључиво бугарско обележје. Ово је настојавање у толико више за жалење, што, према свему судећи, нема никаква изгледа на успех, а лишава међутим основа политику, засновану на споразуму балканских словенских држава, која би бар оправдала надања у бољу будућност, ако не би у данашњим приликама могла повести каквим стварнијим резултатима. Русија и Аустро-Угарска, које у реформној акцији раде као пуномоћнице осталих Великих Сила, недопуштајући чак ни њима јачи утицај у контроли над њезиним извођењем, свакојако не ће допустити ни Бугарима да им сметају оваквим радом, који је једино Турцима могао бити од користи тиме, што им је пружао изговоре за одуговлачење, коме је најзад ипак учињен крај. И баш зато што се то могло предвидети за жалење је, што је Бугарска таквим држањем учинила илузорним све покушаје да се омогући политика, заснована на споразуму балканских словенских држава за заједничку акцију на указаној основи. А таква се политика, као неминовно потребна, сама собом наметала.

Ако морамо, због оваквог држања бугарске владе, напуштати *за сад* мисао о оваквој политици, несмемо, због тога, бити равнодушни према заплетима које нам можда скора будућност ставља у изглед као врло могућне последице политичких односаја који се данас стварају међу Вел. Силама. За нас је стога врло важно начисто извести своје држање према руско-аустријском споразуму и реформној ноти, која му је видљив израз, разуме се, с погледом на односаје, који су се, услед држања Вел. Сила, према ова два факта, створили у међународној политичкој ситуацији.

Кад остале Велике Силе, па и оне које имају својих бар посредних интереса на Балканском Полуострву, руско-аустријски споразум сматрају као чин, са којим морају да рачунају, ни ми не смемо превиђати негову егзистенцију, кад нас на ту свакога часа потсећају појаве које нас у очи

боду — својим штетним утицајем по наше народне интересе. Ма да нам историја Источнога Питања кроз последња два века недаје права да се од овога споразума икаквоме добру надамо, *ипак о њему морамо водити рачуна и према њему подешавати своје држање*, али тако, да се, по њему, види, како нас на коректне одношаје према Аустро-Угарској упућују трговско-економски интереси, а на срдачност одношаја према Русији не само заједница политичких интереса и племенских тежњи, него и захвалност за учињене услуге. Како имамо пуно повода за сумњу да овај споразум није довољно искрен и по побудама које су га изазвале и по циљевима, којима се њима тежи, *ми се морамо старати поглавито о томе, како ћемо, тражећи увек спремност Русије, обезбедити наше националне интересе, у колико би они могли бити доведени у опасност у случају да се обелодани неискреност Аустро-Угарске,* на коју као да се у својој данашњој политици жели да наслања и Бугарска, како би, преко ње добила и потпору Тројнога Савеза за своје *националистичке* претензије.

Све су Велике Силе тако исто, једне раније, друге доцније, или све са прилично устезања, најзад прихватиле руско-аустријску ноту као основу за реформну акцију, у којој се Русија и Аустрија јављају како њихове пуномоћнице. И ако је према свему досад избило на видик, под питањем, како би се Велике Силе држале у случају неуспеха реформне акције, ипак и ми морамо примити реформну ноту и на њој засновану акцију као *половни покушај* да се издејствује побољшање стања наших сународника мерама које би, ма да нису ни довољно ефикасне ни довољно широке, могле послужити као *основа за добар почетак* ако би се њихово извођење поверило *гувернеру* хришћанског порекла и ставило под *европску* контролу. Само у овом случају могло би од предложених реформа бити стварних користи: становништво би се, без вечитог страха од срамних зулума, прихватило са вером у бољу будућност својих редовних послова, успоставио би се мир и учврстио правни ред, те би на тај начин били уклоњени узроци револуционога покрета. Пошто је и нама потребан мир, ми би смо искрено желели, да ова реформна акција не прође као и прва пролетошња, а што, на жалост, има доста знакова. У осталом ми би смо могли бити прилично равнодушни према томе, како ће проћи ова акција, која се развија мимо нас и без нашега утицаја, али не можемо тако исто равнодушно и без протеста подносити тешкоће материјалне и моралне, које нам задаје сталан неред у суседним покрајинама, а још мање можемо равнодушно и без помоћи гледати страдање наших сународника, који као да не полажу на њу баш велике наде понајвише зато што не виде да је извођење предложених мера довољно огаран-

товано од изигравања. Морамо их у невољи помагати, јер нам то налажу и чисто хумана осећања, и ми ћемо то чинити, пажљиво избегавајући све што би могло ометати извођење предложених реформа и служити Турцима као изговор за њихово изигравање, али и не напуштајући из вида потребу да будемо спремни за све евентуалности, потицале оне ма са које стране и јављале се ма у ком облику. Србији је стало врло много до мира на Балканском Полуострову, јер јој је он данас врло потребан, али јој је још много више стало до свога опстанка, који не би био угрожен једино онда, кад би се широким и ефикасним реформама побољшао положај у Ст. Србији и Маћедонији и на тај начин искључила могућност било за једнострано решење маћедонскога питања у смислу бугарских националистичких тежња, било за проширење окупације у смислу жеље којима је бечко-пештанска штампа давала врло често израза на недвосмислен начин.

И начин како је редигован портин одговор амбасадорима Русије и Аустро-Угарске и резерве под којом је *у начелу* усвојена последња реформна нота, већ самим собом наговешћују тешкоће на које ће тек отсад наилазити реформна акција. Ван сваке је сумње да она неће ићи гладко и да су потпуно основана страховања од последица којима ове тешкоће могу да поведу. Висока Порта нарочито наглашава у своме одговору потребу чувања суседних права Султанових, одржавање statu quo-а и поштовање ауторитета и угледа царевине, истичући, у исто време провизоран и ограничен по времену карактер предложених реформа. Русија и Аустрија, у сагласности са осталим Великим Силама, које ове реформе сматрају као минимум, не одустају од захтева да се извођењем ових реформа поправи и побољша стање у Маћедонији и Ст. Србији. Већ тај факат што је В. Порта дајући свој начелни пристанак на реформну ноту „резервисала себи право преговора о томе како да се њезина права и друга точка доведу у склад са сувереним правима Султановим, угледом царске владе и statu-quo-ом" — показује и природа тешкоћа, на која ће се, у реформној акцији, наићи на првом кораку, ако се неће углед Великих Сила да жртвује овим тежњама В. Порте. Како ће се оне држати према овим тешкоћама и хоће ли се моћи, и поред њих, одржати међу њима сагласност, која и данас већ није последица потпуно једнаких погледа и тежња — то су питања, која се постављају сама собом, стављајући нам у дужност, да врло пажљиво мотримо све појаве, по којима би се могло унапред судити о држању Великих Сила на случај неуспеха у извођењу предложених реформа. За нас је најважније питање о томе, хоће ли се и у ком облику, у овом случају, јавити санкције руско-аустријскога споразума и како ће се према томе држати остале Велике Силе, како би смо, имајући све на уму, могли

и ми подешавати своје држање и чувати од повреда своје националне и државне интересе. Ако је судити о утицају овога споразума по резултатима, који се већ данас виде, јасно је само то, да је он знатно допринео, да на Балканском Полуострову, нарочито код потиштене раји и Муслимана, порасте углед Аустро-Угарске на штету Русије. Извештаји које Краљ. влада добија из Маћедоније и Ст. Србије, који утврђују овај резултат, коме се ни као Срби ни као Словени немамо рашта радовати. Напротив, тај нас резултат потпуно сагласан искуству историјом освештаним, уверава о точности погледа, које имамо о руско-аустријском споразуму и оправдава у пуној мери зебње од његових последица.

Скрећући Вам, Господине, пажњу на политичку ситуацију и на погледе које у њој има Краљевска влада, ја се надам, да Ви нећете пропустити ни једну подесну прилику, било да Вам се она сама укаже, било да је сами створите, да подесним обавештавањем за ове погледе задобијате одобравање меродавних фактора и људи од утицаја на јавно мњење, неиспуштајући у исто време никако из вида потребу да *врло пажљиво* пратите све појаве, које би нам могле послужити за што тачнију оријентацију у нашем држању.

Примите, Господине, уверење о моме високом поштовању.

16.

Др. Ђ. Ј. Николић, генерални консул у Солуну

П. П. № 1163, *Солун, 15 децембра 1903 год*

Господину А. Николићу, Министру иностраних дела у Београду

(Примљено у политичко-просветном оделењу П. П. № 5427 од 21. XII. 1903)

Господине Министре,

Сваким даном којим излазимо из зиме све то више јача веровање да примене са тешком муком усвојених реформа, не само неће моћи бити изведене на време но неће бити ни почето извођење а устанак ће можда поново планути у овим крајевима. Ово веровање не дели само хришћански живаљ, који је неке слабе наде и полагао на њих и чији суд готово увек испада најтачнији, но њега деле многи и из оних кругова, који су испочетка према реформама били лепо расположени.

Разлоге оваквом веровању треба тражити на првом месту и понајвише у спорости са којом се њиховом извођењу приступа. За умирење духова, за поткрепљење наде на боље стање, требало је досада практично бар штогод извести,

што би оставило код овд. становништва каквогод знака, да се у томе правцу и на лепшој будућности његовој доиста и ради. То је, велим, требало учинити *досада*, а до пролећа рад на реформама требао би да је толико напредовао да се благотворне последице његове код овд. хришћанског живља и виде и осете. Само брза помоћ увек је и права помоћ, а у овом случају утолико пре што је код већ укорењеног и искуством освештаног уверења хришћана у преварене наде, тим лакше створити погодбе, да се у поновном стављању на иста искушења — неиспуњавањем обећаног побољшања, види само још један разлог више, за тражење излаза из тог стања другим путевима и начинима.

У вези са оваквим расположењима, спремање Бугара и агитовање њихових комитета код овд. становништва: да се слобода мора извојевати, само су моменти, који иду у прилог поменутом веровању у слабу наду, да ће обећане реформе бити и извршене.

На другом месту, такво веровање подржава у многоме и неискрен рад самих званичних турских кругова. И у нашу и у осталу јевропску штампу, продрла је вест, да су овде у Солуну, на заузимање валије почетком Бајрама ухапшене две софте, као покретачи завере противу мешања Јевропе у турске ствари. И поред свега марљивог распитивања нисам могао утврдити тачност ових вести. Шта више у овд. полузваничном листу она је и демантована. Са неколико страна речено ми је да хапшења није било, дакле ни завере, и да је дао повода таквим гласовима говор који је у џамији одржао вернима један хоџа, а у коме се дотакао увођења реформама нагласивши да ће их уводити ђаури. У џамији је био и валија солунски и одговорио говорнику да су ти ђаури образовани људи и пријатељи султанови. Но и тачност те вести није могла бити утврђена. Утврдило се нешто друго, што је још много важније, а то је, да су ту вест протурали сами турски кругови, да на тај начин покажу незадовољство Мухамеданаца према увођењу реформама. Говор је дакле онога хоџе био поручен а из њега није било тешко извести гласове о завери Муслимана. Ово су ми потврдили, поред осталих и многи Грци за које се неможе рећи да су непријатељски расположени према Турцима.

Исто тако је овде распрострта вест, а пробила је и у неке стране листове да је и у Битољу чињен сличан протест од стране неких Турака. Незнам, колико и дали треба поклонити вере овој вести, али је једно јасно, да је и сувише провидна намера Турака ширењем оваквих гласова у толико пре, што они у томе налазе потпоре, по другој једној верзији, и код овд. аустријских претставника.

Све то у стању је само још речима да поколеба и иначе лабаву веру у реформе и њихове извођење.

Упоредо с тим, видно слабљење утицаја руског на ток послова око реформама и све то јаче остављање аустријског обележја на њима, о чему сам имао част говорити и у свом прошлом извештају појачава природну неверицу код хришћанског живља у искреи и незаинтересован рад на поправци несношљивог стања у овим крајевима.

За тачност оваквих погледа нека послужи узгред и овај пример. Наш агент, Министарству добро познати Петар Гајевић-Паскаљевић који је био протеран одавде у место рођења Јенице-Вардар, о чему сам поднео у своје време засебан извештај П. П. бр. 947 од 10 окт. о. г. када није могао добити пасош од турских власти за одлазак у Србију обратио се, без мога знања, овд. аустријском консулу, и у конаку су му, на заузимање његово, издали потребну тескеру са којом је одавде отпутовао.

Такви случајеви нису усамљени.

Са доста журбе, и поред свих реформама Турци приступају са војним припремама. По добивеним извештајима из њихових кругова, њихове војске за сада има на окупу у сва четири вилајета (Скадарском, Солунском, Битољском и Косовском) на 150.000 људи пешадије од којих 46 табора пада само на овај вилајет. Уз то се врше набавке оружја, оправљају путеви, подижу карауле и т. д.

У њиховим званичним круговима веома је рђаво примљен глас о бављењу Сарафова у Београду. И поред свега уверавања са наше стране да оно не може бити ни од каквог значаја, већ и по краткоћи трајања свога, код њих хвата вере мишљење, да је то бављење у вези са припремама за устанак у пролеће. У томе веровању их подржавају и вести, које с времена на време избијају и у нашој штампи о спремању чета у Србији а вероватно и остали извештаји које они из њихових извора отуда о тим припремама добијају.

Све овоме не треба коментара када се зна са каквим страхом и неповерењем гледају Турци на Сарафова и сваки корак његов.

О стању у вилајету имам ове извештаје:

По званичном саопштењу од 17 пр. м. предало се локалним властима 32 комите из каза: Џуме, Струмице, Неврокопа и Водена.

19 ов. м. допутовали су у Солун 4 нова официра за уређење жандармерије. Од њих су двојица потпуковници: Victor Simon Bey и Gérome Malfeyt Bey а двојица мајори Philippe de Hais Bey и Leon Bureau Bey. Malfeyt Bey и Bureau Bey, одређени су за реорганизацију жандармерије у овоме вилајету а уведени су у дужност 10 ов. м.

По званичном извештају од 23 пр. м. једна чета од 20 комита виђена је близу Радомира (каза Јенице Вардарска) и

у сукобу са турским војницима рањен је вођа извиднице њихове, а од војника нико није погинуо.

О овоме сукобу имам извештај од нашег управитеља школе у Криви, по коме је сукоб трајао неколико часова али се незна колики је број погинулих. Сем тога он јавља, да су 21 п. м. усташи убили сина и шурака неког Танаса из Оризарца (Јенице-Вардарска каза) који их је шпионисао код турских власти.

Истога дана под заповедништвом капетана Аргира сукобила се у селу Балинце (каза Дојранска) између Ђевђелије и Дојрана, једна чета комита са војском. Четворица комита и један војник погинули су а један жандарм је лако рањен.

О овоме сукобу имам извешће и од нашег управника школе у Дојрану, по коме је погинуло 7 комита (изненада нападнутих) и 3 војника а један је и још рањен. Кућа у којој су биле комите спаљена је те је у њој изгорело и прилично џебане. Ово је, по његовом извештају, први случај за три месеца на овамо.

По званичном извештају од 24 пр. м. предало се властима 27 комита из Џума-и-Бале и Мелничке казе.

У Белову (каза Мелничка) ухваћено је 266 ока жита и 43 оке ражи скривених од комита.

6. ов. м. бавио се овде Џеваб беј, турски консул у Врању.

На Св. Николу, имендан руског цара, присуствовао сам са писаром овога консулата г. Гавриловићем благодарењу у овд. руском метоху, а затим изјавио честитања руском консулу г. Гирсу и њиховом консулату.

Изасланице „Кола српских сестара", госпођа Добри и госпођица Петровићева, бавиле су се овде: при проласку за Битољ један дан а по повратку 9 дана. Мени је била намера послати их у неколико села овога вилајета а нарочито у Криву, одакле је на денунцирање Грка ухапшено и осуђено неколико наших виђенијих људи, заједно са мутавелијом наше школе (о чему постоје моји засебни извештаји Министарству), да разделе мало помоћи у новцу и стварима тамошњим нашим сиротијим људима. Но како им новац на њихово тражење из Београда и писмима и двема депешама није био стигао, и ако им је на последњу депешу било одговорено да је послат, оне су јутрос отпутовале у Скопље.

О смрти митрополита Фирмилијана извештен је директор гимназије „Дома Науке" 10 ов. м. Ја сам заступнику митрополитовом у Скопљу изјавио саучешће а од стране овд. црквене општине отпутовао је 12 овог м. овд. прота Буквић да присуствује погребу и положио два венца један од стране наставничког особља гимназије а други од стране општине.

12. ов. м. доведено је у овд. затвор у Једи-Куле око 55 Бугара из Серске казе, оптужених за учешће у комитету.

Најзад у прилогу под ./. част ми је послати Вам преписе[40]) берата грчког патријарха од 1866 г., који сам извадио из: Recueil des traités de la Porte Ottomane од Baron de Testa, tome 5, page 162 (има свега десет томова).

Сматрао сам за потребно доставити Вам овај податак јер су у берату изложене погодбе по којима су епархије Пећске патријархије инкорпорисане васељенској а ти су услови такви да, ако после овог берата није било других решења по овоме предмету, они пружају јак основ за рестаурисање Пећске патријаршије у случају покретања питања о самосталној српској цркви у Турској.

Препис овога извештаја послао сам свима нашим посланствима на страни (цариградском са прилогом) и свима нашим консулатима у Маћедонији и Старој Србији.

Изволите примити, Господине Министре, уверење о моме дубоком поштовању.

Д-р. Ђ. Ј. Николић, с. р.

Lj. Lape

QUELQUES DOCUMENTS NOVEAUX POUR L'ANNÉE 1903

(Résumé)

Dans cet article l'auteur publie 16 documents, inconnus jusqu' à présent, et à la fois 6 annexes du temps des grands évènements de la Macédoine qui se rapportent à l'insurrection d'Ilinden de 1903. Tous ceux (les documents et les annexes) sont retirés des archives du Ministère des affaires étrangères du Royaume de la Serbie. Ils comprennent la période allant du 25 juin jusqu'au 15 décembre 1903 calendrier julien c'est à dire du 8 juillet au 28 décembre calendrier grégorien. Ce sont principalement des rapports des consuls du gouvernement serbe envoyés des villes macédoniennes de Skopyé, Monastir (Bitola) et Salonique, alors sous la domination turque, et quelques lettres du gouvernement serbe à ces mêmes consuls de caractère directif.

Le document numéro 1 illustre la mauvaise situation socialo-économique dans le vilayet de Monastir avant l'insurrection d'Ilinden, la transition aux uniates de quelques familles afin de profiter de la protection plus efficace des consuls de l'Europe occidentale à Monastir auprès des autorités turques, puis le mouvement des bandes révolutionnaires dans le vilayet et leurs actions ainsi que l'écho du changement de dynastie en Serbie le 29 mai 1903 parmi les citoyens et les représentants du gouvernement turc dans le vilayet.

Le document numéro 2 parle de l'apparition d'une bande des comitadjis envoyés de la Serbie en Macédoine et de la position négative

---

[40]) Преписите не успеав да ги најдам во овој документ.

du consul serbe à Skopyé à l'égard de l'envoi de bandes de la Serbie parce qu' „il n'en était pas encore le moment".

Le document numéro 3 expose la position et l'acharnement des Turcs de Skopyé envers les Macédoniens à cause de l'insurrection d'Ilinden, ensuite il fait sortir le mouvement des troupes turques vers Monastir qui allaient étouffer la révolte.

Le document numéro 4 parle de l'arrêt de la circulation sur la ligne de chemin de fer Salonique—Guevguéli, arrivé à cause des attentats sur les trains, ensuite de la suppression des trains de nuit et du mouvement de la bande révolutionnaire du capitaine Apostol en Macédoine égéenne.

Le document numéro 5 parle de la lettre circulaire envoyeé par le comité révolutionnaire macédonien aux plus riches musulmans, pour que ceux-ci influencent les Turcs pauvres de ne pas se joindre aux poursuites, car les révolutionnaires luttent et pour leur bien, d'autre part ce document parle de la jonction en masse de la jeunesse macédonienne bandes révolutionnaires de Doïran, Enidjé-Vardar, Koukouch et Guevguéli.

Le document numéro 6 donne un court rapport des actions révolutionnaires en Macédoine, livre les sympathies du peuple macédonien pour la révolution et l'affreuse réaction des soldats turcs et des bachibouzouks envers les villages macédoniens.

Le document numero 7 donne des renseignements sur l'unique bande serbe ayant pris part à l'insurrection: sur les organisateurs et son voyage de la Serb e en Macédoine et retour.

Le document numéro 8 donne un résumé des actions révolutionnaires et les contre-mesures turques dans le vilayet de Monastir jasqu'au 23 août 1903, d'après les données du consul serbe à Monastir et d'après celles des Tu cs, ensuite il donne le portrait moral de Nazar pacha, l'oppresseur de l'insurrection d'Ilinden et l'arrivée des officiers de gendarmerie suédois au service des Turcs à Monastir. Ce document donne aussi des données sur l'instructeur allemand auprès de l'armée turque Von Geben qui séjournait à Monastir tant que durèrent les principales actions de repression de l'insurrection A la fin, ce document parle du voyage du consul grec et de l'évêque grec dans la ville Krouchévo, la plus détruite par les soldats turcs au temps de l'insurrection.

Le document numéro 9 parle de la demande du consul serbe à Monastir pour qu'il lui soit accordée une somme spéciale afin de la distribuer aux victimes du désastre à Krouchévo.

Le document numéro 10 donne des renseignements sur l'assassinat de deux mutévellis d' écoles serbes dans l'arrondissement d'Ochrid et de l'accomplissement de sanctions sur des soldats turcs indisciplinés. Ce document parle de la visite à Monastir du lord anglais Brooke et du rédacteur de Royter N. A. Gwynne ainsi que de l'arrivée du journaliste russe Povolni. A la fin, ce document donne aussi des renseignements sur la bataille malheureuse des révolutionnaires sur la montagne Pélister près de Monastir, qui eut lieu le 22. IX. 1903.

Le document numéro 11 relate l'état d'attente chez la population macédonienne du vilayet de Salonique survenu à cause de la lassitude des insuccès des actions révolutionnaires et de l'attente des résultats des pourparlers russo-autrichiens commencés à Vienne et des pourparlers bulgaro-turcs à Constantinople. Ce document donne un résumé des actions révolutionnaires exécutées en Macédoine de Pirin, ainsi que des renseignements sur l'envoi de secours en argent de la part des consuls français et bulgare et des missionnaires protestants anglais, pour les villages brûlés en Macédoine. De même, le document annonce l'arrivée à Monastir des rédacteurs des journaux français „le Figaro" et „La Liberté" et le voyage des consuls russes de Salonique et de Monastir à Vienne.

Le document numéro 12 parle de l'intervention d'un archimandrite grec auprès des autorités turques pour qu'ils ferment l'école serbe dans un village de Guevguéli ainsi que des mesures prises par le consul serbe

à Salonique pour la libération de l'instituteur emprisonné et du propriétaire de l'école.

Le document numéro 13 parle des recommandations du Ministère des affaires étrangères de la Serbie au Consul serbe de Monastir pour qu'il abandonne sa position réservée envers la révolte et les révoltés, qu'il se relie avec les bandes qui sympathisent avec la Serbie et qu'il aide avec de l'argent les familles de ceux qui avaient lutté jusqu'à présent pour la cause serbe en Macédoine. De même ce document donne des renseignements sur l'intention de la société de bienfaisance „Kolo srpskih sestara" de Belgrade d'envoyer une sage-femme à Kitchévo pour donner de l'aide gratuite et aussi pour qu'une autre de ses membres soit présente à la distribution des secours aux familles ayant souffert de la révolte d'Ilinden.

Le document numéro 14 parle de la perte de la croyance chez les Macédoniens qu'à l'aide des réformes projetées la situation grave en Macédoine s'améliorerait et il expose les derniers incidents de la révolte dans la Kaza d'Enidjé-Vardar. De même le document parle des contestations entre les moines serbes et grecs de Mont Athos au sujet de l'eau du monastère de Hilendar, ensuite de l'ouverture d'écoles exarchistes après la révolte dans le vilayet de Salonique et des tentatives des Grecs pour remplacer les écoles exarchistes par les leurs, grecques.

Le document numéro 15 donne une analyse de la situation survenue après l'acceptation des points de l'accord de Murzsteg ainsi que la position du gouvernement serbe de se servir des points de ce programme sur le territoire de la Macédoine bien qu'on ne croie pas que les Turcs les appliqueraient efficacement.

Le document numéro 16 parle du faible espoir de l'adjonction des réformes, ensuite du renforcement de l'influence autrichienne en Turquie, de l'arrivée à Salonique des officiers européens destinés à la réforme de la gendarmerie turque et du retour des déléguées de la société „Kolo srpskih sestara" de leur tournée en Macédoine.

Dans les documents la datation est gardée d'apres le calendrier julien comme elle l'est dans leur original.

РЕГИСТЕР

НА ИМИЊА МЕСТА, ЛИЧНОСТИ И ЗЕМЈИ

(изработен од Тодор Димитровски)

В

Г

Д

Ц

Ч

Џ

Ш

ГОДИШЕН ЗБОРНИК
на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје
Историско-филолошки оддел. Книга 6 (1953)
Тираж 1000 примероци
Печатено во печатницата при Филозофскиот факултет во Скопје
Излезе од печат во месец април, 1954.